

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเรื่อง “พัฒนาการของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทย”
(The Development of British Entrepreneurs in Thailand)

โดยศาสตราจารย์ ดร.ภูวดล ทรงประเสริฐ

กรกฎาคม พ.ศ. 2550

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยเรื่อง “พัฒนาการของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทย”
(The Development of British Entrepreneurs in Thailand)

ผู้วิจัย

ศ.ดร.ภูวดล ทรงประเสริฐ

สังกัด

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ชุดโครงการเอเชีย - ยุโรปศึกษา

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

พัฒนาการของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทย
(The Development of British Entrepreneurs in Thailand)

ศาสตราจารย์ ดร.ภูวดล ทรงประเสริฐ
โครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

แต่

ศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญศรี ดูก
บรมครูประวัติศาสตร์ของข้าพเจ้า

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	2
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	3
กิตติกรรมประกาศ	4
สารบัญตารางประกอบ	5
บทที่ 1 : บทนำ	6
บทที่ 2 : ภูมิหลังของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	12
- การเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ของอังกฤษ	12
- เศรษฐกิจไทยและธุรกิจอังกฤษในครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19	23
- สนธิสัญญาเบาว์ริงและคนในบังคับอังกฤษ	36
บทที่ 3 : ศักราขใหม่ของทุนอังกฤษในประเทศไทย	52
- ธุรกิจและการลงทุนขนาดใหญ่	52
- บทบาทของธนาคารพาณิชย์ระหว่างประเทศ	67
บทที่ 4 : ธุรกิจป่าไม้สักของบริษัทอังกฤษ	87
- ยุคบุกเบิกการทำธุรกิจป่าไม้	87
- ยุคขยายการลงทุนทำธุรกิจป่าไม้	102
บทที่ 5 : ธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกของคนในบังคับอังกฤษ	114
- การลงทุนในเหมืองแร่ดีบุกยุคแรก	114
- การช่วงชิงผลประโยชน์ระหว่างทุนออสเตรเลียและทุนอังกฤษ	128
บทที่ 6 : ทุนอังกฤษและนายหน้าชาวต่างชาติในธุรกิจยางพารา	144
- บทบาทของชาวเงินโพ้นทะเลและแขกเซ็ดดี	144
- อิทธิพลของทุนอังกฤษสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 1	158
บทที่ 7 : การขยายตัวของทุนอังกฤษในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2	169
- การขยายบทบาทของธนาคารพาณิชย์อังกฤษ	170
- การขยายตัวของธุรกิจนำเข้า เหมืองแร่ดีบุก และป่าไม้สัก	184
- การขยายตัวของธุรกิจส่งออกยางพารา การขนส่งทางเรือ และการค้าข้าว	198
- ผลกระทบของสงครามโลกครั้งที่ 2	213
บทที่ 8 : บทสรุป	226
เชิงอรรถ	228
บรรณานุกรม	247

บทคัดย่อ

การที่รัฐบาลไทยต้องยินยอมเซ็นสนธิสัญญาเบาว์ริงเพราะแรงกดดันทางการเมืองจากอังกฤษใน ค.ศ. 1855 นอกจากจะทำให้เศรษฐกิจไทยโดยรวมตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ได้เกิดการขยายตัวและยอมรับอิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์อย่างเต็มที่เพิ่มขึ้นกว่าในอดีตที่เคยผ่านมาแล้ว ยังมีผลทำให้ผู้ประกอบการธุรกิจขนาดใหญ่ของคนในบังคับอังกฤษกลุ่มต่างๆ สามารถเข้ามาครอบงำและกอบโกยผลประโยชน์ต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวางกว่าผู้ประกอบการธุรกิจเชื้อสายจีนโพ้นทะเลและชาวต่างชาติอื่น ๆ ในประเทศไทยตั้งแต่นั้นมาจนถึงช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 อีกด้วย โดยเฉพาะในธุรกิจการลงทุนต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับธนาคารพาณิชย์ การนำเข้าและส่งออกโรงสีข้าว อุตสาหกรรมป่าไม้ เหมืองแร่คูนุก การค้ายางพารา การขายส่งและการขายปลีก และอื่นๆ

ถึงแม้ว่าเศรษฐกิจไทยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 สามารถสกัดแอกความเป็นอาณานิคมของอังกฤษได้ชั่วคราว เพราะการผลักดันนโยบายชาตินิยมในรูปแบบต่าง ๆ ของรัฐบาลในขณะนั้น แต่ยุทธศาสตร์ดังกล่าวก็ได้สร้างความเสียหายอย่างยับเยินให้ประเทศไทยสมัยหลังสงครามโลกครั้งนั้น เพราะนอกจากจะทำให้ประเทศไทยต้องถูกบังคับด้วยข้อตกลงสัญญาต่าง ๆ เพื่อชดเชยค่าเสียหายมูลค่ามหาศาลให้ทั้งภาคเอกชนและรัฐบาลอังกฤษแล้ว อิทธิพลของทุนและผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษส่วนใหญ่ ยังกลับมาผงาดในวงการธุรกิจและกลายเป็นปัญหาสำคัญสำหรับกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจไทยตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบันด้วย

Abstract

Because of political pressure from Great Britain, the Thai government consequently decided to sign the Bowring Treaty in 1855. Such an outcome not only pushed the economic growth and expanded the role of globalization into Thailand more extensively than the earlier decades. It also encouraged different groups of British capitalists to exploit Thai economy as a whole much more successfully than other Overseas Chinese and foreign investors before World War II.

Those business achievements of British subjects included commercial banking, import – export, rice milling, forest industry, tin mining, rubber dealing, wholesale and retail trade, and etc. Although the local economy temporarily became independent from acting as a British colony in accordance with the implementation of Thai nationalistic policies during World War II . Those strategies eventually caused severe repercussion and heavy financial burden to Thailand too. Above all, the Thai government had not any choice and was enforced to pay back a huge sum of compensation for most of the British claims. Furthermore, some British entrepreneurs have successfully returned to dominate different sectors of local business and become another major problem for the process of economic development in Thailand until the present days.

กิตติกรรมประกาศ

ถึงแม้ว่าตลอดระยะเวลาของการวิจัยเรื่องพัฒนาการของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทย ข้าพเจ้าอาจจะต้องเผชิญปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ บ้าง จนกระทั่งในบางครั้งก็ได้ส่งผลกระทบให้เป้าหมายของกระบวนการวิจัยในขั้นตอนต่าง ๆ อาจจะไม่เป็นไปตามความตั้งใจและแผนการซึ่งได้วางไว้ล่วงหน้าเป็นอย่างดีแล้วก็ตาม แต่ด้วยความกรุณาของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) รวมทั้งการได้รับความช่วยเหลือและกำลังใจจาก ดร.ธีระ นุชเปี่ยม ดร.บัณฑิต นิฉาวร ดร.ประยูร อัครบวร อาจารย์พนัสชัย ศุภมิตร คุณธีรวัชร ศรีตุลารักษ์ คุณสุทิน ฉั่วสกุล คุณสาธิต สดางค์มงคล คุณนภดล เอนกชัย คุณนกร ชมพูชาติ คุณทวีศักดิ์ ประถมสาสน์ คุณพิชญดา เหลาะเหม คุณกัญญิกา กล่อมสุวรรณ และคุณจารีพร คอกพิกุล เป็นต้น

ในที่สุดกระบวนการวิจัยต่าง ๆ ก็ได้สำเร็จเสร็จสิ้นลงโดยสมบูรณ์ ข้าพเจ้าจึงใคร่ขอขอบพระคุณทั้งสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) พร้อมทั้งบุคคลเหล่านี้ทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย พร้อมกับตั้งความหวังไว้เหมือนกันว่า งานวิจัยชิ้นนี้คงจะเป็นประโยชน์ต่อแวดวงวิชาการและสังคมไทยอันเป็นที่รักยิ่งของข้าพเจ้าอย่างแน่นอน

ภูวดล ทรงประเสริฐ

สารบัญตารางประกอบ

		หน้า
ตารางที่ 1 :	พิกัดอัตราภาษีสินค้าขาออกตามสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งจะเสียเมื่อบรรทุก ลงเรือ (โดยไม่ต้องเสียภาษีขั้นในและภาษีอื่นๆ)	39
ตารางที่ 2 :	พิกัดอัตราภาษีขั้นในตามสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งจะไม่เรียกเก็บซ้ำซ้อนจาก สินค้าขาออก (โดยไม่ต้องเสียภาษีสินค้าขาออกเมื่อบรรทุกลงเรือ)	41
ตารางที่ 3 :	ปริมาณธนบัตรที่ผลิตออกมาใช้ในประเทศไทย ค.ศ. 1903 – 1919	78
ตารางที่ 4 :	มูลค่าการนำเข้าและส่งออกสินค้าของประเทศไทย ค.ศ. 1888 – 1939	80
ตารางที่ 5 :	บริษัทเหมืองแร่ดีบุกอังกฤษและออสเตรเลียในประเทศไทย ค.ศ. 1906 – 1927	136
ตารางที่ 6 :	ตลาดนำเข้าและส่งออกสินค้าต่างประเทศของไทย ค.ศ. 1890 – 1934	173
ตารางที่ 7 :	มูลค่าการนำเข้าสินค้าต่างประเทศของไทย ช่วง ค.ศ. 1932/33 – 1937/38	189
ตารางที่ 8 :	สัดส่วนผลผลิตดีบุกของเหมืองแร่ชาวตะวันตกและเหมืองแร่ผู้มีเชื้อสายจีน โพ้นทะเลในประเทศไทย ค.ศ. 1906 – 1940	192
ตารางที่ 9 :	ปริมาณการผลิตและการส่งออกไม้สักของประเทศไทย ค.ศ. 1896 – 1940	196
ตารางที่ 10 :	ปริมาณการส่งออกและตลาดไม้สักสำคัญของไทย ค.ศ. 1896 – 1940	197
ตารางที่ 11 :	ปริมาณโควตาการส่งออกยางพาราสู่ตลาดโลกของดินแดนต่างๆระหว่าง ค.ศ. 1934 – 1938	201
ตารางที่ 12 :	การส่งออกข้าวไทยสู่ตลาดโลก ค.ศ. 1900 – 1940	210
ตารางที่ 13 :	บริษัทเหมืองแร่ดีบุกของเอกชนอังกฤษซึ่งถูกรัฐบาลไทยยึดกิจการในระหว่าง สงครามโลกครั้งที่ 2	217
ตารางที่ 14 :	บริษัทเหมืองแร่ดีบุกซึ่งจดทะเบียนในออสเตรเลียและถูกรัฐบาลไทยยึดกิจการ ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2	218

บทที่ 1

บทนำ

นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางอำนาจใหม่ของชาติตะวันตกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ปรากฏออกมาอย่างชัดเจนในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ภายในเวลาไม่นานหลังจากนั้น อังกฤษก็ได้ก้าวขึ้นมาเป็นมหาอำนาจที่เข้มแข็งที่สุดชาติหนึ่งในโลกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ¹ โดยใน ค.ศ. 1826 อังกฤษก็สามารถหว่านล้อมและบีบบังคับให้ไทยตกลงยอมทำสนธิสัญญาเบอร์นี (The Burney Treaty) ได้สำเร็จ ซึ่งสนธิสัญญานี้ นอกจากจะห้ามไม่ให้ไทยเข้าไปแข่งขันช่วงชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรัฐเปรัก (Perak) ของคาบสมุทรมลายูอีกต่อไปแล้ว ไทยยังต้องยอมให้ผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษสามารถเข้ามาค้าขายในพระราชอาณาจักร โดยไม่ต้องผ่านบทบาทการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้าของหลวงอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม บทบาทของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทยภายหลังจากนั้นมา ก็ยังคงมีอยู่ค่อนข้างจำกัดและไม่ค่อยส่งผลกระทบเศรษฐกิจและสังคมภายในมากนัก เพราะราชสำนักและชนชั้นขุนนางไทย ได้ประสานผลประโยชน์กันอย่างเหนียวแน่น เพื่อรักษาระบบผูกขาดการค้าของหลวง (royal monopoly) ให้มั่นคงต่อมาได้อีกหลายปี² แต่ภายหลังจากที่อังกฤษสามารถบีบบังคับไทยให้มีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (The Bowring Treaty) ขึ้นมาใน ค.ศ. 1855 แล้ว สถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมไทยได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางและไม่มีวันที่จะหวนกลับมาเหมือนในอดีตก่อนหน้านั้นได้อีกตลอดไป เพราะสนธิสัญญานี้ได้นำมาสู่การล่มสลายของระบบเศรษฐกิจแบบผูกขาดเดิม แล้วเปิดศักราชใหม่ด้วยการใช้ระบบเศรษฐกิจแบบเจ้าภาษีนายอากร (tax farming system) เพื่อเลียนแบบอาณานิคมของอังกฤษและชาติตะวันตกอื่นๆ ในภูมิภาคนี้อย่างจริงจังและรอบด้าน ในทุกกิจกรรมทางเศรษฐกิจและธุรกรรมพาณิชย์ของไทย ตั้งแต่นั้นมา ขณะที่ผู้ประกอบการธุรกิจและคนในบังคับอังกฤษ (British Subjects) ทุกคน ยังได้รับการคุ้มครองและมีสิทธิต่าง ๆ อย่างกว้างขวางในการทำธุรกิจและกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่างในประเทศไทยได้โดยตรงด้วย

ถึงแม้ว่าเศรษฐกิจและสังคมไทยยุคหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงได้เคยมีการศึกษาในมิติต่างๆ จากทั้งนักวิชาการไทยและนักวิชาการต่างประเทศมาเป็นจำนวนมากพอสมควร แต่การนำเสนอผลวิเคราะห์ศึกษาเหล่านั้นที่ผ่านมามีส่วนใหญ่นั้น ก็มักกล่าวถึงพัฒนาการดังกล่าวในภาพรวมของอิทธิพลตะวันตกที่มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจแบบยังชีพ (subsistence economy) และการเริ่มต้นพึ่งพิงสินค้าจากโลกภายนอกเพิ่มมากขึ้น หรือไม่กี่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมในกรอบของกระบวนการสร้างความทันสมัย (process of modernization) ของรัฐไทยหลังจากนั้นมาแทบทั้งสิ้น ในทางตรงกันข้าม ยังไม่เคยมีงานวิจัยซึ่งศึกษาและวิเคราะห์เจาะลึกถึงพัฒนาการของ

ผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทยอย่างรอบด้านในทุกแง่มุม ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมกับพัฒนาการของเศรษฐกิจและสังคมไทย รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศและการเมืองระหว่างประเทศของดินแดนอาณานิคมต่างๆ ในทวีปเอเชีย และดินแดนเมืองแม่ของเจ้าอาณานิคมเหล่านี้ในทวีปยุโรปตั้งแต่ช่วงหลังปี ค.ศ. 1855 เป็นต้นมา ทั้งที่บทบาทการลงทุนของผู้ประกอบการธุรกิจซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษได้ส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมไทยในทุกภาคส่วน ได้มากที่สุดว่าการลงทุนของชาวต่างชาติอื่นๆ รวมกันทั้งหมดเสียด้วยซ้ำไป โดยข้อเท็จจริงเหล่านี้ได้ดำรงอยู่ในประเทศไทยอย่างต่อเนื่องเกือบหนึ่งศตวรรษ ตั้งแต่นั้นมาจนถึงสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (ค.ศ. 1941-1945)

ถ้าหันมาพิจารณาพัฒนาการของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทยอย่างจริงจัง จะเห็นได้ว่าตั้งแต่สมัยหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง นอกจากธุรกิจเจ้าอาณานิคมอากรและกิจการทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเท่านั้น จะยังคงอยู่ในกำมือผู้ประกอบการธุรกิจจีนโพ้นทะเลและขุนนางไทยเชื้อสายจีนโพ้นทะเลบางกลุ่มแล้ว การลงทุนอื่นๆ โดยเฉพาะธุรกิจขนาดใหญ่ซึ่งมีบทบาทครอบงำเศรษฐกิจและสังคมไทยอย่างลึกซึ้ง ล้วนเป็นการลงทุนของบริษัทหรือผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษแทบทั้งสิ้น เพราะทันทีที่สนธิสัญญานี้มีผลบังคับใช้ได้ไม่นาน ภาคเอกชนอังกฤษทั้งในกรุงลอนดอนและใน The Straits Settlements ก็ได้เริ่มให้ความสนใจที่จะเข้ามาลงทุนในธุรกิจต่างๆ ของประเทศไทย ซึ่งยังมีโอกาสตกดวงผลกำไรได้อย่างงดงามทันที ซึ่งภาคเอกชนอังกฤษเหล่านั้นต่อไปก็จะกลายเป็นกลุ่มทุนผู้ส่งสินค้าเข้ามาและผู้ส่งออกสินค้าสำคัญอื่นๆ ของประเทศไทยอีกยาวนานแล้ว บริษัทและผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษขนาดใหญ่รายอื่นๆ ก็ยังได้ทยอยเข้ามาลงทุนในธุรกิจการเดินเรือ โรงสีข้าว ป่าไม้สัก เหมืองแร่ดีบุก ธนาคารพาณิชย์ และตัวแทนประกันภัยต่างๆ เป็นต้น

ตั้งแต่นั้นมา จนถึงสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 (ค.ศ. 1915 - 1919) นอกจากปริมาณการค้าระหว่างประเทศของไทยได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นตลอดเวลาแล้ว กว่าร้อยละ 80 ของปริมาณการค้าระหว่างประเทศของไทยในช่วงเวลาดังกล่าว ก็ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษอย่างมั่นคง นอกจากนั้นบริษัทธุรกิจอื่นๆ ของอังกฤษทั้งในอาณานิคมหลายและใน The Straits Settlements ยังได้แต่งตั้งบรรดานายหน้าหรือกัมปราโดร์ (compradors) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนโพ้นทะเลและบางส่วนเป็นแขกเชรีดี เพื่อเข้ามาทำธุรกิจและการลงทุนต่างๆ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมดีบุกของไทยอย่างจริงจัง ในเวลาไล่เลี่ยกัน บริษัทเดินเรือของอังกฤษทั้งในทะเลจีนใต้และในทะเลอันดามัน ก็ได้เข้ามาผูกขาดธุรกิจขนส่งสินค้าทั้งขาเข้าและขาออกรวมทั้งการนำเข้ากุลีแรงงานจีนโพ้นทะเลของประเทศไทยได้มากที่สุดแต่เพียงกลุ่มเดียวตั้งแต่นั้นมาจนถึงช่วงหลังๆ ด้วย

ส่วนธุรกิจการลงทุนที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกข้าวและไม้สัก ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดทั้งสองชนิดของประเทศไทยในขณะนั้น ก็ได้ตกอยู่ในสภาพแบบเดียวกับสินค้าสำคัญอื่น ๆ เพราะผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษ ได้เข้ามามีบทบาททั้งทางตรงและทางอ้อมเหนือธุรกิจการส่งออกข้าว ธุรกิจโรงสี ธุรกิจการส่งออกไม้สัก ธุรกิจโรงเลื่อยไม้ และการผูกขาดสิทธิสัมปทานป่าไม้สักของประเทศไทยไว้ได้เป็นส่วนใหญ่ตั้งแต่ครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โดยในปลายคริสต์ศตวรรษดังกล่าวธนาคารพาณิชย์อังกฤษถึง 2 ธนาคาร ก็ได้ทยอยเข้ามาเปิดสาขาในประเทศไทยเป็นครั้งแรกระหว่าง ค.ศ. 1888 – 1894 โดยธนาคารอังกฤษดังกล่าวเหล่านี้ นอกจากจะทำหน้าที่เป็นเพียงจักรสำคัญสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) ของประเทศไทยอย่างเป็นรูปธรรมเหนือกว่าคู่แข่งรายอื่น ๆ ทั้งของต่างประเทศและของเอกชนไทยตลอดมาอีกหลายทศวรรษแล้ว ธนาคารอังกฤษเหล่านี้ยังทำหน้าที่เปรียบเสมือนธนาคารกลางของประเทศไทย ทั้งในฐานะผู้บริหารปริวรรตเงินตราต่างประเทศ และในฐานะผู้ค้ำประกันเสถียรภาพของธนบัตรไทย ซึ่งเพิ่งมีการประกาศใช้ทั่วพระราชอาณาจักรเป็นครั้งแรกในปลายปี ค.ศ. 1902

นอกจากนั้นแล้ว การที่ชาวอาณานิคมออสเตรเลียของอังกฤษ สามารถพัฒนาและค้นพบนวัตกรรมใหม่ ๆ ในการทำเหมืองแร่ดีบุกเรือขุด (dredging mining) ขึ้นเป็นครั้งแรกของโลกในเกาะภูเก็ตตั้งแต่ ค.ศ. 1907 ถัดจากนั้นมาทั้งนายทุนออสเตรเลียและนายทุนอังกฤษ ก็จะแข่งขันกันจดทะเบียนจัดตั้งบริษัทเรือขุดแร่ดีบุกทั้งในกรุงลอนดอน นครเมลเบิร์น และนครซิดนีย์ เพื่อระดมทุนเข้ามาช่วงชิงข้อสิทธิสัมปทานและดำเนินกิจการเหมืองแร่เรือขุดทั่วภาคใต้ของประเทศไทยอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งสินแร่ดีบุกที่ขุดได้จากบริษัทเหล่านี้ มีสัดส่วนมากกว่าครึ่งหนึ่งของสินแร่ดีบุกทั้งหมดที่ผลิตได้ในประเทศไทยตั้งแต่ทศวรรษ 1920

บทบาทของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมไทย ได้เพิ่มมากขึ้นกว่าในอดีตที่ผ่านมาทันทีที่อังกฤษได้กลายเป็นมหาอำนาจที่ทรงอิทธิพลมากที่สุดภายหลังชนะสงครามโลกครั้งที่ 1 เพราะฉะนั้นตั้งแต่นั้นมาประเทศไทยในฐานะพันธมิตรของอังกฤษในการทำสงครามกับฝ่ายอักษะตลอดช่วงสงครามดังกล่าว จึงได้เปิดโอกาสในการขยายการลงทุนของภาคเอกชนอังกฤษในประเทศของตนมากกว่าในอดีตที่เคยผ่านมาด้วยขณะเดียวกัน ขงพาราเก้ได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญตัวใหม่ของประเทศไทยตั้งแต่ตอนนี้เหมือนกัน จึงทำให้บรรดาบริษัทอังกฤษซึ่งเคยผูกขาดธุรกิจขงพาราเก้ที่อาณานิคมมลายูมาก่อนหน้านั้นแล้ว ได้แต่งตั้งบริษัทตัวแทนและนายหน้าชาวจีนโพ้นทะเลจากสิงคโปร์และปีนัง เพื่อเข้ามาผูกขาดธุรกิจการส่งออกขงพาราไทยอย่างจริงจัง

ยิ่งไปกว่านั้น บรรดาผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษทั้งในประเทศไทยและใน The Straits Settlements ยังได้ร่วมมือกับรัฐบาลในเมืองแม่ของตน เพื่อสร้างแรงกดดันทางการเมืองระหว่างประเทศ ในการที่จะคงไว้ซึ่งอำนาจการผูกขาดทางเศรษฐกิจของประเทศไทยต่อไปให้ยาวนาน

ที่สุดเท่าที่จะทำได้ตลอดเวลา โดยเฉพาะการมีอิทธิพลเหนือนโยบายการคลังของประเทศ และนโยบายการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจในรูปแบบต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนั้น บรรดาผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษขนาดใหญ่ ซึ่งครอบงำทั้งธุรกิจนำเข้าและส่งออก ธนาคารพาณิชย์ โรงสีข้าวเหมือนแร่คีนุก ธุรกิจป่าไม้ ธุรกิจยางพารา และธุรกิจการค้าส่งและขายปลีกทั่วไป ยังมีแนวโน้มที่จะร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดทั้งในหมู่ภาคเอกชนอังกฤษในประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคนี้ เพื่อประสานผลประโยชน์ในเชิงธุรกิจแต่ละสาขา รวมทั้งการพยายามผูกขาดตลาดสินค้าโภคภัณฑ์ที่สำคัญของประเทศไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตั้งแต่ข้าว ไม้สัก คีนุก และยางพาราตามลำดับ ในที่สุดกลุ่มทุนอังกฤษเหล่านี้ รวมทั้งบรรดานายหน้าเงินโพ้นทะเล และแขกเจ็ดดี ก็จะสามารถสำเร็จในการผูกขาดตลาดสินค้าสำคัญต่าง ๆ เหล่านี้ทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และทั่วโลกอย่างง่ายดาย จนกระทั่งถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นอย่างน้อยอีกด้วย

การที่ผู้ประกอบการธุรกิจและนักลงทุนอังกฤษได้ประสบความสำเร็จอย่างมากในการครอบงำกิจกรรมทางเศรษฐกิจสาขาสำคัญต่าง ๆ ไว้อย่างมากมาย และเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยมานับตั้งแต่ยุคหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ถ้าหากมีการพิจารณาและศึกษาอย่างละเอียดรอบคอบแล้ว จะเห็นได้ว่าลัทธิเพียงศักยภาพของกระบวนการสะสมทุน (process of capital accumulation) และการรู้จักประยุกต์เทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษอยู่ในฐานะได้เปรียบกว่าผู้ประกอบการธุรกิจเชื้อชาติอื่นๆ ในประเทศไทยอย่างมากมาย คงจะไม่ใช่ว่าปัจจัยสำคัญเพียงส่วนเดียวซึ่งอยู่เบื้องหลังความยิ่งใหญ่ของทุนอังกฤษในประเทศไทยขณะนั้นอย่างแน่นอน แต่นักลงทุนในบังคับอังกฤษเหล่านั้น ยังประสานความร่วมมือกับรัฐบาลในเมืองแม่และรัฐบาลอาณานิคมอื่นๆ ของพวกเขาตลอดเวลา เพื่อนำอิทธิพลทางการเมืองของประเทศอังกฤษซึ่งอยู่ในฐานะมหาอำนาจสำคัญที่สุดของโลกตลอดช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มาใช้ครอบงำทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อนโยบายการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ และโครงสร้างการบริหารการคลังของประเทศไทยอย่างต่อเนื่องมากกว่า 80 ปีนั้น น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งอยู่เบื้องหลังความสำเร็จในการดักตวงผลประโยชน์และความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของภาคเอกชน และการขยายอิทธิพลทางการเมืองของประเทศอังกฤษที่มีต่อประเทศไทยโดยรวมอย่างมั่นคงและลึกซึ้งกว่ามหาอำนาจชาติตะวันตกอื่นๆ ไปในที่สุด ถึงแม้ว่าประเทศไทยตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าวเกือบ 1 ศตวรรษ จะไม่เคยเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกใดๆ อย่างเป็นนามธรรมก็ตาม แต่สภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยซึ่งเป็นรูปธรรมชัดเจนในช่วงนั้น ก็คงมีสภาพไม่แตกต่างอะไรมากนักกับการเป็นอาณานิคมทางเศรษฐกิจของอังกฤษโดยคหุณี

เมื่อหันมาพิจารณาผลงานทางวิชาการและองค์ความรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศไทย ตั้งแต่สมัยหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึงสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จะเห็นได้ว่างานวิจัยส่วนใหญ่ซึ่งเคยผ่านมามาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มักยึดติดกับกรอบความคิด

ของคำว่า “อิทธิพลตะวันตก” ซึ่งมีความหมายค่อนข้างคลุมเครือและมีนัยค่อนข้างจะเป็นมหากาเณนไป ทั้งที่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยยุคนั้น อิทธิพลของทุนและผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษได้มีบทบาทครอบงำกระบวนการสร้างความทันสมัยของรัฐไทยแบบครบวงจรเพิ่มสูงขึ้นตลอดเวลา จนกระทั่งมีพลวัตและมีอิทธิพลสูงกว่าทุนหรือผู้ประกอบการธุรกิจชาติอื่นๆ ในประเทศไทยรวมกันทั้งหมดเสียด้วยซ้ำไป แล้วยังส่งผลกระทบอย่างกว้างขวางต่อโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมไทยโดยรวมตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าวอย่างมากมาย

การหันกลับมาศึกษาพัฒนาการเหล่านี้อย่างจริงจังและรอบด้านกว่าที่เคยผ่านมา คงจะเป็นประโยชน์ต่อแวดวงวิชาการทั่วไปอย่างแน่นอน โดยองค์ความรู้ใหม่เพิ่มเติมซึ่งจะได้จากการศึกษาครั้งนี้ ยังอาจมีส่วนผลักดันให้กระบวนการปฏิรูปเศรษฐกิจแบบพอเพียงซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญของประเทศไทยในปัจจุบัน ได้กลายเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ใกล้เคียงและสอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคมส่วนใหญ่ในประเทศนี้ไปในที่สุด แทนที่จะจมปลักกับยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเพื่อฝันของนักการเมืองคอร์รัปชันและรัฐบาลโกงชาติโกงแผ่นดิน ซึ่งเพิ่งถูกประชาชนผู้รักความเป็นธรรมโค่นล้มไปเมื่อไม่นานมานี้เอง

สำหรับวัตถุประสงค์สำคัญของงานวิจัยชิ้นนี้ ประกอบด้วยประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึงสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 อย่างละเอียดรอบด้านและลึกซึ้งกว่าที่เคยผ่านมา 2) เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ในประเด็นปัญหาเกี่ยวข้องกับบทบาทของทุนอังกฤษ (British capital) ซึ่งสามารถครอบงำกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลักของประเทศไทยแทบทุกด้าน ตั้งแต่การผลิตข้าว ปลูกไม้สัก ยางพารา รวมทั้งธุรกรรมปริวรรตเงินตรา การส่งสินค้าเข้าและการส่งออก การขายส่งและการขายปลีกไว้ได้อย่างเหนียวแน่นตลอดช่วงก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 3) เพื่อตีแผ่วิธีการสะสมทุนและการขยายธุรกิจสาขาต่าง ๆ ของคนในบังคับอังกฤษในประเทศไทยตลอดครั้งหลังของทศวรรษ 1850 จนถึงทศวรรษ 1930 เพราะมีปฏิสัมพันธ์สอดคล้องกับนโยบายอาณานิคมของรัฐบาลในกรุงลอนดอนที่มีต่อประเทศไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตลอดเวลา 4) เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบต่าง ๆ จากการลงทุนของอังกฤษที่มีต่อเศรษฐกิจไทยโดยรวมในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมทั้งผลกระทบอื่น ๆ จากการที่รัฐบาลไทยได้ตัดสินใจกระโจนเข้าสู่สงครามโลกครั้งนั้น ด้วยการสร้างวงศ์ไพบูลย์ร่วมกันกับประเทศญี่ปุ่น ให้มีรูปธรรมชัดเจนรอบด้านมากขึ้นกว่าในอดีต และ 5) เพื่อนำองค์ความรู้ใหม่จากการค้นพบในงานวิจัยชิ้นนี้ ไปใช้เป็นบทเรียนให้กับผู้สนใจทั่วไปในประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับกระแสโลกาภิวัตน์ (globalization) การลงทุนจากต่างประเทศโดยตรง (foreign direct investment) และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม (socio-economic change) ในมิติต่าง ๆ ของประเทศไทยทั้งในปัจจุบันและอนาคตต่อไป

ส่วนวิธีการศึกษาเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวข้างต้น ก็จะต้องเน้นวิธีการวิจัยต่าง ๆ โดยประยุกต์ใช้ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์สาขาต่าง ๆ ในลักษณะสหวิทยาการ (inter – disciplinary

approach) เพื่อประกอบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (descriptive analysis) ข้อยเท็จจริงและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของพัฒนาการผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทย ตั้งแต่กลางทศวรรษ 1850 จนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังต่อไปนี้คือ ก) หลักฐานชั้นต้น (primary sources) ซึ่งได้แก่ เอกสารของทางราชการไทย เอกสารของภาคเอกชนและรัฐบาลอังกฤษในกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กองบรรณาสารกระทรวงการต่างประเทศ ทั้งในประเทศไทยและประเทศอื่นๆ ข) หลักฐานชั้นรอง (secondary sources) ซึ่งได้แก่งานวิจัย ตำราวิชาการ หนังสือ วารสาร หนังสือพิมพ์ และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ทั้งในประเทศไทย มาเลเซีย สิงคโปร์ อังกฤษ ออสเตรเลีย อินเดีย และญี่ปุ่นตามลำดับ และ ค) การสัมภาษณ์ (interviews) ซึ่งจะเน้นสัมภาษณ์ทั้งนักวิชาการที่เชี่ยวชาญในการศึกษาประเด็นปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย และนักธุรกิจซึ่งเคยมีสายสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทย เพื่อนำเอาความรู้เฉพาะบุคคลเหล่านี้ไปใช้วิเคราะห์ทั้งหลักฐานชั้นรองและหลักฐานชั้นต้น ให้มีความกระจ่างและลึกซึ้งในประเด็นปัญหาศึกษาแต่ละกรณี อีกด้วย

โดยเนื้อหาสาระของงานวิจัยชิ้นนี้ซึ่งมีระยะเวลาครอบคลุมเกือบ 1 ศตวรรษนั้น จำเป็นต้องนำเสนอทั้งในลักษณะมหภาคและจุลภาคในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องตลอดการกระบวนการศึกษาทั้งหมด ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 8 บทดังนี้คือ บทที่ 1: บทนำ บทที่ 2: ภูมิหลังของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บทที่ 3: ศักยภาพใหม่ของทุนอังกฤษ บทที่ 4: ธุรกิจป่าไม้สักของบริษัทอังกฤษ บทที่ 5: ธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกของคนในบังคับอังกฤษ บทที่ 6: ทุนอังกฤษและนายหน้าชาวต่างชาติในธุรกิจยางพารา บทที่ 7: การขยายตัวของธุรกิจอังกฤษในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และบทที่ 8: บทสรุป ซึ่งรายละเอียดของการศึกษาในแต่ละประเด็นเหล่านี้ ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะจะเป็นประโยชน์ต่อแวดวงวิชาการและสังคมไทยโดยส่วนรวมอย่างแน่นอน

บทที่ 2

ภูมิหลังของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เพื่อทำความเข้าใจทั้งสาเหตุและปัญหาของการเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเวลาต่อมาของอังกฤษ เดินตามหลังชาติมหาอำนาจตะวันตกอื่นๆ ก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะสเปนและโปรตุเกส ผู้ซึ่งได้ทำหน้าที่เปิดประตูภูมิภาคแห่งนี้สู่อิทธิพลของโลกภายนอกตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 ตลอดจนการทำความเข้าใจในความกระฉ่งในประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์และความมั่งคั่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมหาอำนาจตะวันตกได้ยึดถือปฏิบัติเรื่อยมาตั้งแต่นั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พัฒนาการต่างๆ ซึ่งได้จูงใจให้เนเธอร์แลนด์ อังกฤษ ฝรั่งเศส และแม้กระทั่งสหรัฐอเมริกาจำเป็นต้องเลียนแบบตามอย่างทั้งโปรตุเกสและสเปนในเวลาต่อๆ มาอีกยาวนานหลายศตวรรษ ในที่สุดก็จะผลักดันให้ชาติตะวันตกเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคืออังกฤษได้ประสบความสำเร็จอย่างกว้างขวางในการครอบงำทั้งทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจของบางประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างมั่นคงตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 19

ในเวลาเดียวกัน เพื่อทำความเข้าใจในบริบทต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อบทบาทของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทยตั้งแต่สมัยหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (The Bowring Treaty) ในค.ศ. 1855 เป็นต้นไป สาระสำคัญส่วนใหญ่ของการศึกษาในบทนี้จึงจำเป็นต้องนำเสนอมุมมองและการวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆ คือ 1) การเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ของอังกฤษ 2) เศรษฐกิจไทยและธุรกิจอังกฤษในครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 และ 3) สนธิสัญญาเบาว์ริงและคนในบังคับอังกฤษ

การเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ของอังกฤษ

อังกฤษก็เหมือนชาติยุโรปอื่นๆ ในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 16 คือ ต้องซื้อสินค้าต่างๆ จากตะวันออกไกลผ่านเมืองท่าในทะเลเมดิเตอร์เรเนียนอีกทอดหนึ่งมาเป็นเวลานานหลายศตวรรษแล้วก่อนหน้านั้น โดยเฉพาะเครื่องเทศ เช่น พริกไทยและกานพลู ซึ่งมีอุปสงค์เพิ่มขึ้นตลอดเวลา เพราะชาวอังกฤษนิยมนำไปใช้ปรุงเนื้อเค็มให้มีรสชาติและเก็บไว้กินได้ยาวนานตลอดฤดูหนาวนั้น ยิ่งนับวันยังมีราคาสูงขึ้นเรื่อย ๆ โดยสินค้าเครื่องเทศเหล่านี้รวมทั้งสินค้าอื่นๆ จากเอเชียได้ถูกนำเข้าไปถึงท่าเรือต่างๆ ของอังกฤษโดยพ่อค้าชาวเวนิสและชาวอิตาลีคนอื่น ๆ เป็นส่วนใหญ่อีกทอดหนึ่ง¹

ขณะเดียวกัน ถึงแม้ว่าสินค้าขาออกของอังกฤษขณะนั้น โดยเฉพาะสินค้าขาออกสำคัญคือขนสัตว์และผ้าต่างๆ เป็นที่ต้องการของตลาดในยุโรปมากก็ตาม แต่สินค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็ขนส่งโดยเรือต่างชาติ ดังนั้นกิจการค้าโพ้นทะเลของอังกฤษจึงอยู่ในฐานะเสียเปรียบพ่อค้าชาวยุโรปในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 16 ตลอดเวลา กิจการค้าของอังกฤษจึงอยู่ในฐานะถูกครอบงำโดยพ่อค้าอื่น ๆ ขณะเดียวกันการที่ท่าเรือที่ตั้งของอังกฤษอยู่ห่างไกลออกไป ไม่ใช่เป็นจุดศูนย์กลางสำคัญใดๆ ในเส้นทางการค้าของยุโรป ซึ่งใช้ทะเล

เมดิเตอร์เรเนียนเป็นเส้นทางหลักในยุคนั้น ปัจจัยต่างๆ เหล่านี้จึงทำให้อังกฤษอยู่ในฐานะเสียเปรียบชาติอื่นๆ ที่มีบทบาททางทะเลในยุคนั้นไปโดยปริยาย จนกว่าอังกฤษจะสามารถพัฒนากิจการเดินเรือได้สำเร็จ ควบคู่ไปกับการเปิดเส้นทางการค้าเชื่อมระหว่างมหาสมุทรอินเดียและมหาสมุทรแอตแลนติกได้เรียบร้อยแล้วเท่านั้น จึงจะทำให้อังกฤษก้าวเข้ามาอยู่ในฐานะเข้มแข็งมากพอที่จะแข่งขันทำการค้ากับชาติยุโรปอื่นๆ ในช่วงถัดมา² เพราะตามข้อเท็จจริงที่ดำรงอยู่ในช่วงก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 16 ชาวปอร์ตุเกสและชาวสเปนเท่านั้นคือผู้ที่ได้รับอานิสงส์โดยตรงจากองค์ความรู้ใหม่ๆ ทั้งทางภูมิศาสตร์และเทคนิคการค้า ซึ่งถูกค้นพบหรือคิดค้นขึ้นมาจากความสามารถของชาวอิตาเลียนก่อนหน้านี้ที่อีกทอดหนึ่ง เพราะฉะนั้นทั้งชาวปอร์ตุเกสและสเปน ซึ่งตั้งอยู่ชายขอบของมหาสมุทรแอตแลนติกจึงอยู่ในฐานะที่พร้อมกว่าชาติใดๆ ในยุโรป ที่จะเข้ามาดักดวงผลกำไรจากการค้ากับเอเชีย ในทางกลับกัน ถึงแม้ว่าอังกฤษจะอยู่หลังปอร์ตุเกสและสเปนอย่างมากมาในการเดินเข้าสู่ธุรกิจการค้าของโลกยุคนั้น เพราะขณะที่ชาวปอร์ตุเกสเดินทางถึงอินเดียแล้วใน ค.ศ. 1498 แต่กว่าอังกฤษเดินทางเข้าไปถึงดินแดนเดียวกันแห่งนี้ ก็ต้องรอกอยไปถึง ค.ศ. 1680 แต่ในช่วงดังกล่าวอันยาวนานนั้น ชาวอังกฤษก็จะพยายามทุกวิถีทางเพื่อเปิดเส้นทางทางการค้าทางทะเลกับเอเชียให้ได้ ไม่ว่าจะเป็นโดยตรงหรือโดยอ้อมให้ได้ตลอดเวลา

อย่างไรก็ตาม ต่อมาอังกฤษก็ได้ตามหลังพ่อค้าต่างชาติซึ่งล้วนเป็นปรปักษ์กับสเปนเหมือนกัน และตั้งแต่ ค.ศ. 1577 อังกฤษก็ได้ประกาศดำเนินนโยบายต่อต้านและรุกรานผลประโยชน์ของสเปนในภาคพื้นทะเลอย่างเปิดเผยเพิ่มขึ้น นอกจากนั้นแล้ว ในเดือนพฤศจิกายนของปีเดียวกันฟรานซิส เดรก (Francis Drake) แม่ทัพเรือของอังกฤษยังได้รับคำสั่งให้เดินทางมุ่งหน้าสู่ทวีปเอเชีย เพื่อหาทางเข้าถึงหมู่เกาะเครื่องเทศ (Spice Islands) ให้ได้ในที่สุด ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1579 ฟรานซิส เดรกก็ได้แล่นเรือมาถึงเกาะเทเนต (Ternate) ซึ่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยกานพลู และกองทัพอังกฤษก็ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากสุลต่านชาวพื้นเมืองของเกาะนี้ ซึ่งต้องการนำอังกฤษมาคานอิทธิพลของปอร์ตุเกสผู้ผูกขาดการค้าเครื่องเทศของหมู่เกาะแห่งนี้มานานแล้วก่อนหน้านี้ ถัดจากนั้นฟรานซิส เดรกก็บรรทุกกานพลูจนเพียบแล้วแล่นเรือกลับสู่เกาะอังกฤษได้อย่างปลอดภัย³

ตั้งแต่นั้นมา ชาวอังกฤษก็พึงประจักษ์ว่า ถ้าหากใครก็ตาม มีเรือใบที่มีน้ำหนักเบาและสามารถแล่นกินลมได้เร็วแล้ว ใครๆ ก็สามารถเดินทางข้ามมหาสมุทรต่างๆ ในโลกนี้ ได้อย่างปลอดภัยค่อนข้างแน่นอนความสำเร็จของฟรานซิส เดรกครั้งนั้น จึงทำให้ชาวอังกฤษนอกจากจะสามารถติดต่อได้โดยตรงกับหมู่เกาะเครื่องเทศเป็นครั้งแรกแล้ว ยังสามารถสร้างสายสัมพันธ์ที่ดีกับชาวพื้นเมืองแถบนั้นได้อีกด้วย ผลพวงดังกล่าวจึงกระตุ้นให้พ่อค้าอังกฤษโดยทั่วไป เพิ่มความกระหายที่จะเข้ามาทำการค้าในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างรวดเร็ว แต่ในเวลาเดียวกัน ราชสำนักอังกฤษยังไม่กล้าเสี่ยงลงทุนกับบรรดาขุนนางในขณะนั้นทันทีทันใด ทั้งที่ทุกฝ่ายก็ต้องการเข้าไปช่วงชิงผลประโยชน์แข่งขันกับปอร์ตุเกสในการค้าเครื่องเทศในหมู่เกาะแห่งนี้ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตเครื่องเทศที่ใหญ่ที่สุดของโลกเพียงบริเวณเดียวในขณะนั้น อังกฤษจึงต้องใช้เวลาถัดจากนั้นอีกถึง 2 ทศวรรษ กว่าที่จะกล้าทดลองลงทุนครั้ง

ใหม่เพื่อเข้ามาค้าขายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพื่อเลียนแบบชาวยุโรปอื่นๆ ซึ่งประสบความสำเร็จในการตัดวงจรผลประโยชน์จากการค้าเครื่องเทศอย่างกว้างขวางแล้วในขณะนั้น

อย่างไรก็ตาม ก็มีนักผจญภัยชาวอังกฤษอีกคนหนึ่งคือราล์ฟ ฟิตซ์ (Ralph Fitch) ได้เดินทางเข้ามาบริเวณภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สำเร็จเป็นคนแรกในเวลาถัดมาจากนั้นไม่นาน โดยบุคคลผู้นี้ได้เดินทางเรือจากอังกฤษพร้อมด้วยลูกเรือของเขามาก 3 คน มายังเมืองออร์มุซ (Ormuz) ซึ่งเป็นฐานทัพเรือของเปอร์เซียในบริเวณปากอ่าวเปอร์เซียเมื่อ ค.ศ. 1583 ถัดจากนั้นเขาก็ถูกจับและถูกนำตัวไปคุมขังที่เมืองกัว (Goa) ซึ่งเป็นอาณานิคมของเปอร์เซียในบริเวณชายฝั่งตะวันตกของอินเดีย แต่เขาสามารถหลบหนีออกจากเมืองกัว แล้วอาศัยเรือสินค้าออกจากอินเดียมายังเมืองพะโค (Pegu) ของชาวมอญขณะนั้น เสร็จแล้วก็รอนแรมเดินทางบกเข้าไปยังเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา ต่อมาเขาก็ได้เดินทางบกมายังเมืองท่าทวาย (Tavoy) ของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาขณะนั้น แล้วนั่งเรือสินค้าออกจากประเทศไทยไปยังเมืองท่ามะละกา (Malacca) ในค.ศ. 1588 และได้อาศัยอยู่ในเมืองท่าแห่งนี้จนถึง 7 สัปดาห์ ก่อนเดินทางกลับสู่ประเทศอังกฤษโดยสวัสดิภาพในเวลาต่อมา โดยกลับถึงกรุงลอนดอนใน ค.ศ. 1591 ⁴

ข้อมูลดิบต่างๆ ของนักผจญภัยผู้ยิ่งใหญ่รายนี้ ซึ่งเป็นชาวอังกฤษคนแรกที่เข้ามาถึงดินแดนที่เป็นประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ครั้งนั้น นอกจากจะถูกถ่ายทอดให้เพื่อนร่วมชาติทันทีแล้ว ยังมีส่วนกระตุ้นให้ชาวอังกฤษอื่นๆ เพิ่มความสนใจในการแสวงหาเส้นทางทำการค้ากับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มขึ้นด้วย ขณะเดียวกัน สงครามระหว่างอังกฤษที่มีพันธมิตรคือดัตช์กับสเปนซึ่งมีพันธมิตรคือเปอร์เซีย ก็กำลังเกิดขึ้นในทวีปยุโรปยืดเยื้อเป็นเวลานานหลายปีในช่วงนั้นเหมือนกัน จึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งในการผลักดันให้อังกฤษต้องรีบตัดสินใจเข้ามาติดต่อกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างจริงจัง กลายเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงการตัดสินใจอย่างเด็ดขาดเหมือนที่ผ่านมาได้อีกตลอดไปแล้ว ยิ่งสงครามในยุโรปยืดเยื้อบานปลายไปนานเท่าไร ทั้งอังกฤษและดัตช์ก็ยิ่งเห็นช่องทางการค้าและความอ่อนแอของทั้งสเปนและเปอร์เซียในดินแดนโพ้นทะเลต่างๆ ในขณะนั้นเพิ่มขึ้นตลอดเวลาอีกด้วย ในค.ศ. 1589 พ่อค้ากลุ่มหนึ่งในกรุงลอนดอนจึงได้ร่วมลงทุนจัดตั้งโครงการกองเรือสำรวจและตรวจตราบริเวณน่านน้ำตั้งแต่แหลมกู๊ดโฮป (Cape of Good Hope) มายังเมืองท่าต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นครั้งแรก โดยกองเรือดังกล่าวซึ่งมีเพียง 3 ลำภายใต้การบังคับบัญชาของกัปตันเจมส์ แลงคาสเตอร์ (Captan James Lancaster) ก็ได้ออกเดินทางจากกรุงลอนดอนเพื่อปฏิบัติภารกิจดังกล่าวใน ค.ศ. 1591 ต่อมาบุคคลผู้นี้ก็สามารถนำเรือของเขามาถึงบริเวณปลายแหลมเหนือสุดทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะสุมาตราในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1592 กัปตันเจมส์ แลงคาสเตอร์ผู้นี้ยังได้เดินทางมายังเกาะปีนัง (Penang) แล้วพัฒนาเกาะนี้เป็นฐานสำคัญสำหรับปฏิบัติการโจรสลัดของพวกเขา เพื่อออกไปปล้นจี้เรือสินค้าต่างๆ ในช่องแคบมะละกาจนพึงพอใจแล้ว พวกเขาจึงได้แล่นเรือออกจากเกาะปีนัง มายังเกาะภูเก็ต ซึ่งในขณะนั้นชาวมาเลย์เรียกว่า “อุจง สาลัง” (Ujong Salang) หรือที่นักเดินเรือชาวตะวันตกเรียกว่า “จังก์ ซีลอน” (Junk Ceylon) เมื่อพำนักอยู่ในเกาะภูเก็ตได้ระยะหนึ่งแล้ว เจมส์ แลงคาสเตอร์และลูกเรือก็ได้เดินทางกลับถึงเกาะอังกฤษใน ค.ศ. 1594

ถึงแม้ว่าพ่อค้าอังกฤษในกรุงลอนดอนซึ่งลงทุนร่วมให้เจมส์ แลงคาสเตอร์ ไม่ได้กำไรอะไรมากนักจากการอุดหนุนปฏิบัติการโจรสลัด ปล้นจี้เรือสินค้าต่างชาติในช่องแคบมะละกา จนถึงเกาะภูเก็ตครั้งนั้น ควบคู่ไปกับการที่ลูกเรืออังกฤษรวม 26 คน ต้องไปจบชีวิตลงบนเกาะปีนังก็ตาม แต่การลงทุนเพื่อนำบทความไคร่ทางธุรกิจของพวกเขาครั้งนั้น ก็ได้กลายเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่จะชี้ให้คนอังกฤษทั่วไปเห็นว่า “ประเทศชาติของพวกเขาจะสามารถพัฒนาตนเองให้กลายเป็นเจ้ามหาสมุทรในอนาคตได้ไม่ยากเย็นอะไรนัก ถ้าหากภาระกิจดังกล่าวได้รับการสนับสนุนจากทั้งทางราชการและกลุ่มทุนอื่น ๆ ในกรุงลอนดอนอย่างเพียงพอในอนาคต”⁵ อย่างไรก็ตาม ความพยายามของอังกฤษที่จะเข้ามาขยายการลงทุนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขณะนั้น ถ้าหากทำไปเปรียบเทียบกับชาติยุโรปอื่นๆ โดยเฉพาะสเปน โปรตุเกส และดัตช์แล้ว ถือว่ามีความพยายามน้อยมาก จำกัดอยู่ในกลุ่มพ่อค้าเพียงไม่กี่ราย โอกาสที่จะประสบความสำเร็จจึงไม่มีทางเป็นไปได้ง่ายนัก เพราะพ่อค้าส่วนใหญ่และทางราชการเอง ก็ยังคงไม่ค่อยให้ความสำคัญกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากนัก ในทางตรงกันข้าม ดัตช์ซึ่งเป็นพันธมิตรของอังกฤษในขณะนั้น กลับประสบความสำเร็จและขยายบทบาทการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างรวดเร็วแล้ว องค์ความรู้ใหม่ต่างๆ เกี่ยวกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังมีการเผยแพร่กว้างขวางมากขึ้นในเนเธอร์แลนด์ โดยเฉพาะบันทึกของวันลินโชเติน (Van Linchoten) ซึ่งมีชื่อว่า “Itinerario”⁶ และต่อมาได้ถูกแปลจากภาษาดัตช์เป็นภาษาอังกฤษใน ค.ศ. 1598 พัฒนาการต่างๆ ดังกล่าวเหล่านี้จึงมีส่วนสำคัญทำให้บรรดาผู้ทำการค้าในกรุงลอนดอนและรัฐบาลอังกฤษ เพิ่งตระหนักถึงความจริงของความมั่งคั่งและแนวโน้มในการลงทุนที่ยิ่งใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยิ่งกว่าครั้งใดๆ ที่เคยผ่านมา

ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1600 รัฐบาลอังกฤษและพ่อค้าในกรุงลอนดอนจึงได้ตัดสินใจลงทุนร่วมกัน และได้สถาปนาบริษัทอินเดียตะวันออก (The British East India Company) ขึ้นมาทันที โดยบริษัทใหม่นี้ได้ตัดสินใจเลือกเจมส์ แลงคาสเตอร์เป็นผู้บัญชาการกองเรือชุดแรกของบริษัทฯ เพื่อเข้ามาค้าขายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และบุคคลผู้นี้ก็ได้นำกองเรือดังกล่าวมาถึงเมืองอาเจะห์ (Aceh) ในเกาะสุมาตราเมื่อเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1602 พร้อมกับมอบพระราชสาส์นและของขวัญที่ระลึกจากพระราชินีเอลิซาเบธ (Queen Elizabeth) ให้กับสุลต่านแห่งเมืองอาเจะห์ด้วย ในที่สุดราชสำนักอาเจะห์ก็ได้อนุญาตให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษสามารถเข้ามาทำการค้าขายในเมืองท่าแห่งนี้ ได้โดยสะดวกเฉกเช่นเดียวกับบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ (The Dutch East Indies Company) ซึ่งได้รับอนุญาตไปแล้วก่อนหน้านี้⁷ ถัดจากนั้นทั้งบริษัทของดัตช์และบริษัทของอังกฤษ ต่างก็พยายามแข่งขันกันช่วงชิงผลประโยชน์ทางการค้าและทำลายอิทธิพลในการค้าเครื่องเทศของโปรตุเกสเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ขณะเดียวกัน บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ก็เพิ่มความพยายามกดดันทุกรูปแบบเพื่อหาทางบีบบังคับทั้งทางตรงและทางอ้อม ไม่ให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเข้าไปค้าขายในหมู่เกาะเครื่องเทศ ซึ่งตนเองต้องการจะผูกขาดแต่เพียงผู้เดียวในอนาคตอีกด้วย ในเวลาเดียวกัน บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก็ไม่มีทางเลือกอื่นใดดีกว่าการแสวงหาความร่วมมือกับบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยตั้งความหวังไว้ว่าดัตช์ให้ความร่วมมือในการประสานผลประโยชน์ทางการค้าในหมู่เกาะต่างๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดย

รัฐบาลอังกฤษก็ได้ร่วมเจรจากับรัฐบาลดัตช์เป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1613 อีกแรงหนึ่งด้วย ทั้งนี้เนื่องจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีฐานะและศักยภาพในเชิงธุรกิจอ่อนด้อยกว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์มาก

ขณะเดียวกัน เรือของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ยังมีสมรรถนะเพราะคิดอาวุธประจำเรืออย่างพร้อมมูล และได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากรัฐบาลของพวกเขาตลอดเวลา กองเรือของบริษัทชาวดัตช์จึงเข้มแข็งกว่ากองเรือของบริษัทชาวอังกฤษมาก บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจึงไม่มีอำนาจต่อรองใด ๆ เหนือกว่าบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์เลย อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติจริงแล้ว ถึงแม้ว่ารัฐบาลของทั้งสองบริษัทจะมีความสัมพันธ์ทางการทูตกันเป็นอย่างดี แต่บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ก็ไม่ค่อยใส่ใจอะไรนัก กับความคิดที่จะแบ่งผลประโยชน์ทางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะตระหนักดีว่ายิ่งนานวันมากขึ้น ปริมาณการค้าส่วนใหญ่ในภูมิภาคนี้ก็อยู่ในกำมือของบริษัทพวกตนมากขึ้น ขณะเดียวกันสภาพการณ์ต่างๆ ในภูมิภาคนี้ก็เอื้ออำนวยต่อการขยายแสนยานุภาพของดัตช์ ที่จะผูกขาดการค้าเครื่องเทศแต่เพียงผู้เดียวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แล้ว บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์และบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษยังตัดสินใจใช้กำลังทำลายผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายชัดเจนมากขึ้น จนกระทั่งใน ค.ศ. 1619 ก็เกิดสงครามทั่วหมู่เกาะอินเดียตะวันออก โดยโคดังสินค้ากองเรือพาณิชย์และธุรกิจการลงทุนต่างๆ ของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ต้องประสบความเสียหายอย่างยับเยิน ในที่สุดบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก็ได้ปิดสำนักงานตัวแทนการค้าของตนเองในเมืองบันตัม (Bantam) บนเกาะชวา แล้วไปเปิดสำนักงานตัวแทนใหม่ของบริษัทฯ ในชายฝั่งโคโรแมนเดล (Coromandel Coast) หรือบริเวณชายฝั่งตะวันออกของชมพูทวีปหรืออินเดียตั้งแต่นั้นมา แล้วจะใช้ดินแดนแห่งนี้เป็นฐานสะสมทุนและกำลังครั้งใหม่ เพื่อหวนกลับมาบุกเบิกตลาดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้ได้ในอนาคต เพราะฉะนั้นนโยบายเชิงรุกไปข้างหน้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจึงสิ้นสุดลงด้วยการขาดทุนยับเยินตั้งแต่นั้นมา จนกว่ารัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลดัตช์จะทำสนธิสัญญาการป้องกัน (The Treaty of Defense) ร่วมกันในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1619⁸ เพื่อที่ทั้งสองประเทศจะร่วมมือกันปฏิบัติการกวาดล้างกองเรือของสเปนและปอร์ตุเกสให้หมดไปจากน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์จำเป็นต้องผ่อนคลายท่าทีการเป็นปฏิปักษ์กับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในเวลาถัดมา และเปิดโอกาสให้บริษัทอังกฤษหวนกลับมาทำธุรกิจการค้าเครื่องเทศและพริกไทยในหมู่เกาะอินเดียตะวันออกได้อีกครั้งหนึ่ง โดยการกลั่นแกล้งและช่วงชิงบทบาทนำในทางการค้าเครื่องเทศกับชาวพื้นเมือง ระหว่างเจ้าหน้าที่ของบริษัททั้งสองก็ยังคงบานปลายต่อมาได้ภายในเวลารวดเร็ว แต่เนื่องจากบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ควบคุมและใช้การค้าผูกขาดและอำนาจการเมืองในหมู่เกาะเหล่านี้ไว้ได้แทบหมดสิ้นมาก่อน ในที่สุดพนักงานและสาขาบริษัทอังกฤษจึงอยู่ในฐานะอ้าปากมาตรการกลั่นแกล้งต่างๆ สารพัดรูปแบบจากบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจึงจำเป็นต้องปิดโกดังและโรงงานต่างๆ ของบริษัททั่วหมู่เกาะแห่งนี้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1620

พร้อมกับการขยายฐานธุรกิจการลงทุนใหม่ในเมืองท่าต่างๆ ของอินเดียเพิ่มขึ้น และในปลายทศวรรษดังกล่าว บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ก็สามารถพัฒนาตนเองกลายเป็นผู้ผูกขาดเครื่องเทศแต่เพียงผู้เดียวของโลก ไว้ได้อย่างง่ายดายต่อไปอีกยาวนานด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์สามารถขับไล่โปรตุเกสออกจากมะละกาได้สำเร็จในวันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1641 เป็นต้นมาแล้ว หลังจากนั้นดัตช์ก็ได้พัฒนาเมืองปัตตาเวียขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครองของตนเองอย่างจริงจัง และทำการผูกขาดการค้าเครื่องเทศแต่เพียงผู้เดียวต่อไปอย่างยาวนาน พร้อมๆ ไปด้วยการใช้นโยบายแทรกแซงกิจการภายในของแต่ละดินแดนในเกาะชวาและเกาะอื่นๆ แถบนี้เพื่อยึดครองเป็นอาณานิคมของตนเองต่อไปอย่างถาวร ขณะเดียวกัน ธุรกิจการค้าของกรุงศรีอยุธยาซึ่งเฟื่องฟูมาอย่างรวดเร็วดังแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ก็ได้มีส่วนผลักดันให้บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศส (The French East India Company) ได้ตัดสินใจเปิดโรงงานและคลังสินค้าของตนเองขึ้นในกรุงศรีอยุธยาเมื่อ ค.ศ. 1680⁹ ถัดจากนั้นอีกไม่นานความสัมพันธ์ทางการทูตอันแน่นแฟ้นระหว่างประเทศทั้งสองก็เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชตัดสินใจส่งคณะราชทูตไทยชุดแรกไปเยือนฝรั่งเศสในปลายปีดังกล่าว โดยคณะราชทูตไทยชุดนั้น นอกจากจะคัดเลือกช้างพลายหนุ่มและแรดวัยแรกรุ่นไปหลายตัว ควบคู่ไปกับพระราชสาส์นของกษัตริย์ไทยที่จารลงบนแผ่นทองคำอย่างประณีตด้วย แต่คณะราชทูตชุดนั้นและของขวัญต่างๆ ดังกล่าว ต้องสูญเสียทั้งชีวิตและทรัพย์สินหมดสิ้นเพราะเรืออับปางตรงบริเวณชายฝั่งมาดากัสการ์ (Coast of Madagascar) ซึ่งตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของทวีปอฟริกาก่อนจะเดินทางถึงประเทศฝรั่งเศส

อย่างไรก็ตาม ฝ่ายไทยก็ไม่ละความพยายามและได้ส่งคณะราชทูตชุดที่สองเดินทางไปยังประเทศฝรั่งเศสได้อย่างปลอดภัยใน ค.ศ. 1684 และในปีถัดมาหลังจากนั้น พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 (Louis XIV) ก็ได้ส่งเรือรบ 2 ลำพร้อมด้วยคณะราชทูตฝรั่งเศสเพื่อเข้ามาทำสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศไทยได้สำเร็จตั้งแต่ปี ค.ศ. 1685 เป็นต้นมา บริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสได้รับอนุญาตให้เข้ามาทำการค้ากับกิจการค้าของหลวงในอยุธยาได้อย่างเต็มที่แล้ว ยังได้รับสิทธิผูกขาดการส่งออกแร่ดีบุกในเกาะภูเก็ตและสิทธิอื่นๆ ในเมืองสงขลา ขณะเดียวกันพนักงานของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสทุกคนในกรุงศรีอยุธยา ยังได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เฉกเช่นเดียวกับพนักงานของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ ซึ่งได้รับสิทธินี้มาแล้วก่อนหน้านี้ด้วย¹⁰

ความสำเร็จอย่างมากมาของบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสในกรุงศรีอยุธยา ได้สร้างควมอิทธิพลให้กับบรรดาพนักงานและพ่อค้าอังกฤษในเมืองมดราส (Madras) เป็นอันมาก ในที่สุดสภาชาวอังกฤษในเมืองมดราส (The English Council at Madras) ก็ได้ยื่นข้อเสนอให้บริษัทอินเดียตะวันออกของพวกเขเปิดโจมตีและยึดเมืองท่ามะริด (Mergui) ใน ค.ศ. 1687 ซึ่งในขณะนั้นเมืองท่าแห่งนี้เป็นเมืองท่าสำคัญของไทยด้วย ต่อมาบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก็ได้ส่งเรือเร็ว 2 ลำบุกเข้าโจมตีเมืองท่าแห่งนี้ โดยวางแผนล่วงหน้าและร่วมมือกับชาวอังกฤษ 2 คน คือ ริชาร์ด เบอร์นาบี (Richard Burnaby) และแซมมวล ไวท์ (Samuel White) ซึ่งมีอาชีพรับจ้างเป็นพนักงานท่าเรือให้ทางราชการไทยประจำอยู่ที่เมืองมะริดอยู่แล้ว ในขณะนั้น แต่ความคาดหวังโดยใช้วิธีการแบบโจรสลัดของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ซึ่งเคยคิดว่า

เมื่อเรือเร็วของคนพร้อมด้วยอาวุธครบมือสามารถจู่โจมเข้าเทียบท่าเมืองมะริดได้แล้ว ฝ่ายไทยจะต้องยอมแพ้ อย่างง่ายคายก็กลายเป็นหมันตรงกันข้ามไป เพราะเจ้าหน้าที่ไทยซึ่งประจำอยู่ในเมืองท่าแห่งนี้ได้จับอาวุธต่อสู้และป้องกันเมืองมะริดไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ทั้งริชาร์ด เบอร์นาปี แชมมวล ไวท์ และชาวอังกฤษคนอื่นๆ อีกประมาณ 50 คน ยังถูกทหารไทยฆ่าตายจนหมดสิ้นแล้ว กรุงศรีอยุธยายังได้ใช้โอกาสนั้นประกาศทำสงครามอย่างเปิดเผยกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษด้วย¹¹ และความพยายามของอังกฤษที่จะเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจในประเทศไทยก็ได้สิ้นสุดลงชั่วคราวตั้งแต่นั้นมา บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจึงยังคงปักหลักตั้งมั่นอยู่ในเมืองเบงกอล (Bencoolen) ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าพริกไทยตรงบริเวณชายฝั่งตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะสุมาตรา เพื่อรักษาบทบาททางการค้าอันแสนค้ำค้ำของพวกเขาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่อไปให้ได้ แม้จะต้องแข่งขันกับพ่อค้าชาติตะวันตกอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอย่างยากลำบากก็ตาม แต่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในที่สุดก็ประสบความสำเร็จในการขยายธุรกิจการค้าจากเมืองเบงกอลแห่งนี้ ซึ่งอังกฤษมีทั้งโรงงานและโกดังสินค้าเพื่อทำการส่งออกพริกไทยจากเมืองท่าแห่งนี้ไปสู่ตลาดโลกปีละกว่า 6,000 ตัน ในค.ศ. 1701 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษยังได้ขยายธุรกิจการค้าพริกไทย ด้วยการสร้างโรงงาน โกดัง และป้อมค่ายในเมืองบันเจอร์มัสซิน (Banjermassin) ทางชายฝั่งภาคใต้ของเกาะบอร์เนียวเป็นครั้งแรก โดยอังกฤษจะใช้เกาะบอร์เนียวแห่งนี้เป็นช่องทางในการบุกเบิกเส้นทางการค้ากับฟิลิปปินส์และจีนในเวลาถัดมาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออังกฤษประกาศทำสงคราม 7 ปี (The Seven Years War)¹² กับสเปนและฝรั่งเศสตั้งแต่ค.ศ. 1762 เป็นต้นมา สงครามซึ่งเกิดขึ้นในทวีปยุโรปก็ได้บานปลายเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยกองทัพเรือของอังกฤษได้ถูกส่งจากอ่าวเบงกอลในอินเดีย เพื่อเข้าไปยึดเมืองมนิลาซึ่งเป็นอาณานิคมของสเปนตั้งแต่เดือนตุลาคม ค.ศ. 1762 แล้ว สุลต่านแห่งเกาะซูลู (Sulu) ซึ่งได้รับการปล่อยตัวออกจากที่คุมขังในระหว่างที่อังกฤษยึดมนิลาไว้ได้นั้น ยังได้คัดสินใจยกเกาะบาลัมบันกัน (Island of Balambangan) และดินแดนอีกบางส่วนทางตอนเหนือของเกาะบอร์เนียวเพื่อเป็นอาณานิคมแทนการแก่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษซึ่งให้ความช่วยเหลือแก่พระองค์ในโอกาสนั้นด้วย ถึงแม้ว่าในเวลาต่อมาคู่สงครามได้ยุติการเป็นปฏิปักษ์ต่อกันโดยการทำสนธิสัญญาปารีส (Treaty of Paris)¹³ ใน ค.ศ. 1763 แต่สิทธิพิเศษต่างๆ รวมทั้งการครอบครองดินแดนทางเหนือของเกาะบอร์เนียวของอังกฤษครั้งนั้น ก็ไม่มีผลกระทบใดๆ จากการทำสนธิสัญญาปารีสเลย พัฒนาการต่างๆ เหล่านี้ยังทำให้บรรดาผู้สนใจการค้าและการเมืองชาวอังกฤษซึ่งขณะนั้นมีศูนย์กลางอยู่ในอ่าวเบงกอล ได้เพิ่มความสนใจต่อกิจการภายในของดินแดนต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากขึ้นกว่าในอดีตที่เคยผ่านมาเป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพิจารณาถึงข้อได้เปรียบต่างๆ ของการสร้างสถานีการค้าระหว่างอินเดียกับจีน และมีกิจการค้าการลงทุนในดินแดนต่างๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นปัจจัยเสริมส่งเพิ่มมากขึ้นนั้น จะได้รับการพิจารณาอย่างจริงจังจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษยิ่งกว่ายุคใดสมัยใดที่เคยผ่านมาแล้ว บรรดาพ่อค้าเอกชนชาวอังกฤษรายอื่นๆ ในอินเดียขณะนั้น ยังได้รวมตัวกันจัดตั้งกองเรือหุ้นส่วนใหม่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพื่อเข้ามาทำการค้าขายและสำรวจแหล่งลงทุนใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยกองเรือเหล่านี้ถูกดำเนินกิจการทั้งในฐานะเรือที่มีเจ้าของเป็นชาวอังกฤษในอินเดียเอง หรือไม่ก็เป็นเรือที่ถูกเช่าเหมาลำมาจาก

ชาวอินเดียและชาวอาร์เมเนีย (Armenians) อีกทอดหนึ่ง นอกจากนั้นแล้วฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) ก็เริ่มต้นตัดสินใจเป็นครั้งแรกอย่างจริงจังในช่วงนี้เหมือนกัน บริษัทธุรกิจของเขาควรจะหาหนทางที่เป็นไปได้หรือไม่ว่า “จะย้ายที่ตั้งสำนักงานของบริษัทเขาซึ่งอยู่ในเมืองมัตราสขณะนั้น เพื่อไปตั้งสำนักงานแห่งใหม่ในคาบสมุทรมาเลย์ดีหรือไม่ ก่อนที่โอกาสการขยายตัวทางธุรกิจจะถูกผู้อื่นช่วงชิงไปในที่สุด”¹⁴ เพราะฉะนั้นภายในเวลาไม่นาน ทั้งบริษัทอินเดียตะวันออกและภาคเอกชนอังกฤษอื่นๆ ในอินเดีย จึงได้ขยายธุรกิจการค้าไปยังเมืองท่าต่างๆ ในทะเลจีนใต้เพิ่มขึ้นตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยพ่อค้าอังกฤษเหล่านี้ส่วนใหญ่มักนิยมเอาผ้าฝ้ายและฝิ่นไปแลกกับสินค้าเครื่องเทศ ดีบุก และสินค้าพื้นเมืองอื่นๆ ในเมืองท่าเหล่านี้ อีกทอดหนึ่ง นอกจากนั้นแล้วใน ค.ศ. 1703 อเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (Alexander Hamilton) พ่อค้าชาวอังกฤษจากอินเดียยังประสบความสำเร็จในการทำธุรกิจการค้ากับรัฐยะโฮร์ (Johore) และกลายเป็นที่โปรดปรานของสุลต่านแห่งรัฐนี้มาก จนกระทั่งสุลต่านได้เสนอยกเกาะสิงคโปร์ให้เป็นของขวัญต่อเขา แต่เขาก็ได้ปฏิเสธความปรารถนาดีของสุลต่านรัฐยะโฮร์เจ้าของเกาะสิงคโปร์ในขณะนั้นว่า “เกาะสิงคโปร์แห่งนี้ไม่มีความจำเป็นสำหรับเอกชนคนธรรมดาคนหนึ่ง แต่อาจจะเป็นที่เหมาะสมสำหรับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษใช้สร้างเป็นอาณานิคมในอนาคตมากกว่า”¹⁵ ซึ่งต่อมาอีก 100 ปีเท่านั้นความคิดดังกล่าวก็จะกลายเป็นความจริงขึ้นมาจากการพัฒนาของสแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ (Stamford Raffles) นั่นเอง อย่างไรก็ตาม บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ซึ่งสามารถครอบงำธุรกิจการค้าส่วนใหญ่ในบริเวณหมู่เกาะอินเดียตะวันออก หรือหมู่เกาะอินโดนีเซียแต่เพียงผู้เดียวมานานนับศตวรรษแล้วในช่วงนั้นกลับมองพัฒนาการบทบาทของทุนอังกฤษซึ่งพยายามหวนกลับเข้ามาในน่านน้ำแถบนี้อย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง ด้วยสายตาดูถูกเหยียดหยามเหมือนในอดีตที่เคยผ่านมามาก่อนไป ทั้งที่รัฐบาลทั้งสองเป็นพันธมิตรกันเป็นส่วนใหญ่ตลอดระยะเวลาดังกล่าวก็ตาม บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ยังมองพ่อค้าเอกชนชาวอังกฤษคนอื่นๆ ในขณะนั้นไม่แตกต่างไปจากพวกโจรสลัดหรือนักค้าของเถื่อนใดๆ นี่เอง บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์จึงไม่เคยไว้วางใจพ่อค้าอังกฤษซึ่งเดินทางเข้าไปทำการค้าขายในเมืองมะละกา เมืองปัตตาเวีย และเมืองท่าอื่นๆ ในอาณานิคมอินเดียตะวันออกของพวกเขาเลย แต่ถึงกระนั้นก็ตาม เมื่อมาตรการควบคุมต่างๆ ของบริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์หย่อนยานลงเรื่อยๆ ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา พฤติกรรมการเป็นโจรสลัดและนักค้าของเถื่อนของพ่อค้าอังกฤษก็ประสบความสำเร็จมากขึ้น และบ่อยครั้งมากที่พ่อค้าเอกชนชาวอังกฤษสามารถลักลอบเข้าไปค้าขายถึงเขตหวงห้ามของดัตช์ในบริเวณหมู่เกาะเครื่องเทศหรือหมู่เกาะโมลุกกะใน ค.ศ. 1774 กัปตันฟอเรส (Captain Forest) ยังสามารถลักลอบออกจากเกาะบาลัมบันกันซึ่งตั้งอยู่ทางตอนเหนือของเกาะบอร์เนียว เข้าไปขโมยพันธุ์เครื่องเทศต่างๆ ในเกาะโมลุกกะได้สำเร็จ ถัดจากนั้นก็ได้นำเรือนำเมล็ดพันธุ์เครื่องเทศเหล่านั้น มายังสถานีการค้าของอังกฤษในเมืองเบ็นกูเลนในเกาะสุมาตรา เพื่อนำไปเผยแพร่ทดลองปลูกในดินแดนอื่นๆ ซึ่งอยู่ภายใต้การครอบครองของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ได้เป็นผลสำเร็จครั้งแรกด้วย¹⁶ อย่างไรก็ตาม ในช่วง 25 ปีสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 18 ยังได้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญต่างๆ เกี่ยวกับศูนย์กลางทางการค้าและการเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยรวมอีกหลายครั้ง โดยการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นแทบทั้งหมด ล้วนเป็นการเปิดฉากเตรียมการเพื่อ

นำไปสู่การสร้างเงื่อนไขใหม่ในรูปแบบต่างๆ สำหรับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ขณะเดียวกัน บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษยิ่งนานวันมากขึ้น นอกจากจะประสบความสำเร็จในการเข้าไปแทรกแซงกิจการทางการเมืองและครอบงำบทบาททางเศรษฐกิจในอินเดียเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ยังได้หวนกลับมาเสริมสร้างพลังเพื่อช่วงชิงฐานะใหม่ในช่องแคบมะละกาอย่างจริงจัง เพราะนอกจากราชสำนักอังกฤษให้ความสำคัญและให้การยอมรับบทบาทของบริษัทอินเดียตะวันออก ในฐานะเครื่องมือแห่งสหราชอาณาจักรในการขยายอำนาจในดินแดนโพ้นทะเลมากขึ้น รัฐบาลอังกฤษยังได้อนุญาตให้บริษัทแห่งนี้จัดตั้งกองทัพนาคใหญ่ขึ้นมา โดยอยู่ภายใต้การควบคุมของข้าหลวงใหญ่ (Governor General) และสภาการปกครอง (Council of Government) ตั้งแต่ ค.ศ. 1773 เพื่อบริหารการปกครองรัฐเบงกอลและอาณานิคมอื่นๆ ของอังกฤษในอินเดีย ถัดจากนั้นใน ค.ศ. 1784 ยังมีการจัดตั้งศาลสูง (Supreme Court) และคณะกรรมการควบคุมการปกครอง (Board of Control) โดยขึ้นตรงต่อรัฐสภาอังกฤษในกรุงลอนดอน เพื่อควบคุมการปกครองในดินแดนต่างๆ รอบอ่าวเบงกอลให้มีประสิทธิภาพ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษยังเพิ่มความสนใจในการวางแผนยุทธศาสตร์ระยะยาวและยุทธวิธีระยะสั้น เพื่อขยายธุรกิจการค้าระหว่างช่องแคบมะละกากับประเทศจีนอย่างจริงจังตั้งแต่สิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาอีกด้วย¹⁷ เพราะกิจการค้ากับประเทศจีนซึ่งเพิ่มปริมาณและมูลค่าอย่างรวดเร็วก่อนหน้านี้เพียงไม่กี่ปีนั่นเอง จึงทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษสามารถผ่านพ้นวิกฤตการล้มละลายได้สำเร็จ เนื่องจากบริษัทอินเดียตะวันออกซึ่งเป็นผู้ผูกขาดการค้าฝิ่นแต่เพียงผู้เดียวในรัฐเบงกอลภายหลังการเข้าเข้าไปปกครองดินแดนแห่งนี้แล้ว ก็สามารถทำกำไรจากธุรกิจฝิ่นซึ่งบริษัทนำไปค้าขายทั้งตลาดในประเทศจีนและชุมชนจีนโพ้นทะเลทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มขึ้นตลอดเวลา กำไรมหาศาลของฝิ่นจึงสามารถล้างการขาดทุนสะสมของบริษัทอินเดียตะวันออก ซึ่งเกิดจากการบริหารงานไร้ประสิทธิภาพและการทุจริตคอร์รัปชันของพนักงานบริษัทๆ ก่อนหน้านั้นได้ภายในเวลาอันรวดเร็วมาก และได้สร้างความพอใจให้กับขุนนางชั้นผู้ใหญ่และราชสำนักอังกฤษ ซึ่งเป็นผู้ถือหุ้นส่วนใหญ่ของบริษัทนี้อีกทอดหนึ่งด้วย ขณะเดียวกัน บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ในช่วงนี้กลับเต็มไปด้วยการทุจริตคอร์รัปชันและไม่มีการปรับปรุงประสิทธิภาพขององค์กรเลย ในที่สุดบริษัทแห่งนี้ก็อยู่ในสภาพใกล้ล้มละลาย ประเทศเนเธอร์แลนด์ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ยังได้สูญเสียความเป็นผู้นำทางการค้าและการเงินระหว่างประเทศเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในทางตรงกันข้าม ขณะที่อังกฤษกำลังผงาดขึ้นมาเป็นผู้นำทางเศรษฐกิจและทางทหารในทวีปยุโรปเพิ่มขึ้นตลอดเวลาในช่วง 25 ปีสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 18 รากฐานอำนาจทุกรูปแบบของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยุคใหม่ ยังถูกบรรจงสร้างขึ้นมารอบคอบโดยพ่อค้าเอกชนคือฟรานซิส ไลท์อีกด้วย เมื่อบุคคลผู้นี้ซึ่งเป็นตัวแทนบริษัทเอกชนอังกฤษรายหนึ่งในอินเดีย ได้เดินทางไปสำรวจสู่ทางการค้าในรัฐไทรบุรี (Kedah) และหัวเมืองมาเลย์อื่นๆ ใน ค.ศ. 1770 เขามีโอกาสได้พบสุลต่านแห่งรัฐไทรบุรี ซึ่งกำลังอพยพหลบหนีการรุกรานของพวกบูกิส (Bugis) จากหมู่เกาะรีเวอ (Rheo Archipelago) ในหมู่เกาะอินเดียตะวันออกอีกทอดหนึ่ง สุลต่านรัฐไทรบุรีซึ่งได้หลบหนีไปพึ่งพิงสุลต่านรัฐเปอร์ลิส (Perlis) จึงได้ปรึกษากับฟรานซิส ไลท์ แล้วทำจดหมายไปยังบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษที่เมืองมดราสในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1771 เพื่อวิงวอนให้บริษัทฯ

แห่งนี้ส่งกองทัพเข้าไปขับไล่พวกบูกิสให้พ้นไปจากคาบสมุทรมาเลย์โดยเร่งด่วน สถาปการครองของอังกฤษในเมืองมดราสจึงประสบช่องในการขยายผลประโยชน์ของพวกเขา เข้าไปในคาบสมุทรแห่งนี้ได้อย่างง่ายดายในเวลาถัดมา โดยในต้นปี ค.ศ. 1772 สถาปการครองของอังกฤษแห่งนี้ก็จัดทำจดหมายอย่างเป็นทางการไปยังบริษัทเอกชนที่เป็นนายจ้างของฟรานซิส โลท์ เพื่อขอข้อมูลและรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับรัฐไทรบุรีทันที

ในรายงานของฟรานซิส โลท์ซึ่งได้ยื่นให้กับบริษัทนายจ้างของเขา และต่อมาได้ถูกนำมาเปิดเผยในสภาการปกครองของเมืองมดราสนั้น เขาได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า “ดูทางการค้าเกี่ยวกับผ้าและฝิ่นในรัฐไทรบุรีดีมาก ขณะเดียวกัน ชาวอังกฤษก็มีโอกาสอันวิเศษสุดที่จะเข้าตั้งหลักแหล่งอย่างถาวรในดินแดนแห่งนี้ เพราะสุลต่านรัฐไทรบุรีรู้ว่าชาวอังกฤษมิใช่จะสามารถช่วยเหลือพระองค์ต่อสู้กับรัฐเซลังงอร์ (Selangor) ซึ่งปกครองโดยพวกบูกิสอยู่ขณะนั้นเท่านั้น แต่ชาวอังกฤษยังสามารถช่วยเหลือพระองค์เพื่อต่อสู้กับสยาม (Siam) ได้อีกด้วย ข้าพเจ้าขอร้องให้ท่านอย่าปล่อยให้โอกาสทองนี้ล้นไหลสูญหายไปเหมือนคลื่นกระทบฝั่งอย่างเด็ดขาด.....นอกจากนั้นแล้ว สุลต่านยังได้เตรียมที่จะยกเมืองท่าไทรบุรีและชายฝั่งของรัฐนี้ลงไปทางใต้จนถึงเกาะปีนัง (Penang) ให้กับชาวอังกฤษอีกด้วย”¹⁸ อย่างไรก็ตาม ขณะที่สำนักงานใหญ่บริษัทอินเดียตะวันออกในกรุงลอนดอนได้ตัดสินใจส่งคณะผู้แทนถึง 2 ชุด ไปเจรจากับสุลต่านรัฐไทรบุรีในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 1770 แต่ในที่สุดก็ต้องประสบความล้มเหลวถึง 2 ครั้งซ้อน แต่ฟรานซิส โลท์ซึ่งยังคงทำหน้าที่เป็นลูกจ้างบริษัทเอกชนอังกฤษรายย่อยอื่นๆ ในอินเดีย เพื่อทำการค้ากับเมืองท่าต่างๆ ในชายฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมาเลย์และประเทศไทยต่อไปเรื่อยๆ ควบคู่ไปกับการพยายามขายจินตนาการให้ชาวอังกฤษคนอื่นๆ ซึ่งทำมาหากินอยู่ในอินเดียขณะนั้น ให้พยายามหาหนทางเข้าไปตั้งหลักแหล่งทำการค้าอย่างถาวรในดินแดนแถบทะเลอันดามันเหล่านี้ให้ได้ต่อไปในอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังที่เขาได้เข้าไปในเกาะภูเก็ตเมื่อ ค.ศ. 1779 เขาก็ได้แนะนำเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ของอังกฤษในเมืองมดราสต่อไปว่า “อังกฤษควรจะไปตั้งกิจการค้าในเกาะภูเก็ตโดยเร็ว เพราะในเกาะนี้นอกจากมีท่าเรือดีแล้ว ยังมีดินุคมหาศาลอีกด้วย”¹⁹ แต่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษก็ไม่สนองตอบข้อเสนอเขาเท่าไรนัก ยกเว้นแต่เพียงบริษัทฯ แห่งนี้จะอนุญาตให้เอกชนชาวอังกฤษรายใดสามารถเข้าไปค้าขายในเกาะภูเก็ตได้ ก็ต่อเมื่อเอกชนแต่ละรายดังกล่าวต้องขออนุญาตจากบริษัทอินเดียตะวันออกก่อนเท่านั้น ในเวลาไล่เลี่ยกัน สงครามในอาณานิคมอเมริกันของอังกฤษก็เกิดขึ้นในช่วงดังกล่าว ซึ่งนอกจากจะทำให้บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์ต้องประสบความเสียหายอย่างยับเยินจากผลกระทบของสงครามกึ่งเอกราชของชาวอเมริกันครั้งนั้น สนธิสัญญาสันติภาพที่อังกฤษทำกับเนเธอร์แลนด์ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1784 เพื่อยกเลิกสถานะสงครามระหว่างกันและกันจากกรณีความขัดแย้งในสงครามกึ่งเอกราชของชาวอเมริกันดังกล่าว ยังได้รับรองสิทธิของชาวอังกฤษอย่างเป็นทางการครั้งแรกที่จะทำการค้าได้อย่างเสรีทั่วทุกน่านน้ำในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งหมู่เกาะเครื่องเทศ ซึ่งเป็นทรัพย์สินที่บริษัทอินเดียตะวันออกของดัตช์หวงแหนมากที่สุดอีกด้วย²⁰ ตั้งแต่นั้นมา นอกจากธุรกิจการค้าผูกขาดของดัตช์ในน่านน้ำต่างๆ ทวีตเอเชีย ได้ถึงกาลแตกสลายลงอย่างสิ้นเชิง ยังถือเป็นศักราชใหม่ของการขยายอำนาจของอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และปีแห่งการเริ่มต้นบุกเบิกเพื่อความเป็นมหาอำนาจของอังกฤษในตะวันออกไกลอย่างจริงจังและเข้มข้นตลอดมา นอกจากนั้นแล้วคุณอำนาจและ

ผลประโยชน์ของประเทศอังกฤษ ก็ได้เปลี่ยนจากทวีปอเมริกาเหนือมาสู่ทวีปเอเชียอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน ยิ่งขึ้นกว่าในอดีตก่อนหน้านี้ด้วย เพราะฉะนั้นความจำเป็นที่กองเรือพาณิชย์ของอังกฤษจะเดินทางไปมาค้าขายระหว่างจีนกับอินเดีย ซึ่งมีปริมาณการค้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วหลังจากนั้นมา จะใช้เมืองท่าใดท่าหนึ่งเป็นแหล่งแวะหาเสบียงอาหารและเชื้อเพลิงต่างๆ จึงมีความจำเป็นเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว ขณะเดียวกัน ฟรานซิส โลท์ก็ยังคงดำเนินธุรกิจการค้ากับเมืองไทรบุรีในขณะนั้นอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งกลายเป็นที่โปรดปรานของสุลต่านแห่งนี้เพิ่มขึ้นตลอดเวลา อย่างไรก็ตาม การที่รัฐไทรบุรียังคงยืนยันที่จะทำความตกลงใดๆ กับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ก็ต่อเมื่อบริษัทฯ แห่งนี้ยินยอมเป็นพันธมิตรกับพระองค์ เพื่อต่อต้านหรือทำลายศัตรูของพระองค์ก่อนนั้น เป็นสิ่งที่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษไม่สามารถปฏิบัติได้ ขณะเดียวกัน ทุกฝ่ายในบริษัทแห่งนี้ก็ยังเห็นความจำเป็นที่จะต้องใช้เกาะปีนังเป็นฐานเสบียงอาหารและเชื้อเพลิงของกองเรือบริษัทในอนาคต ก็ยังมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อการเจรจายึดเยื้อบ้อยครั้งขึ้นในที่สุด บริษัทอินเดียตะวันออกจึงตัดสินใจว่าจ้างฟรานซิส โลท์พร้อมด้วยทหารติดอาวุธอีก 150 คน เดินทางเข้าไปยึดครองเกาะปีนังอย่างเป็นทางการในวันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ. 1786 ถึงแม้ว่าต่อมาสุลต่านรัฐไทรบุรีได้พยายามระดมกองทัพเพื่อหวังยึดเมืองท่าแห่งนี้กลับคืน เพราะไม่อาจเรียกร้องให้อังกฤษยินยอมทำสนธิสัญญาการเป็นพันธมิตรกันตนได้สำเร็จ แต่อังกฤษก็ไม่ปล่อยให้ปัญหายืดเยื้ออีกต่อไป ในวันที่ 1 พฤษภาคม ค.ศ. 1791 กองทัพอังกฤษในเกาะปีนังก็ได้รับคำสั่งปืนใหญ่โจมตีกองทัพรัฐไทรบุรีซึ่งได้ปิดล้อมพวกตนสำเร็จ และสามารถบีบบังคับให้รัฐไทรบุรียอมเซ็นสนธิสัญญาเพื่อยกเกาะปีนังให้อังกฤษครอบครองโดยปราศจากเงื่อนไขต่อรองแต่อย่างใดทั้งสิ้น ถัดจากนั้นฟรานซิส โลท์ก็ได้รับแต่งตั้งจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ให้ทำหน้าที่เป็นสมุหเทศาภิบาล (Seperintendent) เพื่อทำหน้าที่ปกครองเกาะปีนังเป็นคนแรก²¹ จนกระทั่งบุคคลผู้นี้ถึงแก่อนิจกรรมไปใน ค.ศ. 1794 และภายหลังจากนั้น เกาะปีนังก็ได้รับการพัฒนาเป็นฐานทัพเรือสำคัญของอังกฤษในการขยายแสนยานุภาพในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่อไปอย่างกว้างขวางด้วย ซึ่งต่อมาอังกฤษก็จะประสบความสำเร็จมากขึ้นเมื่อสามารถใช้เกาะแห่งนี้เพื่อขยายเครือข่ายอิทธิพลของตน เข้าไปในคาบสมุทรมาเลย์และประสานผลประโยชน์ทั้งทางการเมืองและการค้ากับรัฐบาลใหม่ของเนเธอร์แลนด์ได้สำเร็จจากการทำสนธิสัญญา ค.ศ. 1824 (The Treaty of 1824)²² ซึ่งมีสาระสำคัญก็นอกจากรัฐบาลดัตช์ไม่ใส่ใจการอ้างสิทธิครอบครองเกาะสิงคโปร์ของอังกฤษอีกต่อไปแล้ว รัฐบาลดัตช์ยังอนุญาตให้อังกฤษครอบครองเมืองมะละกา เพื่อแลกเปลี่ยนกับสิทธิอื่นๆ ของอังกฤษที่เคยมีอยู่ในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ซึ่งรัฐบาลอังกฤษก็พร้อมที่จะถอยโอนกลับคืนให้รัฐบาลดัตช์ทั้งหมดด้วย เพราะฉะนั้นสนธิสัญญา ค.ศ. 1824 จึงเท่ากับเป็นการยืนยันด้วยลายลักษณ์อักษรครั้งแรกว่า ตั้งแต่นั้นมา ขณะที่อังกฤษก็ยอมรับว่าหมู่เกาะอินเดียตะวันออกเป็นเขตอิทธิพลของดัตช์แต่เพียงผู้เดียว ดัตช์เองก็ถือว่าอังกฤษคือผู้มีอิทธิพลแต่เพียงผู้เดียวในคาบสมุทรมาเลย์ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษจึงได้เร่งขยายผลประโยชน์ทางการเมืองและอิทธิพลทางการเมืองเข้าไปในเกาะปีนัง เมืองมะละกา และเกาะสิงคโปร์อย่างจริงจังกว่ายุคใดสมัยใดที่เคยผ่านมา ในเวลาไล่เลี่ยกัน บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษยังได้ส่งกองทัพเรือบุกเข้าไปทางภาคใต้ของพม่า และในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1824 กองทัพอังกฤษก็สามารถยึดเมืองร่างกุ้ง

(Rangoon) ได้โดยปราศจากการต่อต้านใดๆจากชาวพื้นเมือง ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1826 ราชสำนักพม่าก็ยอมทำสนธิสัญญาสันติภาพกับอังกฤษ ซึ่งนอกจากจะทำให้พม่าต้องสูญเสียจังหวัดชายทะเลถึง 2 จังหวัดคือ ยะไข่ (Arakan) และตะนาวศรี (Tenasserim) ให้บริษัทยินเดียตะวันออกของอังกฤษครอบครองต่อไปแล้ว ในปีเดียวกันนั้น บริษัทฯ นี้ก็ได้รวมการปกครองและการบริหารเกาะปีนัง เมืองมะละกา และเกาะสิงคโปร์ เข้าด้วยกัน แล้วเรียกหน่วยการปกครองพิเศษเดียวกันนี้ว่า The Straits Settlements²³

ค.ศ. 1826 จึงไม่ใช่ศักราชซึ่งได้กำหนดบทสรุปแรกสุดที่ประเทศพม่าจะกลายเป็นอาณานิคมอังกฤษ ในเวลาถัดมาอีกไม่นานเท่านั้น แต่ปีดังกล่าวยังเป็นช่วงเวลาของการชำระสะสางปัญหาการแทรกแซงกิจการภายในของรัฐมาเลย์ต่าง ๆ ซึ่งบริษัทยินเดียตะวันออกของอังกฤษต้องประสบปัญหาความยุ่งยากที่จะเข้าไปแผ่อิทธิพลในดินแดนเหล่านี้ได้อย่างง่ายดาย トラบโคที่ประเทศไทยยึดถือว่ารัฐไทรบุรีและรัฐเปรักยังเป็นรัฐประเทศราชของตนต่อไป ขณะที่ทั้งสุลต่านไทรบุรีและสุลต่านเปรักก็ต้องการพึ่งพิงกองทัพอังกฤษ เพื่อนำมาใช้สัดแอกตนเองให้พ้นไปจากอำนาจไทย จนกระทั่งเกิดสงครามระหว่างประเทศไทยกับรัฐมาเลย์ทั้งสองหลายครั้งก่อนหน้านั้นก็ตาม แต่บริษัทยินเดียตะวันออกของอังกฤษก็ยังไม่ต้องการกล้าตัวเองเข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐมาเลย์เหล่านี้กับประเทศไทย ซึ่งเคยเป็นเจ้าประเทศราชของดินแดนต่างๆ ดังกล่าว ในลักษณะตกกระไดพลอยกระโจนโดยเด็ดขาด จนกว่าสถานการณ์ต่าง ๆ ภายในคาบสมุทรมลายูสงบลงเพียงพอแล้ว อังกฤษก็จะไม่รีรอเล็งเลใจใด ๆ เพื่อเข้าไปแทรกแซงกิจการภายในและท้าทายความยิ่งใหญ่ของไทยทั่วคาบสมุทรมลายูในเวลาถัดจากนั้นมาอีกไม่นาน

เศรษฐกิจไทยและธุรกิจอังกฤษในครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19

ถึงแม้ว่าสังคมไทยเป็นสังคมแบบศักดินา และสภาพเศรษฐกิจทั่วไปก็ได้ถูกรอบงำโดยอิทธิพลดังกล่าวมาอย่างยาวนานตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี ขณะเดียวกันกระบวนการเก็บภาษีอากร ส่วย และเครื่องราชบรรณาการจากชนชั้นผู้ถูกปกครองหรือชนชั้นผู้ถูกขูดรีด ทั้งในดินแดนภายในพระราชอาณาจักรไทยและในดินแดนที่เป็นประเทศราชต่างๆ ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของการเมืองในประเทศไทยและดินแดนอื่นๆ รอบข้างไม่ทางตรงก็ทางอ้อมเรื่อยมา

ในยามใดที่บ้านเมืองเป็นปกติสุข การค้าต่างประเทศก็มักเจริญรุ่งเรือง ขณะเดียวกัน ระบบการค้าผูกขาดของหลวงซึ่งยึดโยงอยู่กับโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมศักดินา ก็จะทำให้กลไกการเก็บภาษีอากร ส่วย และเครื่องราชบรรณาการในรูปแบบต่างๆ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากบ้านเมืองต้องเผชิญผลกระทบจากปัญหาสงคราม หรือความขัดแย้งทางการเมืองเป็นเวลานาน เช่น ในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี มาตรการการเก็บรายได้แผ่นดินของชนชั้นผู้ปกครองโดยรวมก็มักจะผ่อนคลายความเข้มงวดในรูปแบบต่างๆ ลงจนกลายเป็นปกติธรรมดา ควบคู่ไปกับการเพิ่มมาตรการเข้มงวดเพื่อบังคับให้แรงงานเกณฑ์จำเป็นต้องไปรับราชการทำสงคราม ก็จะเพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว²⁴

เมื่อสังคมกลับมีความมั่นคงเพิ่มมากขึ้นตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เรื่อยมา กระบวนการฟื้นฟูเศรษฐกิจซึ่งได้เริ่มมีการปรับปรุงกันบ้างแล้วตลอดสมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานีก่อนหน้านี้ประมาณ 15 ปี ก็จะค่อย ๆ ทำให้เศรษฐกิจขยายตัวเพิ่มขึ้นกว่าอดีตก่อนหน้านี้ ขณะเดียวกัน การจัดเก็บภาษีอากรและส่วยต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ค.ศ. 1782-1809) ก็จะค่อย ๆ มีการเปลี่ยนแปลงบ้าง เช่น อดีตในสมัยกรุงธนบุรี ไพรจะต้องจ่ายส่วยในรูปของแรงงาน โดยเข้าเวรปีละ 4 เดือน แต่ในสมัยนี้ถ้าไม่ประสงค์จะเข้าเวร ก็จะต้องเสียเงินแทนเดือนละ 6 บาท หรือเท่ากับปีละ 24 บาท ส่วนทาสนั้นเดิมเคยทำงานให้นาย 6 เดือน ทำราชการ 6 เดือน สมัยนี้ก็เปลี่ยนแปลงเป็นทำงานให้นาย 4 เดือน ราชการ 4 เดือน และทำงานให้ตนเอง 4 เดือน เป็นต้น²⁵ ส่วนภาษีอากรในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็มีไม่กี่ประเภทและไม่แตกต่างจากในสมัยธนบุรีก่อนหน้านี้เลย โดยภาษีอากรต่างๆ เหล่านี้ได้แก่อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย อากรขนอน (ซึ่งเรียกเก็บเป็นภาษีผ่านด่านภายในและภาษีศุลกากร) อากรตลาด อากรค่าน้ำ (เก็บตามเครื่องมือที่ใช้) อากรสวน อากรสมภักษร (อากรการเพาะปลูก) ค่านาซึ่งเก็บเป็นทางข้าวและเก็บของส่วยในรูปสินค้าต่างๆ ซึ่งเป็นภาษีแทนการเข้าเวรของไพร่ซึ่งได้กล่าวมาแล้วตอนต้นและเครื่องราชบรรณาการจากเมืองประเทศราช อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่ารายได้จากภาษีอากรในรัชกาลที่ 1 มีไม่สูงมากนัก แต่รายได้ส่วนใหญ่มาจากการค้าสำเภาและการค้าผูกขาดของหลวง ขุนนาง และพ่อค้าจีนโพ้นทะเล ซึ่งเป็นทั้งหุ้นส่วนทางยุทธศาสตร์ของราชสำนักและขุนนางไทยอย่างมั่นคงตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นไปด้วย

ในสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (ค.ศ. 1809-1824) เมื่อประเทศไทยมีความมั่นคงมากขึ้นแล้ว ภาษีอากรส่วนใหญ่ที่เคยใช้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ก็ยังคงใช้กันต่อไป ขณะเดียวกัน อัตราการเข้าเดือนของไพร่ก็ลดลงเหลือเพียง 3 เดือน ทางด้านการค้าปลีกทั่วไปในพระราชอาณาจักรก็ยังคงตกอยู่ในกำมือของพ่อค้าจีน นอกจากนั้นแล้ว ข้าวยังเป็นสินค้าที่ห้ามไม่ให้มีการส่งออก ขณะเดียวกัน พระคลังสินค้าก็ยังคงผูกขาดการค้าของหลวง โดยมีกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นผู้กำกับการค้าผูกขาดของราชสำนักไทยในสมัยนี้อีกด้วย ส่วนภาษีอากรเด่น ๆ ซึ่งยังคงยึดถือปฏิบัติกันในสมัยรัชกาลที่ 2 ก็ได้แก่ภาษีที่ดิน ภาษีสุรา ภาษีการพนัน ภาษีการประมง ภาษีโรงเรือน และเงินรัชูปการจากการผูกขาดจีนโพ้นทะเลซึ่งเริ่มเก็บเป็นครั้งแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลนี้เป็นต้นไป นอกจากนั้น รายได้ของราชสำนักไทยยังได้มาจากการให้สัมปทานตีบุก ไม้ฝาง รั้งนกนางแอ่น พริกไทย กฤษณา รง ตะกั่ว กระจวานและรัก งาช้างภาษีผ่านด่าน อากรฟองเต่าตนุ น้ำตาล กระจดาษ อากรสวน โดยภาษีผ่านด่านหรือจกอบนั้นจะเก็บจากสินค้าผ่านด่านในอัตรา 10 ซัก 1 ถ้าเป็นเรือคิปปากเรือวาละ 12 บาท ส่วนค่าผูกขาดจีนจะเก็บ 3 ปีต่อครั้งในอัตราครั้งละ 1.50 บาท สำหรับภาษีโรงเรือน ถ้าขายข้าวจะเก็บ 2 บาทต่อปี ถ้าขายผ้าจะเก็บ 5 บาทต่อปี ส่วนค่านาจะเก็บเป็นทางข้าวอัตรา 2 ถึงครั้งต่อไร่ อากรเพาะปลูกพืชล้มลุกหรือสมภักษรก็มีอยู่หลายอัตราเช่น อ้อย 2 อัฐต่อแปลง และใบยาสูบ 1 อัฐต่อร้อยต้น เป็นต้น ส่วนอัตราอากรสวน ก็มีอยู่หลายอัตรา แล้วแต่ชนิดของพืชพันธุ์ผลไม้ขึ้นต้นเช่น ทุเรียนต้นละ 1 บาท ส่วนมะม่วงเก็บอัตรา 1/8 ของทุเรียน เป็นต้น²⁶

พอถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือสมัยรัชกาลที่ 3 (ค.ศ. 1824 — 1851) ก็ได้เริ่มต้นเปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บภาษีอากรขนานใหญ่ยิ่งกว่าในช่วง 2 รัชกาลแรกที่เพิ่งผ่านพ้นมา โดยราช

สำนักได้หันมาใช้วิธีการประมูลผูกขาดภาษีอากรอย่างเข้มข้น เพื่อให้ได้เงินจำนวนมากและแน่นอน ทั้งนี้ เนื่องจากตั้งแต่รัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา รายได้ของแผ่นดินไม่เพียงพอจ่ายโดยเฉพาะค่าใช้จ่ายในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาและการทำศึกสงครามซึ่งเพิ่มขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ตลอดเวลา ราชสำนักซึ่งมีพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเลื่อมล้ำกับราชการกรมท่ามาก่อนและทรงเป็นผู้ชำนาญในด้านการแสวงหารายได้เป็นอย่างดี จึงไม่รีรอถึงเล่ห์ที่จะต้องทรงพยายามแสวงหารายได้แผ่นดินให้พอเพียงกับรายจ่ายซึ่งกำลังถีบตัวสูงขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันทั้งภาคเอกชนและรัฐบาลอังกฤษได้พยายามทุกวิถีทางที่จะผนวก เศรษฐกิจไทยให้เข้าสู่วงจรเศรษฐกิจการค้าระหว่างประเทศแบบเสรีนิยม ซึ่งพวกเขากำลังผลักดันอย่างเต็มที่ทั่วหน้ากันตั้งแต่วันที่ออกตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1820 เป็นต้นมา หรืออย่างน้อยที่สุดก็ตั้งแต่จอห์น ครอเฟิร์ด (John Crawford) ได้ถูกบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (The British East India Company) ส่งเข้ามาเจรจาเพื่อทำสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศไทยตั้งแต่ค.ศ. 1822 เป็นต้นมาแล้ว เพราะในทัศนะของบุคคลผู้นี้ เขาได้เชื่อมั่นตั้งแต่นั้นมาแล้วว่า การค้าระหว่างสิงคโปร์กับประเทศไทยที่ดำรงอยู่แล้วในเวลานั้น นอกจากจะทำให้สิงคโปร์กลายเป็นศูนย์กลางการค้าสำคัญเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ สิงคโปร์ยังสามารถใช้ประเทศไทยเป็นสะพานเชื่อมต่อกับประเทศอื่น ๆ ในอ่าวไทย แล้วยังสามารถใช้ประเทศไทยเป็นส่วนสำคัญในการสร้างปฏิสัมพันธ์ทางการค้ากับประเทศจีน นอกจากนี้ ประชาชนชาวไทยทั่วไปยังจะกลายเป็นลูกค้าโรงงานต่าง ๆ ของอังกฤษทั้งในอินเดียและยุโรป โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าผ้าฝ้ายอย่างกว้างขวางในอนาคตถัดจากนั้นมาอีกด้วย ขณะเดียวกันในช่วงที่จอห์น ครอเฟิร์ดเข้ามาในกรุงเทพมหานครนั้น เศรษฐกิจไทยตลอดช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ก็ได้บูรณาการเข้ากับระบบการค้าของเอเชีย ซึ่งมีจีนเป็นทั้งศูนย์กลางการค้าและการเมืองเรียบร้อยแล้ว โดยรัฐไทยนอกจากจะยังประพาดดินเป็นรัฐบริวารของจักรวรรดิจีนเหมือนกับสมัยอยุธยา ก่อนหน้านั้น การค้าผูกขาดระหว่างรัฐไทยกับตลาดจีนแบบการค้าบรรณาการ (tributary trade) ก็ได้ทวีความเข้มแข็งมากขึ้นตลอดเวลาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 เรื่อยมา โดยการค้าแบบบรรณาการดังกล่าวนี้ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษตระหนักดีว่าราชสำนักไทยสามารถกอบโกยผลประโยชน์ได้เต็มที่ตลอดเวลา โดยการค้าผูกขาดเหล่านี้ของราชสำนักไทยสามารถสร้างผลกำไรแต่ละครั้งไม่ต่ำกว่า 300 % ในแต่ละเที่ยว ซึ่งบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเองก็ต้องการเข้ามามีส่วนแบ่งในผลประโยชน์ดังกล่าวอย่างแน่นอน จึงได้มีความพยายามทุกวิถีทางที่จะสร้างแรงกดดัน เพื่อบีบบังคับให้รัฐไทยเปิดการค้าเสรีตามแนวทางที่ตนเองประพาดปฏิบัติกันอย่างกว้างขวางในขณะนั้น²⁷

ในที่สุดเฮนรี เบอร์นี่ก็ประสบความสำเร็จในการเจรจากับผู้แทนของรัฐบาลไทย โดยทั้งสองฝ่ายได้ตกลงทำสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและไทยฉบับแรกขึ้นมา (The First Anglo Siamese Treaty) หรือที่เรียกกันในเวลาต่อมาว่าสนธิสัญญาเบอร์นี่ (The Burney Treaty) ตั้งแต่วันที่ 20 มิถุนายน ค.ศ. 1826 โดยสนธิสัญญาฉบับนี้ประกอบด้วยมาตราต่าง ๆ รวม 14 มาตราด้วยกัน ซึ่งข้อตกลง 7 มาตราคือ มาตราที่ 1 มาตราที่ 2 มาตราที่ 3 มาตราที่ 4 มาตราที่ 12 มาตราที่ 13 และมาตราที่ 14 เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับประเด็นทางการเมืองในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลของแต่ละฝ่ายในหัวเมืองมาเลย์ ข้อตกลงว่าด้วยปัญหาเขตแดน คนหนีทัพหรือพวกอพยพ การเนรเทศผู้ลี้ภัยไทยบุรี สถานภาพของรัฐมาเลย์ต่างๆ โดยเฉพาะการห้าม

ไม่ให้ประเทศไทยแข่งขันช่วงชิงผลประโยชน์ใด ๆ ทางเศรษฐกิจในรัฐเปรักของคาบสมุทรมลายู ซึ่งเป็นแหล่งแร่ดีบุกใหญ่ที่สุดของโลก โดยปล่อยให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเป็นผู้ดักตวงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรัฐนี้แต่เพียงฝ่ายเดียวตลอดไปแล้ว สนธิสัญญาฉบับนี้ยังมีข้อตกลงอื่นๆ ที่เหลืออีก 7 มาตรา ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับการค้าของคู่สัญญาทั้ง 2 ประเทศอีกด้วย โดยข้อตกลงเหล่านี้ ถึงแม้จะเปิดทางสะดวกให้พ่อค้าอังกฤษสามารถเข้ามาทำการค้าขายในประเทศไทยได้ก็ตาม แต่สนธิสัญญาก็ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า การส่งฝิ่นเข้ามาขายในพระราชอาณาจักรไทยเป็นสิ่งต้องห้าม ควบคู่ไปกับการห้ามส่งทั้งข้าวเปลือกและข้าวสารออกนอกประเทศโดยเด็ดขาด พ่อค้าอังกฤษรายใดต้องการนำปิ่นหรือกระสุนดินดำเข้ามาในพระราชอาณาจักรจะต้องขายให้กับรัฐบาลไทยเท่านั้น ขณะเดียวกัน การค้ากับประเทศไทยจะทำได้เฉพาะในท่าเรือกรุงเทพมหานครและหัวเมืองมลายู ซึ่งได้รับอนุญาตให้ทำการค้าได้โดยเสรีเท่านั้น พ่อค้าอังกฤษยังไม่มีสิทธิ์ที่จะเข้าไปค้าขายในหัวเมืองญวนต่างๆ จนกว่าจะได้รับอนุญาตจากเจ้าเมืองแต่ละแห่งแล้วเท่านั้น พวกเขาจึงมีสิทธิ์ดำเนินธุรกิจต่างๆ ในหัวเมืองได้ นอกจากนั้นเรือสินค้าเต็มพิกัดยังถูกทางการไทยเรียกเก็บค่าภาษีปากเรือลำละ 1,700 บาท ส่วนเรือสินค้าเปล่าจะถูกเรียกเก็บค่าภาษีปากเรือลำละ 1,500 บาท²⁸

ภายหลังการทำสนธิสัญญาฉบับนี้ได้ไม่นานนัก การค้าต่างประเทศระหว่างไทยกับสิงคโปร์ก็ค่อยขยายตัวเพิ่มสูงขึ้น จากเดิมเพียงปีละประมาณ 432,000 เหรียญ ได้เพิ่มสูงขึ้นปีละประมาณ 898,000 เหรียญ ใน ค.ศ. 1837-1840 นอกจากนั้นใน ค.ศ. 1842 ยังมีเรือใบขนส่งสินค้าของอังกฤษส่วนใหญ่ไม่ต่ำกว่า 55 ลำ เข้าไปค้าขายในท่าเรือกรุงเทพมหานครอีกด้วย โดยมีเรือจำนวน 9 ลำ แล่นเข้าออกเป็นประจำระหว่างท่าเรือบอมเบย์ สิงคโปร์ กรุงเทพมหานคร และจีนอีกด้วย นอกจากนั้นแล้วยังมีเรือใบไม่ต่ำกว่า 3-4 ลำแล่นไปมาค้าขายระหว่างอังกฤษและกรุงเทพมหานครอีกด้วย เรือใบเหล่านี้ส่วนใหญ่เข้ามาท่าเรือกรุงเทพมหานครเพื่อนำน้ำตาลออกสู่ตลาดโลก โดยในปี ค.ศ. 1844 ไทยได้ส่งน้ำตาลออกสู่ตลาดโลกถึงประมาณ 110,000 หาบ²⁹

อย่างไรก็ตาม ภายหลังที่สนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ใช้ได้ไม่นานนัก ราชสำนักไทยก็ได้ตระหนักถึงความจริงว่า กิจการค้าของหลวงซึ่งราชสำนักเคยผูกขาดแต่เพียงผู้เดียวในอดีตก่อนหน้านั้นหลายทศวรรษแล้ว ได้รับผลกระทบเสียหายอย่างเห็นได้ชัดเจน ขณะเดียวกันพิกัดอัตราภาษีขาเข้าและขาออกซึ่งเรียกเก็บตามอัตราความกว้างของปากเรือ ก็ได้ทำให้รายได้ของท้องพระคลังลดลงเรื่อยๆ ราชสำนักจึงจำเป็นต้องหาทางปรับปรุงนโยบายต่างประเทศอย่างรีบด่วน ควบคู่ไปกับการกำหนดมาตรการกีดกันทางการค้าต่าง ๆ ขึ้นมาใหม่ โดยเฉพาะการเรียกเก็บภาษีภายในประเทศสำหรับสินค้าใด ๆ ที่ต้องการส่งออกไปขายต่างประเทศอีกทอดหนึ่ง เพราะถือว่ารัฐบาลมีสิทธิ์ที่จะทำการเรียกเก็บค่าภาษีสินค้าใด ๆ จากประชาชนของตนเอง รัฐบาลไม่ได้ไปเรียกเก็บภาษีใด ๆ จากชาวต่างประเทศหรือพ่อค้าอังกฤษเลย แต่คนเหล่านี้จะไปซื้อสินค้าไทยซึ่งรัฐบาลได้เพิ่มการเก็บภาษีเรียบร้อยแล้ว เพื่อนำไปส่งออกหรือเพื่อวัตถุประสงค์อื่นใด ก็ไม่ได้เป็นการละเมิดสนธิสัญญาแต่อย่างใด ในปลายทศวรรษ 1830 รัฐบาลยังตัดสินใจบังคับใช้ระบบเจ้าภาษี (tax farming) เป็นครั้งแรกอีกด้วย นอกจากนั้นใน ค.ศ. 1839 รัฐบาลยังเข้าไปควบคุมการค้าน้ำตาลซึ่งเป็นสินค้า

ขาออกสำคัญที่พ่อค้าอังกฤษเคยมีบทบาทมาก่อน ใน ค.ศ. 1842 ราชสำนักไทยยังได้หวนกลับมาผูกขาดการส่งออกน้ำตาลแต่เพียงผู้เดียว พ่อค้าอังกฤษรายใดต้องการซื้อน้ำตาลไปขายต่อในตลาดโลก ก็จำเป็นต้องซื้อโดยตรงจากพระคลังสินค้า ไม่ใช่ใช้วิธีการแลกเปลี่ยนสินค้าอย่างง่ายด้ายกับพ่อค้าจีน แล้วแต่ละฝ่ายก็หาวิธีการดักดวงกำไรจากส่วนต่างของการแลกเปลี่ยนสินค้าอังกฤษกับน้ำตาลไทยได้อย่างง่ายด้ายเหมือนอดีตที่ผ่านมาแล้ว ราชสำนักยังได้เพิ่มพิภคอัตราภาษีสินค้าส่งออกอื่นๆ เช่น พริกไทย เนื้อเค็ม และปลาเค็ม ใน ค.ศ. 1841 การค้าไม้สักซึ่งส่วนใหญ่ดำเนินการโดยคนในบังคับอังกฤษ (British Subjects) มาก่อน ก็ถูกรัฐบาลสั่งยกเลิกทั้งหมด ถัดจากนั้น ทั้งราชสำนักและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ก็หวนกลับมาสร้างกองเรือพาณิชย์แบบเรือสำเภาหรือเรือใบขนาดใหญ่อย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่งแล้ว พ่อค้าชาวต่างชาติยังถูกห้ามไม่ให้เช่าเรือสินค้าของชนชาติอื่นใดทั้งหมด ยกเว้นเรือสินค้าของชาวไทยซึ่งส่วนใหญ่เป็นของราชสำนักและขุนนางชั้นผู้ใหญ่เท่านั้น

เพราะฉะนั้นตลอดระยะเวลาตั้งแต่ ค.ศ. 1840 จนถึง ค.ศ. 1851 ซึ่งเป็นปีสวรรคตของพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การค้าผูกขาดก็ได้หวนกลับมามีบทบาทและสร้างความเสียหายให้กับพ่อค้าอังกฤษเป็นอย่างมาก จนกระทั่งพ่อค้าอังกฤษต้องทำเรื่องร่ำร้องทุกข์ไปยังรัฐบาลของตน เพื่อชี้ให้เห็นถึงผลเสียหายต่างๆ จากการที่รัฐบาลไทยจงใจละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างชัดแจ้ง และทำให้บรรยากาศทั่วไปของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยและอังกฤษ ต้องเสื่อมทรามลงอย่างเห็นได้ชัดเจนตลอดช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย เพราะในทัศนะของพ่อค้าอังกฤษนั้นถือว่าการที่รัฐบาลไทยจงใจเพิกเฉยโดยไม่ปฏิบัติตามข้อตกลงในสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างเคร่งครัดและเสมอต้นเสมอปลายตามวิสัยของคู่สัญญาที่ดีแล้ว การที่รัฐบาลไทยจงใจหวนกลับมาทำการค้าผูกขาดสินค้าขาออกสำคัญๆ อีกหลายชนิดในขณะนั้น เช่น ไม้สัก ข้าว เหลือ แร่เงิน และแร่ทองคำ ได้มีผลทำให้การค้าต่างประเทศซึ่งพวกเขาทำกับประเทศไทยด้วยดีอย่างต่อเนื่องตลอดมาตั้งแต่ ค.ศ. 1826 – 1840 ซึ่งอัตราเฉลี่ยมีมูลค่าสูงถึงปีละประมาณ 500,000 ปอนด์ ต้องลดทั้งปริมาณและมูลค่าลงอย่างต่อเนื่องตั้งแต่นั้นมา และเหลือเพียงปีละประมาณ 325,000 ปอนด์ ในค.ศ. 1846 เท่านั้น³⁰ ในเวลาเดียวกัน ทางราชสำนักไทยยิ่งนานวันขึ้น ก็ยังมีความไม่ไว้วางใจชาวตะวันตกโดยเฉพาะชาวอังกฤษเพิ่มมากขึ้นด้วย เพราะถึงแม้ว่าชาติตะวันตกต่าง ๆ จะมีการทำสนธิสัญญาเพื่อสถาปนาความสัมพันธ์อันดีกับไทยอยู่ในขณะนั้นแล้วก็ตาม แต่ชาติตะวันตกก็สามารถใช้สนธิสัญญาแต่ละฉบับเหล่านั้นเป็นข้ออ้างในการแทรกแซงกิจการภายในของไทยได้ง่ายเหมือนกัน ขณะเดียวกันท่าทีคุกคามของชาติตะวันตกที่จะมีต่อประเทศไทยก็ไม่ได้ลดลงเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่อังกฤษใช้กำลังบีบบังคับเงินในสงครามฝิ่น ก็จะทำให้ราชสำนักไทยยิ่งเพิ่มความไม่ไว้วางใจและหาทางสกัดกั้นการขยายอิทธิพลของบริษัทอังกฤษจากพม่า ไม่ให้เข้าไปทำธุรกิจการค้าในหัวเมืองเชิงใหม่ได้อย่างง่ายด้ายเหมือนในอดีตก่อนหน้านั้นตั้งแต่ ค.ศ. 1840 ด้วย

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่อังกฤษสามารถใช้กำลังบีบบังคับประเทศจีนจากการทำสงครามฝิ่น (ค.ศ. 1839-1842) ได้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว รัฐบาลและภาคเอกชนอังกฤษจึงพยายามหวนกลับมาหาทางแก้ไขปัญหาราคาชางในประเด็นขัดแย้งต่าง ๆ กับทางราชสำนักไทยอย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากทุกฝ่ายต่าง

ตระหนักดีว่ากำไรจากการค้ากับประเทศไทยในอดีตที่เคยผ่านมา ยังคงมีแรงจูงใจมากพอที่จะต้องผลักดันให้อังกฤษพยายามรักษาผลประโยชน์ดังกล่าวต่อไปให้ได้ ซึ่งจะกระทำได้อีกก็ต่อเมื่อฝ่ายอังกฤษจำเป็นต้องส่งผู้แทนทางการทูตไปหาทางเจรจากับทางรัฐบาลไทย เพื่อหาทางปรับปรุงสนธิสัญญาที่ยังคงมีผลปฏิบัติอยู่นั้นให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าเดิม เพราะประเทศไทยยังคงเป็นแหล่งผลิตวัตถุดิบและสินค้าเกษตรสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้าอังกฤษต่อไปแล้ว ในอนาคต ประเทศไทยยังอาจจะกลายเป็นแหล่งระบายสินค้าจากโรงงานต่าง ๆ ของอังกฤษได้อีกมากมายด้วย ซึ่งฝ่ายอังกฤษเองก็ได้ตระหนักข้อเท็จจริงตลอดเวลาในขณะนั้นว่า “ประเทศไทยเป็นอันดับสองรองจากจีนในเรื่องมูลค่าการค้าขายของอังกฤษ”³¹ ถ้าหากพัฒนาการต่าง ๆ ได้ถูกพัฒนาไปในทางเอื้อประโยชน์มากขึ้นได้แล้ว โอกาสที่ตลาดการค้าในประเทศไทยจะกลายเป็นคู่แข่งสำคัญ ไม่ห่างไกลกันนักกับตลาดการค้าของอังกฤษในประเทศจีน ก็คงจะไม่ใช่เรื่องเพื่อฝันเกินจากความเป็นจริงอย่างแน่นอน ชำร่ายยิ่งกว่านั้น หอการค้าสิงคโปร์ (The Singapore Chamber of Commerce) ของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในเมืองหลวงของ The Straits settlements แห่งนั้น ก็ได้เรียกร้องให้บรรดาขุนนางชั้นสูงและนักการเมืองผู้ทรงอิทธิพลในกรุงลอนดอน ซึ่งส่วนใหญ่มักถือหุ้นหรือเป็นเจ้าของธุรกิจการลงทุนโพ้นทะเลของชาวอังกฤษทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียอยู่แล้วในขณะนั้น ร่วมกันสร้างกระแสกดดันให้กระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษหาทางเปิดเจรจาอย่างเร่งด่วนกับประเทศไทย เพื่อหาทางเปลี่ยนแปลงแก้ไขหรือยกเลิกสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างเร่งด่วนที่สุดอย่างง่ายดายแต่เพียงฝ่ายเดียวจากประเทศไทยเรื่อยมา รัฐบาลอังกฤษยังจำเป็นต้องหาทางทำสนธิสัญญานับใหม่กับรัฐบาลไทย เพื่อกำหนดอัตราภาษีที่เป็นธรรม การยกเลิกมาตรการกีดกันการค้าและข้อห้ามต่าง ๆ อย่างรีบด่วนแล้ว กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษยังต้องหาทางเจรจากับทุกรูปแบบ เพื่อให้รัฐบาลไทยยินยอมให้มีการเปิดสถานกงสุลอังกฤษขึ้นในประเทศไทยต่อไปให้ได้

โดยหอการค้าอังกฤษที่สิงคโปร์ได้ทำหนังสือแนะนำให้กระทรวงการต่างประเทศที่กรุงลอนดอนแต่งตั้งเซอร์เจมส์ บรู๊ค (Sir James Brooke) ซึ่งกำลังประสบความสำเร็จทั้งในการลงทุนสำหรับธุรกิจของตนเอง และเป็นผู้อยู่เบื้องหลังสำคัญในการแผ้วถางทางลงทุนของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในรัฐต่าง ๆ ทั่วคาบสมุทรมลายูขณะนั้น เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้แทนการเจรจากับรัฐบาลไทยซึ่งจะเริ่มขึ้นอย่างจริงจังในเวลาถัดมา

สำหรับเซอร์เจมส์ บรู๊คนั้นมีชีวประวัติที่น่าสนใจคือ เขาเป็นคนที่ชอบเผชิญภัยและใช้ชีวิตโลดโผนมาก เมื่อมีอายุได้ประมาณ 35 ปี ก็ได้ตัดสินใจใช้เรือใบส่วนตัวของเขาเดินทางออกจากเกาะอังกฤษเมื่อวันที่ 27 ตุลาคม ค.ศ. 1838 เพื่อเล่นเรืออ้อมแหลมกู๊ดโฮปในทวีปอาฟริกา และเดินทางมาถึงเกาะสิงคโปร์ในปีถัดมา ภายหลังจากนั้น เขาก็ได้ทำหน้าที่เป็นนายทหารรับจ้างให้ราชามูดา ฮาลิม (Raja Muda Halim) แห่งเกาะบอร์เนียว เพื่อปราบปรามฝ่ายตรงข้ามของราชานั้นซึ่งพยายามก่อกบฏเพื่อมุ่งหวังชิงอำนาจในรัฐซาราวัก (Sarawak) บนเกาะขนาดใหญ่ที่สุดของทวีปเอเชียแห่งนี้³²

เมื่อกองกำลังทหารรับจ้างอังกฤษและชาวพื้นเมืองภายใต้การนำของเขา สามารถปราบปรามฝ่ายตรงข้ามได้ราบคาบ ราชามูดา ฮาลิม ซึ่งมีพระชนมายุแก่มาแล้ว จึงได้สถาปนาเซอร์เจมส์ บรู๊คให้เป็น

ผู้ทำหน้าที่แทนพระองค์ในการปกครองรัฐอารักขาต่อมา นอกจากนั้น บุคคลผู้นี้ยังได้ร่วมมือกับหุ้นส่วนชาวอังกฤษอื่นๆ ทั้งในกรุงลอนดอนและสิงคโปร์ สถาปนาบริษัทบอร์เนียว จำกัด (Borneo Co., Ltd.) ขึ้นมาเพื่อทำธุรกิจกิจการค้าและการลงทุนต่างๆ ทั้งในเกาะบอร์เนียว สิงคโปร์ คาบสมุทรมลายู และเมืองท่าต่างๆ ทัวทะเลจีนใต้ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1840 เป็นต้นมา โดยบุคคลผู้นี้จะเดินทางเข้ามาในกรุงเทพมหานครเมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1950 ถัดมารัฐบาลอังกฤษในอินเดีย (The Government of India) ซึ่งคำนึงถึงความสำคัญของประเทศไทยตลอดเวลาในการดำเนินนโยบายการทูตใดๆ ที่อาจจะเกี่ยวพันกับผลประโยชน์ของอังกฤษในพม่าและอินเดียขณะนั้น กลับเห็นตรงกันข้ามกับพ่อค้าอังกฤษในสิงคโปร์และกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษในขณะนั้น ซึ่งตระหนักอยู่ตลอดเวลาว่าอังกฤษจะต้องหลีกเลี่ยงการเป็นศัตรูกับไทยโดยเด็ดขาด แม้ว่าประเทศไทยจะมีการละเมิดข้อตกลงของสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ในช่วงที่ผ่านมาบ้างเหมือนกัน เพราะประเทศไทยจะมีความสำคัญอย่างมากต่อผลประโยชน์ของอังกฤษทั้งในระยะสั้นและระยะยาวถัดจากนั้นไป รัฐบาลอังกฤษในอินเดียจึงขอให้กระทรวงการต่างประเทศดำเนินนโยบายเจรจากับรัฐบาลไทย ภายใต้การนำของเซอร์เจมส์ บรู๊ค อย่างระมัดระวังและอย่าได้แสดงท่าทีรุกรานหรือคุกคามไทยโดยเด็ดขาด

ภายหลังจากนั้นเซอร์เจมส์ บรู๊คก็ได้เดินทางถึงประเทศไทย ในวันที่ 10 สิงหาคม ค.ศ. 1850 และเปิดเจรจาครั้งแรกกับเจ้าพระยาพระคลังของฝ่ายไทยในวันที่ 16 สิงหาคม ปีเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ฝ่ายไทยก็ได้แสดงท่าทีตั้งแต่ต้นแล้วว่า ยังมีความลังเลในที่จะทำสนธิสัญญาฉบับใหม่กับอังกฤษในโอกาสนั้นด้วย เพราะตราบไคที่สนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ยังไม่มีการประกาศยกเลิกจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแต่อย่างใด สนธิสัญญาฉบับนั้นก็ยังมิผลบังคับใช้ต่อไปในทัศนะของฝ่ายไทย อย่างไรก็ตาม ในวันที่ 4 กันยายนถัดมา เซอร์เจมส์ บรู๊คก็ได้อ่านข้อเสนอออกมาอย่างชัดเจนว่า อังกฤษต้องการให้มีการแก้ไขในสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่และต้องการสรุปข้อตกลงการค้าใหม่กับไทยแล้ว ยังได้เสนอร่างสนธิสัญญาฉบับใหม่ที่มีสาระสำคัญพอสรุปได้ดังต่อไปนี้คือ 1) ขอให้รัฐบาลไทยอนุญาตให้คนในบังคับอังกฤษพำนักอาศัยและซื้อที่ดินในประเทศไทยได้ 2) รัฐบาลไทยต้องประกันสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนาให้กับคนในบังคับอังกฤษ 3) รัฐบาลไทยต้องสัญญาว่าจะไม่สร้างปัญหาอุปสรรคให้กับพ่อค้าอังกฤษ และ 4) รัฐบาลไทยต้องอนุญาตให้อังกฤษจัดตั้งสถานกงสุลพร้อมกับมีอำนาจอธิปไตยเหนือสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอีกด้วย ส่วนข้อตกลงทางการค้าใหม่นั้น เซอร์เจมส์ บรู๊ค ได้เสนอให้ลดค่าภาษีปากเรือ จากเดิมเคยเก็บวาระ 1,700 บาทให้เหลือเพียงวาระ 500 บาท ขอให้ทางรัฐบาลไทยยกเลิกข้อห้ามการส่งข้าวออกนอกประเทศ ยกเลิกข้อห้ามการนำฝิ่นเข้าประเทศ รวมทั้งการยกเลิกการตั้งพิกัธตราภาษีสินค้าในรูปแบบใดๆ ที่แสดงออกถึงการผูกขาดสินค้า แล้วขอให้รัฐบาลไทยนำวิธีการค้าแบบเสรีมาใช้ทั้งในกรุงเทพมหานครและเมืองท่าอื่นๆ ทั้งหมด โดยปราศจากการแทรกแซงใดๆ ของทางการไทยต่อไปด้วย

อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอเหล่านี้ทั้งหมดของเซอร์เจมส์ บรู๊ค ก็ได้ถูกราชสำนักไทยตอบปฏิเสธในทุกข้อเสนอเช่นกัน ในที่สุดการเจรจาดังๆ ก็ล้มเหลวโดยสิ้นเชิงและเซอร์เจมส์ บรู๊คได้เดินทางออกจากประเทศไทยไปในวันที่ 28 กันยายน ค.ศ. 1850 ทั้งนี้เนื่องจากทั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของไทยถือว่าการแก้ไขสนธิสัญญาใดๆ กับประเทศตะวันตก ซึ่งทั้งอังกฤษและ

สหรัฐอเมริกาพยายามเจรจาต่อรองให้มีการแก้ไขจนล้มเหลวมาแล้วนั้น ล้วนแล้วแต่จะทำให้ประเทศไทยเสียเปรียบและเป็นอันตรายอย่างยิ่งต่อประเทศชาติ ประเทศไทยจึงจำเป็นต้องปฏิเสธการแก้ไขสนธิสัญญากับประเทศเหล่านี้ ก่อนที่ชาติตะวันตกจะแผ่อิทธิพลและสร้างระเบียบการค้าใหม่แบบเสรีนิยม ขึ้นมาครอบงำกิจการค้าต่างประเทศของราชสำนักไทยไปโดยสิ้นเชิง

เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาบทบาททางธุรกิจหรือการลงทุนในรูปแบบต่างๆ ของชาวอังกฤษในประเทศไทยตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าถึงแม้บรรดาผู้ประกอบการธุรกิจเหล่านี้ส่วนใหญ่ มักมีลักษณะคล้ายคลึงกับบรรดาพ่อค้าชาวตะวันตกชาติอื่น ๆ ในยุคนั้น ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนทำธุรกิจนำเข้าและส่งออกด้วยการแวะเวียนเข้ามาทำธุรกรรมการค้ากับบรรดาเมืองท่าสำคัญของไทยทั้งในบริเวณทะเลจีนใต้และในบริเวณทะเลอันดามัน เพิ่มจำนวนสูงขึ้นเรื่อย ๆ ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม พ่อค้าชาวอังกฤษเหล่านี้ รวมทั้งพ่อค้าชาวตะวันตกชาติอื่น ๆ ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้ตั้งถิ่นฐานถาวรหรือพำนักอยู่ในเมืองหลวงหรือเมืองท่าอื่น ๆ ของประเทศไทยในขณะนั้นแต่อย่างใด ขณะที่เศรษฐกิจไทยโดยทั่วไปขณะนั้นก็ยังคงถูกครอบงำโดยการค้าผูกขาดของหลวง (royal monopoly) ซึ่งเป็นการประสานผลประโยชน์ระหว่างราชสำนัก ขุนนางชั้นสูง และพ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเลทั้งทางตรงและทางอ้อม ไม่ได้แตกต่างไปจากสภาพเศรษฐกิจการค้าโดยทั่วไปในยุคปลายกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรีแต่อย่างใด ดังนั้นการเข้ามาเกี่ยวข้องกับธุรกิจการค้าในประเทศไทยของบรรดาพ่อค้าชาวอังกฤษหรือชาวตะวันตกอื่นๆ ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงยังคงมีจำนวนน้อยมาก ถ้าหากนำไปเปรียบเทียบกับบทบาทของบรรดาพ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเลในเวลาเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าบรรดาพ่อค้าชาวอังกฤษต้องประสบปัญหาอุปสรรคต่างๆ ในการประกอบธุรกิจการค้าในประเทศไทยภายใต้โครงสร้างของระบบการค้าผูกขาดของหลวงเช่นนั้น ก็ยังมีพ่อค้าชาวอังกฤษถึง 2 คนซึ่งได้รับพระบรมราชานุญาตเป็นพิเศษจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เข้ามาดำเนินการธุรกิจนำเข้าและส่งออกในกรุงเทพมหานครเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระองค์ คือ นายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ (Robert Hunter) และนายมอร์แกน (Mr. Morgan) ให้เปิดบริษัทของชาวตะวันตกเพื่อทำหน้าที่นำเข้าสินค้าต่างประเทศโดยเฉพาะฝิ่น ยาสูบ ไรต์ และผ้าต่างๆ รวมทั้งส่งออกสินค้าเกษตรสำคัญของไทยในยุคนั้นคือน้ำตาลและพริกไทยสู่ตลาดโลก โดยบริษัทของอังกฤษบริษัทแรกนี้ชื่อบริษัทมอร์แกนแอนด์ฮันเตอร์ จำกัด (Morgan and Hunter Co., Ltd.) ซึ่งมีสำนักงานบริษัทในดึกที่เช่ามาจากสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์และตั้งอยู่หน้าวัดประยูรวงศาวาส ตั้งแต่เดือนสิงหาคม ค.ศ. 1824 เป็นต้นมา โดยหุ้นส่วนสำคัญของบริษัทแห่งแรกของชาวอังกฤษในประเทศไทยรายนี้ ล้วนมีสายสัมพันธ์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจใกล้ชิดกับขุนนางของอังกฤษ และได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากรัฐบาล The Straits Settlements และในอาณานิคมอินเดียอีกทอดหนึ่งด้วย อย่างไรก็ตาม ต่อมาหุ้นส่วนของบริษัทนี้ก็เปลี่ยนแปลงไปเพราะมีนาย เฮเยส (Mr. Hayes) ซึ่งเป็นชาวอังกฤษอีกคนจากเกาะสิงคโปร์ให้เข้ามาเป็นหุ้นส่วนแทนนายมอร์แกน ซึ่งได้ถอนหุ้นออกไปก่อน ค.ศ. 1837 บริษัทอังกฤษแห่งแรกบริษัทนี้จึงให้เปลี่ยนชื่อเป็นบริษัทฮันเตอร์แอนด์เฮเยส จำกัด (Hunter & Hayes Co., Ltd.) ตั้งแต่นั้นมา

ธุรกิจการค้าของบริษัทนี้ซึ่งมีอำนาจทางการเมืองของชนชั้นนำอังกฤษกลุ่มต่าง ๆ ในเอเชียให้การสนับสนุนทางอ้อมอยู่ในขณะนั้น ในช่วงแรก ๆ ของการดำเนินกิจการในกรุงเทพมหานคร ทางราชสำนักไทยก็ไม่ค่อยให้ความไว้วางใจอะไรมากนัก และยังสงสัยด้วยว่าคนเหล่านี้อาจจะมีเจตนาไม่สุจริตอะไรบางอย่างแอบแฝงอยู่ตั้งแต่ต้นที่จะเข้ามาลงทุนในประเทศไทย ธุรกิจการค้าของบริษัทนี้จึงไม่ได้เข้าไปมีบทบาทในการส่งออกสินค้าไทยสู่ตลาดโลก หรือเข้าไปมีส่วนแบ่งในการแข่งขันกับพระคลังสินค้าของหลวงซึ่งยังคงผูกขาดการส่งออกของไทยอย่างเหนียวแน่นต่อไปในระบายนั้น โดยบริษัทอังกฤษรายนี้ได้เน้นให้ความสำคัญในการดำเนินธุรกิจการนำเข้าสินค้าจากต่างประเทศ เพื่อนำมาขายต่อให้กับบรรดาชนชั้นขุนนางไทยและพ่อค้าจีนโพ้นทะเลในกรุงเทพมหานครเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสินค้านำเข้าจากต่างประเทศที่สำคัญของห้างสรรพสินค้ารายแรกของประเทศไทยแห่งนี้ก็ได้แก่ ผ้าฝรั่งต่าง ๆ จากอังกฤษ สวิตเซอร์แลนด์ และชาติตะวันตกอื่น ๆ ผ้าแขกจากทั้งชายฝั่งตะวันตกและชายฝั่งตะวันออกของอินเดีย ยารักษาโรคต่าง ๆ โดยเฉพาะยาควินินเพื่อป้องกันและรักษาโรคมาเลเรีย และยาฝิ่นเพื่อมอมเมาชาวจีนโพ้นทะเล เป็นต้น นอกจากนั้นแล้ว บริษัทอังกฤษรายนี้บางครั้งยังทำหน้าที่เป็นนายหน้า เพื่อจัดการหาอาวุธยุทโธปกรณ์ที่จำเป็นต่อกองทัพไทย เช่น ปืนใหญ่และปืนอื่น ๆ รวมทั้งการซื้อเรือกลไฟเก่า ๆ และเครื่องจักรกลอื่น ๆ จากบริษัทอังกฤษใน The Straits Settlements แล้วนำมาขายไถ่ราคาให้กับบรรดาขุนนางชั้นสูงและราชสำนักไทยอีกทอดหนึ่ง จนกระทั่งใน ค.ศ. 1831 นายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ก็ได้รับการแต่งตั้งจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เป็นหลวงอาวุธวิเศษตั้งแต่นั้นมา³⁴

ธุรกิจการลงทุนของนายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ได้เจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็วตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะบุคคลผู้นี้นอกจากจะทำตัวเป็นคนใกล้ชิดกับบรรดาผู้นำของตระกูลขุนนางผู้เป็นเจ้าของสมุทกลาโหม ซึ่งควบคุมหัวเมืองชายทะเลภาคใต้และหัวเมืองประเทศราชในคาบสมุทรมลายู ที่มีธุรกรรมการค้าต่าง ๆ เกี่ยวข้องกับบรรดาพ่อค้าอังกฤษและบรรดาพ่อค้าชาวตะวันตกอื่นๆ มากที่สุดกลุ่มหนึ่งในบรรดาชนชั้นนำของสังคมไทยยุคนั้นแล้ว บุคคลผู้นี้ยังทำหน้าที่เป็นผู้ผูกขาดรายใหญ่ที่สุดรายหนึ่งของ สมุทกลาโหมในการจัดหาอาวุธสมัยใหม่กระสุนดินดำและปืนต่างๆ ให้กับทางราชการไทยในขณะนั้นตลอดเวลาด้วย ชำนาญยิ่งกว่านั้น เขายังเป็นพ่อค้าที่กล้าได้กล้าเสีย แม้กระทั่งการบังอาจลักลอบค้าฝิ่นเถื่อนให้กับบรรดาลูกค้านักค้าชาวจีนโพ้นทะเล ซึ่งเป็นพฤติกรรมผิดกฎหมายไทยอย่างร้ายแรง บุคคลผู้นี้ก็เคยกระทำความผิดมาแล้วบ่อยครั้ง โดยขุนนางชั้นผู้น้อยของไทยส่วนใหญ่มักไม่ค่อยกล้าต่อแยะพ่อค้าอังกฤษผู้ทรงอิทธิพลรายนี้แต่อย่างใด นอกจากนั้นแล้วในการทำธุรกิจค้าปลีกสินค้าจากต่างประเทศทั่วไปในร้านค้าของเขา โดยเฉพาะยารักษาโรคและผ้าชนิดต่าง ๆ แต่เพียงรายเดียวในกรุงเทพมหานครให้กับลูกค้าทั่วไปในลักษณะบูตริคกำไรสุด ๆ โดยกรมหลวงวงษาธิราชสนิทได้บันทึกไว้ว่ายาควินินซึ่งขายที่ห้างของนายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ผู้นี้ “ถ้าผู้ใดซื้อทั้งหมดห้าสิบบวด จะขายขวดละสิบเหรียญ ถ้าซื้อเพียงขวดเดียว จะขายเป็นสิบห้าเหรียญ”³⁵ เพื่อนำไปลงทุนซื้อเรือกลไฟเดินทะเลลำหนึ่งชื่อ “เฟรนด์” (Friend) สำหรับทำหน้าที่รับส่งบริการนำพวกมิชชันนารีท่องเที่ยวตามหัวเมืองชายทะเลของไทย รับส่งสินค้าระหว่างกรุงเทพมหานคร เมืองท่าต่าง ๆ ในอ่าวไทยและสิงคโปร์ แล้วยังทำธุรกิจนายหน้าซื้อขายสินค้าจำเป็นอื่น ๆ ซึ่งเป็นที่ต้องการของราช

สำนักและขุนนางไทยเป็นครั้งคราว โดยการทำธุรกิจขายหน้าแต่ละครั้งจะมีการโก่งราคาสินค้าที่ตนเองนำไปขายให้ผู้ซื้อรายอื่น ๆ อีกทอดหนึ่ง เช่น การนำเรือกลไฟเก่าลำหนึ่งมาขายให้พระคลังสินค้าในราคาสูงถึง 2,000 ชั่ง เมื่อเจ้าพนักงานในหน่วยงานการค้าของหลวงแห่งนี้ได้พิจารณาแล้ว มีความเห็นว่าราคาที่เสนอขายดังกล่าว เป็นราคาแพงเกินไปและลงมติไม่ประสงค์ที่จะทำการซื้อเรือลำดังกล่าว นายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ได้แสดงความโมโหและใช้อิทธิพลข่มขู่เจ้าพนักงานผู้น้อยในพระคลังสินค้าทันที จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกริ้วและเื่อมระอามาก ในที่สุดพระองค์ก็ได้ประกาศขับไล่บุคคลผู้นี้ออกจากประเทศไทยไปใน ค.ศ. 1844

แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์แล้ว บุคคลผู้นี้ซึ่งมีความใกล้ชิดกับตระกูลขุนนางมาก ก็ได้หวนกลับมาทำหน้าที่เป็นเลขานุการของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สมุหพระกลาโหมซึ่งทำหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วภาคใต้ของประเทศไทยและประเทศราชมาเลย์อื่น ๆ ในขณะนั้นอีกครั้งหนึ่ง โดยจะมีบทบาทสำคัญในการค้าต่างประเทศของไทย ซึ่งมีการค้าเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วกับบรรดารัฐประเทศราชและอาณานิคมอื่น ๆ ของอังกฤษในคาบสมุทรมลายู และในอินเดียตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา บุคคลผู้นี้ยังได้ขยายธุรกิจการค้าของตนเองและทำหน้าที่เป็นเลขานุการของสมุหกลาโหมจนถึงแก่กรรมในวันที่ 19 เมษายน ค.ศ. 1865 ถัดจากนั้นมา ธุรกิจนำเข้าและส่งออกของเขาก็ถูกจำหน่ายถ่ายโอนให้กับนายอาร์.เอส.สก็อตต์ (R.S.Scott) ซึ่งจะเป็นนักธุรกิจอังกฤษรายถัดมาในกรุงเทพมหานคร และธุรกิจการลงทุนของบุคคลผู้นี้ในฐานะเจ้าของบริษัทสก็อตต์ จำกัด (Scott Co., Ltd.) ซึ่งเป็นห้างอังกฤษชั้นนำที่นำเข้าสินค้าทันสมัยจากต่างประเทศเข้ามาขายแก่ชนชั้นขุนนางและเจ้านายชั้นสูงของไทยก็ยังคงดำรงต่อมาจนถึงปีหลัง ๆ ด้วย

สำหรับการพิจารณาภาพรวมของเศรษฐกิจไทยก่อนที่จะก้าวสู่ครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น ถึงแม้ว่าอังกฤษและชาติตะวันตกอื่น ๆ ได้ใช้ความพยายามทุกรูปแบบ เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมไทยเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งถือเป็นยุคทองของเศรษฐกิจไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่การที่ชาวไทยโดยทั่วไปในขณะนั้น โดยเฉพาะชนชั้นสูงในราชสำนักนอกจากจะถือว่าตนเองเป็นเจ้าของประเทศชาติที่มีอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของโลกแล้ว พวกเขายังถือว่าชาวอังกฤษหรือชาวตะวันตกอื่น ๆ นอกจากไม่มีความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องให้ความสำคัญอะไรมากนัก ชาวอังกฤษหรือชาวตะวันตกซึ่งเข้ามาในกรุงเทพมหานครขณะนั้น ยังเป็นชาวต่างชาติที่มีฐานะต่ำต้อยที่สุดในสายตาของชาวไทยโดยทั่วไปอีกด้วย³⁶ เพราะฉะนั้นบทบาทหรืออิทธิพลของพ่อค้าอังกฤษหรือชาวตะวันตกอื่น ๆ ที่มีต่อสังคมไทยตลอดครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 จึงมีอยู่อย่างจำกัดมาก ถึงแม้ประเทศไทยได้มีการสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างอังกฤษมาตั้งแต่ ค.ศ. 1826 แต่ถึงกระนั้นก็ตาม สภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยหลังจากนั้นมาจากกระทั่งถึง ค.ศ. 1850 ก็ยังได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวน้อยมาก

ในทางกลับกัน ขณะที่สภาพเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม ก็ยังคงถูกครอบงำโดยเอกบงกชั้บของระบบศักดินาอย่างเข้มแข็งเหมือนสมัยต้นรัตนโกสินทร์ต่อไปอย่างมั่นคงแล้ว กิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ

ของประเทศไทยยังถูกบทบาทพ่อค้าคนกลางของชาวจีนโพ้นทะเล สยายปีกเข้าไปมีบทบาทในฐานะหุ้นส่วนทางเศรษฐกิจกับชนชั้นผู้ปกครองไทยในทุกระดับเพิ่มสูงขึ้นตลอดเวลาอีกด้วย ในเวลาเดียวกัน จำนวนประชากรตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1850 ก็ยังคงมีจำนวนตัวเลขที่ไม่แน่นอน เพราะประเทศไทยตลอดระยะเวลาดังกล่าวยังไม่เคยมีการสำรวจสำมะโนครัวหรือสำมะโนประชากรของทางราชการแต่อย่างใด จำนวนประชากรส่วนใหญ่จึงเป็นเพียงตัวเลขประมาณการอย่างหยาบ ๆ ของชาวตะวันตกชาติต่าง ๆ ซึ่งเข้ามาในประเทศไทยตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าวนั่นเอง เช่น บาทหลวงปาลเลอกซ์ (Pallegoix) ชาวฝรั่งเศสแห่งนิกายโรมันคาทอลิกรูปหนึ่ง ได้ประเมินจำนวนประชากรของไทยใน ค.ศ. 1850 มีอยู่ประมาณ 6,000,000 คน ในจำนวนดังกล่าวจะมีชาวจีนโพ้นทะเลรวมอยู่ด้วย มีจำนวนสูงถึงประมาณ 1,500,000 คน³⁷ ขณะที่ชาวจีนส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าคนกลาง เจ้าของผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจต่าง ๆ และขายแรงงานเป็นกสิททั่วไป ประชากรชาวไทยส่วนใหญ่ซึ่งเป็นไพร่โดยทั่วไปนั้น ก็จะมีอาชีพเกี่ยวข้องกับการเกษตร โดยมีข้าวเป็นพืชหลักสำคัญที่สุด ซึ่งผลผลิตส่วนใหญ่จะใช้สำหรับการบริโภคภายในประเทศ ส่วนที่เหลือก็จะระบายสู่ตลาดข้าวในทางภาคใต้ของประเทศจีนเป็นส่วนใหญ่ พืชสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือ อ้อยซึ่งเพาะปลูกมากตามที่ราบลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ในภาคกลาง จนกระทั่งในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในบริเวณดังกล่าว โดยเฉพาะแถบลุ่มแม่น้ำท่าจีนและลุ่มแม่น้ำแม่กลอง มีโรงงานน้ำตาลถึง 30 โรงงาน โดยแต่ละโรงงานมีกสิกรถึงประมาณ 200 -300 คน³⁸ และน้ำตาลที่ผลิตได้ก็สามารถส่งออกสู่ตลาดต่างประเทศเพิ่มขึ้นตลอดเวลาในสมัยรัชกาลพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พืชสำคัญอื่นๆ ที่เพาะปลูกกันมากทั้งในบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกและบริเวณภาคใต้ขณะนั้นคือ พริกไทยซึ่งสามารถส่งออกสู่ตลาดต่างประเทศได้ตลอดเวลาด้วย นอกจากนั้นแล้ว เกษตรกรรมอื่นๆ ที่เหลือคือการเพาะปลูกผักและผลไม้ ซึ่งส่วนใหญ่ใช้สำหรับบริโภคภายในตลาดท้องถิ่นแต่ละแห่งทั่วพระราชอาณาจักร

อาชีพอื่นๆ ของชาวไทยในช่วง ค.ศ. 1850 ยังประกอบด้วยอาชีพการทำประมง ทั้งอาชีพประมงน้ำจืดตามแหล่งแม่น้ำต่าง ๆ ในแต่ละภูมิภาคแล้ว ยังมีอาชีพประมงชายฝั่งทั้งในบริเวณอ่าวไทยและบริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน ผลิตภัณฑ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะปลาแห้งและปลาเค็มยังเหลือส่งออกสู่ตลาดต่างประเทศตลอดเวลาอีกด้วย ส่วนการทำป่าไม้สักคงกระจุกตัวอยู่ในหัวเมืองภาคเหนือโดยผู้ประกอบการชาวจีนที่เช่าช่วงป่าไม้มาจากเจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ อีกทอดหนึ่ง ไม้ที่ผลิตได้ส่วนใหญ่ก็ใช้บริโภคภายในประเทศเพราะชาวพื้นเมืองนิยมใช้ไม้ในการก่อสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย วัดวาอาราม สะพาน และเรือ เป็นต้น เช่นเดียวกันกับการทำเหมืองแร่ดิบทุกทั่วทั้งภาคใต้และบริเวณอื่นๆ ในประเทศไทยส่วนใหญ่อีกยังคงถูกครอบงำโดยชาวจีนโพ้นทะเล

นอกจากนั้น ยังมีอุตสาหกรรมการผลิตเกลือทะเลในบริเวณหัวเมืองรอบ ๆ อ่าวไทย และการทำเกลือสินเธาว์ในบริเวณที่ราบสูงโคราชแล้ว สินค้าหัตถกรรมที่สำคัญคือการทอผ้า ทั้งผ้าฝ้ายและผ้าไหมเพื่อใช้บริโภคภายในแต่ละครอบครัว รวมทั้งงานฝีมือหัตถกรรมอื่นๆ เช่น การผลิตเครื่องเงินในหัวเมืองภาคเหนือ การผลิตเครื่องถมในหัวเมืองภาคใต้ และการผลิตสิ่งของเครื่องใช้แบบประณีตบรรจงต่างๆ ใน

ลักษณะแบบหัตถกรรมในครัวเรือนของบรรดาขุนนาง ก็มีอยู่ทั่วไปทั้งในกรุงเทพมหานครและหัวเมืองสำคัญต่าง ๆ โดยแรงงานส่วนใหญ่ที่มีอยู่ในขณะนั้นก็คือบรรดาไพร่ของแต่ละเจ้านายหรือขุนนางไทยนั่นเอง

สำหรับการค้าขายภายในส่วนใหญ่ของประเทศไทยในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 มักจะดำเนินการโดยการแลกเปลี่ยนสินค้า (barter) ซึ่งกันและกันในหมู่บ้านต่างๆ แทบทุกหนทุกแห่ง ส่วนการเคลื่อนไหวของสินค้าระหว่างหมู่บ้านหนึ่งไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่ง หรือการค้าระหว่างภูมิภาคหนึ่งไปยังอีกภูมิภาคหนึ่งก็มีอยู่จำนวนน้อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากพาหนะในการขนส่งมีไม่เพียงพอและเสียค่าไถ่หุ้ยในเวลาเดียวกัน การผลิตสินค้าของแต่ละท้องถิ่นก็มีความละม้ายคล้ายคลึงเป็นส่วนใหญ่ โดยเน้นที่จะผลิตสิ่งต่างๆ เพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคในแต่ละครอบครัว ยกเว้นแต่ในบริเวณแม่น้ำสายสำคัญและในบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลาง กิจกรรมค้าต่างๆ ก็จะมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นเพราะการคมนาคมขนส่งทางน้ำซึ่งเอื้ออำนวยให้นั่นเอง โดยพ่อค้าจีนโพ้นทะเลได้ทำหน้าที่ควบคุมการค้าภายในต่างๆ ของไทยไว้ได้อย่างมั่นคงแล้วในขณะนั้น คนเหล่านี้จะนำสินค้าต่างๆ ของพวกเขา เข้าไปขายในหมู่บ้านภายในที่ไปมาสัญจรโดยอาศัยลำน้ำต่างๆ แล้วยังพร้อมที่จะซื้อขายสินค้าจากชาวบ้านด้วยเงินตรา หรือแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกันจากชาวบ้าน ถึงแม้ว่าช่วงนั้นจะมีพ่อค้าชาวไทยบ้างแล้วเหมือนกัน โดยเฉพาะบรรดาสตรีไทยที่ทำอาชีพเป็นแม่ค้าบ้างจำนวนไม่มากนักในบางหมู่บ้าน แต่กิจการค้าของคนเหล่านี้ก็มีขนาดเล็ก ซึ่งเปรียบเทียบไม่ได้กับพ่อค้าจีนโพ้นทะเล ซึ่งยังคงมีอิทธิพลอย่างเต็มที่ในการเดินทางไปมาสัญจรทั่วประเทศ ขณะที่รัฐบาลไทยยังคงห้ามไม่ให้พ่อค้าชาวตะวันตกทำการค้านอกปรินซิพอลของกรุงเทพมหานครโดยเด็ดขาดเหมือนเดิมก่อนหน้านี้³⁹ โดยพ่อค้าจีนโพ้นทะเลนอกจากไม่มีพันธะของสนธิสัญญาใด ๆ บังคับพวกเขาแล้ว คนเหล่านี้ยังได้รับอภิสิทธิ์อย่างเต็มที่ตามที่พวกเขาต้องการ จากการให้อำนิสสินจ้างกับเจ้าหน้าที่ไทยอย่างง่ายดาย เพราะฉะนั้นพ่อค้าจีนโพ้นทะเลจึงมีข้อได้เปรียบอย่างมากในการดำเนินธุรกิจบนหลักการของการแลกเปลี่ยนสินค้าดังกล่าว สินค้าเหล่านั้นบางอย่างก็จะนำมาขายต่อในกรุงเทพมหานครหรือไม่ส่งขายต่อต่างประเทศอีกทอดหนึ่ง ซึ่งในการส่งสินค้าออกสู่ต่างประเทศนั้น พ่อค้าจีนโพ้นทะเลก็มีข้อได้เปรียบพ่อค้าอื่นๆ ทั้งหมดอีก เพราะสินค้าที่ส่งออกส่วนใหญ่ก็ใช้สำเภาจีนซึ่งแล่นเข้าออกกระหว่างกรุงเทพมหานคร ประเทศจีน และดินแดนอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นประจำ นอกจากนั้นแล้วความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างครอบครัวของชาวจีนโพ้นทะเลกับขุนนางในราชสำนักไทย ก็มีส่วนสำคัญในการสร้างข้อได้เปรียบให้กับคนเหล่านี้ในการกระจายสินค้าของพวกเขาในกรุงเทพมหานครด้วย

เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งในการสร้างเสริมความยิ่งใหญ่ให้พ่อค้าจีนโพ้นทะเลคือ การที่รัฐบาลไทยในขณะนั้นยังคงยึดถือหลักปฏิบัติในการค้าขาย ด้วยวิธีการอนุญาตให้สิทธิสัมปทานในการค้าขายสินค้าต่างๆ ให้กับคนเหล่านี้ เพราะฉะนั้น ทั้งขุนนาง เจ้าหน้าที่ของรัฐ และผู้ผูกขาดการค้าชาวจีนเหล่านี้ ก็จำเป็นต้องประสานผลประโยชน์และร่วมมือกันดำเนินการค้าต่างๆ ของแต่ละภูมิภาคตลอดเวลา ดังนั้นบรรดาพ่อค้าหรือนุคคลภายนอกอื่นๆ จึงประสบความยากลำบากมากในการทำลายสายสัมพันธ์และข้อตกลงต่างๆ ของคนเหล่านี้ ทั้งที่พฤติกรรมการค้าดังกล่าวเพิงปฏิบัติกันอย่างจริงจังได้ไม่นานก่อนหน้านี้เท่าไรนัก กล่าวคือก่อนที่สิทธิสัมปทานในการค้าภายในของประเทศไทยจะถูกขายให้พ่อค้าจีนโพ้นทะเลอย่าง

กว้างขวางในช่วงสมัยรัชกาลพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ค.ศ. 1824-1851) นั้น กิจการค้าต่างๆภายในราชอาณาจักร ล้วนเป็นการค้าผูกขาดของหลวงแทบทั้งสิ้น โดยกษัตริย์หรือราชสำนักจะทรงสิทธิผูกขาดสินค้าต่าง ๆ ทั้งสินค้าขาเข้าและสินค้าขาออกในแต่ละประเภท แต่เมื่อถึงรัชกาลที่ 3 แล้ว กิจการค้าผูกขาดของหลวงก็เริ่มประยุกตรูปแบบในการเสาะแสวงหาผลประโยชน์ได้กว้างขวางมากขึ้นกว่าเดิมคือ ลำพังจะทำหน้าที่ผูกขาดธุรกิจกิจการค้าในฐานะผู้ประกอบการโดยตรงแต่เพียงผู้เดียว ราชสำนักในยุคนี้ก็ได้เริ่มต้นขายสิทธิการค้าและการผูกขาดภาษีให้กับพ่อค้าจีนโพ้นทะเล ซึ่งจะมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจไทยอย่างจริงจังตั้งแต่นั้นมา แทนที่จะใช้โอกาสดังกล่าวในการกระตุ้นให้ชาวไทยเข้ามาจับบทบาทในทางการค้า ทางราชสำนักไทยกลับไม่มีนโยบายหรือมาตรการใด ๆ ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่จะทำให้กิจการค้าเป็นประโยชน์กับชาวพื้นเมืองแต่อย่างใด เพราะฉะนั้นชาวพื้นเมืองตั้งแต่นั้นมาก็ยังคงนำสินค้าของพวกเขาไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าจำเป็นอื่น ๆ หรือไม่ก็นำไปขายให้กับบรรดาพ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเลซึ่งจะทำหน้าที่เป็นคนกลางอย่างเต็มที่ตั้งแต่นั้นมา โดยการไหลเวียนของสินค้าส่วนใหญ่ก็คือการไหลจากดินแดนภายในของภูมิภาคต่าง ๆ เข้าสู่กรุงเทพมหานครซึ่งเปรียบเสมือนการถ่ายเทในรูปแบบต่างๆ ของสินค้าแต่ละประเภทให้กับทางราชการโดยผ่านบทบาทของเจ้าภาษีและพ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเลอีกทอดหนึ่งนั่นเอง เพราะไม่ว่าคนเหล่านี้จะเรียกเก็บภาษีเป็นสิ่งที่ของหรือซื้อสิ่งของผลผลิตใด ๆ ก่อนเสร็จแล้วก็จะเรียกเก็บภาษีเป็นตัวเงินตราจากผู้เสียภาษีอีกทอดหนึ่งก็ตาม ผลลัพธ์ก็ไม่ได้แตกต่างกัน ในที่สุดสินค้าต่าง ๆ ก็จะไหลจากดินแดนภายในของแต่ละแห่งสู่กรุงเทพมหานครและก็จะกลายเป็นการสร้างความมั่งคั่งให้กับราชสำนัก⁴⁰ การไหลเวียนในลักษณะทางเดียวของสินค้าสู่กรุงเทพมหานครดังกล่าว ถ้าพิจารณาให้ดีแล้ว ก็ไม่ใช่เป็นไปในลักษณะของการค้าที่แท้จริงมากนัก แต่มันก็ทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจระหว่างภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย

ในเวลาเดียวกัน การค้าต่างประเทศของไทยในค.ศ. 1850 ส่วนใหญ่ก็ยังคงทำกับประเทศเพื่อนบ้านต่าง ๆ ในเอเชียเท่านั้น การค้ากับยุโรปยังคงมีสัดส่วนน้อยมากเพราะตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 ต่อเนื่องมาถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น การค้าระหว่างไทยกับพ่อค้าชาวตะวันตกก็แทบหยุดอยู่กับที่เป็นเวลานานทีเดียว ขณะเดียวกัน ตั้งแต่ช่วง ค.ศ. 1700 – 1850 การค้าต่างประเทศของไทยส่วนใหญ่ที่เติบโตขึ้นมาในช่วงนั้น ก็ทำกับประเทศจีนและประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งนายดี.อี.มัลลอคซ์ (D.E. Malloch) ผู้เป็นพนักงานคนหนึ่งของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้ประเมินไว้อย่างคร่าว ๆ ใน ค.ศ. 1850 ว่า ขณะที่ปริมาณสินค้าขาออกของไทยในปีดังกล่าวมีมูลค่ารวมกันประมาณ 5,585,000 บาท ในเวลาเดียวกัน ก็จะมีสินค้าขาเข้ารวมกันทั้งสิ้นประมาณ 4,331,000 บาท โดยเขาได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ในช่วงนั้นประเทศไทยยังห้ามไม่ให้ส่งข้าวออกไปขายต่างประเทศ เพราะฉะนั้นรายได้หลักที่ควรจะได้จึงลดลงไปเพราะเหตุผลดังกล่าว⁴¹ ทั้งที่ในอดีตก่อนหน้านี้ไม่นานนักคือ ประมาณช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ข้าวยังคงเป็นสินค้าส่งออกสำคัญของไทย แต่เพียงห้ามไม่ให้มีการส่งออกก่อนหน้านี้ไม่นานในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้เอง โดยในสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ ค.ศ. 1826 ก่อนหน้านั้น พ่อค้าอังกฤษก็ถูกห้ามโดยสนธิสัญญานี้ ไม่ให้มีการซื้อข้าวเพื่อส่งออกจากประเทศไทยเหมือนกัน ตราบใดที่อุปทานข้าวสำหรับ

ใช้บริโภคน้ำมันยังมีปริมาณไม่เท่าเทียมกับอุปสงค์ข้าวที่ใช้บริโภคภายในประเทศได้ถึง 3 ปี เพราะฉะนั้นมูลค่าของการส่งออกข้าวในช่วง ค.ศ. 1850 จึงมีน้อยมาก เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับสินค้าขาออกอื่น ๆ ในช่วงเดียวกัน เช่น หนังสัตว์ เขาสัตว์ ปลา ไม้หอม และรงนก เป็นต้น ส่วนสินค้าขาเข้าอื่น ๆ ซึ่งมีรายละเอียดน้อยมากเช่นกัน ส่วนใหญ่นอกจากจะเป็นผ้าและสิ่งทอต่างๆ แล้ว ก็คือสินแร่เงินและสินแร่ทองคำ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเงินค่าใช้จ่ายแทนสินค้าขาออกบางส่วนให้กับราชสำนักไทยอีกทอดหนึ่ง นอกจากนั้นแล้ว สินค้าขาเข้าอื่น ๆ อีกจำนวนไม่มากนักก็คือ สิ่งของบริโภคต่างๆ และทองคำ ซึ่งส่วนใหญ่ก็นำเข้าจากประเทศจีนอีกทอดหนึ่ง เพราะสินค้าขาออกของไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่นั้นมีประเทศจีนเป็นตลาดสำคัญที่สุด นอกเหนือจากนั้นแล้ว ตลาดต่างประเทศที่สำคัญรองลงมาอื่น ๆ ก็คือ The Straits Settlements อินเดีย กัมพูชา และญี่ปุ่น เป็นต้น⁴² โดยกิจการค้าต่างประเทศของไทยยังคงถูกผูกขาดจากราชสำนัก ขุนนาง และพ่อค้าจีนโพ้นทะเลอย่างมั่นคงต่อเนื่องมาจนถึงยุคซึ่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ได้เดินทางเข้ามายังกรุงเทพมหานครใน ค.ศ. 1855 ซึ่งจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงต่อทั้งการค้าต่างประเทศและเศรษฐกิจไทยโดยรวมอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นในเวลาถัดมา

สนธิสัญญาเบาว์ริงและคนในบังคับอังกฤษ

ทันทีที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตในวันที่ 3 เมษายน ค.ศ. 1851 โอกาสที่กลุ่มทุนเอกชนและรัฐบาลอังกฤษจะใช้ความพยายามและแรงกดดันระหว่างประเทศทุกรูปแบบ เพื่อพยายามเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาใหม่กับประเทศไทย ก็ได้ส่อเค้าลงเป็นจริงขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นผู้นิยมความทันสมัยแบบตะวันตก ได้รับการสถาปนาขึ้นครองราชย์สมบัติถัดมา โดยในตอนต้นของการเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้ ฝ่ายกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษยังคงต้องการเลือกเซอร์เจมส์ บรู๊ค ซึ่งเป็นผู้นำชาวอังกฤษที่มีชื่อเสียงสำคัญที่สุดคนหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในขณะนั้น เพื่อทำหน้าที่เป็นหัวหน้าผู้แทนการเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาเบอรินซ์ซึ่งยังคงคาราคาซังค้างอยู่ก่อนหน้านี้ แต่ทางราชสำนักไทยได้ขอเลื่อนการเจรจาระหว่างประเทศดังกล่าวไป จนกว่างานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสร็จสิ้นเรียบร้อยเสียก่อน จึงจะหันกลับมาพิจารณาปัญหาดังกล่าวภายหลัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ก็ได้แสดงออกอย่างเปิดเผยต่อสาธารณชนว่า พระองค์ต้องการส่งเสริมกิจการค้าต่างประเทศให้ขยายตัวกว้างขวางมากขึ้น ด้วยการประกาศลดอัตราภาษีค่าปากเรือของชาวต่างประเทศตั้งแต่ต้นปี ค.ศ. 1852 เพื่อผ่อนคลายแรงกดดันของอังกฤษซึ่งได้เรียกร้องให้ราชสำนักไทย ให้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขตลอดมา โดยภาษีค่าปากเรือของชาวต่างประเทศซึ่งเดิมเคยเก็บในอัตราวละ 1,700 บาท ก็ได้ประกาศลดลงเหลือเพียงวละ 1,000 บาท นอกจากนั้นยังอนุญาตให้มีการส่งออกข้าวได้แล้ว ยังอนุญาตให้มีการนำเข้าฝิ่นเข้ามาในพระราชอาณาจักรได้ โดยฝิ่นเหล่านี้จะต้องอยู่ภายใต้การผูกขาดของรัฐบาลเท่านั้น⁴³ การปฏิรูปการค้าต่างประเทศและระบบเจ้า

ภาษีใหม่ของไทยในช่วงดังกล่าวจะดำเนินการอย่างต่อเนื่องมานานถึง 4 ปี ก่อนที่เซอร์จอห์น เบาว์ริงจะเดินทางเข้ามาเจรจาเปิดศักราชใหม่ของการค้าและการลงทุนของอังกฤษในประเทศไทยอย่างจริงจังในเดือน มีนาคม ค.ศ. 1855

เซอร์จอห์น เบาว์ริง ซึ่งดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ (Governor General) ของอังกฤษประจำฮ่องกง อยู่ก่อนหน้านั้น ได้ออกเดินทางจากมาหยังกรุงเทพมหานครโดยเรือรบเรตเติลอร์ (H.M.S. Rattler) และเรือคุ้มกันอีกลำหนึ่งคือ เรือรบเกรเซียน (H.M.S. Grecian) นอกจากนั้น คณะราชทูตซึ่งได้รับสารตราตั้งจาก สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียแห่งอังกฤษชุดนี้ ยังประกอบด้วยจอห์น ซี. เบาว์ริง จูเนียร์ (John C. Bowring Junior) ซึ่งเป็นลูกชายคนโตของเซอร์ จอห์น เบาว์ริง ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นเลขานุการส่วนตัวของเขา ยังประกอบด้วยแฮร์รี สมิท ปาร์กส์ (Harry Smith Parkes) ซึ่งเป็นกงสุลอังกฤษประจำเมืองเอ๋หมิง (Amoy) จะทำหน้าที่เป็นเลขานุการของคณะราชทูตชุดนี้แล้ว ยังมีนักการทูตอังกฤษอีก 2 คน ร่วมคณะในการเจรจาครั้งนี้ด้วย⁴⁴ โดยคณะราชทูตชุดนี้มีภาระกิจหลักคือ การหาทางแก้ไขข้อผูกมัดต่างๆ ซึ่งอังกฤษเคยทำไว้กับ ฝัายไทยในสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างชัดเจนบางข้อเหล่านั้นนอกจากจะก่อให้เกิดความไม่พอใจแก่อังกฤษตลอดมาแล้ว บางข้อยังก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพ่อค้าอังกฤษกับรัฐบาลไทยเรื่อยมาด้วย โดยทางฝัายอังกฤษได้พยายามหาช่องเจรจาเพื่อหาทางยกเลิกหรือทบทวนข้อสัญญาในมาตรา 5 มาตรา 7 มาตรา 9 และมาตรา 10 ให้ได้โดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อขัดแย้งในมาตรา 5 ของสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ ในทัศนะของอังกฤษถือว่ามาตรานี้ได้จำกัดกิจการค้าของพวกเขาในประเทศไทยตลอดมา เพราะเจ้าเมืองแต่ละแห่งของไทยคือผู้มีอำนาจจะกำหนดว่าสินค้าใด ในจำนวนเท่าใดจึงจะพอเพียงสำหรับการค้าซึ่งพ่อค้าอังกฤษจะสามารถหาซื้อได้ในเมืองท่าของหัวเมืองนั้นๆ นอกจากนั้นแล้ว มาตรานี้ยังกำหนดเงื่อนไขซึ่งฝัายอังกฤษถือว่าเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจมาก ๆ เพราะคนในบังคับอังกฤษที่มาอยู่ในประเทศไทย จะต้องปฏิบัติตามกฎหมายไทยทุกประการ ส่วนมาตรา 7 ยังได้ให้อำนาจเจ้าหน้าที่ฝัายไทยที่จะปฏิเสธเสรีภาพในการอยู่อาศัยต่อไปของพ่อค้าชาวอังกฤษแต่ละราย ที่จะขอสร้างโกดังหรือบ้าน ซื่อหรือเช่าร้านหรือบ้านเพื่อเก็บสินค้า นอกจากนั้นในมาตราที่ 9 ยังได้มอบอำนาจให้เจ้าเมืองแต่ละแห่งเป็นผู้กำหนดสถานที่ทำการค้าขาย แทนที่จะปล่อยให้พ่อค้าชาวอังกฤษเป็นผู้เลือกสถานที่ในการทำการค้าขายเอง ซึ่งทางฝัายอังกฤษถือว่าเป็นข้อบังคับที่ทำให้พวกเขาจำเป็นต้องจำกัดบทบาทในการประกอบการค้าอยู่เฉพาะในกรุงเทพมหานครแต่เพียงแห่งเดียว นอกจากนั้น อังกฤษยังต้องการแก้ไขมาตรา 10 ของสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ โดยเฉพาะในตอนท้ายของมาตรานี้ ซึ่งประกาศว่าฝัานเป็นสินค้าต้องห้ามนั้น จำเป็นต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงแก้ไข เนื่องจากประเทศไทยเพิ่งแก้ไขกฎข้อบังคับในเรื่องนี้และได้ให้สิทธิแก่ชาวจีนโพ้นทะเลในการนำฝัานเข้าประเทศได้แล้วในขณะนั้น

นอกจากสนธิสัญญาข้างต้น ร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี้อย่างได้ทำความตกลงในด้านการค้าอีก 6 ข้อ ผูกมัดท้ายสนธิสัญญาฉบับนั้นด้วย โดยข้อ 2 ข้อ 3 ข้อ 4 และข้อ 5 ว่าด้วยกฎเกณฑ์ต่างๆ ในการอนุญาตให้เรืออังกฤษผ่านด่านตรวจเข้ามาในประเทศไทย ซึ่งอังกฤษถือว่าไม่ค่อยมีความสำคัญอะไรมากนัก แต่ที่พวกเขาต้องการแก้ไขหรือต้องการให้มีการยกเลิกจริงๆ มีเพียง 2 ข้อเท่านั้นคือ ข้อ 1 ว่าด้วยเงื่อนไข

ทั้งหมดว่า “บรรดาพ่อค้าอังกฤษและพ่อค้าเมืองบางกอก จะซื้อขายโดยเสรีและด้วยความสะดวกปราศจากการแทรกแซงของบุคคลอื่นๆ” ⁴⁵ ซึ่งเงื่อนไขอย่างเดียวกันนี้ได้ปรากฏอยู่ในมาตรา 5 และมาตรา 6 ของสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างชัดเจน แต่ทางฝ่ายอังกฤษเห็นว่าทางฝ่ายไทยได้ทำการละเมิดข้อตกลงดังกล่าวอย่างเป็นระบบตลอดมา จึงทำให้ทั้งสนธิสัญญาและข้อตกลงส่วนนี้ไม่มีผลในทางปฏิบัติเลย นอกจากนั้นแล้ว ผลพวงของข้อตกลงและสนธิสัญญาดังกล่าวยังได้กำหนดอัตราภาษีปากเรือในอัตราที่ตายตัวแน่นอน ก็ถือคิดตามความกว้างของปากเรือ วาละ 1,700 บาท (212 ปอนด์ และ 10 ชิลลิง) โดยในทางปฏิบัติจริงแล้วอัตรานี้ได้ถูกลดลงเหลือวาละ 1,000 บาท (125 ปอนด์) แต่อัตราที่ลดแล้วดังกล่าว ก็ยังคงทำให้เรือสินค้าของอังกฤษอยู่ในฐานะเสียเปรียบมาก โดยไม่อาจแข่งขันกับเรือสินค้าที่ไม่เสียภาษีของบรรดาข้าราชการไทย และเรือที่ถูกเก็บภาษีพอเป็นพิธีของชาวจีนโพ้นทะเล นอกจากนั้นแล้ว ข้อตกลงนี้ยังห้ามการส่งออกข้าวเปลือกและข้าวสารซึ่งเป็นผลิตผลสำคัญของประเทศไทยในขณะนั้นด้วย ⁴⁶

ส่วนข้อตกลงข้อที่ 6 ซึ่งเป็นข้อตกลงที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่อังกฤษต้องการทางยกเลิกให้ได้นั้น เพราะข้อตกลงนี้ได้กำหนดเงื่อนไขไว้อย่างชัดเจนว่าคนในบังคับอังกฤษทุกคนจะต้องอยู่ภายใต้กฎหมายของไทย พวกเขาจะต้องรับโทษประหารชีวิตในกรณีที่ทำมาคการผิด จะต้องรับโทษจำคุกหรือปรับหรือจำคุกในกรณีความผิดอื่น ๆ และจะถูกขับออกจากประเทศทันทีหากใช้วาจาที่แสดงความไม่เคารพต่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทย ⁴⁷ นอกเหนือสิ่งอื่นใดซึ่งคณะราชทูตอังกฤษภายใต้การนำของเซอร์จอห์น เบาว์ริงต้องพยายามเจรจาหาทางแก้ไขไม่ให้ฝ่ายไทยละเมิดสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างที่ผ่านๆ มา ในประเด็นปัญหาต่าง ๆ ค่อไปนี้ด้วย คือ 1) การเก็บภาษีสินค้าขาออกในอัตราสูง ได้แก่ น้ำตาล เหล็กและเหล็กกล้า กระดาษเหล็ก พริกไทย น้ำมัน ครั่ง และสินค้าอื่น ๆ 2) อนุญาตให้มีการผูกขาดการค้าสินค้าต่าง ๆ ดังกล่าวเหล่านั้น 3) ห้ามการส่งออกสินค้าค่อไปนี้คือ ไม้สัก ทองแท่ง เงิน และเกลือ 4) เก็บภาษีสินค้าขาเข้าในอัตราสูง ได้แก่ เหล็กและเหล็กกล้าจากต่างประเทศ 5) ปฏิเสธที่จะชำระหนี้สินซึ่งขุนนางและประชาชนไทยได้ก่อขึ้นมา คืนให้แก่คนในบังคับอังกฤษ และ 6) การห้ามคนในบังคับอังกฤษเช่าเรือเอกชนหรือเรือสำเภาจีน ซ้ำร้ายยิ่งกว่านั้น ขณะที่คนในบังคับอังกฤษไม่ได้รับอภิสิทธิ์ต่าง ๆ ดังค่อไปนี้เลย ในทางตรงกันข้าม ชาวจีนโพ้นทะเลกลับได้รับอภิสิทธิ์เหล่านี้จนกลายเป็นสิ่งปกติธรรมดาในประเทศไทยในขณะนั้นคือ 1) ได้รับการยกเว้นการเก็บภาษีช่วง ดวง วัด 2) ได้รับอนุญาตให้ต่อเรือสำเภาจีน 3) ได้รับอนุญาตให้ใช้เรือสำเภาจีนของตนเอง 4) ได้รับอนุญาตให้เช่าเรือใด ๆ ก็ได้ตามความต้องการ 5) ได้รับอนุญาตให้ซื้อที่ดินหรือบ้าน 6) ได้รับอนุญาตให้ผลิตสินค้าบางประเภท 7) ได้รับอนุญาตให้ผูกขาดการค้าสินค้าหลายประเภท 8) ได้รับอนุญาตให้ปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาล 9) ได้รับอนุญาตให้ปลูกข้าวและผลผลิตอื่น ๆ และ 10) ได้รับอนุญาตให้เดินทางไปยังที่ใดก็ได้ภายในประเทศ เพื่อซื้อผลผลิตต่าง ๆ ⁴⁸

ข้อบกพร่องต่าง ๆ เหล่านี้ซึ่งรวมทั้งปัญหาการละเมิดข้อตกลงในสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่กัน คณะราชทูตอังกฤษภายใต้การนำของเซอร์จอห์น เบาว์ริงถือเป็นภาระกิจหลักที่พวกเขาต้องหาทางแก้ไขปรับปรุงและหาทางสร้างหลักประกันใหม่เพื่อขจัดปัญหาการกีดขวางการค้า “เสรี” ตามระเบียบโลกใหม่ซึ่งประเทศอังกฤษอยู่ในฐานะมหาอำนาจอย่างแท้จริงภายหลังการทำสงครามฝิ่น กำลังหาทางผลักดันให้เกิดการ

เปลี่ยนแปลงในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างเต็มที่และกว้างขวางกว่าในอดีตที่เคยผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหาทางเปิดประตูการค้าอย่างเสรีกับประเทศไทย ซึ่งเป็นตลาดการค้าใหญ่และมีโอกาสที่จะพัฒนาให้เป็นประโยชน์ต่อทุนอังกฤษในอนาคตอีกมากมายนั้น วัตถุประสงค์ดังกล่าวจึงมีความจำเป็นอย่างรีบด่วน ซึ่งรัฐบาลอังกฤษต้องทำให้เกิดการเจรจาและการเปลี่ยนแปลงใหม่ไปตามแนวทางของตนเองเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ในโอกาสดังกล่าวนั่นเอง ดังนั้นทั้งสองฝ่ายจึงได้เปิดเจรจาทางการทูตกันอย่างเป็นทางการในกรุงเทพมหานครตั้งแต่ต้นเดือนเมษายน ค.ศ. 1855 ในที่สุดก็สามารถทำความตกลงและเซ็นสนธิสัญญาฉบับใหม่ชื่อว่า สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างสหราชอาณาจักรกับสยาม (The Treaty of Friendship and Commerce between Great Britain and Siam) ในกรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ 18 เมษายน ค.ศ. 1855⁴⁹

สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้าระหว่างอังกฤษกับไทย หรือที่เรียกกันทั่วไปในปัจจุบันว่า สนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งมีข้อตกลงรวมทั้งสิ้น 12 ข้อนั้น ยังได้ผนวกข้อบังคับทั่วไปที่พ้อค้าอังกฤษซึ่งจะเข้ามาค้าขายในประเทศไทยก็ต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดอีกรวมทั้งหมด 6 ข้อ พร้อมกับพิกต์อัตราภาษีสินค้าออกและสินค้าชั้นในที่จะเรียกเก็บตามสนธิสัญญาฯ ฉบับนี้ รวมทั้งสิ้นอีก 3 ข้อ โดยมีรายละเอียดของสินค้าต่างๆ ซึ่งไม่ต้องเสียภาษีชั้นในและภาษีอื่นๆ ขณะที่ทำการขนส่ง ยกเว้นแต่เมื่อได้มีการบรรทุกลงเรือแล้ว สินค้าต่างๆ เหล่านั้นรวมทั้งสิ้น 51 รายการจึงจะถูกเรียกเก็บภาษีในอัตราต่างๆ กัน ส่วนสินค้าอื่นๆ ที่เหลืออีก 13 รายการเมื่อได้มีการเสียภาษีชั้นในตามอัตราพิกต์ต่างๆ ดังที่ได้ระบุไว้เรียบร้อยแล้ว เมื่อนำลงบรรทุกในเรือสินค้าเพื่อส่งออกไปขายต่างประเทศ จะต้องไม่ถูกเรียกเก็บภาษีซ้ำซ้อนใดๆ อีกต่อไป ดังรายละเอียด ต่อไปนี้ :

ตารางที่ 1

พิกต์อัตราภาษีสินค้าออกตามสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งจะเสียเมื่อบรรทุกลงเรือ
(โดยไม่ต้องเสียภาษีชั้นในและภาษีอื่นๆ)

ลำดับที่	ชื่อสินค้าออก	พิกต์อัตราภาษีออก
1	งาช้าง	หาบละ 10 บาท
2	รง	หาบละ 6 บาท
3	นอแรด	หาบละ 50 บาท
4	กระวาน	หาบละ 14 บาท
5	เร่ว	หาบละ 6 บาท
6	หอยแมลงภู่	หาบละ 1 บาท
7	ขนนกกระทง	หาบละ 10 สลึง
8	หมากแห้ง	หาบละ 1 บาท

(ต่อตารางที่ 1)

ลำดับที่	ชื่อสินค้าขาออก	พิกัดอัตราภาษีขาออก
9	กรักชี	หาบละ 2 สลึง
10	หุปลาฉลามขาว	หาบละ 6 บาท
11	หุปลาฉลามดำ	หาบละ 3 บาท
12	ผลกระเบา	หาบละ 2 สลึง
13	ขนหางนกยูง	หาบละ 10 บาท
14	กระดุกโคกระบือ	ร้อยละ 3 ไพ
15	หนังแรด	หาบละ 2 สลึง
16	หนังเน่า	หาบละ 1 สลึง
17	กระดองเต่า	หาบละ 1 บาท
18	กระดองตระพาบน้ำ	หาบละ 1 บาท
19	ปลิงทะเล	หาบละ 3 บาท
20	กระเพาะปลา	หาบละ 3 บาท
21	รังนกขน	สิบเอ็ดสอง
22	ปีกนกกระเด็น	ร้อยละ 6 บาท
23	สีเสียด	หาบละ 2 สลึง
24	เบจี่	หาบละ 2 สลึง
25	พุงทลาย	หาบละ 3 สลึง
26	กำยาน	หาบละ 4 บาท
27	เปลือกหางไหล	หาบละ 2 สลึง
28	เนื้อไม้	หาบละ 3 บาท
29	หนังกระเบน	หาบละ 3 บาท
30	เขากวางแก่	หาบละ 1 สลึง
31	เขากวางอ่อน	สิบเอ็ดหนึ่ง
32	หนังกวาง	ร้อยละ 8 บาท
33	หนังเนื้อทราย	ร้อยละ 3 บาท
34	เอ็นเนื้อกวาง	หาบละ 4 บาท
35	หนังโคกระบือ	หาบละ 1 บาท
36	กระดุกช้าง	หาบละ 5 บาท
37	กระดุกเสือ	หาบละ 5 บาท
38	เขากกระบือ	หาบละ 1 สลึง

(ต่อตารางที่ 1)

ลำดับที่	ชื่อสินค้าขาออก	พิกัดอัตราภาษีขาออก
39	หนังช้าง	หาบละ 1 สลึง
40	หนังเสือ	ผืนละ 1 สลึง
41	เกี๋ยกลั่น	หาบละ 5 สลึง
42	ครั่ง	หาบละ 5 สลึง
43	ป่านใบ	หาบละ 6 สลึง
44	ปลาแห้ง	หาบละ 6 สลึง
45	ปลาสด	หาบละ 1 บาท
46	ฝาง	หาบละสองสลึงเฟื้อง
47	เนื้อเค็มแห้ง	หาบละ 2 บาท
48	เปลือกโปลง	หาบละ 1 สลึง
49	ไม้แดง	หาบละ 2 สลึง
50	ไม้มะเกลือ	หาบละ 5 สลึง
51	ข้าวสาร	เกวียน**ละ 4 บาท

*1 หาบ = 60 กิโลกรัม

** 1 เกวียน = 1,000 กิโลกรัม

ที่มา : ชาญวิทย์ เกษตรศิริและกัญญิกา ศรีอุดม (บรรณาธิการแปล), ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม 2

(กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 185-187.

ตารางที่ 2

พิกัดอัตราภาษีชั้นในตามสนธิสัญญาเบาว์ริงซึ่งจะไม่เรียกเก็บซ้ำซ้อนจากสินค้าขาออก
(โดยไม่ต้องเสียภาษีสินค้าขาออกเมื่อบรรทุกลงเรือ)

ลำดับที่	ชนิดของสินค้า	พิกัดอัตราภาษีชั้นใน
1	น้ำตาลทรายขาว	หาบละ 2 สลึง
2	น้ำตาลทรายแดง	หาบละ 1 สลึง
3	ฝ้ายเม็ดและฝ้ายบด	ลิบลดหนึ่ง
4	พริกไทย	หาบละ 1 บาท
5	ปลาทุเค็ม	หมื่นละ 1 บาท
6	ถั่วทุกอย่าง	ลิบสองเอาหนึ่ง

(ต่อตารางที่ 2)

ลำดับที่	ชนิดของสินค้า	พิกัดอัตราภาษีชั้นใน
7	กุ้งแห้ง	สิบสองเอหาหนึ่ง
8	งาเม็ด	สิบสองเอหาหนึ่ง
9	ไหมดิบ	สิบสองเอหาหนึ่ง
10	ขี้ผึ้ง	สิบห้าเอหาหนึ่ง
11	ไขเนื้อ	หาบละ 1 บาท
12	เกลือ	เกวียนละ 6 บาท
13	ยาสูบ	พันละ 6 สลึง

ที่มา : ชาญวิทย์ เกษตรศิริและกันธูภา ศรีอุดม (บรรณาธิการแปล) , ราชอาณาจักรและราษฎรสยาม 2 (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 187.

สนธิสัญญาเบาว์ริงยังได้ครอบคลุมข้อตกลงต่างๆ ทั้งทางการเมืองและทางการค้าที่น่าสนใจไว้หลายประเด็นด้วยกัน โดยในข้อที่ 2 ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า “แต่บรรดาการงานของคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงสยามก็ต้องฟังบังคับบัญชาของกงสุลที่เข้ามาตั้งอยู่ ณ กรุงเทพมหานคร กงสุลจะได้ทำตามหนังสือสัญญา และข้อหนังสือสัญญาเท่าที่เจรจาโดยร้อยเอกเบอร์นีเมื่อ ค.ศ. 1826 ซึ่งยังมีได้ยกเลิกทุกประการ แล้วจะได้บังคับบัญชาคนบังคับอังกฤษในกรุงสยามให้ทำตามด้วยหากมีการวิวาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับคนในบังคับไทย กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะปรึกษาชำระตัดสินคนอยู่ในบังคับอังกฤษทำผิด กงสุลจะทำโทษตามกฎหมายอังกฤษ คนอยู่ในบังคับไทยทำผิด ไทยจะทำโทษตามกฎหมายเมืองไทย กงสุลไม่เอาเป็นธุระ ถ้าคนอยู่ในบังคับไทยเป็นความกันเอง เจ้าพนักงานฝ่ายไทยก็ไม่เอาเป็นธุระ หากคนอยู่ได้บังคับอังกฤษเป็นกันเอง”⁵⁰ ซึ่งตามข้อตกลงนี้ก็หมายความว่าเมื่อสนธิสัญญาเบาว์ริงได้รับการแลกเปลี่ยนสัตยาบันจากรัฐบาลทั้ง 2 ประเทศเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็จะมีผลทำให้คนในบังคับอังกฤษทุกคนได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตทั่วพระราชอาณาจักรไทยตั้งแต่นั้นมาด้วย

ข้อตกลงที่สำคัญอีกข้อหนึ่งของสนธิสัญญาฯ ฉบับนี้คือ ข้อที่ 4 ซึ่งระบุไว้อย่างชัดเจนว่า “คนอยู่ในบังคับอังกฤษได้รับอนุญาตให้ค้าขายตามหัวเมืองชายทะเลได้โดยสะดวก แต่จะอาศัยอยู่ได้ทีเดียวก็แต่ในกรุงเทพฯหรือในจังหวัดซึ่งกำหนดไว้ในหนังสือสัญญาเท่านั้น คนอยู่ในบังคับอังกฤษที่จะเข้ามาอาศัยในกรุงเทพฯ จะมาเช่าที่ปลูกบ้านเรือนหรือซื้อบ้านซื้อตึกได้ แต่ไม่สามารถซื้อที่ดินภายในขอบเขต 200 เส้น (ไม่มากกว่า 4 ไมล์อังกฤษ) จากกำแพงเมืองได้ จนกว่าจะอยู่อาศัยในประเทศไทยนานถึง 10 ปีแล้ว ยกเว้นแต่เสนาบดีไทยจะโปรดอนุญาตให้บุคคลนั้นๆ สามารถซื้อที่ดินได้เป็นรายๆ ไปเท่านั้น ส่วนที่ดินที่อยู่นอกกำแพง 200 เส้นนั้น หรือที่ดินซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณห่างกำแพงเมืองออกไป ซึ่งต้องใช้เวลาเดินทางด้วยเรือ

เวลานานถึง 24 ชั่วโมงขึ้นไป คนในบังคับอังกฤษสามารถซื้อหรือเช่าทั้งที่เรือน ที่สวน ที่ไร่ที่นา เหล่านั้น โดยต้องบอกกงสุลอังกฤษเพื่อที่จะได้มีการขออนุญาตจากเจ้าพนักงานฝ่ายไทยอีกทอดหนึ่งก่อน⁵¹

นอกจากนั้นสนธิสัญญาเบาว์ริงในข้อที่ 6 ยังระบุไว้อย่างชัดเจนว่า รัฐบาลไทยยังอนุญาตให้คนในบังคับอังกฤษสามารถนับถือศาสนาคริสต์และสร้างโบสถ์วิหารของพวกเขาได้โดยเสรีด้วย อย่างไรก็ตามสาระสำคัญของสนธิสัญญานี้ซึ่งเกี่ยวข้องกับการค้าระหว่างประเทศทั้งสองโดยตรงคือ สาระสำคัญทั้งหมด ซึ่งอยู่ในข้อที่ 8 ซึ่งระบุไว้ก่อนข้างรัดกุมและเป็นประโยชน์กับฝ่ายอังกฤษอย่างมาก หลังจากได้รับความพยายามเจรจาเรียกร้องให้ทางฝ่ายไทยแก้ไขมาหลายครั้งแล้ว ตั้งแต่สมัยเซอร์เจมส์ บรู๊ค เข้ามาใน ค.ศ. 1850 แต่ต้องประสบความล้มเหลวในที่สุด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น แต่ในครั้งนี้อังกฤษก็ประสบความสำเร็จในการเรียกร้องผลประโยชน์ทางการค้ากับไทยได้สำเร็จ โดยสาระสำคัญเหล่านี้ส่วนใหญ่ได้ระบุไว้ในข้อที่ 8 ของสนธิสัญญาเบาว์ริงแทบทั้งสิ้น เช่น ค่าธรรมเนียมปากเรือ ซึ่งรัฐบาลไทยเคยเรียกเก็บจากพ่อค้าอังกฤษตามสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ ตั้งแต่ ค.ศ. 1826 เป็นต้นมานั้น ก็ได้ถูกยกเลิกไปหมดสิ้นจากข้อตกลงของข้อที่ 8 นี้ โดยฝ่ายไทยก็จะหันมาเก็บภาษีสินค้าขาเข้าในอัตราร้อยละ 3 ของราคาสินค้าแต่ละชนิดแทนแล้ว ในกรณีที่คนในบังคับอังกฤษบรรทุกสินค้าเข้ามาในกรุงเทพมหานคร ไม่ต้องเสียภาษีใด ๆ แต่ต้องขายสินค้าเหล่านั้นทั้งหมดให้กับเจ้าภาษีหรือตัวแทนเจ้าภาษีเท่านั้น ถ้าเจ้าภาษีไม่ซื้อสินค้าเหล่านั้นให้บรรทุกออกไปจากพระราชอาณาจักรโดยไม่ต้องเสียภาษีใด ๆ แต่ถ้าลูกค้าซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษเอาสินค้าไปลักลอบขายเอง ก็จะเป็นการทำให้ผิดสัญญาข้อ 8 นี้ ซึ่งจะทำให้ทางการไทยสามารถริบฟืนจำนวนนั้นทั้งหมดได้ทันที นอกจากนั้นแล้ว พ่อค้าซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษทุกคน ยังได้รับอนุญาตจากข้อตกลงข้อ 8 นี้ เพื่อซื้อสินค้าต่างๆ โดยตรงจากผู้ผลิตฝ่ายไทย เพื่อนำสินค้าเหล่านั้นส่งออกสู่ตลาดต่างประเทศ โดยสินค้าเหล่านั้นแต่ละประเภทจะต้องไม่ถูกเรียกภาษีซ้ำซ้อน ภาษีต่างๆที่ถูกเรียกเก็บจากสินค้าขาออกแต่ละประเภทต้องเป็นไปตามภาษีที่กำหนดไว้ในพิกัดศุลกากรฉบับนี้ ซึ่งบรรดาเรือบรรทุกไทยและบรรทุกจีนได้ใช้อยู่ในขณะนั้น โดยเรือสินค้าอังกฤษจะได้รับสิทธิและการปฏิบัติที่เท่าเทียมกันกับเรือไทยและเรือจีนอื่นๆ ด้วย (โปรดดูรายละเอียดในตารางที่ 1 และตารางที่ 2) ในข้อที่ 8 ของสนธิสัญญาฉบับนี้ยังระบุไว้ว่า เมื่อใดก็ตามที่ข้าว ปลา และเกลือ ได้เกิดปัญหาขาดแคลนขึ้นมา ทางราชการไทยสามารถประกาศห้ามไม่ให้มีการส่งออกต่างประเทศได้ตลอดเวลาแล้ว ทั้งเงินและทองยังไม่ต้องมีการเสียภาษีทั้งขาเข้าและขาออกแต่อย่างใดทั้งสิ้นด้วย⁵²

นอกจากนั้น คณะราชทูตอังกฤษชุดนี้ยังประสบความสำเร็จในการเจรจากับฝ่ายไทย เพื่อกำหนดพิกัดอากรและสมภักขรสำหรับการจัดเก็บภาษีพืชสวน พืชไร่ และที่ดินอื่นๆ จากประชาชนไทยในอัตราแน่นอนตายตัวต่อไปอย่างยาวนานด้วย โดยเฉพาะพิกัดอัตราภาษีดินหมาก ดันมะพร้าว ถ้างพลู ดันมะม่วง ดันมะปราง ดันทุเรียน ดันมังคุด ดันนางสาด ดันส้ม ดันขนุน ดันสาเก ดันมะไฟ ดันฝรั่ง ดันกระเทียม ดันเงาะ และสับปะรด เป็นต้น โดยอัตราเรียกภาษีดินไม้และผลไม้เหล่านี้ ซึ่งต้องมีการปลูกกรอกรขึ้นมานั้น จะมีการจัดเก็บในอัตราตายตัวในแต่ละรัชกาลหรือที่เรียกว่า “เดินสวน” ภายหลังจากนั้นก็จะมี การเรียกเก็บเงินภาษีพืชสวนเหล่านี้ในอัตราเดิมปีละครั้งต่อไป ซึ่งข้อตกลงเหล่านี้จะทำให้ฝ่ายพ่อค้าอังกฤษผู้

ต้องการซื้อพืชผลไม้เหล่านี้เพื่อการส่งออกไปยังอาณานิคมของพวกเขาในภูมิภาคแถบนี้ สามารถทราบต้นทุนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับภาษีที่มีอัตราตายตัวได้ตลอดเวลา ส่วนพืชผลไม้อื่น ๆ ซึ่งอาจจะใช้วิธีการปลูกโดยไม่ต้องขอร้อง เช่น มะม่วง มะขาม น้อยหน่า กล้วย พลู และพริกไทย ทั้งสองฝ่ายก็ได้ตกลงให้ทางราชการไทย สามารถเรียกเก็บภาษีในอัตราตายตัวแน่นอนว่า “ค่าที่” ได้ทุกปีด้วย ซึ่งพัฒนาการดังกล่าวถือว่าเป็นการแทรกแซงกิจการคลังของประเทศไทยอย่างชัดเจน โดยที่งานวิจัยส่วนใหญ่ในอดีตที่เคยผ่านมามีไม่ค่อยมีการกล่าวถึงข้อตกลงต่อท้ายสนธิสัญญาเบาว์ริงเหล่านี้มากนัก จำไว้ว่ายิ่งไปกว่านั้น เซอร์จอห์น เบาว์ริง ยังใช้โอกาสนี้ทำความเข้าใจความตกลงต่อท้ายระหว่างไทยกับอังกฤษในเรื่องระเบียบวิธีการปฏิบัติของโรงภาษีซึ่งฝ่ายพนักงานผู้เก็บภาษีเรือสินค้าอังกฤษที่จะเข้าออกในท่าเรือกรุงเทพมหานคร จะต้องพึงปฏิบัติโดยเคร่งครัดอีกด้วย โดยเจ้าหน้าที่ซึ่งประจำอยู่ในโรงภาษีแต่ละแห่งจะใช้พฤติกรรมแบบเจ้าขุนมูลนายหรือแบบทำนอง “เข้าขาม เย็นขาม” เหมือนในอดีตก่อนหน้านี้ไม่ได้อีกต่อไป เช่น ในข้อที่ 1 ของระเบียบเรื่องโรงภาษี นอกจากทั้งสองฝ่ายได้ทำสัญญาตกลงกันว่า “จะต้องปลูกโรงภาษีที่กรุงเทพฯ ให้ใกล้ท่าเรือจอดพอสสมควร” แล้ว ในข้อตกลงเดียวกันนี้ยังระบุไว้อย่างชัดเจนว่า “เจ้าพนักงานผู้เก็บภาษีต้องไปคอยอยู่ในโรงภาษีตั้งแต่ 3 โมงเช้าไปจนบ่าย 3 โมง ลูกค้าไปหาเมื่อไรก็ให้พบในระหว่างเวลากำหนดไว้นี้ ถ้ามีการจะเอาของขึ้นของลงเจ้าพนักงานต้องไปกำกับอยู่ตั้งแต่ส่วางจนมืด”⁵⁴ นอกจากนั้นในข้อ 6 ของระเบียบโรงภาษีซึ่งทั้ง 2 ฝ่ายได้ตกลงทำสัญญากันนั้น ยังได้ระบุไว้ดังนี้คือ “สินค้าทุกอย่างขึ้นขึ้นจากเรือก็ดี ขนลงบรรทุกก็ดี ลูกค้าได้มาเรียกเจ้าพนักงานให้ไปดูแล้ว เจ้าพนักงานที่เก็บภาษีต้องตรวจตรา ให้ลูกค้าได้ขนสินค้าขึ้นสินค้าลงในระหว่าง 12 ชั่วโมง แต่กลางวันลูกค้าจะไปบอกให้มาตรวจตราของอย่างไร สุดแต่กงสุลอังกฤษกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยที่เก็บภาษีจะปรึกษากัน”⁵⁵

กล่าวโดยสรุป สนธิสัญญาเบาว์ริงและข้อตกลงอื่นๆ พ่วงท้ายดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นคือ จุดเริ่มต้นของการค้าเสรีภายใต้เงื่อนไขข้อผูกมัดต่างๆ ซึ่งอังกฤษและชาติตะวันตกอื่นๆ จะลอกเลียนแบบตามเพื่อนำมาใช้บังคับให้ระบบการค้าผูกขาดของหลวงต้องล่มสลายไปตั้งแต่นั้นมา ควบคู่ไปกับเศรษฐกิจไทยภายใต้เงื่อนไขของระบบเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งจะได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังถัดจากนั้น สนธิสัญญานี้และข้อตกลงพ่วงท้ายต่าง ๆ ดังกล่าว ล้วนเป็นสัญลักษณ์ของการประนีประนอมและการประสานผลประโยชน์ระหว่างศักดินาไทยและทุนของชาติมหาอำนาจอังกฤษอย่างเป็นทางการและถาวรต่อไปอีกยาวนาน เพราะนอกจากสนธิสัญญาเบาว์ริงจะทำให้ประเทศไทยต้องสูญเสียอำนาจอธิปไตยหลากหลายรูปแบบ รวมทั้งสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับอังกฤษแล้ว ยังต้องถูกพันนาการด้วยข้อตกลงต่างๆ ครั้งนั้น ให้เก็บภาษีขาเข้าเพียงร้อยละ 3 รวมทั้งการกำหนดภาษีขาออกที่แน่นอนตายตัวรวมกัน 64 รายการไว้อย่างละเอียดในสนธิสัญญานี้ด้วย และในจำนวนนี้มีถึง 51 รายการที่ไม่ต้องเสียภาษีภายในประเทศเลย ส่วนอีก 13 รายการก็ไม่ต้องเสียภาษีขาออกเช่นกัน⁵⁶แน่นอนที่สุด การตกลงครั้งนั้นได้นำมาซึ่งจุดจบการค้าผูกขาดของหลวง ซึ่งเป็นรายได้สำคัญของราชสำนักและขุนนางไทยในอดีตก่อนหน้านี้ แล้วนำมาสู่การสร้างรูปแบบการบริหารจัดการเศรษฐกิจและการค้าของประเทศไทยใหม่ โดยระบบเจ้าภาษีนายอากรที่เข้มแข็งซึ่งจะเข้ามาทำหน้าที่แทนระบบพระคลังสินค้าแล้ว อังกฤษยังกลายเป็นตัวการ

สำคัญในการนำฝิ่นและอบายมุขอื่น ๆ ที่จะติดตามมาจากการค้าฝิ่นอย่างเป็นระบบ เพื่อสร้างรายได้ใหม่ให้กับราชสำนัก รวมทั้งขุนนางไทยทั้งในระบบเหมืองและระบบกินเมืองเพื่อทำการประสานผลประโยชน์และกอบโกยความมั่งคั่งบนหยาดเหงื่อและแรงงานราคาถูกของกรรมกรชาวจีนโพ้นทะเลส่วนใหญ่ ผู้จะทำหน้าที่เป็นฐานภาษีสำคัญที่สุดต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจไทยถัดจากนั้นมาอีกหลายทศวรรษ นอกจากนั้นแล้ว รัฐบาลชาติตะวันตกอื่น ๆ ก็ได้ยึดถือสนธิสัญญาเบาว์ริงฉบับนี้ เป็นหลักการสำคัญในการเจริญรอยตามอย่างประเทศอังกฤษ เพื่อทำสนธิสัญญาเจริญความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้ากับประเทศไทยตลอดรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวม 10 ประเทศด้วยกันคือ ประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1856 ประเทศเดนมาร์กใน ค.ศ. 1858 ประเทศปอร์ตุเกสใน ค.ศ. 1859 ประเทศเนเธอร์แลนด์ใน ค.ศ. 1860 ประเทศเยอรมันใน ค.ศ. 1862 ประเทศสวีเดน ประเทศนอร์เวย์ ประเทศเบลเยียม และประเทศอิตาลีใน ค.ศ. 1868⁵⁷

ภายหลังจากที่สนธิสัญญาเบาว์ริงมีผลบังคับใช้แล้ว รัฐบาลไทยยังได้ใช้โอกาสนั้นเพื่อปรับปรุงแก้ไขทั้งนโยบายและมาตรการต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม โดยเฉพาะในประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าผูกขาดของหลวง ซึ่งเพิ่งสิ้นสุดลงจากการบังคับใช้สนธิสัญญาฉบับนี้ รวมทั้งปัญหาอื่น ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศ ระบบเจ้าภาษีแบบเก่าในรูปกินเมือง ระบบเจ้าภาษีแบบใหม่ในรูปเหมือง ตลอดจนการปรับปรุงแก้ไขและยกเลิกข้อบังคับที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคมในขณะนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อให้สอดคล้องตามเงื่อนไขใหม่ต่างๆ ภายใต้อสนธิสัญญาเบาว์ริงนั่นเอง ตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เริ่มตั้งแต่ต้นปี ค.ศ. 1856 เช่น การประกาศว่าด้วยผู้จะทำภาษีอากรต่างๆ ให้ทำเรื่องราวขึ้นตามกรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องได้อย่างกว้างขวางเป็นครั้งแรกทั่วพระราชอาณาจักร โดยเปิดโอกาสให้ทั้งเจ้าภาษีอากรใหม่และเจ้าภาษีอากรเก่า สามารถเปิดประมูลแข่งขันกันได้อย่างเต็มที่ ถ้าผู้ใดต้องการเป็นเจ้าภาษีนาบอากรรายใหม่และขึ้นอยู่กับกรมมหาดไทย ก็ให้ทำเรื่องราวมาขึ้นกรมมหาดไทย ถ้าบุคคลผู้นั้นขึ้นอยู่กับกรมพระกลาโหมก็ให้มาขึ้นกับกรมพระกลาโหม ถ้าขึ้นในกรมท่าก็ให้มาขึ้นกับกรมท่า ถ้าขึ้นในพระคลังสินค้า ก็ให้ขึ้นกับพระคลังสินค้า หรือผู้ซึ่งจะเป็นเจ้าภาษีนี้นั้นอยู่ในกรุงเทพมหานคร จะทำเรื่องราวไปขึ้นทั้ง 3 กรม หรือกรมใดกรมหนึ่งก็ได้ หรือจะไปขึ้นกับสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติก็ได้ ส่วนเจ้าภาษีอากรรายเก่าที่มีอยู่แล้ว ถ้าต้องการจะประมูลพระราชทรัพย์จ่ายภาษีอากรให้กับทางราชการมากขึ้นกว่าที่เคยประพฤติปฏิบัติมาก่อนหน้านั้น ก็สามารถยื่นประมูลเป็นเจ้าภาษีและนายอากรใหม่ในครั้งนี้อย่างแข่งขันกับบุคคลอื่นๆ ได้เหมือนกัน ถ้าบุคคลเหล่านี้ขึ้นกับพระคลังมหาสมบัติ ก็ให้ยื่นเรื่องราวกับเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ถ้าขึ้นกับพระคลังสินค้าก็ให้ยื่นกับเจ้าพนักงานพระคลังสินค้า⁵⁸

การประกาศตีพิมพ์ว่าด้วยการรับทำภาษีอากรต่าง ๆ ซึ่งกระทำอย่างเปิดเผยครั้งนั้น จึงเท่ากับว่าราชสำนักไทยมิใช่จะใช้สนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นเงื่อนไขสำคัญในการประกาศใช้อัตราหักลดภาษีต่างๆ โดยเฉพาะภาษีอบายมุขสำคัญคือฝิ่น เพิ่มขึ้นในช่วงนี้แล้ว ยังใช้เงื่อนไขดังกล่าวประกาศ ให้มีการแข่งขันกันประมูลเป็นเจ้าภาษีนาบอากรครั้งใหม่อย่างกว้างขวางใน ค.ศ. 1856 ด้วย นอกจากนั้นแล้ว เนื่องจากสนธิสัญญาเบาว์ริงได้เปิดโอกาสให้ชาวอังกฤษหรือคนในบังคับอังกฤษอื่น ๆ สามารถซื้อที่อยู่อาศัยในกรุงเทพมหานคร

หรือเช่าที่ดินในบริเวณใด ๆ ที่ห่างจากกำแพงพระนครโดยรอบรัศมีไม่เกิน 200 เส้นได้ด้วย เพราะฉะนั้นราชสำนักไทยจึงจำเป็นต้องประกาศการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ดังกล่าวให้ราษฎรและขุนนางไทยทั่วไปทราบในเวลาต่อมา ด้วยการประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้ตั้งแต่กลางปี ค.ศ. 1856 โดยมีพระบรมราชโองการดังนี้คือ ให้ประกาศแก่ราษฎรชาวกรุงเทพมหานครและแขวงหัวเมืองใกล้เคียง ได้แก่ เมืองนครเขื่อนขันธ์ที่เรียกว่า “ปากลัด” เมืองสมุทรปราการที่เรียกว่า “ปากน้ำ” เมืองสาครบุรีที่เรียกว่า “ท่าจีน” เมืองนครไชยศรีที่เรียกว่า “ละครไชยศรี” เมืองนนทบุรีที่เรียกว่า “ตลาดขวัญ” เมืองปทุมธานีที่เรียกว่า “สามโคก” กรุงเทพมหานครวัดศรีอยุธยาที่เรียกว่า “กรุงเก่า” เมืองอ่างทอง เมืองสิงห์บุรี เมืองพรหมบุรี เมืองลพบุรี เมืองสระบุรี เมืองนครนายก เมืองปราจีนบุรี เมืองฉะเชิงเทราที่เรียกว่า “แปดริ้ว” เมืองพนัสนิคมที่เรียกว่า “บ้านโปสถ์วัดหลวง” เมืองชลบุรีที่เรียกว่า “บางปลาสร้อย” เมืองบางละมุง เกาะสีชัง เมืองเพชรบุรีที่เรียกว่า “หริภุชเว” เมืองสมุทรสงครามที่เรียกว่า “แม่กลอง” และเมืองราชบุรีที่เรียกว่า “ราชบุรี” ขอให้ราษฎรที่อยู่ในเขตแขวงเมืองเหล่านี้และอื่น ๆ คือไทย ลาว เขมร มอญ พม่า จีน ฉวน แยก และฝรั่ง ทั้งปวงให้รู้แจ้งทั่วว่า “บัดนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์ทรงพระราชดำริเห็นพร้อมกันกับความคิดท่านเสนาบดี ประสงค์จะใคร่ทำนุบำรุงพระนครและราษฎร ให้มีทางที่ทำกินและค้าขายให้เจริญทรัพย์สมบัติขึ้นกว่าแต่ก่อน ครั้นนี้คนชาติที่มีผิวขาวที่เรียกว่าฝรั่ง นอกเข้ามาทำสัญญาว่าจะขอเข้ามาซื้อที่อยู่ ตั้งทำมาหากินในพระราชอาณาจักรนี้ คล้ายกันกับจีนแลชาวประเทศอื่นซึ่งเข้ามาแต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดฯ ขอมให้พวกฝรั่งนอกซื้อที่ เช่าที่ในเขตแขวงที่ไม่ใกล้ไม่ไกลนักแต่กรุงเทพมหานครคือภายในพระนคร แลห่างกำแพงพระนครออกไปเพียงสองร้อยเส้นเข้ามาโดยรอบ ในเขตเหล่านี้ห้ามมิให้ผู้ใดขายที่ขาดแก่คนนอกประเทศที่เข้ามาอยู่ยังไม่ถึง 10 ปี แต่จะให้เช่นนั้นได้ ไม่ห้าม เมื่อจะให้เช่นนั้นให้มาทำหนังสือสัญญาว่ากล่าวกันต่อหน้ารั้วแขวงอำเภอแลเจ้าพนักงานให้รู้เห็นเป็นพยานไว้ อย่าให้ลอบขายด้วยโวหารว่าให้เช่า คือเอาเงินล่วงหน้ามากกว่ากำหนดเช่าตามเดือนตามปี ถ้าร้อนรนจะใคร่ได้เงินมาก จะขายที่กับคนนอกที่เดียวด้วยอยากได้เงินเร็ว ๆ ก็ให้กราบเรียนท่านเสนาบดีก่อน เมื่อท่านเสนาบดียอมให้ขาย จึงขายได้”⁵⁹

ส่วนบริเวณที่ดินใด ๆ ซึ่งอยู่ห่างกำแพงพระนครเกินกว่า 200 เส้นออกไป แต่ก็ไม่ได้ไกลนัก โดยสามารถใช้เรือพายหรือเรือแจวไปถึงได้ภายใน 24 ชั่วโมงนั้น ถ้าหากเจ้าของที่ดินมีความประสงค์จะขายที่บ้าน ทั้งเข้ายเรือน ที่นา และเรือสวนต่าง ๆ ในลักษณะขายขาดให้คนนอกที่เรียกว่าฝรั่ง รัฐบาลไม่ห้ามและไม่มีการลงโทษแต่อย่างใด หรือถ้าหากเจ้าของที่ดินเหล่านั้นยังคงหวงทรัพย์สินและต้องการให้ฝรั่งเช่าอสังหาริมทรัพย์ต่าง ๆ เหล่านั้น ก็สามารถทำได้ตลอดเวลา โดยผู้ใดจะขายหรือจะให้เช่าที่ดินและทรัพย์สินของเขาแก่ฝรั่ง ก็ขอให้บอกกล่าวกับรั้วแขวงอำเภอ ให้ร้องเรียนแก่เจ้าพนักงาน และผู้สำเร็จราชการเมือง กรมการให้รู้เห็นเป็นพยาน พร้อมกับทำหนังสือซื้อขายและสัญญาเช่าที่ไว้ให้แน่นนอนมั่นคง เพื่อป้องกันปัญหาการฟ้องร้องโต้เถียงกันในภายภาคหน้า อย่างไรก็ตาม บริเวณที่ดินซึ่งอยู่ห่างกำแพงพระนครไม่เกิน 200 เส้นดังต่อไปนี้ ห้ามมิให้ผู้ใดขายขาดแก่ฝรั่งโดยเด็ดขาดคือ ทิศเหนือกำหนดถึงปากแม่น้ำบางพุทราที่ร่วมกับแม่น้ำเจ้าพระยาต่อไปจนถึงกำแพงลพบุรีและตรงไปถึงท่าพระงาม แม่น้ำสระบุรี ทิศตะวันออกตั้งแต่

ทำพระงามถึงบางกนกปลายคลองขุดที่ออกแม่น้ำบางปะกง ตรงไปถึงปากแม่น้ำบางปะกงต่อไปจนถึงเกาะศรีมหาราชา ทิศใต้ตั้งแต่เกาะศรีมหาราชา ไปจนถึงกำแพงเมืองเพชรบุรี ทิศตะวันตกตั้งแต่อ่าวทะเลเมืองเพชรบุรีไปถึงปากน้ำเมืองสมุทรสงคราม เลยไปตามแม่น้ำจนถึงกำแพงเมืองราชบุรี ค่อยไปจนถึงเมืองสุพรรณบุรี ตั้งแต่สุพรรณบุรีไปถึงปากน้ำบางพุทราประจวบที่เก่า”⁶⁰

นอกจากนั้นแล้ว รัฐบาลไทยยังใช้โอกาสดังกล่าวออกประกาศให้ราษฎรพึงประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องต่อชาวตะวันตก โดยเฉพาะชาวอังกฤษซึ่งกำลังเข้ามาตั้งถิ่นฐานและทำมาค้าขายในสังคมไทยมากขึ้นจากผลพวงของการทำสนธิสัญญาดังกล่าวเหล่านั้นกับชาติต่างๆ ซึ่งประกาศพระบรมราชโองการดังกล่าวมีสาระสำคัญอยู่หลายข้อด้วยกัน เช่น 1) คนซึ่งอยู่ในบังคับอังกฤษจะเข้ามาเที่ยว จะเข้ามาอาศัยอยู่ในกรุงเทพมหานคร หรือจะนับถือศาสนาคริสต์ ทางราชการไทยไม่ได้ห้ามปราม แต่ถ้าจะสร้างวัดหรือโบสถ์คริสต์ใดๆ ขึ้นมา คนเหล่านี้จะกระทำได้ ก็เฉพาะในสถานที่ซึ่งเสนาบดีโปรดให้เท่านั้น 2) คนในบังคับอังกฤษซึ่งจะเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานคร จะจ้างคนซึ่งอยู่ในบังคับไทยมาเป็นลูกจ้าง เสนาบดีฝ่ายไทยไม่ห้ามปราม ถ้าคนที่มีมูลนายรับจ้างอยู่ในบังคับอังกฤษ โดยมูลนายไม่รู้เรื่องมาก่อน มูลนายจะเอาตัวไป มูลนายจะมาเอาตัวไปก็เอาไปได้ ถ้าคนในบังคับอังกฤษไปจ้างคนในบังคับไทยเป็นลูกจ้าง โดยไม่ได้ทำสัญญากับมูลนายให้รู้ก่อน ภายหลังถ้าเกี่ยวข้องกับสิ่งหนึ่งสิ่งใด เสนาบดีฝ่ายไทยจะไม่ชำระคดีความให้ 3) คนที่อยู่บ้านใกล้เคียงและข้างบ้านก็ดี ห้ามอย่าให้รุกที่รุกแดนและลอบลักเข้าไปดองต้นไม้สิ่งใดที่เพาะปลูกของคนต่างประเทศและก่อเหตุวิวาทอย่างหนึ่งอย่างใด อนึ่งชาวอังกฤษเข้ามาเช่าที่ซื้อที่ดินบ้านเรือนอยู่ในที่ใด ๆ ห้ามมิให้ผู้ใดเข้าไปล้อเลียนเหยียดหยามก่อความวิวาทอย่างไรอย่างหนึ่งในบ้านของพวกเขาและชาวยุโรปอื่น ซึ่งจะเข้ามาอยู่นั้น ถ้าใครเข้าไปทำล่วงเกินก่อวิวาทในบ้านของคนต่างประเทศ ก็ให้มีโทษแก่ผู้นั้นฝ่ายเดียว จะไม่ว่าความให้ 4) เมื่อผู้ใดจะซื้อจะขายกับพวกอังกฤษ ซึ่งจะเข้ามาตั้งอยู่ที่ใด จะเที่ยวไปทางน้ำทางบกค้าขายอยู่ที่ใด ก็ให้ซื้อให้ขายสิ่งของทุกอย่าง ยกเว้นแต่สุราและยาฝิ่นนอกภาษี แต่เมื่อจะรับสิ่งของและเงินทอง ก็ให้มีหนังสือรับเป็นสำคัญ และพยานรู้เห็นจึงจะผิดผ่อนให้ปันกันก็ให้มีหนังสือสลักสำคัญและพยานรู้เห็น อย่าทำให้เกี่ยวข้องกับรุงรังนัก มีความจะชำระยากไป 5) เมื่อจะสมคบกับลูกค้าคนอังกฤษก็ให้พบปะพูดคุยกันที่หน้าบ้านหน้าโรง มีผู้รู้ผู้เห็น อย่าให้คนต่างประเทศรุกรานเข้าไปทวงถามทู่เถียงอื้อแย่งจนเกิดวิวาทในบ้านเรือนของตัวเองได้ ให้ออกรับพูดจาเสียหน้าบ้านหน้าโรงมีผู้รู้ผู้เห็น 6) ถ้าคนอังกฤษมารับเอาน้ำสุราแต่นายอากรไปขาย น้ำสุรานั้นคนทั้งปวงซื้อกินซื้อใช้ก็ได้ไม่มีโทษ ดื่มสุราขึ้นไม่ได้ ผูกไปแต่นายอากรก็ดี เอาสุราเมืองนอกมาขายก็ดี ห้ามมิให้ใครไปซื้อเอาออกมาและไปซื้อกินในบ้านคนนอกประเทศนั้น คนที่ไปซื้อออกมาก็ดี คนไปกินในบ้านนั้นเม้าออกมาก็ดี ให้นายอากรจับปรับไหมเหมือนคนทำสุราตามโทษานุโทษ แต่ฝิ่นนั้น ถ้าคนนอกประเทศมารับไปจากเจ้าภาษี จะไปสูบด้วยกันเองก็ดี ไปขายแก่เงินก็ดี ไม่มีโทษ ถ้าคนที่พระราชบัญญัติห้ามมิให้สูบฝิ่น ไปรับมาสูบมาขายก็ดี เข้าไปอาศัยสูบในบ้านนั้นก็ดี ก็จะโทษตามโทษสูบฝิ่น แต่ฝิ่นนอกประเทศที่คนนอกประเทศจะลอบเอามาซื้อขายนั้น ได้ห้ามไว้ในหนังสือสัญญาแล้ว เมื่อมีเหตุขึ้นก็ปรับปรุงกันตามหนังสือสัญญา และ 7) ถ้าคนอังกฤษมาทำข่มเหงแก่ผู้ใด นอกบ้านของผู้นั้นก็ดี หรือเกี่ยวข้องกับขัดขวางอย่างไรก็ดี ถ้าอยู่หัวเมืองก็ให้ทำเรื่องราวไปขึ้นต่อผู้สำเร็จราชการเมือง

กรรมการ พ่อที่ผู้สำเร็จราชการเมืองกรมการจะว่ากล่าวให้แจ้งไปได้โดยยุติธรรมเห็นชอบด้วยกัน ก็ให้ว่าให้เป็นแล้วต่อกัน ถ้าขัดขวางอยู่จะไปมิได้ ก็อย่าให้ผู้สำเร็จราชการเมืองและกรมการ กดขี่ข่มเหงจำเลยวุ่นวายไป ก็ให้บอกส่งเรื่องราวกับโจทก์ ลงมายังกรุงเทพมหานคร ถ้าคนที่มีความกับคนต่างประเทศอยู่ในกรุงเทพมหานคร จะฟ้องคนต่างประเทศ ก็ให้ทำเรื่องราวไปยื่นต่อเจ้าพนักงานกรมท่ากลางที่ศาลาเวรกรมท่า จะได้พาตัวโจทก์กับเรื่องราวไปหากงสุลของคนต่างประเทศนั้น ให้หาตัวจำเลยมาชำระให้ หรือจะไปฟ้องกับกงสุลที่เดียวก็ตาม เมื่อกงสุลบังคับอย่างไรให้ฟังและทำตาม ถ้ามีเห็นชอบด้วย ก็อย่าทุ่มเถียงทะเลาะวิวาท ให้เอาความมาเรียนเจ้าพนักงานกรมท่ากลางให้ฟัง ช่วยไต่ถามต่อว่าให้โดยควร”⁶¹

ในเวลาไล่เลี่ยกัน ยังให้มีพระบรมราชโองการประกาศอนุญาตให้ชาวกรุงเทพมหานครรับจ้างฝรั่งชาติต่าง ๆ ได้ตั้งแต่ปลายปี ค.ศ. 1856 โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้คือ “ใครจะไปรับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งอยู่ให้ใช้ทำการในบ้านเรือนในเรือของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นก็ดี จะรับเอาการของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งมาทำในบ้านเรือนของตัวแลที่ใด ๆ ก็ดี หรือจะเป็นแต่อยู่ในบ้านเรือนของตัว ไปทำการของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งตามเวลาดังครุที่ไปสอนหนังสือสอนภาษา แลคนไปจ้างขุดต่อเรือแลอื่นๆ นั้นก็ดี โปรดให้ห้ามคทุกอย่างมิได้ห้าม คนทั้งปวงที่อยากจะใครรับจ้าง จงได้ค่าจ้างเป็นผลประโยชน์ของตัวเลี้ยงชีวิตเถิด ไม่มีความคิดอันใดเพราะที่รับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นเลย”⁶² อนึ่งเนื่องจากภายหลังการทำสนธิสัญญาต่างๆ กับชาติตะวันตกเหล่านี้แล้ว ข้าวซึ่งเดิมเคยเป็นสินค้าต้องห้ามไม่ให้มีการส่งออกสู่ตลาดต่างประเทศโดยเด็ดขาดในสมัยรัชกาลพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ถูกสนธิสัญญาเบาว์ริงบังคับให้กลายเป็นสินค้าที่พ่อค้าชาวต่างประเทศสามารถทำการค้าได้โดยเสรีตั้งแต่ ค.ศ. 1855 เป็นต้นมาด้วย ขณะเดียวกัน ประชาชนส่วนใหญ่รวมทั้งบรรดาพ่อค้าชาวภายในพระราชอาณาจักรทั่วไป ก็ยังไม่ทราบรายละเอียดของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมากนัก จนกระทั่งรัฐบาลเห็นความจำเป็นที่จะต้องประกาศให้ประชาชนทั่วไปทราบโดยเร่งด่วนในปีถัดมา ซึ่งทางราชการจะเปิดอนุญาตให้พ่อค้าชาวอังกฤษสามารถซื้อข้าวไปจำหน่ายในต่างประเทศได้เป็นครั้งแรกด้วย โดยพระบรมราชโองการประกาศเตือนเรื่องการจะเปิดให้มีการจำหน่ายข้าวไทยออกนอกประเทศนั้น ได้ประกาศปลายปี ค.ศ. 1856 โดยมีสาระสำคัญดังนี้คือ “ทรงกำหนดไว้ว่าถ้าฝนงามจนเดือน 10 แล้วจะโปรดเปิดให้ลูกค้าซื้อข้าวออกไปจำหน่ายนอกประเทศ เมื่อเปิดแล้วราคาข้าวจะขึ้นไป เพราะฉะนั้นใครที่จะใส่ซื้อข้าวด้วยราคาถูกๆ ก็ให้รีบซื้อหาเก็บไว้ใช้สอยหรือมากเหลือใช้สอย เมื่อเปิดข้าวออกนอกประเทศแล้ว ก็จะได้ขายเอากำไร อย่าเสียขายเงินทุนกลัวข้าวผุเลย รีบซื้อไว้เสียเมื่อราคาข้าวยังไม่ขึ้น ไม่ซื้อแล้ว ถ้าราคาข้าวขึ้นไปเพราะเปิดข้าวออกนอกประเทศ ก็อย่าบ่นเอาในหลวงว่าทำให้ข้าวราคาแพงขึ้น เพราะในหลวงทรงพระเมตตากรุณาแก่ชาวนา จะได้ขายข้าวได้ราคาไม่ทิ้งนาเสียไปทำการอื่น ๆ เพราะฉะนั้นจึงเตือนชาวนาในพระนครที่ไม่ได้ทำนา ซื้อข้าวเขากินนั้น รีบซื้อข้าวไว้ จะต้องเสียเงินมากเมื่อข้าวขึ้นราคา”⁶³ ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อพ่อค้าชาวตะวันตกมีแนวโน้มที่จะเข้ามาค้าขายในกรุงเทพมหานครและหัวเมืองท่าต่างๆ มากขึ้น ขณะเดียวกัน ก็เพื่อป้องกันไม่ให้บรรดาผู้คนทั่วไปตื่นกลัวกับการเข้ามาของเรือพ่อค้าต่างชาติรวมทั้งเรือรบคุ้มกันของบรรดาชาติตะวันตกเหล่านั้น ซึ่งได้เพิ่มปริมาณในน่านน้ำไทย จนกระทั่งบางครั้งก่อให้เกิดข่าวลือต่าง ๆ มากขึ้น ในปลายปีเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มีพระบรมราช

โครงการประกาศห้ามไม่ให้คนตื่นข่าวเรื่องเรือรบไปมา ดังมีใจความสำคัญตอนหนึ่งว่า “บัดนี้เรือลูกค้าคนขาวชาวประเทศนอกที่เรียกว่าฝรั่งเข้ามาค้าขาย ก็มีมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เอาเงินมาซื้อสินค้าในกรุงเทพมหานครบ้าง บางลำก็มีสินค้าเข้ามาขายบ้าง แต่ที่เอาเงินมาซื้อสินค้าในกรุงเทพฯ นั้นก็มาก ได้ใช้เงินมาแต่นอกประเทศอยู่ไม่ได้ขาด แลจ้างคนในประเทศนี้เป็นลูกจ้างทำการงานต่าง ๆ ก็มากอนึ่งธรรมเนียมเมืองใหญ่ในประเทศที่เรียกว่าเมืองฝรั่งหรือวิลาศนั้น ถ้ามีลูกค้าเมืองนั้น ๆ แดงเรือไปมาค้าขายมากหลายลำ หรือบางพวกไปตั้งอาศัยอยู่ค้าขายมาก ณ เขตแดนอื่นใด ๆ ก็ย่อมมีเรือรบลำหนึ่งบ้าง หลายลำบ้างมาเยี่ยมเยือนประเทศนั้นเนื่อง ๆ อย่าได้ตื่นเล่าลือถือตามคะเนแลเชื่อข่าวคำเล่าลือซุบซิบต่างๆ แล้วสะดุ้งตกใจวุ่นวายเลิกการค้าขายกับคนนอกที่เช่าที่ หรือไปมาหาหัวและทำกระดากต่าง ๆ ให้เสียประโยชน์ไป จงซื้อขายกันคงอยู่ตามปรกติเถิด อย่าได้ตื่นกันวุ่นวายเหมือนครั้งก่อน ๆ นั้นเลย ด้วยได้ทำสัญญาไว้แน่นอนแล้ว”⁶⁴

ภายหลังจากที่ประเทศไทยได้เปิดประตูการค้าต่างประเทศครั้งใหญ่จากผลพวงของสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้ว ข่าวซึ่งเป็นสินค้าสำคัญของไทยและเคยถูกสั่งห้ามไม่ให้มีการส่งออกอย่างยาวนานในสมัยพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้กลายเป็นสินค้าขาออกสำคัญขึ้นมาทันที ควบคู่ไปกับฝิ่นซึ่งจะกลายเป็นสินค้าขาเข้าสำคัญสำหรับรองรับกลืนจีนโพ้นทะเลผู้ที่จะเข้ามาเป็นฐานภาษีสำคัญของราชสำนักไทยในเวลาถัดมา จากนั้นอีกไม่นานด้วย โดยเฉพาะอุปสงค์ของข้าวในตลาดต่างประเทศนั้น ได้มีส่วนทำให้เรือจากต่างประเทศโดยเฉพาะพ่อค้าอังกฤษ เข้ามาซื้อสินค้าประเภทนี้เพิ่มขึ้นตลอดเวลาต่อเนื่องไปจนถึงสมัยหลัง ๆ อย่างเห็นได้ชัดเจนด้วย นอกจากนั้นแล้ว การที่เรือของพ่อค้าอังกฤษหรือเรือของคนในบังคับอังกฤษใน The Straits Settlements พาคนแห่เข้ามาซื้อข้าวอย่างจริงจังตั้งแต่สนธิสัญญาเบาว์ริงมีผลบังคับใช้อย่างเป็นทางการ นอกจากจะทำให้ราคาข้าวในท้องตลาดภายในของไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่ปลายปีนั้นแล้ว ทางราชการยังต้องออกประกาศตักเตือนทั้งข้าราชการและราษฎรทั่วไป ซึ่งไม่ได้มีอาชีพทำนาต้องหาทางป้องกันล่วงหน้าในปีต่อ ๆ ไปด้วยการซื้อข้าวสารในช่วงต้นฤดูข้าวเพิ่งออกสู่ตลาดซึ่งยังมีราคาถูก เพื่อกักตุนเก็บไว้ใช้กินในระยะยาวอีกด้วย นอกจากนั้นปริมาณการค้าต่างประเทศที่เพิ่มขึ้นอย่างשובฮาหลังจากนั้นมาภายในไม่กี่เดือน เพราะมีเรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายในกรุงเทพมหานครถึง 103 ลำ ขณะที่เรือของบรรดาพ่อค้าจีนและขุนนางไทยก็ได้นำสินค้าออกจากกรุงเทพมหานครไปยังตลาดต่างประเทศในช่วงนี้ถึง 37 ลำ⁶⁵ จนมีผลทำให้เงินเหรียญกษาปณ์ของทางราชการไทยที่เคยใช้อยู่ก่อนหน้านี้ในกรุงเทพมหานครมีไม่พอเพียงแล้ว พระคลังมหาสมบัติจึงต้องเปิดบริการรับหลอมเหรียญกษาปณ์ให้บรรดาพ่อค้าอังกฤษและชาติตะวันตกอื่น ๆ ซึ่งเพิ่งเข้ามาค้าขายอยู่ในกรุงเทพมหานคร ตลอดช่วงดังกล่าวและช่วงถัดมาอีกหลายปีด้วย ทั้งนี้เนื่องจากเงินเหรียญซึ่งส่วนใหญ่คือเงินเหรียญใน The Straits Settlements และในอินเดียอาณานิคมของอังกฤษขณะนั้น บรรดาพ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเลและราษฎรไทยทั่วไปไม่มีความคุ้นเคยมาก่อน เพราะฉะนั้นคนเหล่านี้จึงไม่ยอมรับเงินดังกล่าวและทำให้การซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าซึ่งกันและกันระหว่างพ่อค้าอังกฤษและชาติตะวันตกอื่น ๆ กับบรรดาเจ้าของสินค้าขาออก โดยเฉพาะข้าวในกรุงเทพมหานคร พ่อค้าชาวตะวันตกจึงต้องเอาเงินเหรียญนอกเหล่านี้ไปจ้างพระคลังมหาสมบัติหลอมเป็นเงินตราใหม่ขึ้นมา ซึ่งภายในเวลาเพียงไม่ถึงเดือนเท่านั้น พ่อค้าเหล่านี้ได้มาจ้างทางราชการให้หลอมเงินเหรียญให้ถึง 268,827

เหรียญ โดยทางราชการคิดค่าบริการหลอมในอัตราสูงเหมือนกันคือ ชั่งละหนึ่งตำลึงและหนึ่งสลึง ซึ่งก็ไม่สามารถบริการได้พอเพียงเพราะยังมีเงินตราค้างค้ำอยู่อีกหลายหมื่นเหรียญที่ทางราชการไม่สามารถหลอมบริการแก่พ่อค้าชาวตะวันตกได้ทันทั่วทั้งที่ เพราะทางราชการมีช่างทำเงินน้อยและเครื่องมือในการทำเงินเหรียญพดด้วงก็มีไม่เพียงพอ จนกระทั่งในที่สุดกงสุลอังกฤษในกรุงเทพมหานครต้องทำหนังสือทูลเกล้าถวายเพื่อขออนุญาตทางราชการไทย ให้พ่อค้าอังกฤษสามารถนำเงินเหรียญของพวกเขาซื้อขายสินค้าในกรุงเทพมหานครได้เหมือนกับหัวเมืองในภาคใต้ขณะนั้นเช่น เมืองสงขลา เมืองถลาง เมืองพังงา เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองตะกั่วป่า ซึ่งมีการใช้เงินเหรียญนอกโดยพ่อค้าอังกฤษและพ่อค้าชาวจีนพื้นเมืองในแต่ละเมืองเหล่านั้นมานานแล้วก่อนหน้านี้ด้วย ในที่สุดพระคลังมหาสมบัติจึงได้ประชุมกันและมีพระบรมราชโองการประกาศให้ใช้เงินเหรียญนอกซื้อสินค้าในกรุงเทพมหานครได้ โดยทางราชการได้กำหนดอัตราการแลกเปลี่ยนเงินเหรียญนอกกับเงินตราไทยในขณะนั้นดังนี้คือ เงินบาทไทย 1 ซึ่งจะแลกเปลี่ยนเงินเหรียญนอกได้ 48 เหรียญ หรือเงินเหรียญนอก 3 เหรียญคิดเป็นเงินตราไทยเพียง 1 ตำลึงและ 1 บาทเท่านั้น โดยให้มีผลบังคับใช้ตั้งแต่ต้นปี ค.ศ. 1857⁶⁶ ถัดจากนั้นอีกเพียงไม่นานก็ได้มีพระบรมราชโองการประกาศใช้เงินเหรียญครั้งที่ 2 ในกรุงเทพมหานครในปลายปีดังกล่าว โดยให้เหตุผลคล้ายคลึงกับประกาศฉบับแรกนั่นเอง เพราะยังนานวันมากขึ้น ก็ยังมีเรือลูกค้าต่างประเทศเข้ามาค้าขายในกรุงเทพมหานครมากขึ้น แต่ก็ยังมีพ่อค้าบางคนไม่กล้ารับเงินเหรียญนอกจากพ่อค้าอังกฤษและชาติตะวันตกอื่นๆ ซึ่งเข้ามาค้าขายอยู่ในกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้น ทั้งๆ ที่หัวเมืองภาคใต้ของไทยบางเมืองซึ่งค้าขายกับหัวเมืองขึ้นของอังกฤษมาก่อนหน้านั้น ก็ได้ใช้เงินเหรียญเมื่อก่อนมานานแล้ว เพราะฉะนั้นทางการจึงต้องประกาศใช้อีกครั้งหนึ่งเพื่อให้ลูกค้าวาณิชและพ่อค้าทั่วไปในกรุงเทพมหานคร สามารถค้าขายด้วยเงินเหรียญดังกล่าวได้ ถ้าหากผู้ใดเกรงกลัวว่าไม่สามารถใช้จ่ายต่อไปได้ ก็สามารถนำมาแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราไทยหรือเงินพดด้วงในขณะนั้น โดยทางพระคลังมหาสมบัติคิดอัตราแลกเปลี่ยนตายตัวคือ เงินเหรียญนอก 3 เหรียญสามารถแลกเปลี่ยนเงินพดด้วงไทยได้ 5 บาท หลังจากนั้นทางราชการก็จะนำเงินเหรียญนอกเหล่านี้มาหลอมละลาย ทำเป็นเงินพดด้วงเพื่อสร้างความมั่นคงและเงินตราในวงจรเศรษฐกิจไทยเพิ่มเติมตลอดเวลา⁶⁷ นอกจากนั้นทางราชการยังได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติให้ใช้เงินเหรียญนอกทั่วพระราชอาณาจักรตั้งแต่ปลายปี ค.ศ. 1857 เพราะเงินเหรียญนอกที่บรรดาพ่อค้าชาวตะวันตกโดยเฉพาะพ่อค้าอังกฤษนำเข้ามา เพื่อจะซื้อสินค้าเฉพาะในกรุงเทพมหานครขณะนั้น ตามบัญชีของทางราชการมีสูงถึง 3 ล้านเหรียญเศษแล้ว ขณะเดียวกันพระคลังมหาสมบัติก็ไม่มีแรงงานหรือเครื่องมือเพียงพอที่จะหลอมละลายเงินเหรียญเมื่อก่อนเหล่านั้น ให้เป็นเงินบาทหรือพดด้วงของไทยได้อย่างเพียงพออีกต่อไป เพราะฉะนั้นทางการจึงจำเป็นต้องประกาศใช้พระราชบัญญัติให้ใช้เงินเหรียญนอก เพื่อทำธุรกรรมต่างๆ ในกรุงเทพมหานครได้ทุกรูปแบบตั้งแต่การซื้อขายสินค้า การไถ่ถอนตัวทาส การเสียค่าพิศดหลวง และค่าปรับต่างๆ ให้กับทางราชการ โดยคิดอัตราแน่นอนตายตัวคือ 3 เหรียญนอกเท่ากับเงินตรา 5 บาทไทย⁶⁸ ตั้งแต่นั้นมาปัญหาการใช้เงินเหรียญนอกจึงไม่ค่อยมีมากนัก เพราะบรรดาพ่อค้าและประชาชนทั่วไปในกรุงเทพมหานคร ค่อยคุ้นเคยกับการใช้เงินเหรียญนอกดังกล่าว ซึ่งได้

กลายเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าสำหรับกรุงเทพมหานคร เนกเช่นเดียวกับเงินพดด้วงของ
ทางราชการตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนกระทั่งถึงรัชกาลถัดไปอีกด้วย

บทที่ 3

ศักราชใหม่ของทุนอังกฤษในประเทศไทย

ตั้งแต่รัฐบาลอังกฤษได้ประสบความสำเร็จในการเจรจาให้ประเทศไทยยินยอมทำสนธิสัญญาเบาว์ริง การขยายธุรกิจและการลงทุนของภาคเอกชนอังกฤษในประเทศไทยก็ได้เริ่มต้นอย่างจริงจังใน ค.ศ. 1856 ขณะเดียวกัน อิทธิพลทางการเมืองของรัฐบาลอังกฤษที่มีต่อรัฐบาลไทยในบริบทต่าง ๆ ก็ได้กลายเป็นพัฒนาการใหม่ซึ่งประเทศไทยไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้อีกต่อไปอย่างยาวนานหลายทศวรรษถัดจากนั้นมาด้วย โดยมีติของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจไทย ซึ่งมีสาเหตุสำคัญมาจากการรุกครั้งใหม่ของทุนอังกฤษ ตั้งแต่นั้นมา จะมีการศึกษาและพิจารณาอย่างรอบด้านเป็นประเด็น ๆ ไปในหัวข้อสำคัญของบทนี้เพียง 2 หัวข้อเท่านั้นคือ 1) ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจและการลงทุนใหม่ในรูปลักษณะต่างๆ ของผู้ประกอบการอังกฤษในประเทศไทย และ 2) ประเด็นอื่นๆ ที่สัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมกับการเข้ามามีบทบาทของธนาคารพาณิชย์สัญชาติอังกฤษในกรุงเทพมหานครตลอดช่วงเวลาดังกล่าว

ธุรกิจและการลงทุนขนาดใหญ่

ถึงแม้ว่าธุรกิจและการลงทุนในรูปแบบต่างๆ ของชาวอังกฤษในประเทศไทยก่อนการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ส่วนใหญ่เป็นธุรกิจการลงทุนขนาดเล็กซึ่งมีผลกระทบต่อโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมไทยน้อยมากก็ตาม ขณะเดียวกัน เรื่องราวในประเด็นปัญหาต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาทของนักธุรกิจอังกฤษแต่ละรายก็ล้วนเป็นปัญหาเฉพาะตัวหรือปัญหาเฉพาะกลุ่มของผู้มีสายสัมพันธ์ในเรื่องนั้น ๆ ดังเช่นในกรณีบทบาทของนายโรเบิร์ต ฮันเตอร์กับชนชั้นนำในราชสำนักไทย เป็นต้น นอกจากนั้นแล้ว บรรดาผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษอื่น ๆ ส่วนใหญ่ก็ยังคงนิยมทำธุรกิจนำเข้าและส่งออก โดยการแวะเวียนเข้าออกทั้งท่าเรือกรุงเทพมหานครและเมืองท่าอื่น ๆ ทั้งในอ่าวไทยและในทะเลอันดามันตลอดเวลา โดยมีผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษน้อยรายมากที่จะนิยมเข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรและดำเนินธุรกิจอย่างจริงจังในเมืองหลวงหรือเมืองท่าอื่น ๆ ของประเทศไทยในขณะนั้น ขณะเดียวกันบริษัท สก็อต จำกัด (Scott Co., Ltd.) ซึ่งเจ้าของชาวอังกฤษรายใหม่ได้รับซึ่งกิจการมาจากทายาทของนายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ก่อนหน้านี้ ก็ยังคงดำรงฐานะการเป็นห้างอังกฤษชั้นนำซึ่งนำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมทันสมัยจากโลกตะวันตก เพื่อขายบริการแก่ชนชั้นนำของสังคมไทยในกรุงเทพมหานครต่อเนื่องมาอย่างยาวนานจนถึงช่วงนี้ด้วย

เมื่อสนธิสัญญาเบาว์ริงมีผลบังคับใช้เรียบร้อยแล้ว ลักษณะการลงทุนของผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษในประเทศไทยก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพทันที โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่บริษัท บอร์เนียว จำกัด (Borneo Co., Ltd.) เข้ามาเปิดกิจการลงทุนในกรุงเทพมหานครเมื่อ ค.ศ. 1856 ถัดจากนั้นอีกเพียง 4 ปีเท่านั้น ยังมีบริษัทต่าง ๆ ของชาวอังกฤษเข้ามาเปิดสาขาในประเทศไทยอีกถึง 3 บริษัทคือ บริษัท แฟรงคลิน เบลก จำกัด (Franklin Blake & Co., Ltd.) บริษัทเอส.พี.กู๊ดเดล จำกัด (S.P. Goodale

Co., Ltd.) และบริษัท เอ.มาร์ควาลด์ จำกัด (A. Markwald Co., Ltd.) เพราะฉะนั้น ใน ค.ศ. 1860 ขณะที่บริษัทของชาวต่างประเทศซึ่งล้วนเป็นชาติตะวันตกทั้งสิ้น 11 บริษัทนั้น ได้มีบริษัทของชาวอังกฤษซึ่งได้เข้ามาเปิดสาขาในประเทศไทยขณะนั้นมากที่สุดรวม 5 บริษัท ส่วนบริษัทของชาติตะวันตกที่เหลืออื่น ๆ ประกอบด้วย 3 บริษัทของชาวอเมริกัน 2 บริษัทของชาวเยอรมัน และ 1 บริษัทของชาวฝรั่งเศสตามลำดับ¹

บริษัทของชาวอังกฤษเหล่านี้ก็เหมือนบริษัทของชาวตะวันตกอื่นๆ ทั้งในระบอบนั้นและระยะต่อมาอีกหลายทศวรรษ จะมีปริมาณและจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตลอดมาจนถึงสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ขณะเดียวกัน บทบาทของบริษัทชาวอังกฤษโดยรวม ก็มีบทบาทเหนือกว่าและมีปริมาณมากกว่าบทบาทของบริษัทชาวตะวันตกอื่นๆ ตลอดระยะเวลาดังกล่าวด้วย โดยทั้งบริษัทของชาวอังกฤษและบริษัทของชาวตะวันตกอื่นๆ ที่เข้ามาเปิดสาขาหรือดำเนินธุรกิจต่าง ๆ ในประเทศไทยตั้งแต่ช่วงสมัยหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมาจนกระทั่งถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นอย่างน้อยนั้น สามารถสรุปกิจกรรมทางธุรกิจของแต่ละบริษัทต่างๆ ทั้งหมดโดยรวมได้ดังนี้คือ 1) ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการส่งออกสินค้าเกษตรกรรมและของป่าต่าง ๆ เช่น ข้าว ไม้สัก หนังสัตว์ เขาสัตว์ ไหมดิบ และอัญมณีต่าง ๆ 2) ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการส่งสินค้าจากต่างประเทศเช่น ผ้าฝ้าย ผ้าไหม กระสอบป่าน น้ำมัน เครื่องจักร อุปกรณ์เครื่องมือรถยนต์และอะไหล่ต่าง ๆ 3) ทำหน้าที่เป็นเจ้าของและผู้ประกอบการโรงสีข้าวสมัยใหม่ 4) เป็นผู้รับสัมปทานทำป่าไม้สักในภาคเหนือของประเทศไทย และเป็นเจ้าของผู้ประกอบการโรงเลื่อยจักรในกรุงเทพมหานคร 5) เป็นตัวแทนธนาคารพาณิชย์ของแต่ละเจ้าอาณานิคมชาติตะวันตก 6) เป็นตัวแทนบริษัทเดินเรือกลไฟของชาติยุโรป 7) เป็นตัวแทนบริษัทประกันภัยทางทะเลและบริษัทประกันอัคคีภัยของชาติยุโรป และ 8) เป็นตัวแทนจัดการให้โรงงานผลิตสินค้าต่าง ๆ ของชาวต่างประเทศในประเทศไทยอีกทอดหนึ่ง²

บริษัทอังกฤษเหล่านี้ก็เหมือนบริษัทตะวันตกอื่นๆ ในกรุงเทพมหานครขณะนั้นคือ ไม่ใช่จะจำกัดบทบาทเฉพาะการค้าระหว่างประเทศเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นตัวแทนในธุรกรรมและบริการต่างๆ ทางพาณิชย์ที่เกี่ยวข้องกับการส่งสินค้าสู่ประเทศอุตสาหกรรมและนำสินค้าตลอดจนการบริการต่างๆ จากประเทศยุโรปหรืออาณานิคมของชาติตะวันตกในเอเชียสู่ประเทศไทยอีกทอดหนึ่ง ซึ่งบริษัทชาวตะวันตกที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจดังกล่าวเหล่านี้มักถูกเรียกรวมกันว่า “ตัวแทนหน้าคอมมิชชัน” (commission agents) หรือระบบตัวแทนการจัดการ (managing agency system) ซึ่งบรรดาพ่อค้าชาวอังกฤษและพ่อค้าชาวตะวันตกอื่นๆ นิยมใช้กันในอาณานิคมอินเดียและอาณานิคมมลายูเป็นอย่างดีแล้ว ก่อนหน้าที่จะนำมาใช้ในประเทศไทย ในลักษณะที่จำกัดบทบาทลงน้อยกว่าในอาณานิคมเหล่านี้เสียด้วยซ้ำไป โดยบริษัทอังกฤษที่มีบทบาทสำคัญที่สุดเหนือกว่าบริษัทอื่นๆ ของชาวตะวันตกทั้งหมดตั้งแต่ยุคหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมาก็คือบริษัท บอร์เนียว จำกัด ซึ่งจดทะเบียนจัดตั้งขึ้นมาในกรุงลอนดอนในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1856 โดยเซอร์เจมส์ บรู๊ค หรือราชาขาว (White Raja) แห่งเกาะบอร์เนียว และหุ้นส่วนสำคัญของเขาตั้งแต่ยุคแรกเริ่มอีกคนหนึ่งคือ โรเบิร์ต แม็คอีเวน (Robert MacEwen) ซึ่งเป็นเจ้าของบริษัท แม็คอีเวน จำกัด (Mac Ewen & Company) ในกรุงลอนดอนนั่นเอง

บริษัทนี้ตั้งแต่นั้นมาถือว่าเป็นบริษัทอังกฤษที่ทรงอิทธิพลที่สุดบริษัทหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะทั้งเซอร์เจมส์ บรู๊คและโรเบิร์ต แม็คอีเว็น คือขุนนางและนายทุนอังกฤษที่เป็นหัวหอกสำคัญในการรื้อฟื้นอิทธิพลของอังกฤษให้กลับคืนมาอย่างรวดเร็วในบริเวณคาบสมุทรมาเลย์และบริเวณดินแดนหมู่เกาะต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ภายหลังจากที่อังกฤษหวนกลับมามีบทบาทในบริเวณภาคพื้นคาบสมุทรของภูมิภาคนี้อีกครั้งหลังช่วงสงคราม 7 ปีในยุโรปเพราะเนเธอร์แลนด์ไม่อยู่ในฐานะที่จะขัดขวางการขยายอิทธิพลอังกฤษในคาบสมุทรมาเลย์และเกาะบอร์เนียว ซึ่งอังกฤษต้องการใช้เป็นสะพานเชื่อมจากอาณานิคมอินเดียมุ่งสู่ตลาดขนาดมหึมาในจีน แทนที่จะมุ่งหวังจับเกี่ยวกับคัตซ์เพื่อขอเข้าไปมีส่วนแบ่งในผลประโยชน์การค้าเครื่องเทศจากหมู่เกาะอินเดียตะวันออก ซึ่งอังกฤษต้องประสบปัญหาขาดทุนและถูกขัดขวางทุกรูปแบบจากพ่อค้าดัตช์ตลอดช่วงเวลานานกว่า 1 ศตวรรษก่อนหน้านี้ เพราะฉะนั้นจึงไม่แปลกแต่อย่างใดที่เมื่อหุ้นส่วนอังกฤษที่ทรงอิทธิพลทั้ง 2 รายนี้ได้จดทะเบียนจัดตั้งบริษัท บอร์เนียว จำกัดขึ้นในกรุงลอนดอนแล้วภายในปีเดียวกันนั่นเอง และการที่กรุงเทพมหานครคือเมืองท่าใหญ่ที่มีปริมาณการค้าต่างประเทศใหญ่เป็นอันดับ 2 รองจากภาคใต้ของจีน ซึ่งพ่อค้าอังกฤษต้องการเข้าไปมีส่วนแบ่งในการค้าต่างประเทศให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ในเวลานั้น ข้อเท็จจริงเหล่านี้จึงเป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้รัฐบาลอังกฤษจำเป็นต้องส่งเซอร์จอห์น เบาว์ริง เข้ามาเป็นรัฐบาลไทย จนกระทั่งทำสนธิสัญญาได้ สำเร็จใน ค.ศ. 1855 แล้ว ขุนนางและนายทุนอังกฤษที่ทรงอิทธิพลคนอื่น ๆ เช่น เซอร์เจมส์ บรู๊ค ซึ่งมีสายสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับราชสำนักไทย โดยเฉพาะกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมานานแล้ว ทั้งในช่วงก่อนและหลังการได้รับสถาปนาจากสุลต่านในเกาะบอร์เนียวให้เป็น “ราชาขาว” เสียด้วยซ้ำไป เพราะฉะนั้นเมื่อนุคคลผู้นี้และหุ้นส่วนสำคัญของเขาชื่อโรเบิร์ต แม็คอีเว็น ได้สถาปนาบริษัทนี้ขึ้นมาในปี 1856 แล้ว บริษัทบอร์เนียว จำกัดจึงได้มาเปิดสาขาของบริษัทนี้ขึ้นในกรุงเทพมหานครตั้งแต่ปลายปี ค.ศ. 1856 นั่นเอง โดยบริษัทนี้ได้เริ่มต้นทำธุรกิจส่งออกพริกไทยจากเมืองจันทบุรีและส่งออกข้าวจากลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำบางปะกง เพื่อส่งออกสู่ตลาดยุโรปโดยผ่านท่าเรือสิงคโปร์อีกทอดหนึ่งตั้งแต่นั้นมาแล้ว ถัดจากนั้นมาเพียง 10 ปีเท่านั้น บริษัท บอร์เนียวจำกัดก็ได้กลายเป็นบริษัทที่มีส่วนแบ่งสำคัญในการส่งออกข้าวและไม้สักไทยเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้นใน ค.ศ. 1865 บริษัทบอร์เนียวจำกัดจึงได้ตัดสินใจจัดตั้งโรงสีข้าวสมัยใหม่ขึ้นมาชื่อว่าบริษัท โรงสีข้าวกรุงเทพจำกัด (Bangkok Rice Mill Co., Ltd.) ถัดจากนั้นมาเพียง 5 ปี บริษัทนี้ก็เปิดดำเนินการกิจการโรงเลื่อยไม้ทันสมัยขึ้นมาเป็นแห่งแรกในบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อทำหน้าที่ผลิตไม้สักแปรรูปส่งออกสู่ตลาดโลกจากกรุงเทพมหานครโดยตรงตั้งแต่ ค.ศ. 1870 เป็นต้นมา³

การที่บริษัท บอร์เนียว จำกัด ซึ่งได้จดทะเบียนในกรุงลอนดอน นอกจากมีเป้าหมายสำคัญคือ การนำเข้าสินค้าต่าง ๆ จากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สู่ตลาดโลกแล้ว บริษัทนี้ยังมีวัตถุประสงค์สำคัญคือการนำสินค้าอุตสาหกรรมต่าง ๆ จากยุโรป โดยเฉพาะจากอังกฤษสู่ตลาดอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชียและประเทศไทย ตั้งแต่แรกเริ่มของการสถาปนาบริษัทด้วย ส่วนธุรกิจการลงทุนอื่น ๆ ของบริษัท บอร์เนียว จำกัดก็คือ การที่บริษัทนี้ยังทำหน้าที่เป็นตัวแทนของบริษัทประกันภัยอื่น ๆ ของอังกฤษในประเทศไทย เช่น การเป็น

ตัวแทนบริษัท ประกันภัยลอยด์ส์ จำกัด (Lloyds Insurance Co., Ltd.) จากกรุงลอนดอนตั้งแต่ ค.ศ. 1856 การเป็นตัวแทนของบริษัท ประกันภัยนอร์ทไชน่า จำกัด (North China Insurance Co., Ltd.) และการเป็นตัวแทนของธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด (The Chartered Bank of India, Australia and China) ใน ค.ศ. 1868 นอกจากนั้นบริษัท บอร์เนียว จำกัด สาขากรุงเทพมหานครยังทำหน้าที่เป็นบริษัทตัวแทนและธุรกิจขนส่งสินค้าทางเรือหรือชิปปิง (shipping) ทั้งในส่วนที่เป็นธุรกิจการลงทุนของบริษัทเองทั้งหมด หรือไม่ก็เป็นตัวแทนและหุ้นส่วนบริษัทเดินเรืออื่นๆ ซึ่งเป็นบริการเชื่อมระหว่างท่าเรือกรุงเทพมหานครกับท่าเรืออื่นๆ ในเอเชียขณะนั้นด้วย เช่น การเป็นตัวแทนบริษัทเดินเรือที่สำคัญของอังกฤษในน่านน้ำเอเชียถึง 2 บริษัท ตั้งแต่ทศวรรษ 1860 เป็นต้นมาคือ บริษัทไชน่ามิวชวลเนวิเกชัน จำกัด (China Mutual Navigation Co., Ltd.) และบริษัท เพนนินซูลาร์แอนด์โอเรียนทัล จำกัด (The Peninsular and Oriental Co., Ltd.) ถัดจากนั้น ใน ค.ศ. 1870 สำนักงานใหญ่ของบริษัท บอร์เนียว จำกัดในกรุงลอนดอนยังได้ตัดสินใจเปิดสาขาอื่นๆ ของบริษัทในภูมิภาคเอเชียเฉกเช่นเดียวกับสาขากรุงเทพมหานครซึ่งได้จัดตั้งก่อนหน้านั้นกว่าทศวรรษมาแล้ว โดยสาขาใหม่ของบริษัทซึ่งเปิดขึ้นในครั้งหลังนี้ประกอบด้วย สาขาสิงคโปร์ สาขากัลกัตตา สาขาปัตตาเวีย สาขาซาราวัก สาขาฮ่องกง และสาขาเซียงไฮ้ จากการที่ธุรกิจส่งออกในเครือของบริษัทนี้เจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็วตามอัตราขยายตัวของการส่งออกสินค้าสำคัญต่างๆ ของไทย โดยเฉพาะข้าวและไม้สักผ่านท่าเรือกรุงเทพมหานครโดยส่งออกไปสู่ตลาดโลกอื่นๆ บริษัท บอร์เนียว จำกัดจึงได้ขยายธุรกิจการลงทุนสู่การลากจูงเรือโยงสินค้าต่างๆ ในลำน้ำเจ้าพระยา โดยนำสินค้าเหล่านั้นจากโกดังต่างๆ ไปส่งลงเรือเดินทะเลอื่น ๆ เพื่อนำไปขายตลาดโลกอื่นๆ ด้วย ใน ค.ศ. 1879 บริษัทนี้ก็จัดตั้งบริษัทลูกอีกบริษัทหนึ่ง เพื่อรับผิดชอบธุรกิจลากจูงเรือสินค้าในลำน้ำเจ้าพระยาขึ้นมาโดยเฉพาะชื่อว่า บริษัท สยามสตีมโทววิ้งแอนด์นาวิเกชัน จำกัด (Siam Steam Towing and Navigation Co., Ltd.)⁵

ส่วนบริษัทอังกฤษอื่นๆ ซึ่งได้ตามหลังบริษัท บอร์เนียว จำกัด เข้ามาทำธุรกิจต่างๆ ในประเทศไทย ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1870 ต่อเนื่องไปจนถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้น ก็ยังมีอีกหลายบริษัทซึ่งค่อยๆ ทอยเข้ามาเปิดสาขาบริษัทธุรกิจนำเข้าและส่งออก ธุรกิจประกันภัยและเดินเรือ ตัวแทนธนาคาร ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับโรงสีข้าวและไม้สักเป็นส่วนใหญ่ เฉกเช่นเดียวกับบริษัทของชาติตะวันตกอื่นๆ ทั้งที่มีอยู่เดิมและเพิ่งเข้ามาขยายธุรกิจในประเทศไทยตลอดช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 ส่วนใหญ่ก็ดำเนินธุรกิจต่างๆ ไม่ได้แตกต่างกับบริษัทของอังกฤษมากนัก แต่ขนาดของการลงทุนและบทบาทในการครอบงำเศรษฐกิจไทยของบริษัทชาวตะวันตกอื่นๆ ทั้งหมดรวมกันในระยะนั้น ก็ยังเปรียบเทียบกับไม่ได้เลยกับศักยภาพของการลงทุนของบริษัทอังกฤษต่างๆ ซึ่งประสบความสำเร็จในการครอบงำเศรษฐกิจโดยรวมและธุรกิจนำเข้าส่งออกของประเทศไทยไว้ได้อย่างมั่นคงตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าวด้วย บริษัทชาวอังกฤษซึ่งเพิ่งเข้ามาเปิดสาขาในกรุงเทพมหานครได้แก่ บริษัทบาร์โรว์, บราวน์ จำกัด (Barrow, Brown & Co., Ltd.) ใน ค.ศ. 1871 โดยธุรกิจส่วนใหญ่ของบริษัทนี้คือธุรกิจนำเข้าและส่งออกสินค้าต่างๆ แล้ว ยังทำหน้าที่เป็นตัวแทนบริษัทประกันภัยและบริษัทอื่นๆ ของอังกฤษในประเทศไทย นอกจากนั้น บริษัทอื่นๆ ของชาวอังกฤษซึ่งได้ดำเนินกิจการธุรกิจซึ่งเกี่ยวข้องกับการนำเข้าและการส่งออกสินค้าต่างๆ ในประเทศไทยมานานแล้วก่อนหน้านี้

นั้น ก็ค่อย ๆ ขยับขยายธุรกิจของพวกเขาเข้าสู่ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการค้าและโรงสีข้าว ซึ่งกลายเป็นสินค้าขาออกที่เพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งในด้านปริมาณและราคาตามอุปสงค์ของตลาดโลกตลอดช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ด้วย ตัวอย่างเช่น บริษัทแฟรงกลินเบลก จำกัด ซึ่งเข้ามาดำเนินธุรกิจในกรุงเทพมหานครตั้งแต่ ค.ศ. 1860 ก็ได้ขยายธุรกิจนำเข้าและส่งออกต่างๆ รวมทั้งการเป็นตัวแทนของบริษัท ประกันภัยไชน่าเทรดเดอร์ จำกัด (The China Traders Insurance Co., Ltd.) มาก่อนหน้านั้น ก็ได้ตัดสินใจเข้าซื้อกิจการโรงสีข้าวพลังไอน้ำโรงแรกของประเทศไทย ซึ่งเคยเป็นของนักลงทุนชาวอเมริกันคือบริษัท อเมริกันสตีมไรซ์มิลล์ จำกัด (American Steam Rice Mill Co., Ltd.) ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1870 เป็นต้นมา ในช่วงเวลาเดียวกัน บริษัท สก็อต จำกัด (Scott Co., Ltd.) ของชาวอังกฤษอีกบริษัทหนึ่ง ซึ่งได้เข้ามาครอบงำธุรกิจการลงทุนของบริษัท มอร์แกนแอนด์ฮันเตอร์ จำกัดตั้งแต่ปี ค.ศ. 1865 ในฐานะบริษัทนำเข้าและส่งออกสินค้าต่าง ๆ ตลอดจนการเป็นบริษัทตัวแทนของธนาคารเอเชียติกแอนด์อิงค์คอร์ปอเรชั่น จำกัด (The Asiatic Banking Corporation Co., Ltd.) และการเป็นตัวแทนของบริษัท ประกันภัยโอเชียนมารีน จำกัด (Ocean Marine Insurance Co., Ltd.) ในกรุงเทพมหานครตลอดมา ก็ได้ตัดสินใจทุ่มทุนดำเนินการในธุรกิจโรงสีข้าวซื้อ บริษัท สก็อตไรซ์มิลล์ จำกัด (Scott Rice Mill Co., Ltd.)⁶ เพื่อเข้าไปมีบทบาทและแบ่งส่วนแบ่งในธุรกิจส่งออกข้าวของไทย แข่งขันกับกลุ่มทุนอังกฤษและทุนตะวันตกอื่นๆ ซึ่งกำลังเข้ามาครอบงำธุรกิจโรงสีข้าวและการส่งออกข้าวไทยสู่ตลาดโลกให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ ก่อนที่บรรดากลุ่มทุนจีนโพ้นทะเลและขุนนางไทยเชื้อสายจีนจะสามารถเข้ามาแข่งขันกับพวกเขาได้อย่างกว้างขวางเหมือนในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1

นอกจากนั้นแล้วบริษัท สเตรทส์เทรดดิ้ง จำกัด (The Straits Trading Co., Ltd.) ซึ่งเพิ่งจดทะเบียนจัดตั้งขึ้นในสิงคโปร์เมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1887 โดยมีหุ้นส่วนชาวอังกฤษ 2 คน คือเจมส์ สวอร์ด (James Sword) และเฮอร์มัน มุสลิ่งฮอส (Herman Muhlinghaus) ได้จัดตั้งบริษัทนี้ขึ้นมาเพื่อผูกขาดการรับซื้อแร่ดีบุกจากอาณานิคมมลายูของอังกฤษ หมู่เกาะอินเดียตะวันตกของดัตช์ ภาคใต้ของประเทศไทย และภาคใต้ของพม่า เพื่อส่งออกสู่ตลาดโลกตั้งแต่นั้นมาแล้ว บริษัทนี้ยังได้รับสิทธิอย่างเต็มที่จากธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัดเพื่อเข้ามาเปิดสาขารับซื้อดีบุกในเกาะภูเก็ตตั้งแต่ ค.ศ. 1890 เมื่อบริษัทนี้ตัดสินใจเปิดบริษัท สเตรทส์สตีมชิป จำกัด (The Straits Steamship Co., Ltd.) เพื่อครอบงำธุรกิจการขนส่งทั่วชายฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมาเลย์ ภาคใต้ของประเทศไทย และภาคใต้ของอาณานิคมพม่าแล้ว บริษัทนี้ยังได้เปิดโรงงานถลุงแร่ดีบุกทันสมัยแห่งแรกขึ้นในเกาะสิงคโปร์ตั้งแต่นั้นมาด้วย โดยบริษัทนี้จะกลายเป็นผู้ผูกขาดการรับซื้อสินแร่ดีบุกจากภาคใต้ของประเทศไทย เพื่อรอการถลุงของโรงงานในเกาะสิงคโปร์ ก่อนที่จะส่งสินแร่ชนิดนี้สู่ประเทศอุตสาหกรรมอื่นๆ ในโลกตะวันตกต่อไปอีกยาวนาน ก่อนที่โรงงานถลุงแร่ดีบุกของบริษัทอีสเทิร์นสเมลติง จำกัด (The Eastern Smelting Co., Ltd.) ของตระกูล ณ ระนองและหุ้นส่วนจีนโพ้นทะเลอื่นๆ ในเกาะปีนังจะกลายเป็นคู่แข่งของบริษัทนี้เพียงรายเดียวตั้งแต่ ค.ศ. 1907 เป็นต้นมา⁷

บริษัทของชาวอังกฤษอื่นๆ ซึ่งเดิมไม่เคยมีธุรกิจการลงทุนในประเทศไทยมาก่อน แต่มีบทบาทในการครอบงำทั้งธุรกิจข้าวและไม้สักในพม่าซึ่งเพิ่งถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมอินเดียขึ้น ก็ได้

ขยับขยายธุรกิจการลงทุนของแต่ละบริษัทเข้ามาลงทุนในประเทศไทย โดยการเปิดสาขาของแต่ละบริษัทใน กรุงเทพมหานครใน ค.ศ. 1887 พร้อมกันถึง 2 บริษัทด้วยกัน คือ บริษัท เอ็ลเลอร์แมนส์อาร์กันไรซ์แอนด์เทรดดิ้ง จำกัด (Ellerman s' Arracan Rice & Trading Co., Ltd.) ซึ่งถือเป็นกลุ่มบริษัทค้าข้าวครบวงจรขนาดใหญ่ที่สุดของอังกฤษในพม่า ก็ได้เข้ามาเปิดโรงสีข้าวและธุรกิจนำเข้า – ส่งออก รวมทั้งเป็นบริษัทตัวแทนของบริษัทประกันภัยอังกฤษถึง 2 บริษัทในกรุงเทพมหานครตั้งแต่นั้นมาคือ บริษัทประกันภัยลอนดอนคอร์ปอเรชั่น (London Assurance Corporation Ltd.) และบริษัท ประกันภัยซัน จำกัด (Sun Insurance Co., Ltd.)⁸ ในปีเดียวกัน บริษัทที่ทรงอิทธิพลทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจมากที่สุดบริษัทหนึ่งของชาวอังกฤษในอาณานิคมอินเดียและพม่าขณะนั้นคือบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น (The Bombay Burmah Trading Corporation) ซึ่งถือเป็น 1 ใน 5 บริษัทที่ได้ครอบงำธุรกิจไม้สักแบบครบวงจรในพม่ามาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1860 ก็ได้เริ่มขยับขยายธุรกิจดังกล่าวเพื่อเข้ามาในบริเวณล้านนาไทยอย่างจริงจังตั้งแต่นั้นมาด้วย นอกจากนั้นแล้ว ธุรกิจอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องส่วนใหญ่คือ ธุรกิจตัวแทนบริษัทเดินเรือ ธนาการ การประกันภัย และโรงเลื่อยไม้ โดยบริษัทนี้แทบไม่ให้ความสำคัญในการลงทุนเกี่ยวกับธุรกิจข้าวหรือโรงสีข้าวแต่อย่างใด ซึ่งมีความแตกต่างจากบริษัทธุรกิจอังกฤษอื่นๆ ทั้งในเวลานั้นและเวลาถัดมา ในทางตรงกันข้าม บริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น กลับให้ความสำคัญในการลงทุนเกี่ยวกับการขอสัมปทานทำป่าไม้และแปรรูปไม้สัก จนกลายเป็นบริษัทที่ทรงอิทธิพลที่สุดในธุรกิจไม้สักของประเทศไทยต่อไปอีกยาวนานด้วย⁹

บริษัทอังกฤษซึ่งมีสำนักงานใหญ่ในกรุงลอนดอนและได้เข้ามาเปิดสาขาในกรุงเทพมหานครเพื่อดำเนินธุรกิจการลงทุนทั้งในอุตสาหกรรมโรงสีข้าว โรงเลื่อยไม้ ธุรกิจนำเข้า – ส่งออก การเป็นตัวแทนบริษัทเดินเรือ ธนาการ และประกันภัยต่าง ๆ ของบริษัทอังกฤษอื่นๆ อีกทอดหนึ่งคือบริษัทแองโกลสยามคอร์ปอเรชั่น (The Anglo – Siam Corporation) ซึ่งได้เข้ามาเปิดสำนักงานสาขาในกรุงเทพมหานครตั้งแต่ ค.ศ. 1900 เป็นต้นมา นอกจากนั้นแล้ว บริษัทของชาวอังกฤษอื่นๆ ซึ่งได้จดทะเบียนในกรุงลอนดอน ก็ได้ทยอยเข้ามาเปิดสาขาในกรุงเทพมหานครอีก 2 บริษัท คือ บริษัทหลุยส์ ที.เลียวโนเวนส์ จำกัด (Louis T. Leonowens Co., Ltd.) ในค.ศ. 1905 โดยบริษัทนี้นอกจากจะทำธุรกิจต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการนำเข้า – ส่งออก การเป็นบริษัทนายหน้าประกันภัย ผู้ครอบครองสิทธิสัมปทานป่าไม้สักและโรงเลื่อยไม้แล้ว ยังได้พยายามเข้าไปลงทุนในธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกด้วย ถึงแม้จะต้องประสบความล้มเหลวในเวลาต่อมาก็ตาม ต่อมาบริษัท อี.ซี. โมโนเด จำกัด (E.C. Monode & Co., Ltd.) ซึ่งเป็นของชาวอังกฤษอีกบริษัทหนึ่งก็ได้เข้ามาเปิดสาขาในกรุงเทพมหานคร ค.ศ. 1907 โดยเน้นธุรกิจส่วนใหญ่ในการเป็นบริษัทตัวแทนการเดินเรือ และการประกันภัยของบริษัทอังกฤษอื่นๆ ในประเทศไทยอีกทอดหนึ่ง ใน ค.ศ. 1912 ชาวอังกฤษอีกกลุ่มหนึ่งก็ได้จัดตั้งบริษัทของพวกเขาขึ้นมาและมีสำนักงานใหญ่อยู่ในกรุงเทพมหานครคือ บริษัท ดี.คูเปอร์-จอห์นสตัน จำกัด (D .Cooper – Johnston & Co., Ltd.) ซึ่งนอกจากจะทำธุรกิจเกี่ยวข้องกับการเป็นบริษัทนายหน้าการเดินเรือและการประกันภัยให้กับบริษัทอังกฤษอื่นๆ แล้ว บริษัทนี้ยังเปิดกิจการโรงสีข้าวด้วยเครื่องจักรไอน้ำขึ้นมามากแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร ในลักษณะทำนองเดียวกับการเข้ามาลงทุนของบริษัท สตีลบริราเธอร์ส จำกัด (Steel Brothers & Co., Ltd.) ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ในกรุงลอนดอนและได้เข้ามาเปิดสาขาใน

กรุงเทพมหานครใน ค.ศ. 1924 ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนบริษัทเดินเรือและประกันภัยแล้ว ยังได้เปิดกิจการโรงสีข้าวและได้กลายเป็นผู้ส่งออกข้าวรายใหญ่อีกรายหนึ่งของประเทศไทยตั้งแต่นั้นมาด้วย¹⁰

ข้อที่น่าสังเกตสำหรับบริษัทการค้าของอังกฤษ ซึ่งได้ทวีบทบาทครอบงำเศรษฐกิจไทยเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมานั้น ส่วนใหญ่ก็ได้ให้ความสำคัญกับธุรกิจการนำเข้าและส่งออก ตลอดจนธุรกิจอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องแล้ว ยังได้ให้ความสำคัญกับธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับข้าวซึ่งเป็นสินค้าส่งออกสำคัญที่สุดของไทยตั้งแต่นั้นมาอีกด้วย เพราะในขณะที่ยอดส่งออกข้าวของไทย ซึ่งได้เพิ่มจากประมาณปีละ 100,000 ตันในทศวรรษ 1860 กลายเป็นประมาณปีละกว่า 490,000 ตันตลอดช่วงทศวรรษ 1890¹¹ ผู้ที่มีบทบาทอยู่เบื้องหลังความสำเร็จของการส่งออกข้าวไทยสู่ตลาดโลกมากที่สุดตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าวก็คือ บริษัทของชาวตะวันตก ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนเป็นบริษัทของชาวอังกฤษแทบทั้งหมดดังกล่าวข้างต้นเหล่านี้ เพราะบริษัทยุโรปอื่น ๆ ที่มีบทบาทในการนำเข้า – ส่งออก โดยเฉพาะการส่งออกข้าวและธุรกิจอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้าวมีอยู่น้อยมากเพียงไม่กี่บริษัทเท่านั้น ได้แก่บริษัท เอ.มาร์ควาลด์ จำกัด (A. Markwald & Co., Ltd.) ซึ่งเดิมเป็นของชาวอังกฤษตั้งแต่ ค.ศ. 1860 แต่ต่อมาได้ขายธุรกิจให้ชาวเยอรมันไปในภายหลัง และอีกบริษัทหนึ่งคือบริษัทวินเซอร์, เรดลิช จำกัด (Windsor, Redlich & Co., Ltd.) ซึ่งเป็นบริษัทของชาวเยอรมันอีกบริษัทหนึ่ง ได้เข้ามาเปิดกิจการในประเทศไทยตั้งแต่ ค.ศ. 1871 โดยทั้งสองบริษัทเยอรมันเหล่านี้ได้เริ่มทำธุรกิจเกี่ยวข้องกับโรงสีข้าวและการส่งออกข้าวสู่ตลาดโลกตั้งแต่ช่วงนั้นเป็นต้นมาด้วย ส่วนบริษัทชาวยุโรปอีก 2 บริษัทที่เข้ามาทำธุรกิจเกี่ยวกับโรงสีข้าวและธุรกิจอื่น ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการส่งออกข้าวไทยสู่ตลาดโลกคือ บริษัทเบอร์ลี – จุกเกอร์ จำกัด (Berli – Jucker & Co., Ltd.) ของชาวสวิส ซึ่งเข้ามาเปิดกิจการในกรุงเทพมหานครเมื่อ ค.ศ. 1882 และบริษัท อีสต์เอเชียติก จำกัด (The East Asiatic Co., Ltd.) ของชาวเดนมาร์กซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ในกรุงโคเปนเฮเกนและได้เข้ามาเปิดสาขาครั้งแรกในประเทศไทยเมื่อ ค.ศ. 1897 ทางด้านบริษัทของชาวยุโรปที่เหลืออีกเพียง 1 บริษัท คือบริษัท ดีทเฮล์ม จำกัด (Diethelm & Co., Ltd.) ของชาวสวิสซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ในเมืองซูริกและได้เข้ามาเปิดสาขาครั้งแรกในประเทศไทยตั้งแต่ ค.ศ. 1872 นั้น ธุรกิจส่วนใหญ่ก็เกี่ยวข้องกับการนำเข้า – ส่งออก การเป็นตัวแทนบริษัทเดินเรือและบริษัทประกันภัยต่างๆ เท่านั้น โดยบริษัทนี้ไม่เคยเข้าไปเกี่ยวข้องกับธุรกิจโรงสีข้าวหรือการค้าข้าวแต่อย่างใด เฉกเช่นเดียวกับบริษัทขนาดใหญ่ของชาวอเมริกันซึ่งเพิ่งตั้งขึ้นครั้งแรกใน ค.ศ. 1922 คือบริษัท อินเตอร์เนชั่นแนลเอ็นจิเนียริง จำกัด (The International Engineering Co., Ltd.)¹²

เพราะฉะนั้นบริษัทการค้าของอังกฤษส่วนใหญ่จึงได้เข้ามาครอบงำธุรกิจการค้าข้าวส่งออกของประเทศไทยแบบครบวงจรตั้งแต่แรกเริ่มของแต่ละบริษัท แล้วยังได้เข้าไปทำธุรกิจโรงสีข้าวด้วยเครื่องจักรไอน้ำสมัยใหม่อย่างรวดเร็วด้วย ทั้งที่โรงสีข้าวทันสมัยแห่งแรกของประเทศไทยซึ่งตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1858 เป็นโรงสีข้าวของชาวอเมริกันคือบริษัท อเมริกันสตีมไรซ์มิลล์ จำกัด (The American Steam Rice Mill Co., Ltd.) ก็ตาม แต่บริษัทนี้ก็ถูกกลุ่มทุนอังกฤษคือบริษัท แฟรงคลิน เบลค จำกัด ซื้อกิจการทั้งหมดในเวลาถัดมานาน โรงสีข้าวพลังไอน้ำส่วนที่เหลือ แทบทั้งหมดยังเป็นของบริษัทอังกฤษอื่น ๆ เป็นส่วนใหญ่อีกด้วย เพราะฉะนั้นจึงเป็นผลพวงปกติธรรมดาที่ทุนอังกฤษของแต่ละบริษัทในประเทศไทยตลอดช่วงครึ่งหลังของ

คริสต์ศตวรรษที่ 19 ในที่สุดก็สามารถครอบงำทั้งธุรกิจและอุตสาหกรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับการส่งออกข้าวของประเทศไว้ได้อย่างเหนียวแน่นตลอดมา ดังเช่น ชาร์ลส์ เอส. เล็คกี้ (Charles S. Leckie) กงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพมหานครได้สรุปบทบาทของบริษัทต่าง ๆ ของอังกฤษที่ครอบงำการค้าข้าวของประเทศไทยก่อนทศวรรษ 1890 ดังต่อไปนี้คือ “เป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งที่จะเข้าใจความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งระหว่างการค้าข้าวของสยามกับการค้าของอังกฤษ ถึงแม้ว่าการเพาะปลูกข้าวของชาวสยามส่วนใหญ่เป็นไปตามธรรมชาติ....แต่เมื่อชาวพื้นเมืองนำข้าวสู่โรงสี เราจะพบว่าเครื่องจักรต่างๆ ล้วนเป็นของชาวสก็อตหรืออังกฤษทั้งนั้น ถูกบรรจุเข้าทั้งหมดยังผลิตมาจากโรงงานกระสอบป่านในเมืองกลัดกัตตา ซึ่งล้วนเป็นธุรกิจการลงทุนของอังกฤษในอินเดีย นอกจากนั้นเรือกลไฟส่วนใหญ่ซึ่งบรรทุกข้าวไทยออกสู่ตลาดต่างประเทศ ก็ล้วนเป็นเรืออังกฤษ การอุดหนุนทางการเงินสำหรับบริการเดินเรือต่าง ๆ ยังดำเนินการโดยธนาคารอังกฤษแทบทั้งสิ้น”¹³

ถึงแม้ว่าบริษัทของชาวตะวันตกอื่น ๆ ซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับการค้าและโรงสีข้าวเพื่อแข่งขันกับบริษัทของชาวอังกฤษบ้าง ดังเช่นบริษัทของชาวเยอรมัน ทั้งบริษัท เอ.มาร์ควัลด์ จำกัด และบริษัท วินเซอร์, เร็คลิช จำกัด ซึ่งเป็นเจ้าของโรงสีข้าวทันสมัยในกรุงเทพมหานครทั้ง 2 บริษัทขณะนั้น แต่ธุรกิจอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าข้าวแบบครบวงจร ก็ยังคงมีบทบาทของทุนอังกฤษเข้าไปมีส่วนร่วมในเรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอื่นๆ เช่น บริษัท เอ.มาร์ควัลด์ จำกัด ในเวลาเดียวกันก็ยังทำหน้าที่เป็นบริษัทตัวแทนของธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด ในประเทศไทยก่อนที่ธนาคารแห่งนี้จะเข้ามาเปิดสาขาในเวลาต่อมา ส่วนบริษัท วินเซอร์, เร็คลิช จำกัดของชาวเยอรมัน ก็ยังทำหน้าที่เป็นทั้งบริษัทตัวแทนธนาคาร เมอร์แคนไทล์ จำกัด (Mercantile Bank of India, London and China) ตัวแทนบริษัท เดินเรือกลไฟสก็อตติชโอเรียนตัลสตีมชิป จำกัด (The Scottish Oriental Steamship Co., Ltd.) และบริษัท โอเชียนสตีมชิป จำกัด (The Ocean Steamship Co., Ltd.) ของกลุ่มทุนอังกฤษอื่น ๆ ในกรุงเทพมหานครตลอดช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19¹⁴

นอกจากนั้นแล้ว กลุ่มทุนอังกฤษแต่ละกลุ่มซึ่งมีบทบาทครอบงำธุรกิจการส่งออกข้าวและโรงสีข้าวเครื่องจักรไอน้ำที่ทันสมัยมากที่สุดในประเทศไทยตลอดช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เหนือกว่าคู่แข่งชาติตะวันตกอื่น ๆ นั้น ยังเข้าไปมีบทบาทสำคัญในธุรกิจเช่าโกดัง ธุรกิจเรือลากจูง ธุรกิจนายหน้าการประกันภัย และตัวแทนบริษัทเรือเดินทะเลอื่น ๆ เป็นส่วนใหญ่ ขณะที่นักธุรกิจเชื้อสายจีนโพ้นทะเลและขุนนางไทยในขณะนั้น ยังมีบทบาทค่อนข้างจำกัดและไม่อยู่ในฐานะที่จะแข่งขันกับพ่อค้าชาวตะวันตก โดยเฉพาะชาวอังกฤษซึ่งเป็นผู้ดำเนินการค้าข้าวส่งออกและธุรกิจอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าว ตัวอย่างเช่น ใน ค.ศ. 1890 ขณะที่บริษัทของพ่อค้าชาวยุโรปทั้งหมดเป็นเจ้าของเรือลากจูงเพียง 39 ลำในจำนวนทั้งหมด 63 ลำเท่านั้นในกรุงเทพมหานคร แต่มีระวางบรรทุกรวมถึง 9,025 ตัน หรือเท่ากับประมาณร้อยละ 65 ของระวางบรรทุกของเรือลากจูงทั้งหมดในปีนั้น¹⁵ บริษัทค้าข้าวของชาวยุโรปเหล่านี้กลับมีบริษัทอังกฤษในปริมาณมากที่สุดและบทบาทมากที่สุดตลอดมา ตัวอย่างเช่น ในค.ศ. 1888 บริษัทชาวตะวันตกเหล่านี้ทั้งหมดสามารถครอบงำธุรกิจการส่งออกข้าวของไทยในปีนั้นสูงถึงร้อยละ 68 ขณะที่พ่อค้าจีนโพ้นทะเลทั้งหมดสามารถครอบครองส่วนแบ่งได้เพียงไม่เกินร้อยละ 30 ส่วนเจ้าอาณานิคมและขุนนางไทยทั่วไปมีบทบาทในการส่งออกข้าวในปีนั้นเพียงร้อยละ 2 ของจำนวนทั้งหมดเท่านั้น¹⁶ โดยบทบาท

ดังกล่าวของกลุ่มทุนอังกฤษที่มีเหนือธุรกิจการค้าข้าวของประเทศไทยมากกว่ากลุ่มทุนอื่นๆตลอดมา ก็ได้ถูกท้าทายอย่างชัดเจนจากบรรดากลุ่มทุนจีนโพ้นทะเลและบรรดาขุนนางไทยเชื้อสายจีนตั้งแต่ช่วงก่อนสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งนอกจากบริษัทชาวตะวันตกต่างๆ รวมทั้งบริษัทอังกฤษได้ลบลบาทบาทในธุรกิจโรงสีข้าวพลังไอน้ำลงอย่างรวดเร็ว เช่น ใน ค.ศ. 1898 จำนวนโรงสีข้าวของบริษัทชาวตะวันตกทั้งหมดในประเทศไทยลดลงเหลือเพียง 4 โรงคือ เป็นของบริษัทอังกฤษ 2 โรงคือ โรงสีข้าวของบริษัท บอร์เนียวจำกัด และโรงสีข้าวของบริษัท เอ็ลเลอร์แมนส์อาร์กันไรซ์แอนด์เทรคคิง จำกัด ส่วนที่เหลืออีก 2 โรงเป็นของบริษัท วินเซอร์, เร็ดลิว จำกัด และบริษัท เอ.มาร์ควิลด์ จำกัด ซึ่งเป็นของชาวเยอรมัน โดยมีกำลังการผลิตข้าวได้ทั้งหมดรวมกันเพียงวันละประมาณ 7,500 หาบหรือเพียงประมาณร้อยละ 10 ของโรงสีข้าวด้วยเครื่องจักรไอน้ำทั้งหมดในประเทศไทยขณะนั้น ส่วนกำลังการผลิตข้าวทั้งหมดอีกประมาณร้อยละ 88.7 ล้วนเป็นการผลิตของโรงสีข้าวด้วยเครื่องจักรไอน้ำของพ่อค้าจีนโพ้นทะเลและขุนนางไทยเชื้อสายจีนอีก 35 โรง ส่วนกำลังผลิตที่เหลืออีกเพียงประมาณร้อยละ 2.3 เป็นของโรงสีข้าวด้วยเครื่องจักรไอน้ำของเชื้อพระวงศ์อีกเพียง 3 โรงเท่านั้น ถัดจากนั้นมาธุรกิจโรงสีข้าวและการส่งออกข้าวของชาวยุโรป รวมทั้งบริษัทของชาวอังกฤษทั้งหมดซึ่งได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็ค่อยๆ ถอนตัวออกจากธุรกิจโรงสีข้าวในประเทศไทยแทบทั้งหมด ยกเว้นแต่โรงสีข้าวของบริษัท อีสต์เอเชียติก จำกัด ของชาวเดนมาร์กแต่เพียงโรงเดียว ที่ยังคงดำเนินกิจการต่อมาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งนั้น โดยบริษัทการค้าของอังกฤษเหล่านี้ทั้งหมดได้หันไปให้ความสำคัญในธุรกิจนำเข้า - ส่งออกสินค้าอื่นๆโดยรวม แทนธุรกิจโรงสีข้าวซึ่งครั้งหนึ่งพวกเขาเคยมีบทบาทมาอย่างยาวนาน¹⁷

ธุรกิจสำคัญอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับบริษัทการค้าของอังกฤษและการนำเข้าหรือส่งออกของประเทศไทยซึ่งเพิ่มขึ้นตลอดเวลาตั้งแต่ยุคหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมาคือ การขนส่งทางเรือหรือชิปปิง (shipping) ถึงแม้ว่าตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1830 เป็นต้นมา จนถึงช่วงก่อนการเข้ามาของเซอร์จอห์น เบาว์ริงในกรุงเทพมหานครนั้น เรือสำเภารือเรือใบ 3 เสาของบรรดาพ่อค้าจีนโพ้นทะเล ขุนนาง และสมาชิกในราชสำนักได้มีบทบาทสำคัญในการค้าต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบนเส้นทางการค้าระหว่างประเทศไทย จีน และสิงคโปร์ตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าว โดยเรือสำเภาเหล่านั้นส่วนใหญ่แต่ละลำจะมีน้ำหนักประมาณ 300 - 400 ตัน และมีลูกเรือถึงประมาณ 90 คน แล่นทำการค้าระหว่างภาคใต้ของประเทศไทย จีน และสิงคโปร์เป็นประจำ โดยใช้เวลาในการเดินเรือบนเส้นทางดังกล่าวแต่ละเที่ยวประมาณ 20-30 วัน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางธรรมชาติและปริมาณสินค้าในแต่ละเที่ยวเรือด้วย โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 1830 นั้น ในแต่ละปีจะมีเรือสำเภาแล่นไปมาระหว่างกรุงเทพมหานครกับชัวเลาไม่ต่ำกว่าปีละ 80 ลำ¹⁸ โดยเรือของชาวตะวันตกหรือเรือของชาวอังกฤษซึ่งเป็นเรือกลไฟและมีการนำมาใช้นานานี้แทบนี้บ้างแล้วตั้งแต่ ค.ศ. 1840 ยังมีจำนวนน้อยมาก และส่วนใหญ่ใช้อยู่ในบริเวณน่านน้ำอาณาเขตอินเดียและน่านน้ำทางใต้ของจีน ขณะที่กิจการค้าผูกขาดของหลวงในประเทศไทยทั้งในระหว่างทศวรรษ 1840 จนถึงครั้งแรกของทศวรรษ 1850 เป็นอย่างน้อย ก็ยังคงใช้เรือสำเภาในการขนส่งต่างๆ ตลอดเวลา จนกระทั่งระบบการค้าผูกขาดของหลวงได้หมดความสำคัญไปจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน

ค.ศ. 1855 แล้ว การขนส่งโดยเรือกลไฟภายใต้การนำของคนในบังคับอังกฤษจากสิงคโปร์และภาคใต้ของจีนเป็นส่วนใหญ่ ก็ได้เข้ามามีบทบาทแทนเรือสำเภาหรือเรือใบ 3 เสาในการค้าระหว่างประเทศของไทยทั้งในน่านน้ำทะเลจีนใต้และในน่านน้ำทะเลอันดามันเพิ่มขึ้นตลอดเวลา โดยใน ค.ศ. 1862 ภายหลังจากทำสนธิสัญญาเบาว์ริงได้เพียง 7 ปี ขณะที่เรือสินค้าของไทยในขณะนั้นส่วนใหญ่แทบทั้งหมดเป็นเรือใบ 3 เสา ซึ่งยังคงมีจำนวนสูงถึง 205 ลำ ได้เข้าไปใช้ท่าเรือกรุงเทพมหานครในปีนั้นในสัดส่วนเพียงร้อยละ 36 ของจำนวนเรือทั้งหมด เรือกลไฟของชาติยุโรปโดยเฉพาะอังกฤษซึ่งมีจำนวนมากที่สุดและรองลงมาคือเยอรมัน โดยมีจำนวนรวมกันถึง 211 ลำ ได้เข้าใช้บริการขนส่งสินค้าขาเข้าและขาออกในท่าเรือกรุงเทพมหานครคิดเป็นสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 64 ของปริมาณการใช้บริการเรือทั้งหมดในปีนั้นด้วย¹⁹

ถัดจากนั้นมา ทั้งจำนวนเรือกลไฟและระวางบรรทุกของเรืออังกฤษในประเทศไทยก็ได้เพิ่มขึ้นมากกว่าเรือกลไฟของชาติอื่น ๆ ตลอดมาอีกยาวนานจนกระทั่งสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ 19 การเปลี่ยนแปลงใหม่จึงจะเกิดขึ้นภายหลังจากนั้นมา ตัวอย่างเช่น ในค.ศ. 1871 ขณะที่เรือขนส่งสินค้าประเภทต่าง ๆ เข้าไปใช้บริการในท่าเรือกรุงเทพมหานครประมาณ 700 ลำ ในจำนวนนี้เป็นเรือสำเภาของขุนนางไทยเชื้อสายจีนและเจ้านายไทยประมาณ 238 ลำ แต่มีระวางบรรทุกรวมกันสูงเพียงประมาณ 95,000 ตัน ขณะที่เรือกลไฟของบริษัทชาวอังกฤษเข้ามาใช้บริการในท่าเรือกรุงเทพมหานครในปีนั้นมีจำนวนเพียง 154 ลำ แต่มีระวางบรรทุกรวมกันทั้งหมดถึง 59,000 ตัน เรือกลไฟของบริษัทเยอรมันซึ่งเข้ามาในกรุงเทพมหานครปีนั้นมีจำนวน 115 ลำ โดยมีระวางบรรทุกรวมกันทั้งหมดเพียง 39,000 ตัน ส่วนจำนวนเรือและระวางบรรทุกที่เหลือเป็นของพ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเลทั่วไป แต่พอถึงช่วง ค.ศ. 1891-1894 ขณะที่เรือสินค้าขาเข้าและขาออกในท่าเรือกรุงเทพมหานครซึ่งเป็นเรือกลไฟทั้งหมดแล้วในช่วงนั้นมีจำนวนทั้งสิ้น 845 ลำ ในจำนวนนี้เป็นเรือของบริษัทอังกฤษถึง 630 ลำ หรือร้อยละ 74.6 ขณะที่เรือของบริษัทเยอรมันมีเพียง 104 ลำ หรือร้อยละ 12.3 ส่วนเรือไทยมีเพียง 5 ลำ หรือร้อยละ 0.6 จำนวนเรือทั้งหมด ต่อมาในช่วง ค.ศ. 1895 – 1899 ขณะที่เรือกลไฟเข้าออกท่าเรือกรุงเทพมหานครทั้งหมดในช่วงนั้นรวม 1,006 ลำ เป็นเรือของบริษัทอังกฤษถึง 706 ลำ หรือร้อยละ 70.2 เป็นเรือของบริษัทเยอรมันเพียง 86 ลำ หรือร้อยละ 8.6 และเป็นเรือไทยเพียง 7 ลำ หรือร้อยละ 0.7 ของจำนวนเรือทั้งหมด¹⁹ ส่วนเรือที่เหลืออื่น ๆ คงเป็นเรือของบริษัทชาวจีนโพ้นทะเลจากเมืองท่าต่าง ๆ ในเอเชียเป็นส่วนใหญ่ ส่วนเรือสินค้าของชาติยุโรปอื่น ๆ และญี่ปุ่นในท่าเรือกรุงเทพมหานครแทบจะไม่มีบทบาทอะไรเลย ยกเว้นช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นไปแล้ว เรือสินค้าของชาติเหล่านี้จึงได้เริ่มเข้ามามีส่วนแบ่งในการขนส่งสินค้าในท่าเรือกรุงเทพมหานครตั้งแต่นั้นมา

อย่างไรก็ตาม ถ้าหากกลับมาพิจารณาบทบาทของบริษัทเดินเรืออังกฤษ จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ทศวรรษ 1860 ขณะที่การค้าของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และภูมิภาคเอเชียตะวันออกโดยรวมในช่วงนั้นได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นตลอดมา บริษัทเดินเรืออังกฤษซึ่งได้เข้ามาบุกเบิกและครอบงำน่านน้ำแถบนี้ตลอดเวลาดังแต่ยุคหลังสนธิสัญญาเทียนสิน (The Treaty of Tientsin) โดยการเน้นธุรกิจการลงทุนส่วนใหญ่ให้กับการค้ากุดิจากบริเวณเมืองท่าตามสนธิสัญญาทางภาคใต้ของประเทศจีนกับบรรดาเมืองท่าต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะดินแดนในอาณานิคมของชาติตะวันตกต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทยซึ่งมี

อุปสงค์แรงงานจีนเพิ่มสูงขึ้นตลอดเวลาตั้งแต่ช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19²⁰ กุ๊ลิ้งบางส่วนยังถูกไล่เลียงไปขายแรงงานในอาณานิคมใหม่ในซีกโลกอื่น ๆ เช่น ทวีปอเมริกาเหนือ ทวีปอเมริกาใต้ และทวีปออสเตรเลียอีกด้วย ขณะเดียวกัน ปริมาณการค้าระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็เพิ่มสูงขึ้นตลอดระยะเวลาดังกล่าวเหมือนกัน พัฒนาการเหล่านี้ล้วนมีส่วนผลักดันสำคัญและทำให้กลุ่มทุนอังกฤษทั้งในเมืองแม่และในอาณานิคมต่าง ๆ ทั่วโลก ได้เพิ่มความสนใจในการลงทุนทำธุรกิจขนส่งทางเรือหรือพาณิชย์นาวีสมัยใหม่ ซึ่งเน้นนวัตกรรมของเรือกลไฟสมัยใหม่เป็นพาหนะสำคัญในการรับภาระน้ำหนักของผู้โดยสารและน้ำหนักของสินค้าต่าง ๆ ซึ่งมีปริมาณเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วตลอดครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษดังกล่าว ซึ่งกลุ่มทุนอังกฤษเป็นกลุ่มทุนที่มีบทบาทสำคัญสูงสุดเหนือกว่ากลุ่มทุนชาติตะวันตกอื่น ๆ ในการครอบงำน่านน้ำต่าง ๆ ในมหาสมุทรอินเดียและน่านน้ำทะเลจีนใต้จนถึงบริเวณชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยบริษัทเดินเรือของอังกฤษที่ได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจการค้าต่างประเทศของไทยตั้งแต่ยุคหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง จะค่อย ๆ ทำหน้าที่ลดบทบาทเรือสำเภของพ่อค้าจีนหรือขุนนางไทยให้หมดไปในที่สุดต่อมาได้แก่ 1) บริษัท อีสต์อินเดียสตีมชิป จำกัด (The East India Steamship Co., Ltd.) 2) บริษัท บริติชอินเดียสตีมนิวเกชั่น จำกัด (The British India Steam Navigation Co., Ltd.) 3) บริษัท สเตรตส์สตีมชิป จำกัด (The Straits Steamship Co., Ltd.) 4) บริษัท เพนนินซูลาร์แอนด์โอเรียนทัล จำกัด (The Peninsular and Oriental Co., Ltd.) หรือมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พี.แอนด์.โอ. (P&O) 5) บริษัท โอเชียนสตีมชิป จำกัด (The Ocean Steamship Co., Ltd.) หรือเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า “โอ.เอส.เอส” (O.S.S.) หรือสายเดินเรือบลูฟันเนล (Blue Funnell Line) 6) บริษัท ไชน่านาวิกะชั่น จำกัด (The China Navigation Co., Ltd.)

โดยเรือกลไฟของบริษัทอังกฤษเหล่านี้ในระยะแรก ๆ ระหว่าง ค.ศ. 1850-1880 ส่วนใหญ่มักเป็นเรือกลไฟขนาดเล็กโดยเฉลี่ยน้ำหนักเรือลำละไม่ถึง 200 ตันและมักแล่นเลียบชายฝั่งทะเลในระยาะใกล้ ซึ่งต้องอาศัยความเชี่ยวชาญของกัปตันเรือโดยเฉพาะมากเป็นพิเศษ ขณะเดียวกัน เรือกลไฟเหล่านี้ก็จะวิ่งรับส่งบรรทุกสินค้าและบรรทุกผู้โดยสารไปพร้อม ๆ กัน ส่วนเรือกลไฟซึ่งมีขนาดใหญ่ที่มีระวางบรรทุกสินค้าได้มาก ๆ รวมทั้งสามารถขนส่งผู้โดยสารบนคาบฟ้าเรือได้ครั้งละจำนวนมาก โดยเฉพาะการขนส่งกุ๊ลิ้งและกรรมกรอินเดียซึ่งเป็นสินค้าขอยอดนิคมของบรรดาบริษัทเดินเรือกลไฟต่าง ๆ เพิ่งมีการพัฒนาอย่างจริงจังช่วงหลังทศวรรษ 1890²² โดยบริษัทเดินเรือกลไฟของอังกฤษที่มีบทบาทในการเชื่อมเมืองท่าต่าง ๆ ในทะเลอันดามันของไทย กับเมืองท่าอื่น ๆ ของอังกฤษทั้งในคาบสมุทรมาเลย์และอาณานิคมพม่าของอังกฤษตั้งแต่สมัยหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมาคือ บริษัท อีสต์อินเดียสตีมชิป จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทในเครือของสายเดินเรือบลูฟันเนล ซึ่งเป็นบริษัทในเครือของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ โดยบริษัทเดินเรือทั้งสองนี้มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่เมืองกัลกัตตาและมีสำนักงานสาขาอยู่ที่ปีนังและร่างกุ้งตามลำดับ ได้เปิดการเรือขนส่งสินค้าและผู้โดยสารเชื่อมระหว่างเกาะปีนัง เมืองท่าต่าง ๆ ในรัฐไทรบุรี เกาะลังกาวี สตูล กระบี่ พังงา ภูเก็ต ตะกั่วป่า ระนอง มะริด ทวาย มะละแหม่ง และร่างกุ้ง ตลอดช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมีบริษัทเรือกลไฟขนาดเล็กของชาวจีน ไต้หวันและในพินังและขุนนางไทยเชื้อสายจีนในจังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันตก โดยเฉพาะตระกูล ณ ระนองซึ่งเป็นเจ้าของบริษัท โกหวน จำกัด (The Koh Guan Co., Ltd.) ใน

ปีนัง รวมทั้งบรรดาเจ้าเมืองบางแห่งแถบนั้นเช่น เจ้าเมืองภูเก็ตและเจ้าเมืองตะกั่วป่า ก็มีเรือเดินทะเลขนาดเล็กเปิดบริการรับผู้โดยสารและขนส่งสินค้าในน่านน้ำแถบนี้บ้างเหมือนกัน แต่บทบาทในการขนส่งทั้งภูมิภาคจากปีนัง ข้ามจากพม่า และตีบุกจากบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันตกตลอดช่วงทศวรรษ 1860 จนถึงทศวรรษ 1880 ส่วนใหญ่อยู่ภายใต้การครอบงำของบริษัทเดินเรืออังกฤษทั้งสองบริษัทนี้ตลอดเวลาแล้ว ยังทำให้เศรษฐกิจของบริเวณจังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันตกของไทยต้องยึดโยงอยู่กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในอาณานิคมมลายูและอาณานิคมพม่าของอังกฤษอย่างแยกไม่ออกตั้งแต่นั้นมาด้วย

บริษัทเดินเรือกลไฟสัญชาติอังกฤษที่จะเข้ามาบทบาทในน่านน้ำทะเลอันดามัน โดยเฉพาะบนเส้นทางสิงคโปร์-ปีนัง กันตัง กระบี่ ภูเก็ต ตะกั่วป่า ระนอง และร่างกุ้งตั้งแต่ ค.ศ. 1890 เป็นต้นไป ก็คือการเปิดกิจการเดินเรือของบริษัท สเตรทส์สตีมชิป จำกัด ซึ่งได้จดทะเบียนเป็นครั้งแรกในสิงคโปร์เมื่อวันที่ 20 มกราคม ค.ศ. 1890 ด้วยทุนจดทะเบียน 10 ล้านเหรียญ โดยหุ้นส่วนสำคัญส่วนใหญ่ก็คือผู้สถาปนาบริษัท สเตรทส์เทรดดิ้ง จำกัด ซึ่งได้จดทะเบียนขึ้นในเกาะแห่งนั้นตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1887 นั่นเอง ต่อมาเมื่อบริษัทนี้ซึ่งผูกขาดการซื้อแร่ดีบุกทั้งจากอาณานิคมมลายูของอังกฤษและหัวเมืองภาคใต้ ต้องการตั้งโรงงานถลุงแร่ดีบุกสมัยใหม่แห่งแรกขึ้นในเกาะสิงคโปร์ เพื่อช่วงชิงบทบาทดังกล่าวจากโรงงานถลุงแร่แบบโบราณของพ่อค้าและนายเหมืองแร่จีนโพ้นทะเลทั่วคาบสมุทรมลายูและภาคใต้ของประเทศไทยก่อนหน้านี้แล้ว บริษัทนี้ซึ่งมีทั้งธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด (Hongkong and Shanghai Banking Corporation Ltd.) และธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด สาขาสิงคโปร์ ให้การสนับสนุนสินเชื่อต่าง ๆ อย่างเต็มที่ รวมทั้งบรรดานายทุนอังกฤษอื่น ๆ ที่มีธุรกิจการลงทุน อยู่ในตะวันออกไกลขณะนั้นเช่น เจ.โบการ์ด์ (J. Bogaardt) เอ.พี.อดัมส์ (A.P. Adams) ดี.เจ. แมทธิวส์ (D.J. Mathews) เจ.เบิร์คอินชอว์ (J. Burkinshaw) เจ.สวอร์ด (J. Sword) เอช. มุลิงฮอส (H. Mulinghaus) หุ้นส่วนชาวจีนสิงคโปร์อีก 3 คนคือตัน เกียงเซก (Tan Keong Saik) ตัน เจียกิม (Tan Jiak Kim) และหลี เซ็งหยัน (Lee Cheng Yan)²³

โดยบริษัทสเตรทส์สตีมชิป จำกัดรายนี้ซึ่งเริ่มเปิดกิจการด้วยเรือกลไฟถึง 5 ลำ ได้ซื้อเรือเก่าจากบริษัทกิมเซ็ง จำกัด (Kim Seng & Co., Ltd.) ของทายาทตัน กิมจิง (Tan Kim Ching) หรือพระยาอัยยภูมคตพิศรักษา ถึง 3 ลำแล้ว ที่เหลืออีก 2 ลำยังเป็นเรือเก่าซึ่งซื้อมาจากบริษัทลูกอื่นๆ ของสายเดินเรือบลูฟันเนลอีกทอดหนึ่งด้วย ถัดจากนั้นอีกเพียงไม่กี่ปี บริษัทนี้ก็พัฒนาสาขาของบริษัทในเกาะปีนังขึ้นมาเป็นสำนักงานสาขานาขนาดใหญ่ เพื่อควบคุมธุรกิจการขนส่งภูมิภาคโพ้นทะเลและกรรมกรอินเดีย รวมทั้งการซื้อข้าวจากพม่า และการกว้านซื้อแร่ดีบุกจากภาคใต้ของประเทศไทยและอาณานิคมมลายูเพื่อส่งไปถลุงในโรงงานถลุงแร่ของบริษัท สเตรทส์เทรดดิ้ง จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทแม่ของตนในเกาะสิงคโปร์ตลอดเวลาด้วย ขณะเดียวกัน กิจการลงทุนของบริษัทนี้ก็ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ตามอัตราการขยายตัวของธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกทั้งในอาณานิคมมลายูและในภาคใต้ของไทย ซึ่งจำเป็นต้องใช้เกาะปีนังเป็นทางออกสำคัญในการขนส่งสินแร่ชนิดนี้ออกสู่ตลาดโลก โดยผ่านสิงคโปร์อีกทอดหนึ่งตลอดเวลา ถึงแม้ว่าการผูกขาดธุรกิจเดินเรือคู่กับการผูกขาดถลุงแร่ดีบุกสมัยใหม่ในเกาะสิงคโปร์ จะทำให้บรรดาเหมืองแร่ดีบุกของชาวจีนโพ้นทะเลทั้งในอาณานิคมมลายูและในภาคใต้ของประเทศไทยต้องพึ่งพิงธุรกิจการขนส่งของบริษัท สเตรทส์สตีมชิป จำกัดมากขึ้น จนกระทั่ง

บริษัทเดินเรืออังกฤษและบริษัทเดินเรือชาติตะวันตกอื่นๆ ในทะเลอันดามันขณะนั้น เช่นบริษัทอีสต์อินเดีย โอเชียนสตีมชิป จำกัด และบริษัท บริติชอินเดียนเนวิเกชัน จำกัด จำเป็นต้องหันเหธุรกิจการเดินเรือไปเน้นเส้นทางสายอื่น ๆ เพื่อหลีกเลี่ยงการแข่งขันกับบริษัท สเตรทส์สตีมชิป จำกัดของนักลงทุนชาวอังกฤษด้วยตนเอง เช่น หันไปให้ความสำคัญบนเส้นทางเดินเรือระหว่างเกาะปีนังกับเกาะสุมาตราแทน หรือการที่บริษัท นอร์ดดอยช์ ลอยด์ จำกัด (The Norddeutscher Lloyd Co., Ltd.) ของนักลงทุนเยอรมัน และบริษัทในเครือสายเดินเรือ เค.พี.เอ็ม . (K. P.M.Line) ของเนเธอร์แลนด์ ต้องเปลี่ยนไปให้ความสำคัญกับเส้นทางเดินเรือระหว่างเกาะสิงคโปร์กับเกาะบอร์เนียว และระหว่างเกาะสิงคโปร์กับกรุงเทพมหานคร เพื่อหลีกเลี่ยงการแข่งขันกับบริษัท สเตรทส์สตีมชิป จำกัด บนเส้นทางระหว่างปีนัง จังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันตกของไทย และภาคใต้ของพม่าตั้งแต่ช่วงก่อนสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 19

แต่ธุรกิจการลงทุนเดินเรือของบริษัทอังกฤษรายนี้ก็จะต้องพบกับคู่แข่งที่มีอิทธิพลการเมืองท้องถิ่นทั้งในภาคใต้ของประเทศไทยและภาคใต้ของพม่าหลั่งอย่างกว้างขวางตลอดมาคือ การท้าทายของบริษัท โกหงวน จำกัดของตระกูล ณ ระนอง และหุ้นส่วนจีนโพ้นทะเลที่ทรงอิทธิพลในเกาะปีนังนั่นเอง เพราะพื้นที่ท่าเรือสวีเดนแฮม (Port Swettenham) และดินแดนภายในอาณานิคมมาลายูเชื่อมกับสถานีไพร (Prai Station) โดยทางรถไฟได้สำเร็จใน ค.ศ. 1903 จนกระทั่งปีนังกลายเป็นแหล่งระบายดีบุกจากรัฐเปรักและรัฐมาเลย์อื่นๆ สู่ตลาดโลกได้อย่างง่ายดายตั้งแต่นั้นมา ขณะที่การขยายตัวของธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกในประเทศไทยก็เป็นไปอย่างรวดเร็วมาก โดยทุนส่วนใหญ่ก็มาจากการระดมทุนของบรรดาผู้นำชาวจีนโพ้นทะเลและเครือญาติของพวกเขาซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในเกาะปีนังเป็นส่วนใหญ่เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นธุรกิจการเดินเรือของบริษัท โกหงวน จำกัด ในเครือธุรกิจของตระกูล ณ ระนองและหุ้นส่วน จึงเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วและมีการนำเรือกลไฟใหม่ ๆ มาให้บริการบนเส้นทางดังกล่าวจนกลายเป็นศัตรูคู่แข่งของบริษัท สเตรทส์สตีมชิป จำกัดอย่างเปิดเผยตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในค.ศ. 1907 หุ้นส่วนของบริษัท โกหงวน จำกัดในเกาะปีนังยังได้ร่วมมือกับบรรดาผู้นำนายทุนเงินกู้แบกเซตตี (Chettiares) ภายใต้การนำของนายรามัน เชตตี (Raman Chetty) เพื่อสถาปนาบริษัทเดินเรือกลไฟขนาดใหญ่ชื่อบริษัท อีสเทิร์นชิปปิง จำกัด (The Eastern Shipping Co., Ltd.) ขึ้นมาในเกาะปีนังนั่นเอง โดยบริษัทนี้ใช้เวลาเพียงไม่ถึงปีในการทำธุรกิจขนส่งสินค้าผู้โดยสารและขนส่งสินค้าระหว่างเกาะปีนัง - ชายฝั่งทะเลภาคใต้ของไทย - ภาคใต้ของพม่า พร้อมกับการใช้อิทธิพลท้องถิ่นและอำนาจทางการเมืองของรัฐบาลไทยซึ่งกำลังเกรงกลัวภัยคุกคามของจักรวรรดินิยมอังกฤษเป็นทุนเดิมตลอดมาอยู่แล้ว เป็นเครื่องมือสำคัญในการขยายธุรกิจการลงทุนของบริษัท โดยในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้น บริษัท อีสเทิร์นสตีมชิป จำกัดแห่งนี้ซึ่งมีเรือกลไฟกว่า 40 ลำ ยังสามารถใช้เรือข้ามของนายทุนแบกเซตตีจากอินเดียซึ่งลี้ภัยแล้วแต่เป็นนายทุนนายหน้า หรือนายทุนกัมปราโคร (comprador capitalists) ของธนาคารลอยด์ส์ จำกัด (Lloyds Bank) และธนาคารชาร์เตอร์ดทั้งในสาขาปีนังและสาขากัลกัตตา เพื่อระดมทุนเงินกู้มาลงทุนในบริษัท อีสเทิร์นชิปปิง จำกัด ธุรกิจเหมืองแร่ดีบุก ธุรกิจอถุนแร่ดีบุก และธุรกิจเงินกู้ร่วมกับสมาชิกในตระกูล ณ ระนอง เพื่อแข่งขันกับกลุ่มทุนของบริษัท สเตรทส์เทรคคิง จำกัด ซึ่งเป็นของนายทุนอังกฤษเหมือนกัน ได้อย่างง่ายดายตลอดมาอีกด้วย²⁴

ส่วนบริษัทเดินเรืออังกฤษขนาดใหญ่ที่สุดและมีความสำคัญที่สุดต่อการขนส่งกุลิจินและสินค้าขาเข้าและขาออกของประเทศไทย โดยเฉพาะบนเส้นทางเรือระหว่างชัวเถา – กรุงเทพมหานคร – สิงคโปร์ตั้งแต่ครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ก็คือบริษัทเดินเรือโอเชียนสตีมชิป จำกัด หรือ โอ.เอส.เอส ซึ่งมีบริษัทอัลเฟร็ดฮอลท์ จำกัด (Alfred Holf & Company : AHC) แห่งเมืองลิเวอร์พูลในประเทศอังกฤษ ทำหน้าที่เป็นบริษัทจัดการอีกทอดหนึ่ง โดยบริษัทเดินเรือกลุ่มนี้ซึ่งเป็นบริษัทบุกเบิกทั้งการค้าขาเข้าขาออก และฝืน ระหว่างอินเดียกับจีนตั้งแต่ก่อนเกิดสงครามฝิ่นเสียด้วยซ้ำไป ได้กระโดดเข้ามาค้ากุลิจินอย่างเป็นล่ำเป็นสันซึ่งถือว่าเป็นธุรกิจที่สร้างผลกำไรมากที่สุดต่อผู้ที่เกี่ยวข้องทุกราย ยิ่งกว่าธุรกิจการลงทุนใด ๆ ซึ่งบริษัทเดินเรือของอังกฤษต่างก็เข้ามาคัดดวงผลประโยชน์อย่างเต็มที่ แม้จะเป็นธุรกิจที่เต็มไปด้วยการกดขี่ขูดรีดชาวจีนผู้ยากไร้เหล่านั้นก็ตาม²⁵ โดยบริษัท โอ.เอส.เอส หรืออีกชื่อหนึ่งว่าสายเดินเรือบลูฟินเนล นอกจากจะเป็นบริษัทเดินเรือกลไฟซึ่งนำเข้ากุลิจินแต่จี้จากเมืองชัวเถาเข้าสู่กรุงเทพมหานครมากที่สุดแล้ว บริษัทนี้ยังเป็นบริษัทเดินเรือที่นำข้าวไทยออกสู่ตลาดโลก โดยเฉพาะตลาดทางภาคใต้ของจีน มลายู และหมู่เกาะอินเดียตะวันออกของดัตช์ โดยผ่านทั้งท่าเรือชัวเถา ท่าเรือฮ่องกง และท่าเรือสิงคโปร์อีกทอดหนึ่ง เมื่อธุรกิจการขนส่งทั้งข้าวไทยและกุลิจินระหว่างสิงคโปร์กับกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมากในทศวรรษ 1880 เครือข่ายสายเดินเรือบลูฟินเนล ภายใต้การบริหารของบริษัท อัลเฟร็ดฮอลท์ จำกัด (AHC) อีกทอดหนึ่งนั้นก็ได้ตัดสินใจเปิดเดินเรือกลไฟประจำระหว่างกรุงเทพมหานครกับสิงคโปร์ใน ค.ศ. 1882 ต่อมายังได้ส่งต่อเรือกลไฟขนาดใหญ่ที่มีน้ำหนักลำละ 1,000 ตันอีก 4 ลำใน ค.ศ. 1889 เพื่อทำหน้าที่ขนส่งข้าวไทยจากกรุงเทพมหานครออกสู่ตลาดโลกอย่างเต็มที่ตั้งแต่นั้นมา²⁶ ด้วยเหตุผลนี้เองจึงทำให้บริษัท อัลเฟร็ดฮอลท์ จำกัด (AHC) สามารถกอบโกยกำไรมหาศาลจากการนำเข้ากุลิจินและสินค้าจากต่างประเทศเข้าสู่กรุงเทพมหานคร พร้อมกับนำสินค้าขาออกของไทยโดยเฉพาะข้าวสู่ตลาดโลกที่สำคัญคือ ภาคใต้ของประเทศไทยและสิงคโปร์ตลอดมาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยบริษัทนี้ได้ประเมินว่าเรือขนส่งในเครือแต่ละลำที่เข้าออกเฉพาะท่าเรือกรุงเทพมหานครในแต่ละปีสามารถทำกำไรได้ไม่ต่ำกว่า 10,000 ปอนด์หรือเทียบเท่ากับประมาณ 90,000 บาทต่อลำในขณะนั้น ซึ่งเท่ากับประมาณร้อยละ 1 ของมูลค่าการส่งออกข้าวไทยสู่ตลาดโลกในแต่ละปี ชำร่วยยิ่งไปกว่านั้น บริษัท อัลเฟร็ดฮอลท์ จำกัด และเรือกลไฟทั้งหมดในเครือบลูฟินเนลยังกลายเป็นผู้ขนส่งข้าวไทยออกสู่ตลาดโลกรายใหญ่ที่สุดตั้งแต่นั้นมา โดยใน ค.ศ. 1890 บริษัทเดินเรืออังกฤษกลุ่มนี้ได้ครอบครองส่วนแบ่งการส่งออกข้าวไทยสู่เกาะสิงคโปร์ถึงร้อยละ 49 และครอบครองส่วนแบ่งการส่งออกข้าวไทยสู่ตลาดยุโรปอื่น ๆ ถึงร้อยละ 42 ต่อมาพอถึงครั้งแรกของทศวรรษ 1900 เครือข่ายสายเดินเรือกลุ่มนี้แค่เพียงกลุ่มเดียว กลับขยายการผูกขาดส่งข้าวไทยออกสู่ตลาดสิงคโปร์ถึงร้อยละ 60 และสู่ตลาดยุโรปอื่น ๆ ถึงร้อยละ 55 ของธุรกิจการส่งออกข้าวไทยทั้งหมดตลอดช่วง ค.ศ. 1900-1904²⁷

นอกจากนั้น บริษัทเรืออังกฤษอื่น ๆ ที่เหลือถึงแม้จะมีขนาดไม่ใหญ่นักถ้าหากเปรียบเทียบกับบริษัทอัลเฟร็ดฮอลท์ จำกัดข้างต้น แต่บริษัทอังกฤษเหล่านั้นก็มีส่วนสำคัญในการขนส่งกุลิจินและสินค้าขาเข้าต่าง ๆ จากโลกภายนอกสู่กรุงเทพมหานคร ในเวลาเดียวกัน ก็จะนำทั้งข้าว ไม้สัก ดีบุก และสินค้าขาออก

อื่นๆ จากประเทศไทยสู่ตลาดโลก ขณะที่เรือกลไฟของชาติตะวันตกอื่นๆ โดยเฉพาะเยอรมันซึ่งกำลังจะกลายเป็นคู่แข่งสำคัญของบริษัทรืออังกฤษในช่วงก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 บริษัทเหล่านี้ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ยังไม่อยู่ในฐานะที่จะมีส่วนแบ่งสำคัญในการค้าระหว่างประเทศไทยกับโลกภายนอกในขณะนั้นได้แต่อย่างใด ดังเช่นกงสุลอังกฤษได้รายงานกลับไปยังลอนดอนใน ค.ศ. 1890 ว่า “เรือกลไฟซึ่งบริการขนส่งเป็นประจำบนเส้นทางระหว่างสิงคโปร์กับกรุงเทพมหานครโดยมีอยู่รวม 10 ลำนั้น 5 ลำเป็นของบริษัท อัลเฟร็ดฮอลท์ จำกัด (AHC) ส่วนบนเส้นทางขนส่งระหว่างกรุงเทพมหานครกับฮ่องกงซึ่งมีเรือกลไฟวิ่งอยู่เป็นประจำรวม 11 ลำนั้น ส่วนเป็นเรือของบริษัทชาวอังกฤษเพียง 2 บริษัทเท่านั้นคือ ในจำนวนนั้น 8 ลำเป็นของบริษัท สก็อตติชโอเรียนตัลสตีมชิป จำกัด (The Scottish Oriental Steamship Co., Ltd.) ส่วนที่เหลืออีก 3 ลำเป็นของบริษัท แมบริดลี่ จำกัด (Messrs Bradley & Company Ltd.) ในเมืองซัวเถา²⁸ หรือกล่าวโดยสรุป เรือกลไฟที่แล่นเข้าออกท่าเรือกรุงเทพมหานครในช่วงต้นทศวรรษ 1890 มากกว่าร้อยละ 75 ของจำนวนทั้งหมด ส่วนเป็นเรือกลไฟของกลุ่มทุนอังกฤษ อย่างไรก็ตาม อิทธิพลของบริษัทเดินเรืออังกฤษที่ผ่านน้ำทะเลจีนใต้ก็ประสบปัญหาการทำหายอย่างจริงจังจากกลุ่มทุนเยอรมันภายใต้การนำของบริษัท นอร์ทเยอรมันลอยด์สตีมชิป จำกัด (The North German Lloyd Steamship Co., Ltd.) ซึ่งได้รับการสนับสนุนเงินทุนอย่างเต็มที่จากรัฐบาลของตน เพื่อแสดงแสนยานุภาพทางเรือและเพื่อแสวงวงล้อมของกองเรืออังกฤษในน่านน้ำตะวันออกไกลอย่างจริงจังตั้งแต่ช่วง ค.ศ. 1899-1900 โดยบริษัทเยอรมันกลุ่มนี้ได้เข้าไปซื้อกิจการเรือกลไฟทั้งหมดรวม 11 ลำของบริษัท อีสต์อินเดียโอเชียนสตีมชิป จำกัด ซึ่งเคยเปิดบริการขนส่งสินค้าและผู้โดยสารบนเส้นทางระหว่างสิงคโปร์กับกรุงเทพมหานคร และได้ซื้อกิจการเดินเรือกลไฟทั้งหมดรวม 14 ลำจากบริษัท สก็อตติชโอเรียนตัลสตีมชิป จำกัด ซึ่งเคยเปิดบริการพาณิชย์บนเส้นทางระหว่างฮ่องกงกับกรุงเทพมหานครในเวลาไล่เลี่ยกันอีกด้วย จึงทำให้จำนวนเรือเดินทะเลของบริษัทเยอรมันรายนี้ซึ่งเดิมใน ค.ศ. 1898 มีส่วนแบ่งเพียงร้อยละ 6 ขณะที่บริษัทเดินเรือของอังกฤษมีส่วนแบ่งสูงถึงร้อยละ 76 ของจำนวนเรือกลไฟทั้งหมดซึ่งได้เข้าออกท่าเรือกรุงเทพมหานครในปีนั้น ได้เพิ่มส่วนแบ่งขึ้นอย่างรวดเร็ว กลายเป็นจำนวนเรือกลไฟของบริษัทเยอรมันเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 44 ขณะที่จำนวนเรือกลไฟของบริษัทอังกฤษต่างๆ ได้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 15 ของจำนวนเรือกลไฟทั้งหมด ที่เข้ามาให้บริการในท่าเรือกรุงเทพมหานครตลอดช่วงปี ค.ศ. 1902²⁹

ตั้งแต่นั้นมา กองเรือพาณิชย์ของเยอรมันจึงกลายเป็นกองเรือต่างชาติที่มีบทบาทครอบงำการขนส่งสินค้าเข้าและขาออก รวมทั้งการขนส่งผู้โดยสารเข้าสู่กรุงเทพมหานคร เหนือกว่ากองเรือพาณิชย์ของชาติตะวันตกอื่นๆ ตลอดมาจนกระทั่งถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 เกิดขึ้นแล้ว บทบาทของกองเรือเยอรมันก็จะสิ้นสุดลงเมื่อรัฐบาลไทยได้ประกาศยึดเรือเยอรมันทั้งหมดในน่านน้ำของตน ในฐานะเรือชนชาติศัตรู เพราะประเทศไทยได้ประกาศเป็นพันธมิตรกับอังกฤษในการทำสงครามโลกดังกล่าว โดยบทบาทของบริษัทเรือกลไฟอังกฤษก็จะกลับมาผจญและครอบงำการค้าต่างประเทศของไทยอีกครั้งหนึ่งหลังจากนั้นแล้ว ยังกลับเข้ามามีบทบาทครอบงำการค้าชายฝั่งทะเลรอบ ๆ อ่าวไทยและบริเวณเมืองท่าชายฝั่งทะเลอันดามันเพิ่มมากขึ้นกว่าในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งนั้นจะเกิดขึ้นเสียด้วยซ้ำไป ถึงแม้ว่าทั้งขุนนางไทยและบรรดาพ่อค้า

เชื้อสายจีนบางคนในกรุงเทพมหานครได้พยายามหาทางเรียกร้องให้รัฐบาลหันมาให้ความสำคัญกับการพัฒนาองเรือพาณิชย์ของไทย เพื่อให้เข้ามามีส่วนแบ่งในการทำธุรกิจพาณิชย์นาวี ซึ่งขณะนั้นได้หวนกลับมาอยู่ภายใต้การครอบงำของกองเรือของชาวต่างชาติเป็นส่วนใหญ่ โดยเรือเดินทะเลของอังกฤษมีบทบาทสำคัญสูงสุดเหนือกว่าบรรดาเรือเดินทะเลของคู่แข่งต่างชาติอื่นๆ ตลอดมา ในที่สุดถึงแม้ว่าพระคลังข้างที่ กองทัพเรือและตระกูลขุนนางไทยได้ตัดสินใจลงทุนจัดตั้งบริษัท เรือกลไฟสยาม จำกัด (The Siamese Steamship Co., Ltd.) ขึ้นมาในเดือนเมษายน ค.ศ. 1918 ด้วยทุนจดทะเบียน 1 ล้านบาท เพื่อนำไปใช้เป็นทุนในการดำเนินกิจการเดินเรือกลไฟจำนวน 21 ลำ ซึ่งรัฐบาลไทยได้ยืมมาจากบริษัทเดินเรือของชาวเยอรมันในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้นเอง³⁰

อย่างไรก็ตาม ธุรกิจการเดินเรือกลไฟทั้งบริการขนส่งสินค้าและผู้โดยสารระหว่างกรุงเทพมหานครกับเมืองท่าต่างๆ ในทะเลจีนใต้และระหว่างกรุงเทพมหานครกับเมืองท่าต่างๆ ในอ่าวไทยของบริษัท เรือกลไฟสยาม จำกัด ก็ต้องประสบปัญหาขาดทุนสะสมเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ตั้งแต่เริ่มดำเนินกิจการ เพราะทั้งกับตันและลูกเรือชาวไทยส่วนใหญ่ นอกจากจะไม่มีประสบการณ์และความชำนาญมากพอสำหรับการรักษาดูแลเรือเดินทะเล ซึ่งมีอายุการใช้งานมาอย่างยาวนานตลอดช่วงก่อนเกิดสงครามโลกครั้งนั้นแล้ว บริษัทเดินเรือกลไฟสยาม จำกัดยังถูกคู่แข่งอื่นๆ โดยเฉพาะชมรมเดินเรือของบริษัทอังกฤษแต่ละราย ซึ่งต้องการครอบงำการขนส่งทางเรือระหว่างกรุงเทพมหานครกับฮ่องกง และกรุงเทพมหานครกับสิงคโปร์ต่อไปอย่างมั่นคงตลอดช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้ขยายธุรกิจแข่งขันโดยการตัดราคาค่าระวางบรรทุกสินค้า ค่าธรรมเนียม และค่าประกันภัย เป็นต้น จนกระทั่งกองเรือพาณิชย์ของบริษัท เรือกลไฟสยาม จำกัด ไม่อยู่ในฐานะที่จะแข่งขันกับบรรดาชมรมเดินเรือของคนในบังคับอังกฤษเพิ่มขึ้นตลอดเวลา บริษัทนี้จึงต้องตัดสินใจว่าจ้างให้บริษัท บอร์เนียว จำกัด เข้าไปทำหน้าที่บริหารและจัดการฟื้นฟูกิจการของตนเองอยู่ระยะหนึ่ง แต่ในที่สุดเมื่อทนแก้ไขปัญหาดขาดทุนหนักหมกหมมต่อไปไม่ได้แล้ว ในที่สุดบริษัท เรือกลไฟสยาม จำกัด ก็ได้ล้มละลายไป และกองเรือพาณิชย์ของบริษัทอังกฤษแต่ละราย ทั้งของผู้มีสัญชาติอังกฤษและผู้ที่มีสัญชาติจีนแต่เป็นคนในบังคับอังกฤษ ก็ได้กลับมาผงาดผูกขาดการขนส่งทางทะเลของประเทศไทยไว้ได้อย่างเหนียวแน่นตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1920 เป็นต้นมา โดยมีบริษัทเดินเรือของชาวต่างชาติอื่น ๆ เช่น บริษัทอีสต์เอเชียติก จำกัด (East Asiatic Co., Ltd.) และบริษัทเดินเรือขนาดเล็กของญี่ปุ่นอีก 2 – 3 บริษัท³¹ กลายเป็นกองเรือประดับขนาดเล็กที่ไม่มีโอกาสแข่งขันกับชมรมเดินเรืออังกฤษในน่านน้ำไทยและประเทศเพื่อนบ้านต่อไปอีกยาวนาน

บทบาทของธนาคารพาณิชย์ระหว่างประเทศ

ประเทศไทยก็เหมือนกับประเทศอื่น ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ ซึ่งมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจและธุรกรรมพาณิชย์ในรูปแบบต่าง ๆ มาตั้งแต่สมัยโบราณกาล ก่อนที่จะมีการสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกของครั้งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 13 เสียด้วยซ้ำไป³² ขณะเดียวกัน วิวัฒนาการของการแลกเปลี่ยนหรือซื้อขายสินค้าทั้งภายในรัฐและระหว่างรัฐ โบราณยุคนั้นเป็นต้นมาจนถึงสมัยต้น

รัตนโกสินทร์ หรือก่อนที่ประเทศไทยจะมีการผลิตธนบัตรซึ่งทำด้วยกระดาษ เพื่อเป็นสื่อกลางสำคัญในการแลกเปลี่ยนสินค้าต่าง ๆ เหมือนในยุคปัจจุบัน ดินแดนต่าง ๆ ในประเทศไทยขณะนั้น ก็เคยมีการใช้ทั้งเบี้ยหอย เหรียญเงินล้านนา เหรียญเงินในหัวเมืองภาคใต้ รวมทั้งเหรียญโลหะอื่น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ใช้แร่ธาตุที่ขุดได้ในแต่ละท้องถิ่นเป็นส่วนผสมสำคัญ เช่น เงินเหรียญที่มีส่วนผสมคินุกและตะกั่วมากบ้างน้อยบ้างของบรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคใต้และคาบสมุทรมลายู เป็นต้น³³

โดยสื่อกลางสำหรับแลกเปลี่ยนสินค้าของแต่ละหัวเมืองโบราณซึ่งเคยตั้งอยู่ในส่วนต่างๆ ของประเทศไทยปัจจุบัน นอกจากในแต่ละดินแดนเหล่านั้นจะมีชื่อเรียกและเอกลักษณ์รูปแบบแตกต่างกันแล้ว ในเมืองหลวงหรือศูนย์กลางอำนาจรัฐไทยแต่ละยุคแต่ละสมัย ยังมีการใช้ทั้งเบี้ยหอยและเงินพดด้วงเป็นสื่อกลางสำหรับการแลกเปลี่ยนสินค้าต่างๆ มาตั้งแต่ยุคสุโขทัยจนถึงยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งมีอายุไม่ต่ำกว่า 600 ปีอีกด้วย ถึงแม้ว่าการใช้เบี้ยหอยและเงินพดด้วงเหล่านั้น เพื่อเป็นสื่อกลางในการทำธุรกรรมพาณิชย์ทุกรูปแบบตลอดช่วงเวลาดังกล่าว อาจจะมีวิธีการที่ไม่มีความสลับซับซ้อนอะไรมากนัก เพราะเป็นระบบการใช้และปริวรรตเงินตราอย่างง่าย ๆ แต่ก็ถือว่ามีความเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัยเป็นส่วนใหญ่ด้วย ในขณะที่เบี้ยหอยส่วนใหญ่ก็อาศัยพ่อค้าชาวต่างด้าวที่ขบสาหาตามชายทะเลหรือหมู่เกาะต่างๆ เช่น หมู่เกาะมัลดีฟและหมู่เกาะฟิลิปปินส์ เพื่อนำมาใช้เป็นตัวกลางแลกเปลี่ยนในการซื้อขายสินค้าตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว ส่วนเงินเหรียญต่างๆ ส่วนใหญ่ก็นำเนื้อโลหะเงินมาจากต่างประเทศอีกต่อหนึ่ง เพื่อนำมาหลอมเป็นเงินตราใช้ในแต่ละหัวเมืองโบราณตลอดมา โดยในสมัยกรุงศรีอยุธยา เงินเหรียญซึ่งทางการแต่เพียงผู้เดียวเป็นผู้ผลิตขึ้นมาใช้แลกเปลี่ยนสินค้า ซึ่งเรียกกันว่าเงินพดด้วงนั้น ก็ล้วนทำด้วยเนื้อเงินที่นำเข้ามาจากต่างประเทศเหมือนหัวเมืองที่ทำการค้าสำคัญอื่นๆ ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในขณะนั้นเหมือนกัน โดยส่วนใหญ่ตีตราจักรหรือธรรมจักรและตราประจำรัชกาลต่างๆ ในขณะที่เดียวกัน กฎหมายตราสามดวงในสมัยกรุงศรีอยุธยา นอกจากจะระบุไว้อย่างชัดเจนว่า การผลิตเงินพดด้วงเป็นหน้าที่ผูกขาดของราชสำนักแล้ว ผู้ใดลักลอบผลิตเงินตราปลอมขึ้นมา ยังจะถูกลงโทษสถานหนัก โดยมีโทษสูงสุดถึงขั้นประหารชีวิตด้วย โดยเงินพดด้วงส่วนใหญ่ซึ่งใช้มาตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ล้วนทำด้วยเนื้อเงินแท้ โดยมีราคาของเงินพดด้วงที่ใช้ส่วนใหญ่มีราคาเป็นหนึ่งบาท รองลงมาเป็นสองสลึง หนึ่งสลึง เฟื้อง และสองไพ โดยมีเงินปลีกที่มีราคาต่ำสุดคือ เบี้ย³⁴

การใช้เบี้ยและเงินพดด้วงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้ดำรงต่อเนื่องตลอดมาจนกระทั่งถึงสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง รวมทั้งการทำสนธิสัญญาทางการค้าและพระราชไมตรีระหว่างไทยกับประเทศตะวันตกอื่นๆ ในปีต่อมา ตั้งแต่นั้นการค้าระหว่างประเทศของไทยนอกจากจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว มากขึ้นกว่าในอดีตก่อนหน้านี้หลายเท่าตัวแล้ว ปริมาณเงินบาทหรือเงินพดด้วงที่ใช้กันอยู่ในพระราชอาณาจักรก่อนหน้านี้ ก็เริ่มมีจำนวนไม่เพียงพอต่อการหมุนเวียนซื้อขายสินค้าในตลาดสำคัญๆ โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครและหัวเมืองชายทะเลซึ่งทำการค้ากับชาติตะวันตกเหล่านี้ ขณะที่โรงงานผลิตเงินพดด้วงของราชสำนัก ก็ไม่สามารถผลิตเงินพดด้วงให้เพียงพอกับอุปสงค์ที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมากหลัง ค.ศ. 1855 ในเวลาไม่นานนัก จึงเกิดปัญหาการขาดแคลนเงินพดด้วงขึ้นมาเรื่อยๆ แล้วยัง

เกิดปัญหามีผู้ลักลอบทำเงินพดด้วงปลอมขึ้นมาใช้ในท้องตลาด จนทางราชการไม่สามารถปราบปรามได้อย่างเด็ดขาดด้วย ในที่สุด การค้าขายโดยทั่วไปก็เกิดความชุกชุกมากขึ้น เพราะเงินตราซึ่งหมุนเวียนในท้องตลาดทั่วไป มิใช่พอเพียงสำหรับการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าซึ่งกันและกัน อีกทั้งเครื่องมือที่ใช้ทำเงินพดด้วงก็เป็นเครื่องมือดั้งเดิมของราชสำนักซึ่งใช้มาตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ปริมาณเงินพดด้วงซึ่งผลิตขึ้นได้จึงไม่สามารถนำมาให้บริการแลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะพ่อค้าอังกฤษและชาวตะวันตกอื่นๆ ซึ่งเพิ่มจำนวนเข้ามาค้าขายในกรุงเทพมหานคร หัวเมืองชายทะเลภาคใต้ และหัวเมืองล้านนาไทยตั้งแต่ครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 อย่างเห็นได้ชัดจนมาก พ่อค้าเหล่านี้จึงนิยมเอาเงินเหรียญซึ่งใช้ในอาณานิคมของพวกเขาหรือในเมืองท่าสำคัญอื่นๆ ทวีปเอเชียขณะนั้น ซึ่งล้วนใช้เงินเหรียญประเภทต่างๆ ที่ใช้เนื้อเงินบริสุทธิ์จากอาณานิคมเม็กซิโกของสเปน มาหลอมละลายใหม่ แล้วใช้ผลิตเงินเหรียญพื้นเมืองของแต่ละอาณานิคมตะวันตกเหล่านั้นอีกทอดหนึ่ง เฉกเช่นเดียวกับการทำเงินเหรียญหรือเงินพดด้วงของไทยในช่วงเวลาเดียวกัน แต่จะแตกต่างกันก็เฉพาะปริมาณเนื้อเงินบริสุทธิ์และรูปทรงของแต่ละเงินเหรียญเหล่านั้น เช่น เงินรูปในอาณานิคมอินเดียและพม่า และเงินเหรียญใน The Straits Settlements ของอังกฤษเป็นต้น³⁵ ขณะเดียวกัน พ่อค้าชาวตะวันตกบางคนก็หาทางออกเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวกันเอง เช่น ในหัวเมืองล้านนาไทย พ่อค้าชาวอังกฤษก็นำเงินรูปซึ่งใช้กันแพร่หลายทั่วอาณานิคมพม่าในขณะนั้นแล้ว ส่วนในหัวเมืองอื่นๆ ของคาบสมุทรมาเลย์ ซึ่งมีการใช้เงินเหรียญเม็กซิกันและเงินเหรียญของ The Straits Settlements มานานแล้ว บรรดาพ่อค้าจีน มาเลย์ และอังกฤษก็นิยมนำเงินเหรียญเหล่านั้นมาทำการซื้อขายสินค้ากับพ่อค้าจีนและพ่อค้าชาวพื้นเมืองในแต่ละหัวเมืองเพิ่มขึ้นตลอดมา นอกจากนั้นแล้ว ในช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง บรรดาพ่อค้าอังกฤษและชาวตะวันตกอื่นๆ ผู้เข้ามาทำการค้าขายในกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นก็พยายามนำเอาเงินเหรียญต่างๆ เหล่านี้ซึ่งพวกเขาสามารถจับจ่ายใช้สอยได้โดยสะดวกในเมืองท่าอื่นๆ ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขณะนั้น แต่ก็มีราษฎรชาวไทยบางคนซึ่งไม่เคยรู้จักใช้เงินเหรียญเหล่านั้นมาก่อน ไม่ยอมรับเงินเหรียญแต่ละชนิดที่พ่อค้าชาวต่างชาตินำมาใช้แลกเปลี่ยนสินค้ากับพวกตนบ้าง จนกระทั่งพ่อค้าเหล่านี้ซึ่งส่วนใหญ่คือพ่อค้าชาวตะวันตก ต้องหาทางออกโดยการนำเอาเงินเหรียญของพวกเขาไปจ้างพระคลังมหาสมบัติหลอมละลาย แล้วเปลี่ยนแปลงเป็นเงินพดด้วงอีกทอดหนึ่ง สถานกงสุลอังกฤษในกรุงเทพมหานครยังได้ทำหน้าที่สื่อเรียกร้องให้ทางรัฐบาลไทย หาทางออกโดยเปิดรับบริการหลอมเงินเหรียญของพ่อค้าเหล่านั้น เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกและส่งเสริมการค้าต่างประเทศของไทยอย่างเร่งด่วนด้วย

ในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ประกาศให้ราษฎรสามารถใช้เงินเหรียญต่างประเทศที่พ่อค้าฝรั่งหรือพ่อค้าชาวต่างชาตินำเข้ามาใช้ในท้องตลาดทั่วไปเหมือนอย่างเงินตราของไทย ทั้งนี้เพื่อให้ราษฎรค้าขายกันได้สะดวก โดยให้ตีตราแผ่นดินเป็นเงินเหรียญนอกให้ราษฎรเชื่อถือ เพราะในตอนแรก ๆ นั้น ราษฎรไม่กล้าจะรับไว้ทั้งๆ ที่ทางราชการได้กำหนดอัตราแลกเปลี่ยนไว้อย่างแน่นอนในอัตรา 5 บาทต่อ 3 เหรียญก็ตาม แต่ราษฎรไทยโดยทั่วไปก็ยังคงไม่ค่อยมั่นใจนักที่จะใช้เงินเหรียญนอก และบางคนก็ยังคงปฏิเสธการรับจ่ายด้วยเงินเหรียญนอกต่อไปอีกหลายเดือนตลอดปลายปี ค.ศ. 1857³⁶ แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ปัญหาเงินตราไม่เพียงพอไหลเวียนในท้องตลาด เพราะชาวไทยทั่วไปหรือพ่อค้า

จีนบางคนซึ่งยังไม่คุ้นเคยกับการใช้เงินเหรียญต่างประเทศมาก่อน คนเหล่านี้ก็ยังคงหาทางบ้ายเบี้ยงที่จะรับเงินเหรียญเหล่านั้น โดยยังคงมุ่งมั่นที่จะรับซื้อขายสินค้าด้วยเงินพดด้วงของทางการไทยซึ่งตนเองมีความคุ้นเคยมาก่อน จนกระทั่งความต้องการที่จะใช้เงินพดด้วงเพิ่มมากขึ้นตามการขยายตัวของการค้าระหว่างประเทศยุคหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงตลอดเวลา ในที่สุดก็ทำให้ปัญหาการปลอมแปลงเงินพดด้วงเพิ่มมากขึ้นเป็นเงาตามตัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงกษาปณ์ตามแบบอย่างในอาณานิคมตะวันตกในเอเชียขณะนั้น โดยเหรียญกษาปณ์ที่จะผลิตขึ้นจากทางราชการต่อไปนี้จะมีลักษณะรูปทรงแบน ซึ่งต่อไปคนไทยจะเรียกกันทั่วไปว่า “เงินแป” และมีลักษณะคล้ายคลึงกับเงินเหรียญของชาวต่างชาติ แต่จะไม่เหมือนกับเงินพดด้วงเดิม ซึ่งชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า “เงินกลม” ตามลักษณะรูปทรงของเงินตราที่แตกต่างกันนั่นเอง โดยเครื่องจักรที่จะนำมาใช้ผลิตเหรียญกษาปณ์ไทยรุ่นแรกนี้ ได้สั่งซื้อโดยตรงจากบริษัท เทเลอร์แอนด์แชลเลน จำกัด (Taylor and Challen Co., Ltd.) จากเมืองเบอร์มิงแฮม (Birmingham) ในประเทศอังกฤษ พร้อมกับเดินเครื่องผลิตเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1860³⁷

โดยเงินแปหรือเงินตราสยามรุ่นแรกซึ่งผลิตจากเนื้อเงินบริสุทธิ์เหมือนกับเงินพดด้วงเดิมที่พระคลังมหาสมบัติเคยผลิตมานั้น จะมีตราพระมหามงกุฎกับจักรอยู่ทั้ง 2 ข้าง อีกด้านหนึ่งก็เป็นรูปช้างเผือกอยู่ในวงจักร ซึ่งจะมีราคาและขนาดต่างกันรวม 3 ชนิดคือ หนึ่งบาท กึ่งบาท และหนึ่งสลึง และยังมีเหรียญทองคำอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งมีราคาเหรียญละ 10 สลึงอีกด้วย ในเวลาเดียวกัน เงินพดด้วงเดิมซึ่งเคยใช้อยู่ในท้องตลาดทางราชการก็ยังคงอนุญาตให้มีการใช้กันต่อไป แต่จะไม่มีการผลิตเพิ่มขึ้นอีก ไม่นานปัญหาการขาดแคลนเงินเหรียญของทางราชการไทย เพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการซื้อขายสินค้าต่าง ๆ โดยเฉพาะในกรุงเทพมหานครก็ค่อยๆ ทยอยหายไปเรื่อยๆ พร้อมกันนั้น รัฐบาลได้สั่งซื้อเครื่องจักรผลิตเงินเหรียญกษาปณ์จากประเทศอังกฤษ เข้ามาใช้ในโรงกษาปณ์ของพระคลังมหาสมบัติเพิ่มเติมอีกหลายเครื่องใน ค.ศ. 1862 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้โรงกษาปณ์แห่งนี้ผลิตเหรียญดึบออกมาใช้แทนเบี้ยหอยเป็นครั้งแรกอีกด้วย ถัดจากนั้นมาอีก 3 ปี ใน ค.ศ. 1865 พระองค์ยังทรงโปรดให้ผลิตเหรียญทองแดงออกมาเป็นเงินตราอีก 2 ขนาด โดยมีราคาระหว่างเหรียญเงินกับเหรียญดึบอีกด้วย ในที่สุดการใช้เบี้ยหอยก็ค่อยๆ หายไปจากตลาดการค้าของไทย ขณะที่เหรียญเงิน เหรียญทองแดง และเหรียญดึบก็ค่อยๆ เพิ่มบทบาทในฐานะสื่อกลางของธุรกิจการค้าเพิ่มขึ้นมาแทนที่เงินพดด้วงเดิม ซึ่งมักจะถูกเก็บสะสมไว้ในแต่ละครัวเรือนที่มีฐานะพอมีอันจะกินทั่วไปบ้าง ส่วนที่เหลือในท้องตลาดก็มักจะถูกทางโรงกษาปณ์นำไปหลอมละลายใหม่เพื่อใช้เป็นวัตถุดิบสำหรับผลิตเหรียญแปต่างๆ เพิ่มขึ้น เหรียญทองคำซึ่งผลิตขึ้นมาในช่วงต้นนั้น บรรดาขุนนางและพ่อค้าที่มีฐานะมั่งคั่งก็มักนิยมเก็บไว้ใช้เป็นเครื่องประดับในลักษณะแบบเดียวกับทองรูปพรรณต่าง ๆ ในที่สุดเมื่อทางราชการไม่ได้ผลิตใหม่เพิ่มเติมแล้ว เหรียญทองเหล่านี้ก็ค่อยๆ หายไปจากท้องตลาดในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหมือนกัน³⁸

ใน ค.ศ. 1869 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลก็ได้ออกเหรียญเงินตราพระเกี้ยวขึ้นใช้ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เป็นไปตามประเพณีการเปลี่ยนแปลงรัชกาลใหม่ โดยมีรูปลักษณะคือ เหรียญด้านหนึ่งเป็นตราพระเกี้ยว มีพานรอง 2 ชั้นและมีฉัตรตั้ง 2 ข้าง ส่วนอีกด้านหนึ่งก็

ยังคงเป็นรูปข้างเผือกอยู่ในวงจักร เหมือนเหรียญในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเงินเหรียญกษาปณ์ที่ทำขึ้นในรัชกาลนี้มีทั้งหมด 3 ขนาดคือ เหรียญบาท เหรียญสลึง และเหรียญเฟื้อง ในเวลาใกล้เคียงกัน ยังมีการผลิตเหรียญตึกขึ้นมาอีกชนิดหนึ่ง มีดวงตราคล้ายคลึงเหรียญเงินแต่ละชนิดข้างต้นคือ ด้านหนึ่งของเหรียญจะมีตราพระเกี้ยวและพานรองสองชั้น แต่มีฉัตรตั้ง 1 ข้าง และมีจุดไขปลารอบวงกลมของเหรียญ ส่วนอีกด้านหนึ่งของเหรียญจะเป็นรูปข้างในวงจักร มีเลขและอักษรไทยว่า “๑๖ อัฐเฟื้อง” ซึ่งจะมีขนาดใหญ่กว่าอัฐตึกในรัชกาลที่ 4 ที่มีราคาเพียง 1 โสฬสเท่านั้น³⁹

อย่างไรก็ตาม ใน ค.ศ. 1873 เมื่อราคาระเบิดตึกและแร่ทองแดงในตลาดโลกมีราคาสูงขึ้น ก็ได้ส่งผลกระทบต่อเงินปลีกหรือเงินตราซึ่งมีราคาต่ำกว่า 1 เฟื้องทั่วไป ซึ่งเดิมทางราชการเคยใช้ตึกหรือทองแดงเป็นวัตถุดิบในการผลิตเงินปลีกแต่ละประเภทเหล่านั้นเช่น ชิก เลี้ยว อัฐ โสฬส และเบี้ย เป็นต้น แต่เมื่อราคาสินแร่เหล่านี้เพิ่มสูงขึ้นในตลาดโลกอย่างรวดเร็วมาก พ่อค้าบางคนจึงฉวยโอกาสแสวงหากำไรทันทีโดยเอาเหรียญตึกและเหรียญทองแดงเหล่านั้นมาหลอมเป็นแท่งเพื่อส่งออกไปขายในตลาดต่างประเทศ และสามารถสร้างผลกำไรได้อย่างง่ายดายจากผลต่างของราคาสินแร่กับราคาที่ตราไว้เป็นเหรียญปลีกเหล่านั้น จนกระทั่งเหรียญกษาปณ์ราคาต่ำเหล่านั้นหรือเงินปลีกต่างๆ ซึ่งเคยใช้หมุนเวียนในท้องตลาดทั่วไปในประเทศไทย ต้องขาดแคลนลงอย่างรวดเร็วและกลายเป็นปัญหาต่อการค้าขายทั่วไปของราษฎรอยู่ระยะหนึ่งแล้ว รัฐบาลไทยยังต้องตัดสินใจสั่งทำเหรียญทองแดงเพิ่มเติมจากเมืองกลักัดตา ผ่านทางผู้สำเร็จราชการอาณานิคมอินเดียของอังกฤษ พร้อมกับการสั่งซื้อเครื่องจักรผลิตเหรียญกษาปณ์และสั่งทำเงินปลีกเป็นเหรียญทองแดงเพิ่มเติมจากประเทศอังกฤษอีกด้วย ควบคู่ไปกับการจัดทำเงินกระดาศชนิดราคาต่ำเรียกว่า “อัฐกระดาศ” ขึ้นมาใช้เป็นการชั่วคราวตั้งแต่ ค.ศ. 1874 ต่อมาใน ค.ศ. 1876 เมื่อเครื่องจักรรุ่นใหม่จากประเทศอังกฤษมาถึงเรียบร้อยแล้ว โรงกษาปณ์ของรัฐบาลก็เริ่มทำเงินเหรียญรุ่นใหม่ออกจำหน่ายเพียงพอกับความต้องการของตลาดการค้าและเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็วในขณะนั้นได้สำเร็จ โดยเงินเหรียญรุ่นใหม่ที่เพิ่มจำนวนขึ้นมามากนั้น ก็มีทั้งหมด 3 ขนาดคือ หนึ่งบาท เหรียญสลึง และเหรียญเฟื้อง ซึ่งมีพิถักอัตราเท่ากับที่เคยผลิตมาก่อนหน้านั้น พร้อมกับโปรดให้ผลิตเหรียญทองแดงชิกขึ้นมาเป็นเงินปลีกอีกอย่างหนึ่ง และถอนอัฐกระดาศออกไปจากตลาดจนหมดสิ้นด้วย ถัดจากนั้นมา ธุรกิจการค้าระหว่างประเทศและเศรษฐกิจภายในของประเทศไทยซึ่งขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็วมาก เนื่องจากปัจจัยสำคัญก็คืออัตราภาษีศุลกากรสำหรับสินค้าขาออก ซึ่งถูกสนธิสัญญาเบาว์ริงและสนธิสัญญาอื่นๆ ที่เลียนแบบตามได้กำหนดอัตราไว้ต่ำมากและตายตัวแน่นอนด้วยนั้น กลายเป็นปัจจัยกระตุ้นสำคัญทำให้อุปสงค์สินค้าขาออกของไทยในตลาดโลกเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ข้าว ไม้สัก อัญมณี และพริกไทย เป็นสินค้าขาออกสำคัญตั้งแต่นั้นมา ส่วนสินค้าขาออกอื่นๆ เช่น หนังสัตว์ ปลาเค็ม ผ้าไหม และของป่า ก็มีความสำคัญรองลงมาตามลำดับ นอกจากนั้น ปริมาณสินค้านำเข้าซึ่งพ่อค้าชาวตะวันตก โดยเฉพาะพ่อค้าอังกฤษนำเข้ามากระจายในท้องตลาดไทย ก็มีปริมาณเพิ่มสูงขึ้นตลอดเวลา สินค้านำเข้าสำคัญตั้งแต่นั้นมาก็ได้แก่ ผืน ผ้ายเหล็ก เหล็กกล้า กระสอบ เครื่องจักร ไม้ขีดไฟ น้ำมันเบนซิน น้ำตาล เหล้า และเครื่องประดับต่างๆ โดยสินค้านำเข้าจากทวีปยุโรป อังกฤษ และอาณานิคมอินเดียจะนำเข้ามาผ่านมาทางสิงคโปร์ สินค้านำเข้าจาก

สหรัฐอเมริกา จีน และญี่ปุ่นส่วนใหญ่จะนำเข้ามาผ่านทางฮ่องกง และผลพวงที่การค้าระหว่างประเทศของ ไทยเจริญรุ่งเรืองขึ้นเรื่อย ๆ ตลอดช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้นเอง พัฒนาการเหล่านี้จึงทำให้ ธนาคารระหว่างประเทศ ซึ่งเคยทำธุรกรรมการค้าและการพาณิชย์ในรูปแบบต่าง ๆ ผ่านทางสาขาของแต่ละ ธนาคารทั้งในฮ่องกง สิงคโปร์ และไชนง่อน จึงเริ่มให้ความสำคัญกับประเทศไทยเพิ่มขึ้นตลอดเวลา เพราะ นอกจากอุปสงค์การใช้เงินตราไทยและความต้องการในการแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศของบรรดา พ่อค้าชาวตะวันตก โดยเฉพาะพ่อค้าอังกฤษซึ่งต้องการเข้ามาติดต่อซื้อขายและลงทุนในธุรกิจต่างๆ ทั่ว ประเทศไทยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมาแล้ว ธนาคารพาณิชย์ของชาวอังกฤษและชาวฝรั่งเศส ยังแสดงท่าทีที่จะ เข้ามาลงทุนทำธุรกิจในประเทศไทย รวมทั้งการขออนุญาตออกใช้ “บัตรธนาคาร” ของตน เพื่ออำนวยความสะดวกในการชำระหนี้สินระหว่างธนาคารกับลูกค้า และการดำเนินธุรกรรมพาณิชย์อื่น ๆ โดยเฉพาะ การแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศขึ้นในประเทศไทยอย่างจริงจังอีกด้วย

โดยธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ในเกาะฮ่องกงของอังกฤษ ได้รับอนุญาตให้เข้ามาเปิดสาขาครั้งแรกในกรุงเทพมหานครเมื่อ วันที่ 2 ธันวาคม ค.ศ. 1888 โดยธนาคาร อังกฤษแห่งนี้เป็นธนาคารแรกสุดในประเทศไทย ได้รับความอนุเคราะห์และความช่วยเหลือในรูปแบบ ต่าง ๆ จากราชสำนักไทยเป็นอย่างดีตั้งแต่นั้นมาด้วย เช่น แม้กระทั่งสำนักงานสาขาแห่งแรกของธนาคารแห่งนี้ รัฐบาลไทยก็ได้อนุญาตให้นายเจ . อาร์. สมิธ (J.R. Smith) ซึ่งเป็นผู้จัดการคนแรกของธนาคารฮ่องกงและ เซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดสาขาประเทศไทยสามารถเลือกใช้อาคารว่างเปล่าของกรมศุลกากรหรืออาคารอื่น ใดที่ยังว่างเปล่าอยู่ของรัฐบาลไทยขณะนั้น เพื่อนำมาใช้เป็นสำนักงานสาขาชั่วคราวได้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้นำเงินส่วนพระองค์มูลค่าถึง 960,000 เหรียญเม็กซิกันเพื่อเปิดบัญชีเงินฝาก ประจำของธนาคารแห่งนี้เป็นการประเดิมตั้งแต่ต้นอีกด้วย⁴⁰ ต่อมาอีกไม่นานนัก ธนาคารระหว่างประเทศ ของอังกฤษอีกธนาคารหนึ่งคือ ธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัดก็ได้รับอนุญาตให้มาเปิดสาขาแห่งแรกใน กรุงเทพมหานครตั้งแต่ ค.ศ. 1894 ถัดจากนั้นอีก 3 ปีใน ค.ศ. 1897 ธนาคารอินโดจีน จำกัด (Banque de L'Indochine) ของเอกชนชาวฝรั่งเศส ก็ได้เข้ามาเปิดกิจการในกรุงเทพมหานครเช่นกัน ในบรรดาธนาคาร พาณิชย์ของชาวตะวันตกทั้ง 3 ธนาคารที่เข้ามาจัดตั้งสาขาในประเทศไทยเป็นครั้งแรกตลอดช่วง ค.ศ. 1888-1897 นั้น ทั้งธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดและธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัดของกลุ่มทุน อังกฤษถือว่าเป็นธนาคารพาณิชย์ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดสำหรับการครอบงำเศรษฐกิจไทย โดยเฉพาะในภาค ธุรกิจการนำเข้าและส่งออกซึ่งกำลังเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ตั้งแต่ก่อนหน้าที่จะเข้ามาเปิดสาขาในประเทศไทย ในช่วงนี้เสียด้วยซ้ำไป ส่วนธนาคารอินโดจีน จำกัดของทุนฝรั่งเศสมีบทบาทไม่มากนัก เพราะปริมาณ การค้าต่างประเทศของไทยกับอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศสเปรียบเทียบกันไม่ได้เลยกับการค้าระหว่าง ประเทศของไทยกับเมืองท่าสำคัญ ๆ ในอาณานิคมฮ่องกงและ The Straits Settlements ของอังกฤษ ทั้งในช่วง ก่อนหน้านั้นและช่วงถัดจากนั้นมาอีกหลายทศวรรษ ตัวอย่างเช่น การทำธุรกรรมต่าง ๆ ของบรรดาตัวแทน รัฐบาลไทยทั้งที่สิงคโปร์และปีนังตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งในการนำเข้าผ่านการจัดการของตน ก็มิจึงในสิงคโปร์ หรือ

การจัดการของบริษัท โกหวน จำกัด ของตระกูล ณ ระนองในปีนั้น หรือการนำเงินรายได้จากการขายสินค้าของหลวงในตลาดทั้งสองแห่งนั้น หรือการนำรายได้จากภาษีต่าง ๆ ในหัวเมืองภาคใต้ของรัฐบาลไทยไปเก็บรักษาและฝากไว้ในธนาคารต่างประเทศที่สิงคโปร์และที่ปีนัง ราชสำนักไทยก็ล้วนใช้บริการของธนาคารอังกฤษทั้ง 2 ธนาคารดังกล่าวใน The Straits Settlements ตลอดมาอีกด้วย⁴¹ นอกจากนั้นแล้ว ก่อนที่ธนาคารอังกฤษเหล่านี้จะเข้ามาเปิดสาขาเพื่อดำเนินธุรกิจอย่างจริงจังในประเทศไทย ธนาคารอังกฤษทั้ง 2 แห่งก็ได้ดำเนินธุรกิจและธุรกรรมพาณิชย์ต่างๆทางอ้อมในกรุงเทพมหานครก่อนหน้านี้้นานหลายปีแล้ว โดยธุรกิจทั้งหมดได้ถูกดำเนินการผ่านบริษัทตัวแทนของแต่ละธนาคารเหล่านี้ตลอดมา โดยในช่วงก่อนปี ค.ศ. 1888 นั้น ธุรกรรมต่างๆ ของธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดในประเทศไทยทั้งหมด ได้ดำเนินการผ่านบริษัทของชาวสวิสคือ บริษัทยัคเกอร์ซิกก์ จำกัด (Jucker Sigg & Co., Ltd.) ส่วนธนาคารชาร์เตอร์ด์ จำกัดได้ดำเนินธุรกิจต่างๆผ่านบริษัทของชาวเยอรมันคือ บริษัท เอ. มาร์ควาลด์ จำกัด (A. Markwald & Co., Ltd.) ซึ่งทั้งสองบริษัทตัวแทนของธนาคารอังกฤษเหล่านี้ ได้เปิดดำเนินกิจการธุรกิจอื่น ๆ รวมทั้งการเป็นบริษัทตัวแทนของธนาคารทั้ง 2 แห่งดังกล่าวข้างต้นอยู่ในกรุงเทพมหานครมานานแล้วก่อนหน้านี้⁴²

เมื่อธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดได้เปิดสาขาในกรุงเทพมหานครแล้ว ต่อมาในวันที่ 21 พฤษภาคม ค.ศ. 1889 ธนาคารแห่งนี้ก็ได้ออกบัตรธนาคาร (bank notes) ของตนเองขึ้นมา 7 ชนิดเพื่ออำนวยความสะดวกในการทำธุรกรรมต่างๆ ระหว่างธนาคารกับลูกค้า ซึ่งมีความจำเป็นต้องการใช้เงินตราเพื่อใช้ในการซื้อขายสินค้าต่าง ๆ ภายในประเทศไทยเพิ่มมากขึ้นตลอดมา แต่ต้องเผชิญปัญหาการที่โรงกษาปณ์ของทางราชการไทยไม่สามารถผลิตเหรียญเงินบาทราคาต่างๆ ได้ทันกับความต้องการของบรรดาลูกค้าของธนาคารบางคน ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดจึงจำเป็นต้องออกบัตรธนาคารเพื่อใช้อำนวยความสะดวกในการชำระหนี้ระหว่างธนาคารกับลูกค้าขึ้นมาทันทีขณะเดียวกัน รัฐบาลไทยก็เล็งเห็นความจำเป็นดังกล่าวเพราะตนเองไม่อยู่ในฐานะที่จะผลิตเหรียญเงินบาทในแต่ละราคา เพื่อนำมาใช้เป็นสื่อกลางในการซื้อขายสินค้าเข้าและขายออกให้กับบรรดาพ่อค้าเหล่านั้น ได้อย่างทั่วถึงและเพียงพอตามอุปสงค์ของเศรษฐกิจที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วมากในช่วงนั้น โดยบัตรธนาคารของธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดทั้ง 7 ชนิดราคานั้น ได้แก่ราคา 1 บาท ราคา 5 บาท ราคา 10 บาท ราคา 40 บาท ราคา 80 บาท ราคา 100 บาท และราคา 400 บาท พิมพ์ที่บริษัท บาร์เคลย์แอนด์ฟราย จำกัด (Barchay & Fry Co., Ltd.) ส่วนบัตรธนาคารของธนาคาร ชาร์เตอร์ด์ จำกัดได้ผลิตขึ้นมาใน ค.ศ. 1898 มี 7 ชนิดราคาเหมือนกัน คือ ราคา 1 บาท ราคา 5 บาท ราคา 10 บาท ราคา 20 บาท ราคา 40 บาท ราคา 80 บาท และราคา 400 บาท พิมพ์ที่บริษัท ดับบลิว. ดับบลิว. สเปิร์ก จำกัด (W.W. Sprague & Co., Ltd.) ในกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ⁴³ ธุรกรรมการค้าต่างๆ ในประเทศไทยได้รับอานิสงส์อย่างมากจากการที่ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด และธนาคารชาร์เตอร์ด์ จำกัดของกลุ่มทุนอังกฤษได้เข้ามาเปิดสาขาในกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะธุรกิจนำเข้าและส่งออกแทบทั้งหมดซึ่งผ่านท่าเรือกรุงเทพมหานครตั้งแต่นั้นมา ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดได้กลายเป็นผู้มีบทบาท

สำคัญสูงสุดเหนือกว่าธนาคารอื่น ๆ ทั้งหมดตั้งแต่นั้นมา ส่วนธนาคารชาร์เตอร์^๔ จำกัด ได้ขยายสาขาเข้าไปมีบทบาทครอบงำเศรษฐกิจดีบุกในจังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันตกตั้งแต่ ค.ศ. 1910 ด้วย รวมทั้งธุรกิจนำเข้าและส่งออกอื่น ๆ ของดินแดนแถบนั้นที่มีเกาะภูเก็ตเป็นศูนย์กลางสำคัญเรื่อยมา

ตั้งแต่ธนาคารอังกฤษแต่ละแห่งได้ออกบัตรธนาคารดังกล่าวข้างต้นออกมา โดยบัตรธนาคารเหล่านั้นแต่ละราคาก็มีลักษณะเป็นตั๋วสัญญาใช้เงินชนิดหนึ่ง ซึ่งธนาคารผู้เป็นเจ้าของบัตรแต่ละราคาเหล่านั้น ก็พร้อมที่จะยินยอมรับบัตรธนาคารของตนกลับคืนตลอดเวลา และพร้อมที่จะจ่ายเงินตราที่เป็นโลหะตามราคาที่พิมพ์ไว้บนบัตรธนาคารแต่ละใบ เพื่อใช้อำนวยความสะดวกในการชำระหนี้ ซึ่งเงินตราดังกล่าวอาจจะเป็นเงินเหรียญกษาปณ์ราคาต่าง ๆ หรือเงินพดด้วงของทางราชการไทย หรืออาจจะเป็นเงินเหรียญจากต่างประเทศในราคาต่าง ๆ ซึ่งทางราชการไทยได้อนุญาตให้ใช้ตลอดมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนอกจากรัฐบาลจะมีการผลิตเงินตราที่เป็นเงินเหรียญขึ้นมาใช้เอง และยังคงอนุญาตให้เงินพดด้วงที่ยังหลงเหลืออยู่ใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าต่าง ๆ ตลอดมาท่ามกลางปัญหาการขาดแคลนปริมาณเงินตราประเภทต่าง ๆ ของทางราชการแล้ว รัฐบาลยังได้อนุญาตให้บรรดาพ่อค้าและชาวต่างชาติ สามารถนำเงินตราจากต่างประเทศหรือดินแดนข้างเคียงอื่นๆ เพื่อเข้ามาใช้ในหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาจักรด้วย เช่น เงินเหรียญเม็กซิกัน เงินเหรียญของฮอลันดา เงินเหรียญของสิงคโปร์และปีนัง เงินเหรียญรูปของอินเดียและพม่า เงินเหรียญของจีน เงินเหรียญของญี่ปุ่น และเงินเหรียญอื่นๆ ที่ใช้ในอาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศสด้วย ^๕

เพราะฉะนั้นเมื่อธนาคารอังกฤษเหล่านี้พิมพ์บัตรธนาคารของตนขึ้นมาใช้อำนวยความสะดวกให้กับบรรดาลูกค้าของแต่ละธนาคารแล้ว ในเวลาไม่นาน ทั้งพวกพ่อค้าจีนโพ้นทะเล รวมทั้งบรรดาหน่วยงานราชการไทยทั่วไป ก็ค่อยยอมรับการชำระหนี้ด้วยบัตรธนาคารอังกฤษเหล่านี้ รวมทั้งบัตรธนาคาร อินโดจีนจำกัดของฝรั่งเศสอีกแห่งหนึ่งไปโดยไม่มีทางเลือกอื่นใดในที่สุดด้วย ทั้งที่ในตอนแรกที่บัตรธนาคารอังกฤษแต่ละแห่งเหล่านี้ออกใช้นั้น บรรดาพ่อค้าและนายเหมืองแร่ดีบุกทั่วไป ไม่ค่อยนิยมใช้บัตรธนาคารแต่ละประเภทเหล่านั้นมากนัก เพราะบัตรธนาคารแต่ละราคามีการพิมพ์เฉพาะภาษาไทยและภาษาอังกฤษเท่านั้น ไม่มีภาษาจีน แต่เมื่อบัตรธนาคารแต่ละราคาเหล่านี้ถูกส่งกลับไปพิมพ์ภาษาจีนเพิ่มเติมในโรงพิมพ์ที่กรุงลอนดอนแล้ว ความนิยมบัตรธนาคารเหล่านี้จึงแพร่หลายมากขึ้นในหมู่บรรดาพ่อค้าและนายเหมืองแร่ดีบุกชาวจีนโพ้นทะเลเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจน ยกเว้นเฉพาะบรรดาชาวนาและกรรมกรชนชั้นล่างในกรุงเทพมหานครส่วนใหญ่ รวมทั้งประชาชนทั่วไปยังไม่ค่อยยอมรับบัตรธนาคารเหล่านั้นแต่อย่างใด ถึงแม้บัตรธนาคารเหล่านั้นชนิดราคาต่ำสุดจะมีราคาเพียง 1 บาทก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนยังคงคุ้นเคยกับการให้มูลค่าเงินพดด้วงและเงินเหรียญกษาปณ์ของทางราชการไทยเท่านั้น คนเหล่านี้จึงแทบจะไม่ยอมรับหรือนิยมการใช้เงินกระดาษซึ่งพิมพ์ออกมาโดยธนาคารต่างชาติเหล่านั้นเลย ขณะเดียวกัน บัตรธนาคารเหล่านั้นก็ไม่ใช่เงินตราตามกฎหมายของรัฐบาลไทยแต่อย่างใด จึงทำให้การใช้บัตรธนาคารจำกัดอยู่ในหมู่พ่อค้าชาวตะวันตกและหน่วยงานราชการที่มีความจำเป็นต้องต้องจ่ายโอนเงินจำนวนมากกับธนาคารอังกฤษแต่ละแห่งเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ปริมาณบัตรธนาคารเหล่านี้จะมีไม่มากนักคือ มีจำนวนเพียง

ประมาณ 3.3 ล้านบาทในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1902 ภายหลังจากที่ธนาคารเหล่านี้ถูกนำมาใช้นานถึง 14 ปี นอกจากนั้นแล้ว ธนาคารเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็ใช้จำกัดอยู่ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑลเท่านั้น โดยมีธนาคาร อ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด และธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัดของอังกฤษทั้ง 2 ธนาคารเป็นผู้มีบทบาทสำคัญสูงสุดและเป็นเจ้าของส่วนแบ่งของธนาคารส่วนใหญ่ในประเทศไทยขณะนั้น แต่ธนาคารอังกฤษเหล่านี้ก็มีส่วนสำคัญทำให้การค้าระหว่างประเทศของไทยตั้งแต่นั้นมาขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือปริมาณสินค้าส่งออกสำคัญซึ่งได้แก่ข้าว ไม้สัก พริกไทย หนังสัตว์ ปลาเค็ม และสินค้าอื่น ๆ นั้น ได้เพิ่มปริมาณสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจนถึงประมาณ 5 เท่าตัวคือ จาก 2.7 ล้านปอนด์ใน ค.ศ. 1892 กลายเป็นประมาณ 10.01 ล้านปอนด์ใน ค.ศ. 1904⁴⁵ ตั้งแต่นั้น เศรษฐกิจและการค้าของประเทศ ไทยโดยรวมก็ถูกดึงดูดเข้าสู่วงโคจรของการค้าระหว่างประเทศอย่างเต็มที่โดยมีทุนอังกฤษครอบงำสูงสุดและทุนฝรั่งเศสมีบทบาทบ้างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

จากการทำธนาคารของทั้ง 3 ธนาคารต่างประเทศเหล่านี้ รัฐบาลไทยก็ได้ล้มเลิกความคิดในการที่จะออกตั๋วเงินของพระคลังมหาสมบัติหรือที่เรียกกันว่า “เงินกระดาษหลวง” (treasury notes) ซึ่งมีอยู่ทั้งสิ้น 8 ชนิดราคา คือ ราคา 1 บาท ราคา 5 บาท ราคา 10 บาท ราคา 40 บาท ราคา 80 บาท ราคา 100 บาท ราคา 400 บาท และราคา 800 บาท ทั้งที่รัฐบาลได้มีการสั่งพิมพ์จากบริษัท เยอรมันแบงก์โน้ต จำกัด (German Banknote Co., Ltd.) ในเมืองลิปซิก (Leipzig) ประเทศเยอรมันนี้ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1890 แล้ว แต่เงินกระดาษหลวงเหล่านี้ยังไม่ทันประกาศใช้อย่างเป็นทางการ ประเทศไทยก็เกิดปัญหากรณีพิพาทกับฝรั่งเศสในกรณีเหตุการณ์ รศ. 120 ซึ่งรัฐบาลไทยต้องถูกเรียกค่าปรับเป็นเงินรวมถึง 3 ล้านเหรียญ จึงทำให้เงินกระดาษหลวงซึ่งได้ส่งมาจากประเทศเยอรมันเรียบร้อยแล้วตั้งแต่ ค.ศ. 1892 ไม่สามารถประกาศใช้บังคับได้เพราะรัฐบาลเกรงว่าประชาชนโดยทั่วไปจะไม่เชื่อว่ารัฐบาลมีเงินเหรียญกษาปณ์เพียงพอที่จะรองรับการแลกเปลี่ยนกับเงินกระดาษหลวงที่จะประกาศใช้ในขณะนั้นได้หรือไม่ การใช้เงินกระดาษหลวงดังกล่าวจึงถูกระงับไปอีกนานหลายปี⁴⁶ จนกระทั่งใน ค.ศ. 1900 นายชาร์ลส์ เจมส์ ริเวตต์ คาร์แนค (Charles James Rivett Carnac) ชาวอังกฤษซึ่งเป็นที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ก็ได้รื้อฟื้นความคิดเรื่องการใช้เงินกระดาษแทนเงินโลหะ โดยเลียนแบบวิธีการที่รัฐบาลอังกฤษนำไปใช้ในอาณานิคมอินเดีย ได้ผลมาแล้วในขณะนั้น พร้อมกับรัฐบาลไทยได้ตกลงยืมตัวนายดับบลิว.เจ. เอฟ. วิลเลียมสัน (W.J.F. Williamson) จากกระทรวงการคลังของรัฐบาลอาณานิคมอินเดีย มาศึกษาวิธีการและกำหนดแนวทางการจัดการเพื่อออกธนบัตรไทยตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1900 ดังนั้นกฎหมายและระเบียบเกี่ยวกับการออกธนบัตรของรัฐบาลไทยตั้งแต่นั้นมา ล้วนลอกเลียนแบบวิธีการต่าง ๆ แทบทั้งหมดจากอาณานิคมอินเดียซึ่งรัฐบาลอังกฤษได้บังคับใช้ทั่วอาณานิคมแห่งนั้นเรียบร้อยแล้ว นอกจากนั้นนายดับบลิว.เจ. เอฟ. วิลเลียมสันยังได้เสนอให้เสนาคณะที่ปรึกษาพระคลังมหาสมบัติยกเลิกความคิดที่จะใช้เงินกระดาษหลวง ซึ่งเคยสั่งพิมพ์มาจากประเทศเยอรมันก่อนหน้านี้ เพราะเงินกระดาษหลวงดังกล่าวเป็นเพียงตั๋วเงิน (treasury notes) ไม่ใช่ธนบัตร (currency notes) ซึ่งจะนำมาใช้แทนตั๋วเงินแต่อย่างใด เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติธนบัตรสยามในวันที่ 24 มิถุนายน ค.ศ. 1902 เรียบร้อยแล้ว ถัดจากนั้นก็มีการจัดตั้งกรมธนบัตรขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่ดูแล

การออกธนบัตรและรับจ่ายเงินขึ้นธนบัตร โดยมีนายดับบลิว.เจ.เอฟ. วิลเลียมสันเป็นเจ้ากรมธนบัตรคนแรก ขึ้นตรงต่อเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติอีกทอดหนึ่ง โดยธนบัตรรุ่นแรกของรัฐบาลไทยได้สั่งพิมพ์จากบริษัทโทมัส เดอ ลารู จำกัด (Thomas de la Rue & Company Limited) ในกรุงลอนดอน มีอยู่ทั้งหมด 5 ชนิดราคา คือ ราคา 5 บาท ราคา 10 บาท ราคา 20 บาท ราคา 100 บาท และราคา 1,000 บาท โดยประกาศใช้ตั้งแต่วันที่ 7 กันยายน ค.ศ. 1902 และกรมธนบัตรได้เปิดแลกเปลี่ยนธนบัตรแก่ประชาชนอย่างเป็นทางการครั้งแรกตั้งแต่วันที่ 23 กันยายน ปีเดียวกันนั้นเอง โดยธนบัตรที่ออกใช้นี้เป็นไปในรูปของตัวสัญญาใช้เงินของรัฐบาล ซึ่งสัญญาว่าจะจ่ายเงินให้แก่ผู้นำตัวแต่ละราคามาขึ้นในทันที ตัวเหล่านี้กฎหมายให้เรียกว่า “ธนบัตร” ส่วนเจ้าพนักงานผู้ออกและรับจ่ายเงินขึ้นธนบัตรให้เรียกว่า “กรมธนบัตร” สามารถนำธนบัตรมาขึ้นเป็นเงินตราโลหะได้ที่กรมธนบัตรกรุงเทพมหานคร หรือจะขึ้นตามพระคลังของรัฐบาลในต่างจังหวัดก็ได้ แต่เจ้าพนักงานจะรับแลกให้ตามควรแก่การที่จะรับได้ นอกจากจะขึ้นเงินเป็นโลหะแล้ว ถัดจากนั้นมาไม่นาน รัฐบาลยังได้กำหนดให้ธนบัตรเป็นสิ่งที่ชำระหนี้ได้ตามกฎหมายด้วย โดยให้ใช้ได้อย่างเงินตราของรัฐบาลทั่วพระราชอาณาจักร และให้รับจ่ายกันได้เต็มตามจำนวนเงินที่ระบุอยู่ในธนบัตรนั้น⁴⁷

แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ค่าของเงินบาทไทยโดยรวมในอดีตและต่อเนื่องมาถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 หรือใน ค.ศ. 1902 ก็ยังคงผูกติดอยู่กับมาตรฐานเงิน (Silver Standard) โดยยังคงกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนเงินเหรียญของไทยกับต่างชาติในอัตรา 5 บาทเท่ากับ 3 เหรียญเม็กซิกันหรือ 3 เหรียญของ The Straits Settlements โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใดตลอดมาหลายทศวรรษ แต่พอถึงปลายทศวรรษ 1890 ค่าของเงินเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับค่าของทองคำในตลาดโลกตั้งแต่นั้นมา ก็มีราคาคงต่ำลงเรื่อย ๆ ขณะที่เงินปอนด์ของอังกฤษก็ได้หันไปผูกกับมาตรฐานทองคำ (Gold Standard) มานานก่อนหน้านั้นแล้ว เพราะฉะนั้นใน ค.ศ. 1902 ขณะที่เงินเหรียญบาทไทยยังคงใช้มาตรฐานเงิน (Silver Standard) และธุรกิจการค้าต่างประเทศ รวมทั้งบัตรธนาคารส่วนใหญ่ก็ถูกครอบงำโดยทุนอังกฤษซึ่งอิงอยู่กับค่าเงินปอนด์และมาตรฐานทองคำทั้งสิ้น โดยรัฐบาลไทยก็ยังไม่มียอดเงิน (treasury notes) ของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเพื่อทำหน้าที่แทนบัตรธนาคารของชาวอังกฤษแต่อย่างใด ควบคู่ไปกับความต้องการเงินบาทเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าขาออกและขาเข้าของไทยก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นั้น ในที่สุดเงินบาทไทยก็หนีไม่พ้นผลกระทบจากการค้าระหว่างประเทศ ซึ่งมีทุนอังกฤษครอบงำมากที่สุดเป็นครั้งแรกตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 นั้นเอง โดยผลกระทบเสียหายที่เป็นรูปธรรมชัดเจนที่สุดตั้งแต่ ค.ศ. 1902 คือ อัตราแลกเปลี่ยนระหว่างเงินบาทของไทยกับเงินปอนด์สเตอร์ลิงของอังกฤษ ซึ่งผูกติดค่าเงินตราของตนกับมาตรฐานค่าโลหะเงินและทองคำซึ่งแตกต่างกันอย่างลิบลับขณะนั้น ได้มีผลทำให้ค่าเงินบาทของไทยตกต่ำลงอย่างมากมาย เมื่อนำไปแลกเปลี่ยนหรือเปรียบเทียบกับค่าเงินปอนด์ของอังกฤษไปโดยอัตโนมัติด้วย คือ จากอัตราแลกเปลี่ยนเดิมเงินบาทของไทย 8 บาทจะแลกเงินอังกฤษได้ 1 ปอนด์ กลายเป็นอัตราแลกเปลี่ยนใหม่คือ 21 บาทเท่ากับ 1 ปอนด์⁴⁸

ค่าเงินบาทที่ตกต่ำลงมากมายดังกล่าว นอกจากจะส่งผลกระทบเสียหายต่อเศรษฐกิจไทยโดยรวม เพราะทำให้เงินทุนสำรองต้องลดลงอย่างฮวบฮาบและทำให้การส่งสินค้าขาเข้าซึ่งส่วนใหญ่มาจากประเทศ

อังกฤษต้องมีมูลค่าสูงขึ้นอย่างมากมาแล้ว ยังทำให้รายได้จากการส่งออกสินค้าส่วนใหญ่ของไทย ไม่สามารถนำไปทดแทนกับค่าใช้จ่ายในการส่งสินค้าทุนซึ่งส่วนใหญ่กำลังนำเข้ามาจากอังกฤษในขณะนั้น โดยเฉพาะเครื่องมือและอุปกรณ์การก่อสร้างเส้นทางรถไฟสายต่าง ๆ ยิ่งไปกว่านั้นทั้งธนาคาร อ่องกงและ เซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดและธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัดของอังกฤษซึ่งบรรณาการของพวกเขา ได้ถูกใช้อย่างแพร่หลายในหมู่บริษัทส่งออกและนำเข้า รวมทั้งหน่วยงานราชการต่าง ๆ ของไทยซึ่งได้ยอมรับเอาบรรณาการเหล่านี้มาใช้ชำระหนี้ต่าง ๆ มากกว่าบรรณาการของธนาคารอินโดจีน จำกัดของกลุ่มทุนฝรั่งเศส ซึ่งมีการใช้อย่างจำกัดและมีปริมาณไม่มากนักตลอดมา ก็ได้ฉวยโอกาสอันเนื่องมาจากการลดค่าเงินบาทในช่วงนั้นและช่วงถัดมา เพื่อเก็งกำไรในอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างๆ ได้อย่างง่ายดาย เฉกเช่นเดียวกับกลุ่มทุนจีนโพ้นทะเลอื่นๆ ซึ่งกำลังทำการผูกขาดธุรกิจเข้าภาษีและผูกขาดการส่งออกแร่ดีบุกระหว่างประเทศ ไทยกับ The Straits Settlements ก็สามารถใช้ข้อมูลต่างๆ จากสาขาธนาคารอังกฤษเหล่านี้ทั้งในปีนังและสิงคโปร์ เพื่อทำการซื้อขายเงินตราล่วงหน้าและโอนครีฟไปมาระหว่างสำนักงานใหญ่ของบริษัท โกหวน จำกัดในปีนังกับหุ้นส่วนเจ้าภาษีฝิ่นของตระกูล ณ ระนองทั่วประเทศไทยในช่วงที่ค่าเงินบาทตกต่ำอย่างรุนแรง โดยมีมูลค่าของเงินเก็งกำไรการแลกเปลี่ยนจากเงินบาทเป็นเงิน The Straits Settlements ในปลายปี ค.ศ. 1902 มีมูลค่าเกือบ 1 ล้านบาทด้วย ⁴⁹

เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาลักษณะของค่าเงินบาทซึ่งยังคงอิงอยู่กับมาตรฐานเงิน (Silver Standard) และยังคงตกต่ำลงเรื่อยๆ นั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ค.ศ. 1906 ราคาเงินในในตลาดโลกได้ตกต่ำลงอย่างมาก จนทำให้มูลค่าของเงินบาทซึ่งยังคงใช้เนื้อเงินเป็นมาตรฐานอยู่ต่อไปนั้น ต้องพลอยตกต่ำต่อไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นแล้ว ยิ่งนานวันขึ้น การชำระหนี้ในด้านการค้าระหว่างประเทศ ก็ยิ่งเสียเปรียบประเทศคู่ค้าสำคัญอื่นๆ โดยเฉพาะเมืองท่าสำคัญต่างๆ ในเอเชียขณะนั้น ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนเป็นอาณานิคมของอังกฤษทั้งสิ้น เช่น อ่องกง สิงคโปร์ ปีนัง บอมเบย์ และกัลกัตตา เป็นต้น รัฐบาลไทยจึงจำเป็นต้องแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยการพยายามนำเงินบาทก้าวสู่การใช้มาตรฐานทองคำในระยะยาว โดยการออกพระราชกฤษฎีกายกเลิกการจำหน่ายเงินบาทแลกกับเงินเหรียญ The Straits Settlements โดยเปลี่ยนเป็นวิธีการใหม่คือการจำหน่ายเงินบาทแลกกับครีฟเงินปอนด์ที่สามารถนำมาขึ้นเป็นเงินสดผ่านธนาคาร อ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดและธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด สาขาในกรุงเทพมหานคร แต่ปัญหาค่าเงินบาทไร้เสถียรภาพก็ยังคงดำรงต่อมาอีกหลายปี ในที่สุดที่ปรึกษาการคลังของรัฐบาลไทยในขณะนั้นซึ่งก็เป็นชาวอังกฤษเหมือนกันคือ นาย ชาร์ลส์ เจมส์ ริเวตต์ คาร์แนก (Charles James Rivett Carnac) ก็ได้เสนอให้รัฐบาลไทยอย่าดิ้นดันใช้ “เนื้อเงิน” เป็นมาตรฐานอิงค่าเงินบาทของไทยอีกต่อไป โดยให้หันมาใช้มาตรฐานทองคำในการอิงอัตราแลกเปลี่ยนและค่าเงินบาทของไทย ด้วยการประกาศใช้พระราชบัญญัติมาตรฐานทองคำอย่างเป็นทางการตั้งแต่วันที่ 1 พฤศจิกายน ค.ศ. 1908 ซึ่งพระราชบัญญัติดังกล่าวฉบับนี้มีสาระสำคัญคือ 1.) ทองคำเป็นสิ่งที่ชำระหนี้ได้เป็นขั้นสุดท้าย 2.) เงินบาทซึ่งเป็นเหรียญกษาปณ์เดิม ได้หมดความสำคัญในฐานะที่เป็นเงินมาตรฐาน คงเป็นแค่เครื่องมือตามกฎหมาย (legal tender) สำหรับใช้ควบคู่ไปกับธนบัตร โดยรัฐบาลได้ประกาศรับแลกเปลี่ยนเหรียญกษาปณ์ใหม่กับเหรียญเงินเก่าทุกชนิด และ

เหรียญใหม่ที่จะทำขึ้นนี้ ให้ลดส่วนผสมของเนื้อเงินบริสุทธิ์ลง นั่นคือเงินเหรียญบาทใหม่จะไม่เป็นเงิน
 กษาปณ์ที่มีมูลค่าเต็มตัวอีกต่อไป 3.) กำหนดให้มีเหรียญกษาปณ์ทองคำราคา 10 บาทขึ้นไป แต่ต่อมาก็มี
 พระราชกฤษฎีกาให้ระงับไป 4.) รัฐบาลจะจัดตั้งทุนสำรองขึ้นส่วนหนึ่ง สำหรับรักษาอัตราแลกเปลี่ยน
 ระหว่างเงินตราของไทยกับเงินตราของต่างประเทศ 5.) กำหนดค่าเงินบาทเป็นทองคำ คือ 1 บาทจะมีค่า
 เท่ากับทองคำบริสุทธิ์ 55.8 เซ็นติกรัม (ต่อมายังมีการเปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ) แต่รัฐบาลไม่ยอมรับแลกเงิน
 บาทกับสินแร่ทองคำ แต่ให้แลกเปลี่ยนกับเงินตราต่างประเทศคือเงินปอนด์ของอังกฤษ ซึ่งหมายความว่า
 ประเทศไทยตั้งแต่นั้นมา ได้กำหนดค่าเงินบาทของตนเองโดยอิงอยู่กับ “มาตรฐานปริวรรตทองคำ” ตาม
 เงินตราของอังกฤษแต่เพียงสกุลเดียวและ 6.) ได้มีการยกเลิกการผลิตและการใช้เงินปลีกชนิดที่เรียกว่า เสี้ยว
 อัฐ และโสฬส ตั้งแต่นั้นมา โดยหันมาใช้ “สตางค์” ซึ่งเป็นทศนิยมของ “บาท” ควบคู่ไปกับการผลิต
 เหรียญทองแดงชนิดราคาหนึ่งสตางค์ เหรียญ นิกเกิลชนิดราคาห้าสตางค์และสิบสตางค์ขึ้นมาใช้แทนเงิน
 ปลีกเหล่านั้นทั้งหมดด้วย⁵⁰

การเปลี่ยนแปลงทางการคลังและการเงินของประเทศไทยตลอดช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1
 นอกจากจะทำให้การใช้บัตรธนาคารต่างประเทศ รวมทั้งเงินเหรียญชนิดต่าง ๆ จากต่างประเทศซึ่งเคยมีการ
 ใช้กันอย่างแพร่หลายทั้งในกรุงเทพมหานครและศูนย์กลางการค้าของแต่ละภูมิภาคตลอดปลายคริสต์ศตวรรษ
 ที่ 19 ได้หมดไปโดยสิ้นเชิงภายหลังการประกาศใช้พระราชบัญญัติธนบัตรสยามใน ค.ศ. 1902 และการ
 จัดตั้งเครื่องจักรผลิตเหรียญกษาปณ์รุ่นใหม่ซึ่งสั่งซื้อมาจากประเทศอังกฤษในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1903
 แล้ว การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ยังทำให้ปริมาณการค้าระหว่างประเทศและเศรษฐกิจภายในของประเทศไทย
 ตั้งแต่นั้นมาถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้มีการขยายตัวขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัดเจนจากปริมาณธนบัตรที่ใช้
 หมุนเวียนอยู่ในท้องตลาดดังรายละเอียดในตารางต่อไปนี้ :

ตารางที่ 3

ปริมาณธนบัตรที่ผลิตออกมาใช้ในประเทศไทย ค.ศ. 1903-1919

วันที่ 31 มีนาคม	ธนบัตรที่กระจายในตลาด (บาท)
ค.ศ. 1903	3,500,000
ค.ศ. 1907	15,200,000
ค.ศ. 1911	18,800,000
ค.ศ. 1915	31,400,000
ค.ศ. 1919	113,800,000

ที่มา : Department of Secretary General of the Council, *Statistical Year Book of the Kingdom of Siam B.E. 2479 – 2480*
 (1936 - 1937), No. 21 (Bangkok: Bangkok Times Press, 1939), pp. 317 – 327.

การค้าระหว่างประเทศของไทยซึ่งมีข้าว ดีบุก และไม้สัก เป็นสินค้าขาออกสำคัญที่สุดตั้งแต่สมัย
 หลังสนธิสัญญาเบาว์ริงก็เพิ่มปริมาณขึ้นเรื่อย ๆ ยกเว้นเฉพาะยางพาราซึ่งได้กลายเป็นสินค้าขาออกที่สำคัญ
 อีกประเภทหนึ่งของประเทศไทยตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา โดยสินค้าขาออกสำคัญ

เหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะส่งไปยังเมืองท่าสิงคโปร์ ปีนัง และฮ่องกง ซึ่งส่วนนี้เป็นเมืองท่าที่เป็นอาณานิคมของ อังกฤษทั้งสิ้น ขณะเดียวกันสินค้าขาเข้าอื่นๆ แทบทั้งหมด รวมทั้งสินค้าประเภททุนจากชาวยุโรป สินค้า อุปโภคบริโภคจำเป็นอื่นๆ จากโลกภายนอกหรือจากแหล่งผลิตอื่นๆ เช่นจากจีน ญี่ปุ่น และอินเดีย ส่วนใหญ่ ก็ถูกนำเข้าสู่ประเทศไทยโดยผ่านท่าเรือสิงคโปร์ ท่าเรือปีนัง และท่าเรือฮ่องกงอีกทอดหนึ่งเหมือนกัน ทั้งนี้ เนื่องจากการค้าต่างประเทศของไทยตลอดช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงจนถึงช่วงสมัยก่อนสงครามโลก ครั้งที่ 2 ล้วนผ่านการนำเข้าและส่งออกโดยผ่านท่าเรือใดท่าเรือหนึ่งดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นเมืองท่าในอาณานิคมของอังกฤษทั้งหมดแล้ว ธุรกิจการลงทุนจากต่างประเทศในประเทศไทยเกือบทั้งหมดตลอดช่วง ระยะเวลาดังกล่าว ซึ่งถ้าหากไม่นับรวมบรรดาพ่อค้าและนักลงทุนชาวจีนโพ้นทะเลอื่น ๆ ที่ไม่ได้อ้างว่าตนเอง เป็นคนบังคับของชาติตะวันตก โดยรัฐบาลไทยได้ให้สิทธิในการลงทุนและการประกอบธุรกิจต่างๆ แก่ชาวจีนโพ้นทะเลเหล่านี้ทุกอย่างเท่าเทียมกับชาวไทยทุกประการตลอดมา ขณะที่ชาวตะวันตกอื่นๆ เช่น เดนมาร์ก อเมริกา ฝรั่งเศส สวิต และเยอรมัน รวมทั้งชาวเอเชียด้วยกันเองคือ ชาวญี่ปุ่น ตลอดช่วงก่อนสิ้นทศวรรษ 1930 ได้ให้ความสนใจน้อยมากที่จะเข้ามาลงทุนในประเทศไทย ในทางตรงกันข้าม บรรดานักลงทุนซึ่งเป็น คนในบังคับอังกฤษ โดยเฉพาะชาวอังกฤษและชาวออสเตรเลียกลับกลายเป็นกลุ่มลงทุนในธุรกิจต่างๆ ซึ่ง เกี่ยวข้องกับการนำเข้าและส่งออกทั้งทางตรงและทางอ้อมต่างๆ ของประเทศไทยทั้งหมด รวมกันสูงถึง ประมาณร้อยละ 70-80 ของการลงทุนจากต่างประเทศตลอดช่วง ค.ศ. 1914 – 1938 โดยใน ค.ศ. 1914 การ ลงทุนจากต่างประเทศในประเทศไทยทั้งหมดมีมูลค่าสูงประมาณ 65 ล้านดอลลาร์สหรัฐ ถัดมาใน ค.ศ. 1930 ได้เพิ่มขึ้นมีมูลค่าสูงถึง 132 ล้านดอลลาร์สหรัฐ แล้วกลับลดลงเหลือเพียงประมาณ 124 ล้านดอลลาร์สหรัฐใน ค.ศ. 1938⁵¹

นักลงทุนในบังคับอังกฤษซึ่งมีบทบาทสำคัญสูงสุดในการค้าต่างประเทศของไทยตลอดช่วงก่อน สงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งบริษัทห้างร้านขนาดใหญ่หรือเอกชนรายย่อยได้เข้าไปครอบงำธุรกิจทางด้านนี้ของ ประเทศไทยได้อย่างง่ายดาย ทั้งในฐานะผู้นำเข้าและในฐานะผู้ส่งออกรายใหญ่และรายย่อยโดยตรงแล้ว บางส่วนยังทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางให้กับผู้สั่งซื้อสินค้าต่างๆ ทั้งในประเทศไทยและตลาดอื่นๆ ทั่วโลก ด้วย ถึงแม้ว่ามูลค่าของสินค้าขาเข้าและขาออกในประเทศไทยตั้งแต่ช่วง ค.ศ. 1888-1939 จะมีมูลค่าไม่สูง มากนัก ถ้าหากนำมาเปรียบเทียบกับมูลค่าของการค้าต่างประเทศในปัจจุบัน แต่ถึงกระนั้นก็ตาม การนำเข้า และส่งออกของประเทศไทย ก็ล้วนอยู่ภายใต้การครอบงำแทบทุกด้านของกลุ่มทุนหลากหลายรูปแบบจาก อังกฤษ ซึ่งเป็นผู้ลงทุนรายใหญ่ที่สุดของประเทศไทยตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่ ค.ศ. 1880 เมื่อสินค้าประเภททุน (capital goods) ได้เพิ่มขึ้นถึงประมาณร้อยละ 11 ของการนำเข้าทั้งหมดใน ปีนั้น อันเนื่องมาจากสาเหตุของการก่อสร้างทางรถไฟตั้งแต่นั้นมา โดยสินค้าประเภททุนเหล่านี้ทั้งหมด รวมทั้งสินค้าประเภทอุปโภคบริโภคสำคัญอื่นๆ โดยเฉพาะสิ่งทอต่างๆ ซึ่งประเทศไทยนำเข้าจาก ต่างประเทศทั้งหมดในช่วงเวลาดังกล่าว ล้วนเป็นสินค้าที่นำเข้ามาจากประเทศอังกฤษเป็นส่วนใหญ่อีกด้วย ในทางกลับกัน สินค้าขาออกสำคัญอื่นๆ ทั้งข้าว ฝ้าย และไม้สัก ส่วนใหญ่ก็ล้วนอยู่ภายใต้การครอบงำของ นักลงทุนในบังคับอังกฤษเหมือนกัน⁵²

ตารางที่ 4

มูลค่าการนำเข้าและส่งออกสินค้าของประเทศไทยค.ศ. 1888 - 1939

หน่วย : ล้านบาท

ค.ศ.	มูลค่ารวมการนำเข้า	มูลค่ารวมการส่งออก
1888	18.12	27.24
1900	43.39	52.00
1919	138.44	177.30
1939	194.60	216.55

ที่มา : Paul Sitthi – Amnuai, *Finance and Banking in Thailand* (Bangkok: Thai Watana Panich, 1964), p.28.

เมื่อหันกลับมาพิจารณาบทบาทของธนาคารพาณิชย์ที่มีต่อการค้าต่างประเทศและเศรษฐกิจไทยตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1880 เป็นต้นมา โดยเฉพาะตั้งแต่ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด ได้เข้ามาเปิดสาขาครั้งแรกในประเทศไทยเมื่อ ค.ศ. 1888 ต่อมาอีก 6 ปี ธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัดของอังกฤษเหมือนกันก็ได้เข้ามาเปิดสาขาทำธุรกรรมต่างๆ เป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1894 แล้วตามติดมาด้วยการเปิดสาขาของธนาคารฝรั่งเศส คือ ธนาคารอินโดจีน จำกัด ใน ค.ศ. 1897 เพราะฉะนั้นตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าวเกือบทศวรรษนั้น ธนาคารยุโรปเหล่านี้ทั้งหมดคือผู้มียุทธศาสตร์ครอบงำเศรษฐกิจไทยตั้งแต่นั้นมาด้วย ขณะที่ธนาคารของไทยเองหรือธนาคารของชาติอื่น ๆ ก็ยังไม่ได้มาเปิดสาขาเพื่อแข่งขันกับธนาคารเหล่านี้ตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าวแต่อย่างใด จนกระทั่งถึง ค.ศ. 1906 ธนาคารสยามกัมมาจลหรือธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด จึงเปิดดำเนินการขึ้นเป็นครั้งแรก ตามติดด้วยธนาคารซื่อไฮทง จำกัด (Sze Hai Tong Bank Ltd.) ของชาวจีนสิงคโปร์เข้ามาเปิดสาขาเป็นครั้งแรกในกรุงเทพมหานครเมื่อ ค.ศ. 1906 ธนาคารกวางตุ้ง จำกัด (Bank of Canton Ltd.) ของชาวจีนในผืนแผ่นดินใหญ่ เข้ามาเปิดสาขาครั้งแรกใน ค.ศ. 1919 และธนาคารของอังกฤษรายสุดท้ายคือธนาคารเมอร์แคนไทล์ จำกัด ได้เข้ามาเปิดสาขาอีกแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานครเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลงแล้ว โดยธนาคารอังกฤษรายนี้ได้เข้ามาดำเนินการตั้งตั้งแต่ ค.ศ. 1920 เป็นต้นมา⁵³

เพราะฉะนั้นตลอดระยะเวลากว่า 3 ทศวรรษ ถึงแม้จะมีธนาคารทั้งของต่างประเทศและของไทยถึง 7 ธนาคารด้วยกัน แต่ธุรกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับธนาคารพาณิชย์และการค้าต่างประเทศของไทยมากกว่าร้อยละ 80 ล้วนอยู่ในการครอบงำทั้งทางตรงและทางอ้อมของบทบาทธนาคารอังกฤษมากที่สุด โดยเฉพาะบทบาทของธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด และธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด ทั้งสาขาในสิงคโปร์และป็นี่งล้วนมีบทบาทในการทำธุรกรรมต่างๆ กับพระคลังมหาสมบัติและราชสำนักไทยตั้งแต่สมัยหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงและการสถาปนาระบบเจ้าภาษีฝิ่นเสร็จสิ้นลงใหม่ๆ ในครึ่งหลังของทศวรรษ 1850 แล้ว จึงทำให้ธนาคารอังกฤษทั้ง 2 แห่งมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาระบบเจ้าภาษีและการขยายตัว

ของเศรษฐกิจไทย โดยรวมตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ขณะเดียวกัน การที่เมืองท่าสิงคโปร์ ปีนัง และฮ่องกงคือเมืองท่าสำคัญในการนำเข้าและส่งออกสินค้าต่าง ๆ ของไทย รวมทั้งพ่อค้าอังกฤษโดยรวมคือผู้มีบทบาทครอบงำการค้าต่างประเทศของไทยมากที่สุด บทบาทของธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด และธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด ในแต่ละเมืองท่าเหล่านี้ จึงยิ่งทวีความสำคัญต่อการค้าต่างประเทศของไทยทางอ้อม ตั้งแต่ยังไม่ได้เข้ามาตั้งสาขาในประเทศไทยอย่างจริงจัง โดยธุรกรรมต่างๆ ล้วนดำเนินการผ่านบริษัทตัวแทนชาวตะวันตกด้วยกันเองในกรุงเทพมหานครอีกทอดหนึ่งเรื่อยมา และเมื่อเศรษฐกิจการค้าของไทยเจริญเติบโตมากขึ้นแล้ว ธนาคารอังกฤษเหล่านี้ก็ไม่รีรอลงเลใจที่จะเข้ามาเปิดสาขาดำเนินธุรกรรมพาณิชย์ต่างๆ อย่างกว้างขวางและเต็มທີ່เรื่อยมา

จากการที่ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด และธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด ทั้งในสาขาสิงคโปร์และ ปีนัง เคยมีทั้งราชสำนักและพระคลังมหาสมบัติเป็นลูกค้าประจำในการฝากเงินประจำต่างๆ รวมทั้งบริษัท ของขุนนางไทยเชื้อสายจีน บริษัทต่างๆ ของเจ้าภาษีฝิ่น รวมทั้งบริษัทห้างร้านของชาวอังกฤษหรือชาวตะวันตกอื่น ๆ ซึ่งทำธุรกิจนำเข้าและส่งออก โดยผ่านท่าเรือซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของอังกฤษ เช่น ฮ่องกง สิงคโปร์ และปีนัง ส่วนใหญ่ก็ล้วนทำธุรกิจการค้าต่างประเทศโดยผ่านการให้บริการของธนาคารอังกฤษทั้ง 2 ธนาคารในท่าเรือต่างๆ เหล่านั้นมาก่อนนานแล้ว เมื่อธนาคารทั้ง 2 เข้ามาเปิดสาขาเพื่อดำเนินธุรกิจต่างๆ ในประเทศไทยอย่างกว้างขวาง ก็ยิ่งทำให้ลูกค้าเหล่านี้ได้รับความสะดวกมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกัน ลูกค้ารายใหม่อื่น ๆ โดยเฉพาะบริษัทนำเข้าและส่งออกชาวยุโรป และเจ้าภาษีเชื้อสายจีนโพ้นทะเล ซึ่งได้ขยายการลงทุนในธุรกิจขนาดใหญ่อื่นๆ เช่น เหมืองแร่ดีบุก โรงสีข้าว และโรงเลื่อยเพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวางตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่างก็ล้วนหันมาเป็นลูกค้าของธนาคารอังกฤษทั้ง 2 ธนาคาร มากกว่าธนาคารของฝรั่งเศสซึ่งเป็นคู่แข่งอีกเพียง 1 ธนาคาร ขณะเดียวกัน ธนาคารอังกฤษทั้ง 2 ธนาคาร ไม่ใช่ว่าจะมีทุนสำรองและการจัดการที่ดีกว่าคู่แข่งอื่น ๆ ทั่วไปทั้งในเอเชียและในประเทศไทย ขณะนั้น ธนาคารเหล่านี้ยังสามารถครอบงำธุรกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและการค้าต่างประเทศของไทยโดยรวม ด้วยการพัฒนาระบบนายหน้าธนาคารหรือระบบกัมปราโดร์ (comprador system) ขึ้นมาในประเทศไทย เปรียบเสมือนเดียวกับระบบนายหน้าธนาคารในอาณานิคมอังกฤษทั่วเอเชียขณะนั้น โดยนายหน้าธนาคารเหล่านี้ ธนาคารอังกฤษนิยมใช้ทั้งพ่อค้าจีนโพ้นทะเลและพ่อค้าอินเดียโพ้นทะเล เป็นแกนสำคัญในการทำธุรกรรมต่างๆ ของแต่ละธนาคาร ตั้งแต่แรกเริ่มที่เข้ามาเปิดสาขาแต่ละแห่งในประเทศไทย ซึ่งระบบนี้จะเป็นแม่แบบสำคัญต่อการดำเนินธุรกิจของธนาคารต่างประเทศ และธนาคารไทยอื่นๆ ที่จะเปิดดำเนินธุรกิจในประเทศไทยสมัยหลังถัดจากนั้นมา จนถึงช่วงต้นสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นอย่างน้อยอีกด้วย⁵⁴

ระบบนายหน้าธนาคารได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อสถาบันการเงินของอังกฤษทั้ง 2 แห่งนี้ทันทีที่เข้ามาเปิดดำเนินธุรกิจในประเทศไทยเหมือนดินแดนอาณานิคมอื่นๆ ของอังกฤษในเอเชียขณะนั้น เพราะทั้งธนาคารและพ่อค้าอังกฤษซึ่งต้องการเข้ามาลงทุนในประเทศไทย ได้ตระหนักดีว่าพวกเขานอกจากจะไม่รู้จักใช้ทั้งภาษาไทยและภาษาจีนสำเนียงต่างๆ ซึ่งพ่อค้าส่วนใหญ่ในประเทศไทยใช้อยู่ในขณะนั้นแล้ว เหนือไปกว่านั้นธุรกิจการค้าอื่นๆ ซึ่งจำเป็นต่อการดำเนินธุรกรรมของธนาคารพาณิชย์นั้น พวกเขายังมีอยู่ในฐานะ

จำกัดมาก ดังนั้นสถาบันการเงินและบริษัทธุรกิจของชาวอังกฤษที่เข้ามาเปิดสาขาในประเทศไทย จึงจำเป็นต้องจ้างหรือประสานผลประโยชน์ในรูปแบบต่าง ๆ กับนักธุรกิจเชื้อสายจีนโพ้นทะเลหรืออินเดียโพ้นทะเลบางคน ซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจมั่นคงและเป็นที่ไว้วางใจได้เป็นอย่างดี เพื่อทำหน้าที่เป็นตัวแทนนายหน้าหรือกัมปราโดร์ให้กับธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด หรือธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด อีกทอดหนึ่ง โดยกัมปราโดร์เหล่านี้แต่ละรายก็จะทำหน้าที่ค้าประกันเงินกู้ให้กับบรรดาลูกค้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเล หรือบรรดาบริษัทนำเข้าและส่งออกต่าง ๆ ได้ทำการกู้เงินหรือขอสินเชื่อจากธนาคารอังกฤษแต่ละรายเหล่านี้ โดยพวกเขาจะใช้เงินฝากจำนวนมากซึ่งมาจากฐานะอันจะกินของพวกเขา และฝากไว้ในแต่ละสาขาของธนาคารเหล่านี้ เป็นส่วนค้าประกันความเสี่ยงต่าง ๆ อีกทอดหนึ่ง โดยกัมปราโดร์หรือตัวแทนนายหน้าของธนาคารอังกฤษแต่ละรายเหล่านี้ ปกติก็มีธุรกิจการลงทุนต่าง ๆ ของพวกเขาเองด้วยและเป็นที่ยอมรับของบรรดาผู้ทำการค้าชาวจีนโพ้นทะเลอื่นๆ ในชุมชนธุรกิจการค้าและการลงทุนของประเทศไทยเป็นอย่างดี ในระหว่างที่ทำหน้าที่เป็นกัมปราโดร์ของธนาคารอังกฤษแต่ละแห่งนั้น คนเหล่านี้ก็ได้รับเงินเดือนประจำในปริมาณที่ไม่มากนัก ถ้าหากนำไปเปรียบเทียบกับบรรดาผู้จ้างชาวอังกฤษอื่นๆ ในแต่ละธนาคารก็ตาม แต่พวกเขาก็สามารถว่าจ้างทั้งเสมียนและพนักงานผู้ช่วยคนอื่น ๆ เพื่อทำงานให้พวกเขาในฐานะนายหน้าตัวแทนของแต่ละธนาคารแล้ว ความซื่อสัตย์และความอดสาหัสของพวกเขาในการพยายามทำธุรกรรมพาณิชย์ทุกรูปแบบเพื่อสร้างรายได้ให้กับธนาคารซึ่งเป็นนายจ้างของพวกเขา ผลประโยชน์สำคัญของพวกเขายังปรากฏออกมาในรูปของคอมมิสชั่น (commissions) ต่าง ๆ จำนวนมาก ซึ่งกัมปราโดร์ทุกคนต่างปรารถนามากที่สุดอีกด้วย⁵⁵

ทั้งธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดและธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด ล้วนต้องใช้กัมปราโดร์ชาวจีนโพ้นทะเลเป็นส่วนใหญ่ เฉกเช่นเดียวกับบริษัทห้างร้านสำคัญของชาวอังกฤษซึ่งเข้ามาลงทุนในประเทศไทยทั้งในช่วงก่อนปลายทศวรรษ 1880 และช่วงหลังถัดจากนั้นมาอีกหลายทศวรรษ โดยกัมปราโดร์จีนโพ้นทะเลเหล่านั้น ส่วนใหญ่จะเป็นพ่อค้าฮกเกี้ยนที่อพยพเข้ามาจาก The Straits Settlements หรือไม่ก็เป็นลูกหลานชาวจีนแต่จิวผู้เกิดในฮ่องกงหรือในกรุงเทพมหานคร ซึ่งครอบครัวและบรรพบุรุษมีสายสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอันใกล้ชิดกับบริษัทห้างร้านของชาวอังกฤษและชาวยุโรปอื่นๆ มาก่อนแล้ว บางคนยังมีความรู้ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียนอังกฤษในระดับที่ใช้งาน หรือทำธุรกิจในฐานะเป็นกัมปราโดร์ให้แต่ละธนาคารต่างชาติเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี เพราะพวกเขาได้มีโอกาสศึกษาในชั้นมัธยมศึกษาจากโรงเรียนคาทอลิกหรือโรงเรียนคริสเตียนต่างๆ ทั้งใน The Straits Settlements และในกรุงเทพมหานครมาก่อนหน้านั้นแล้ว ถึงแม้คนเหล่านี้บางคนจะสามารถพูดภาษาไทยได้บ้าง แต่พวกเขามักนิยมพูดภาษาจีนตามสำเนียงภาษาของพวกเขาในชีวิตประจำวันมากกว่า รวมทั้งการติดต่อหรือพบปะบรรดาลูกค้าสำคัญอื่นๆ ให้กับธนาคารนายจ้างของพวกเขา ขณะเดียวกัน พวกเขาก็สามารถใช้ภาษาพูดเป็นภาษาอังกฤษได้บ้างเล็กน้อย ในการติดต่อปรึกษาหารือกับเจ้าหน้าที่อังกฤษคนอื่น ๆ ในแต่ละธนาคาร ซึ่งไม่ใช่เป็นประเด็นปัญหาสำคัญแต่อย่างใดต่อนายจ้างของพวกเขาผู้ถือความซื่อสัตย์สุจริตและความมั่งคั่งของพวกเขาที่มีเงินฝากเป็นประจำอยู่แล้วในแต่ละธนาคาร เป็นสะพานทอดสำคัญในการประสานผลประโยชน์กันทั้ง 2 ฝ่าย เพื่อดักดวงผลประโยชน์ในทุก

รูปแบบจากการทำธุรกรรมพาณิชย์ต่างๆ กับชุมชนพ่อค้าจีน ซึ่งเป็นผู้ผูกขาดเศรษฐกิจไทยอย่างแท้จริงในขณะนั้น เพราะธนาคารอังกฤษรุ่มรวยเปิดเศรษฐกิจไทยทั้ง 2 ธนาคารแห่งนี้ นอกจากจะทำหน้าที่สำคัญคือการให้บริการธุรกิจนำเข้าและส่งออกสำคัญต่างๆ ให้กับบรรดาบริษัทห้างร้านและเอกชนชาวอังกฤษเป็นส่วนใหญ่แล้ว ทั้งสองธนาคารยังทำหน้าที่ทั้งรับฝากเงินและปล่อยเงินกู้ การซื้อขายตั๋ว (bills) สินค้าขาเข้าและขาออก และการซื้อขายหรือแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศ เป็นต้น เพื่อให้บริการต่างๆ เหล่านี้ให้แก่บรรดาผู้นำชาวจีนโพ้นทะเล ซึ่งธนาคารอังกฤษแต่ละแห่งต่างก็ต้องการให้เป็นลูกค้าของพวกเขาให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้เหมือนกัน โดยเป้าหมายและเบื้องหลังของความสำเร็จในการทำธุรกรรมพาณิชย์ของทั้งธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดและธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด ตั้งแต่แรกเริ่มในชุมชนชาวจีนของประเทศไทย ล้วนแล้วแต่ต้องอาศัยบทบาทของกัมปราโดร์จีนโพ้นทะเลเหล่านี้เป็นส่วนใหญ่และกัมปราโดร์อินเดียโพ้นทะเลบ้างเล็กน้อยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ตัวอย่างกัมปราโดร์ของธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด สาขากรุงเทพมหานครตั้งแต่แรกเริ่มก็คือ หว่อง หังโจว (Wong Hang Chow) ซึ่งเป็นชาวจีนกวางตุ้ง ได้รับการศึกษาและฝึกฝนทางธุรกิจต่าง ๆ จากสถาบันการศึกษาของชาวอังกฤษในฮ่องกงมาก่อน เมื่อธนาคารแห่งนี้มาเปิดสาขาในประเทศไทยแล้ว เขาก็ได้เข้ามาทำธุรกิจการค้าในกรุงเทพมหานครและเป็นกัมปราโดร์ให้ธนาคารอังกฤษแห่งนี้ ตั้งแต่แรกเริ่มจนกระทั่งในช่วงถัดมาอีกกว่าทศวรรษ กัมปราโดร์จีนโพ้นทะเลที่สำคัญอีกคนหนึ่งของธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด ตั้งแต่แรกเริ่มที่เข้ามาเปิดสาขาในประเทศไทย คือ เจีย จีเส็ง (Cheah Chee Seng) ซึ่งเป็นจีนฮกเกี้ยนจากเกาะปีนัง ผู้ผ่านการศึกษาจากโรงเรียนปีนังฟรีสกูล (Penang Free School) ของหมอสอนศาสนาชาวอังกฤษก่อนที่จะเข้ามาเป็นลูกจ้างของธนาคารแห่งนี้ในอาณานิคมแห่งนั้นอีกทอดหนึ่ง เป็นต้น⁵⁶

ธนาคารอังกฤษเหล่านี้ รวมทั้งธนาคารอื่นๆ ที่จะเปิดดำเนินกิจการในประเทศไทยช่วงถัดมา ล้วนมีบทบาทสำคัญในการปล่อยสินเชื่อทั้งในระยะสั้นและระยะยาวให้กับบรรดาบริษัทนำเข้าและส่งออกต่างๆ ของชาวจีนโพ้นทะเล ซึ่งจะค่อยเพิ่มบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1880 เป็นต้นมา แทนที่จะให้บริษัทของชาวอังกฤษหรือชาวตะวันตกอื่นๆ เป็นผู้ครอบงำการค้าต่างประเทศของไทยแต่เพียงกลุ่มเดียวเหมือนกับในอดีตก่อนหน้านี้ โดยธนาคารอังกฤษทั้ง 2 แห่งนี้มีกัมปราโดร์ชาวจีนโพ้นทะเลเป็นแกนสำคัญที่สุดนั่นเอง คนเหล่านี้คือผู้มีบทบาทสำคัญมากในการหาลูกค้าที่น่าเชื่อถือให้กับแต่ละธนาคาร พวกเขายังกล้ารับรองความเสี่ยงใดๆ ที่จะเกิดจากการปล่อยสินเชื่อต่าง ๆ ให้กับลูกค้าชาวจีนโพ้นทะเลแต่ละราย โดยคนเหล่านี้พร้อมจะนำทั้งเงินฝากของพวกเขา รวมทั้งอสังหาริมทรัพย์ต่างๆ มาใช้ค้ำประกันให้กับลูกค้าของแต่ละธนาคารแล้ว กัมปราโดร์แต่ละรายยังมีผู้ค้ำประกันที่มีชื่อเสียงอื่น ๆ ในแต่ละชุมชนธุรกิจการค้าของชาวจีน เพื่อทำหน้าที่รับรองทั้งความซื่อสัตย์และความมั่นคงของพวกเขาต่อธนาคารอังกฤษแต่ละแห่ง ซึ่งเป็นนายจ้างและผู้ประสานผลประโยชน์ของพวกเขาอีกทอดหนึ่งด้วย⁵⁷

ขณะเดียวกัน ลูกค้าชาวจีนโพ้นทะเลซึ่งประสบผลสำเร็จในการนำสินเชื่อของธนาคารอังกฤษเหล่านี้มาขยายการลงทุนนำเข้าและส่งออก ตลอดจนโรงงานผลิตสินค้าอื่นๆ ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดโลกในเวลานั้น เช่น โรงสีข้าว และโรงเลื่อย เป็นต้น ก็จะมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และบางกลุ่มก็จะกลายเป็นกลุ่มทุนจีน

โพ้นทะเลขนาดใหญ่ในประเทศไทยในช่วงเวลาถัดมาด้วย เช่น กลุ่มหวังหลี และกลุ่มลำซำ ซึ่งประสบความสำเร็จในการพัฒนาทุนของพวกเขาอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งกลายเป็นกลุ่มส่งออกข้าวและธุรกิจอื่น ๆ ที่สำคัญของประเทศไทยตั้งแต่ช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็ล้วนแต่อาศัยเครดิตและสินเชื่อกับต่างชาติจากธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด และธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด ในสาขากรุงเทพมหานคร ตลอดจนสาขาอื่นๆ ทั้งในฮ่องกง ชัวเถา สิงคโปร์ และปีนัง เป็นต้น ตัวอย่างเช่นกลุ่มหวังหลีเพียงกลุ่มเดียวได้รับสินเชื่อจากธนาคารอังกฤษทั้งสองแห่งนี้ในกรุงเทพมหานคร จากปี ค.ศ. 1901 รวมกันเพียงประมาณ 3,110 ปอนด์ แต่ได้ขยายเพิ่มขึ้นเป็นประมาณ 900,000 ปอนด์ ในค.ศ. 1934 เป็นต้น⁵⁸

นอกจากชาวจีนโพ้นทะเลจะทำหน้าที่เป็นกัมปราโดร์ส่วนใหญ่ให้กับธนาคารอังกฤษทั้ง 2 รายนี้มากที่สุดแล้ว ยังมีชาวอินเดียโพ้นทะเลอื่น ๆ ทำหน้าที่เป็นทั้งกัมปราโดร์และนายหน้าในรูปแบบต่างๆ ให้กับทั้ง 2 ธนาคารด้วย โดยเฉพาะสาขาของธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด ในมณฑลกุเก๋ตั้งตั้งแต่แรกเริ่ม ยังได้ใช้กัมปราโดร์แขกเซตตี (Chettiar compradores) เพื่อทำหน้าที่ปล่อยเงินกู้ให้กับบรรดาพ่อค้านำเข้าและส่งออก นายเหมืองแร่ดีบุก เจ้าของสวนยางพารา และพ่อค้ารายย่อยซื้อสายจีนโพ้นทะเลทั่วทั้งมณฑลแล้ว ผู้นำของแขกเซตตีในเกาะปีนังคือ เอ.เอ็ม. เค. รามัน เซตตี (A.M.K. Raman Chetty) ยังเป็นหุ้นส่วนสำคัญในธุรกิจอื่นๆ ร่วมกับตระกูล ณ ระนองทั่วดินแดนชายฝั่งทะเลอันดามัน ทั้งในเกาะปีนัง ภาคใต้ของประเทศไทย และพม่าตั้งแต่ต้นมาจนถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ด้วย⁵⁹

ขณะที่ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด สาขากรุงเทพมหานคร นอกจากจะมีพ่อค้าชาวจีนโพ้นทะเลทำหน้าที่เป็นกัมปราโดร์ส่วนใหญ่แล้ว ยังมีกัมปราโดร์และลูกค้าสำคัญชาวอินเดียโพ้นทะเลซึ่งเป็นนักธุรกิจนำเข้าและส่งออกของประเทศไทย โดยเฉพาะธุรกิจนำเข้าฝิ่นจากเมืองกัลกัตตา นำตาลจากเกาะชวา และธุรกิจส่งออกข้าวจากกรุงเทพมหานครมาตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 1890 โดยหนึ่งในบรรดาลูกหลานชาวอินเดียโพ้นทะเลเหล่านั้นคือ นายอาห์เหม็ด เอิบราฮิม นานา (Ahmed Ebrahim Nana) หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า เอ.อี. นานา (A.E. Nana) ซึ่งปู่และบิดาของเขาได้เข้ามาทำธุรกิจในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่ค.ศ. 1830 ก่อนหน้านั้นนานแล้ว เพราะอาศัยบทบาทการเป็นกัมปราโดร์ของธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด ในกรุงเทพมหานครตั้งแต่แรกเริ่มนั่นเอง เมื่อนำมาประสมประสานกับความชำนาญในการนำเข้าและส่งออกสินค้าสำคัญต่างๆ ของประเทศไทยมาอย่างยาวนาน ก่อนที่ธนาคารแห่งนี้จะเข้ามาเปิดสาขาในประเทศไทยเสียด้วยซ้ำไป ธุรกิจนำเข้าและส่งออกของตระกูลนานาในขณะนั้นยังมีสาขาคำเนินกิจการทั้งในเมืองกัลกัตตา สุราบายา ปัตตาเวีย ฮ่องกง เซี่ยงไฮ้ และชัวเถาในประเทศจีนเรียบร้อยแล้ว ต่อมาก็จะใช้เงินทุนสะสมของครอบครัวนานา สินเชื่อทุกรูปแบบ และบทบาทการเป็นกัมปราโดร์ของนายเอ.อี. นานาในธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด เพื่อขยายธุรกิจการลงทุนทั้งการนำเข้าและส่งออกอย่างกว้างขวาง ยังนำกำไรที่ได้ไปลงทุนในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์และการพัฒนาที่ดินอื่น ๆ ในกรุงเทพมหานครและเขตปริมณฑลอย่างไม่หยุดยั้งตั้งแต่ช่วงก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นไปอีกด้วย เพราะในขณะที่เขาเป็นคนอินเดียนับถือศาสนาอิสลามและเป็นคนในบังคับอังกฤษ เขายังมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับราชสำนักไทยซึ่งไม่เคยไว้วางใจในภัยคุกคามของทุนอังกฤษทุกรูปแบบเลย ในเวลาเดียวกัน เขาก็มี

สายสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าหน้าที่ในสถานกงสุลอังกฤษ ซึ่งพร้อมที่จะให้ความคุ้มครองทางด้านกฎหมายแก่ธุรกิจ และผลประโยชน์ของตระกูลนานาตลอดเวลาแล้ว เขายังเป็นกัมปราโดร์และลูกค้าสำคัญที่สุดรายหนึ่งของ ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด ทั้งสาขากรุงเทพมหานคร สาขาฮ่องกง สาขาเซี่ยงไฮ้ สาขาสุราบายา และสาขาปัตตาเวียในเวลาเดียวกันด้วย เพราะฉะนั้นจึงไม่แปลกที่ตระกูลนานาจะมี เครดิตอย่างยิ่งต่อการขยายธุรกิจการลงทุนของธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดในประเทศไทย ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ด้วย ตัวอย่างเช่น บริษัทแรนเดอร์รี่ บูราห์ มากัน จำกัด (Randery Burah Makan Co., Ltd.) ของตระกูลนานาซึ่งเพิ่งสถาปนาขึ้นมาใน ค.ศ. 1915 ได้ออกดราฟต์ (draft) หรือตั๋วเงินต่าง ๆ ผ่านทางธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด สาขากรุงเทพมหานครได้ในปีนั้น ในวงเงินสูงถึง 5 แสนบาท ต่อมาในค.ศ. 1925 ธนาคารแห่งนี้ยังได้เปิดวงเงินกู้เพื่อให้บริษัทนี้สามารถ ออกดราฟต์ต่าง ๆ ได้ถึง 2 บัญชี คือบัญชีแรกมีวงเงินกู้สูงถึง 2 ล้านบาท อีกบัญชีหนึ่งมีวงเงินกู้สูงถึง 5 แสน บาท เพราะฉะนั้นจึงไม่แปลกที่นาย เอ.อี. นานา จะสามารถใช้สาขาธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดในกรุงเทพมหานคร เป็นเครื่องมือสำคัญในการขยายอาณาจักรธุรกิจของตระกูลนานาได้อย่างมากมาย มหาศาลเรื่อยมา จนกระทั่งใน ค.ศ. 1931 ทั้งเงินกู้ล่วงหน้า เงินค้ำประกัน และสินเชื่อทุกรูปแบบของ ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด สาขากรุงเทพมหานครทั้งหมดในปีนั้น กว่าร้อยละ 34 ธนาคารแห่งนี้ได้เปิดโอกาสให้นาย เอ.อี. นานา ซึ่งเป็นทั้งกัมปราโดร์และลูกค้าสำคัญที่สุดแต่เพียงรายเดียว อีกด้วย⁶⁰

ในค.ศ. 1920 เมื่อธนาคารเมอร์แคนไทล์ จำกัดของทุนอังกฤษได้เข้ามาเปิดสาขาอีกแห่งใน ประเทศไทยแล้ว ตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ธนาคารอังกฤษทั้ง 3 รายเหล่านี้ ก็ได้พัฒนาตนเองเป็นผู้มีบทบาทนำสำคัญที่สุดต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจไทยทั้งในสมัยนั้นและในสมัยถัดมาอีกด้วย ถึงแม้ว่า ในช่วงเวลาเดียวกันได้มีการสถาปนาธนาคารไทยและสาขาธนาคารต่างชาตินั้น ๆ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่ง ถึงช่วงก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ใน ค.ศ. 1941 นั้น มีธนาคารพาณิชย์ทั้งของชาวต่างประเทศรวมทั้ง ของคนไทยทั้งสิ้น 12 ธนาคาร แต่ในจำนวนเหล่านี้ที่เป็นธนาคารพาณิชย์ของอังกฤษทั้ง 3 ธนาคาร คือ ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด ธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด และธนาคารเมอร์แคนไทล์ จำกัด คือสถาบันการเงินที่มีบทบาทครอบงำเศรษฐกิจและการค้าต่างประเทศของไทยมากที่สุดเหนือกว่าธนาคาร พาณิชย์อื่นๆ ที่เหลือรวมกันทั้งหมด โดยธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัด ยังคงดำรงบทบาท สำคัญที่สุดในการครอบงำธุรกิจนำเข้าและส่งออกของไทย ธนาคารชาร์เตอร์ด จำกัด จะยังคงครอบงำ เศรษฐกิจเหมืองแร่ดีบุกในภาคใต้ของประเทศเหนือกว่าคู่แข่งธนาคารพาณิชย์อื่นๆตลอดเวลาดังกล่าวด้วย ส่วนธนาคารเมอร์แคนไทล์ จำกัด จะเน้นบทบาทการปล่อยสินเชื่อต่าง ๆ ให้กับบริษัทนำเข้าทั้งของชาว อังกฤษและชาวต่างชาติ อื่นๆ เพื่อนำสินค้าอุตสาหกรรมจากประเทศตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษเข้ามาขาย ในประเทศไทยอีกทอดหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าธนาคารพาณิชย์อังกฤษทั้ง 3 ธนาคารดังกล่าวคือ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญที่สุดเหนือการขยายตัวของเศรษฐกิจไทยซึ่งเน้นการผลิตสินค้าข้าว ไม้สัก ดีบุก และ ยางพารา เป็นสินค้าสำคัญออกสู่ตลาดโลกตลอดเวลา ตั้งแต่ช่วงหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงถึงช่วงหลัง

สงครามโลกครั้งที่ 1 และรายได้จากการขายสินค้าออกสำคัญเหล่านี้ส่วนใหญ่คือ เงินตราต่างประเทศซึ่งประเทศไทยได้นำไป ใช้สั่งซื้อสินค้าเข้าอื่น ๆ จากประเทศอุตสาหกรรมและชาติเพื่อนบ้านข้างเคียง โดยธุรกรรมการนำเข้า และการส่งออกส่วนใหญ่ของประเทศไทยสมัยนั้น ล้วนต้องอาศัยเมืองท่าสำคัญต่อไปก็คือ ช่งกง สิงคโปร์ และปีนังซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษทั้งสิ้นด้วย เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่เรื่องผิดปกติแต่อย่างใดที่สาขาธนาคารอังกฤษทั้ง 3 ธนาคารดังกล่าวในแต่ละเมืองท่าเหล่านี้ จะประสานความร่วมมือกันอย่างเต็มที่กับสาขาของทั้ง 3 ธนาคารในประเทศไทย เพื่อครอบงำธุรกิจนำเข้าและส่งออกเกือบทั้งหมดของประเทศนี้ไว้ได้อย่างง่ายดาย เฉกเช่นกิจกรรมทางเศรษฐกิจสาขาอื่น ๆ ซึ่งทุนอังกฤษก็มีบทบาทครอบงำไว้ได้อย่างมั่นคงตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าวเหมือนกัน

บทที่ 4

ธุรกิจป่าไม้สักของบริษัทอังกฤษ

ในบรรดาธุรกิจการลงทุนขนาดใหญ่ซึ่งกลุ่มทุนอังกฤษได้ให้ความสำคัญอย่างจริงจังที่จะเข้ามาดักดวงผลประโยชน์อันอุดมสมบูรณ์จากทรัพยากรธรรมชาติของเอเชีย โดยเฉพาะในช่วงหลังจากที่อังกฤษสามารถขยายอิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจเข้าไปครอบงำทั้งอินเดียและพม่า เป็นอาณานิคมของพวกเขาได้สำเร็จนั้น ธุรกิจการทำป่าไม้สักแบบครบวงจรถือเป็นธุรกิจการลงทุนที่บรรดาบริษัททรงอิทธิพลของอังกฤษ ได้ให้ความสำคัญตลอดมา ก่อนหน้าที่รัฐบาลอังกฤษจะประสบความสำเร็จในการกดดันรัฐบาลไทย จนยอมทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน ค.ศ. 1855 เสียด้วยซ้ำไป ในที่สุดผลพวงของการขยายอิทธิพลอังกฤษเข้าไปในอินเดียและพม่า ก็ได้ผลักดันให้บรรดาผู้ประกอบการธุรกิจทำป่าไม้สักของอังกฤษเหล่านั้น ได้หันความสนใจที่จะเข้ามาดักดวงผลประโยชน์จากความมั่งคั่งของป่าไม้สักในภาคเหนือของประเทศไทยในช่วงถัดจากนั้นมาโดยปริยาย

เพื่อที่จะทำความเข้าใจพัฒนาการทางธุรกิจป่าไม้สักของบรรดากลุ่มทุนอังกฤษ ซึ่งได้เข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับปัญหาเศรษฐกิจไม้สัก (teak economy) การเมืองภายในดินแดนล้านนา และปัญหาสังคมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องประเด็นความขัดแย้งของบรรดาผู้คนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับธุรกิจการทำป่าไม้ในภาคเหนือ ตั้งแต่ช่วงแรกที่กลุ่มทุนอังกฤษเข้ามาทำธุรกิจป่าไม้ในประเทศไทยอย่างจริงจังหลังค.ศ. 1855 จนถึงช่วงก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 การศึกษาวิเคราะห์ประเด็นปัญหาเหล่านี้จึงจำเป็นต้องพิจารณาออกเป็น 2 ช่วงด้วยกัน คือ ในช่วงแรกจะพิจารณาการประกอบการธุรกิจทำป่าไม้ของบริษัทอังกฤษตั้งแต่ช่วงหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง จนกระทั่งถึงช่วงมีการจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นมาครั้งแรกใน ค.ศ. 1896 ในช่วงถัดมาจะพิจารณาแง่มุมที่น่าสนใจต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการขยายบทบาทของบริษัทป่าไม้อังกฤษในประเทศไทยตั้งแต่ ค.ศ. 1896 จนถึงช่วงก่อนเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1

ยุคบุกเบิกการทำธุรกิจป่าไม้

สาเหตุสำคัญที่ดึงดูดให้นักลงทุนชาวอังกฤษหรือคนในบังคับอังกฤษเข้ามาเกี่ยวข้องกับการทำธุรกิจป่าไม้ในประเทศไทย ก็เนื่องมาจากการขยายอิทธิพลของอังกฤษจากอินเดียเข้าสู่พม่า โดยเฉพาะบทบาทของทุนอังกฤษในการดักดวงผลประโยชน์จากทรัพยากรไม้สักในอาณานิคมอินเดียนั้น ได้ดำเนินการมาอย่างกว้างขวางยาวนานแล้วหลายทศวรรษ ก่อนหน้าที่บริษัททำป่าไม้ของชาวอังกฤษในทางภาคใต้ของอินเดียจะขยายธุรกิจการลงทุนเข้าไปเกี่ยวข้องกับป่าไม้สักของพม่าตั้งแต่ครั้งหลังของคริสต์ทศวรรษ ที่ 19 เสียด้วยซ้ำไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือป่าไม้สักในอินเดียได้ถูกทำลายลงจนแทบหมดสิ้นโดยทุนอังกฤษตลอดช่วงเวลาก่อนหน้านั้นแล้ว ถัดจากนั้นมา การรุกรานพม่าเพื่อดักดวงผลประโยชน์จากป่าไม้สักอย่างเป็นรูปธรรมจึงค่อยปรากฏขึ้นมา ดังนั้นจึงไม่แปลกประหลาดแต่อย่างใดที่บริษัทอังกฤษส่วนใหญ่ซึ่งได้จดทะเบียนการค้าใน

เมืองบอมเบย์และเคยทำลายป่าไม้สักในอินเดียภาคใต้จนหมดสิ้นไปในภายหลัง ก็จะกลายเป็นแหล่งระดมทุนสำคัญที่สุดของภาคเอกชนอังกฤษในการที่จะเข้าไปลงทุนทำป่าไม้สักในพม่าและประเทศไทยในทศวรรษถัดๆ มาจากนั้นต่อไป¹ จนกระทั่งพม่าต้องพ่ายแพ้ต่อกองทัพอังกฤษและยอมทำสนธิสัญญาอันดาโบ (Treaty of Yandabo) ในค.ศ. 1826 โดยพม่าต้องยอมยกเมืองท่าสำคัญในบริเวณที่ใกล้ชิดกับพรมแดนไทยเช่น เมืองมะริด เมืองตะนาวศรี และเมืองตะนาวศรีให้อังกฤษเป็นผู้ครอบครองแล้ว พม่ายังต้องยอมให้อังกฤษเป็นชาติตะวันตกชาติแรกที่สามารถเข้าไปค้าขายในดินแดนส่วนอื่นๆ ของตนเองด้วย ถัดจากนั้นอีกไม่นานนัก พม่าก็พยายามประกาศยกเลิกสนธิสัญญาฉบับดังกล่าว แต่อังกฤษไม่ยอม จึงทำให้ทั้งสองฝ่ายต้องทำสงครามอีกครั้งหนึ่ง และพม่าเองก็เป็นฝ่ายพ่ายแพ้เช่นเดิมใน ค.ศ. 1852 ภายหลังจากนั้นอังกฤษก็ได้ยึดครองดินแดนพม่าตอนล่าง (Lower Burma) หรือบริเวณลุ่มแม่น้ำอิระวดีซึ่งเป็นบริเวณทางออกทะเลหรืออ่าวมะตะมะทั้งหมดแต่เพียงผู้เดียวแล้ว พม่ายังถูกตัดขาดจากโลกภายนอกอย่างสิ้นเชิง ควบคู่ไปกับการที่พ่อค้าอังกฤษหรือคนในบังคับอังกฤษ โดยเฉพาะพ่อค้าจากอินเดียซึ่งจะมีบทบาทสำคัญขึ้นเรื่อยๆ ในการครอบงำเศรษฐกิจของพม่าในเวลาต่อไป ยังได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอย่างกว้างขวางอีกด้วย²

การขยายอิทธิพลอย่างรวดเร็วของอังกฤษในพม่าในช่วงที่ผ่านมาข้างต้น นอกจากจะชี้ให้ชาติเพื่อนบ้านของพม่าในเวลานั้นมีความประหวั่นพรั่นพรึงเพิ่มขึ้นแล้ว ยังทำให้ชนชั้นผู้ปกครองในแต่ละดินแดนเหล่านี้ตระหนักเพิ่มขึ้นตลอดเวลาด้วยว่า ลัทธิอาณานิคมของอังกฤษซึ่งกำลังประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวางในพม่านั้น นอกจากจะมีความประสงค์สำคัญคือการกอบโกยผลประโยชน์ทางการค้าสอดคล้องตามลัทธิพาณิชย์กรรมนิยม (mercantilism) อย่างยิ่งที่สุด ในเวลาเดียวกันเมื่อใดก็ตามที่ธุรกิจการลงทุนของคนในบังคับอังกฤษ ไม่ได้รับความสะดวกในการค้าหรือไม่ได้รับความเป็นธรรมจากสถาบันทางกฎหมายและสถาบันทางการเมืองแบบจารีตนิยมเดิมของชาวพื้นเมืองแล้ว อังกฤษก็พร้อมที่จะใช้อำนาจทางทหารและอำนาจทางการเมืองที่เข้มแข็งกว่าของพวกเขา เพื่อเข้าทำสงครามยึดครองดินแดนของชาวพื้นเมืองได้ในที่สุดด้วย ซึ่งข้อเท็จจริงเหล่านี้ก็จะปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนอีกครั้งหนึ่งเมื่อบริษัทเอกชนของอังกฤษกับรัฐบาลพม่าได้วิวาทกันในการฉกฉวยตัดโค่นและแปรรูปไม้สักขึ้นมา โดยบริษัทป่าไม้ดังกล่าวคือบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัด (The Bombay Burma Trading Corporation Ltd.) ซึ่งถือว่าเป็นบริษัทเอกชนอังกฤษที่ทรงอิทธิพลมากที่สุดในการทำธุรกิจไม้สักของพม่าในเวลานั้น บริษัทนี้ซึ่งเดิมเคยถือสิทธิสัมปทานในการทำเหมืองแร่ของพม่า ได้คอยหันเหมาทำธุรกิจป่าไม้สักเนื่องจากเนื้อที่เขตสัมปทานทำเหมืองแร่เดิมในบริเวณพม่าตอนบน (Upper Burma) นั้นล้นอุดมสมบูรณ์ด้วยไม้สัก ซึ่งเป็นไม้ที่มีคุณภาพดีเยี่ยมและเป็นที่ต้องการของตลาดอินเดียและยุโรปเพิ่มขึ้นตลอดเวลา บริษัทแห่งนี้ซึ่งมีประธานกรรมการบริษัทคือ วิลเลียมวอลเลซ (William Wallace) จึงได้รับความช่วยเหลืออย่างเต็มที่จากลอร์ดดัลโฮไซ (Lord Dalhousie) ซึ่งเป็นหัวหน้าข้าหลวงใหญ่ของอังกฤษในพม่าขณะนั้น (Chief Commissioner) ได้เข้าเฝ้ากษัตริย์มินตอง (Min Dong) ของพม่าและประสบความสำเร็จในการขอสิทธิสัมปทานทำป่าไม้ในพม่าได้เป็นบริษัทแรกด้วย แต่เมื่อทำธุรกิจการลงทุนไปได้ไม่นาน ก็เกิดปัญหาขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่พม่า ซึ่งได้กล่าวหาว่าบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัดแห่งนี้ ได้ตัดโค่นไม้สักบางส่วนโดยไม่ได้รับอนุญาตสิทธิสัมปทานแต่อย่างใด

และรัฐบาลพม่าก็ได้เรียกค่าปรับรวมทั้งสิ้นถึง 2,300,000 รูปี แต่บริษัทแห่งนี้ไม่ยอมเสียค่าปรับ รัฐบาลพม่าจึงสั่งริบไม้สักและสิทธิสัมปทานป่าไม้ทั้งหมดของบริษัทแห่งนี้ ถึงแม้รัฐบาลอังกฤษในอินเดียได้พยายามหาทางไกล่เกลี่ยมาแล้วก็ตาม แต่ในที่สุดก็ต้องประสบความล้มเหลวและรัฐบาลอังกฤษก็ได้ส่งกองทัพเข้ายึดเมืองมันตะเลย์ (Mandalay) และประกาศทำสงครามกับพม่าเป็นครั้งที่ 3 ใน ค.ศ. 1885 พร้อมกับประสบความสำเร็จในการขยายอิทธิพลจากพม่าตอนล่างไปครอบงำดินแดนส่วนอื่น ๆ ที่เหลือทั้งหมดของพม่าตอนบนด้วย ตั้งแต่นั้นมาพม่าก็กลายเป็นอาณานิคมของอังกฤษทั้งประเทศซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของไทยนั่นเอง³

ตั้งแต่อังกฤษสามารถยึดครองบริเวณพม่าตอนล่าง (Lower Burma) พ่อค้าและบริษัทเอกชนต่างๆ ของอังกฤษซึ่งได้ขยายฐานธุรกิจการลงทุนจากอินเดียตะวันออกเข้ามายังแถบนี้เป็นครั้งแรก ก็ได้ตระหนักดีว่าบริเวณเหล่านั้นล้วนอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้สักที่มีค่ามาก พ่อค้าอังกฤษกลุ่มแรก ๆ เหล่านั้นจึงได้ดำเนินกิจการป่าไม้ขึ้นมา พร้อมกับการจัดตั้งโรงเลื่อยจักรขึ้นที่เมืองมะละแหม่ง เพื่อทำการแปรรูปไม้สักส่งออกขายตลาดต่างประเทศเรื่อยมา ขณะเดียวกัน อิทธิพลของอังกฤษก็ค่อยขยายออกมาใกล้ชิดกับดินแดนล้านนาหรือบริเวณจังหวัดภาคเหนือของไทยโดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าไม้สักของไทยในขณะนั้น อังกฤษจะยิ่งทวีให้ความสนใจเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดจนแม้กระทั่งใน ค.ศ. 1860 เซอร์โรเบิร์ตชอมเบิร์ก (Sir Robert Schomburg) ซึ่งเป็นกงสุลใหญ่อังกฤษประจำกรุงเทพมหานคร ก็ได้ชี้ให้คณะกรรมการการค้าของรัฐบาลอาณานิคมอินเดีย (Board of Trade of India Office) ได้ฟังตระหนักถึงความสำคัญของเมืองเชียงใหม่ซึ่งมิใช่จะเป็นเพียงศูนย์กลางการค้าไม้สักในภาคเหนือของประเทศไทยเท่านั้น แต่เชียงใหม่ยังเป็นจุดศูนย์กลางในการพยายามสร้างปฏิสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างเมืองพะโค (Pegu) เมืองอังวะ (Ava) ในพม่ากับบริเวณดินแดนทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศจีน ซึ่งอังกฤษกำลังให้ความสนใจที่จะขยายอิทธิพลเข้าไปในดินแดนแห่งนั้นเพิ่มขึ้นตลอดเวลาด้วย เพราะในขณะนั้นเชียงใหม่มีเส้นทางทางการค้าทางบกติดต่อกับเมืองต่างๆ ในประเทศจีนและพม่ามานานแล้วด้วย⁴ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพม่าทั้งประเทศได้กลายเป็นอาณานิคมของอังกฤษอย่างสมบูรณ์ใน ค.ศ. 1885 แล้ว โอกาสที่บรรดาบริษัททำกิจการป่าไม้ที่ทรงอิทธิพลของอังกฤษในพม่าทั้งในขณะนั้นและในเวลาต่อมาซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 5 บริษัทคือ 1) บริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัด (The Bombay Burmah Trading Corporation Ltd.) 2) บริษัทสตีลบราเดอร์ส จำกัด (Steel Brothers Co., Ltd.) 3) บริษัทแม็กเกร็กเกอร์ จำกัด (Macgregor & Co., Ltd.) 4) บริษัทโฟคาร์ จำกัด (Foucar & Co., Ltd.) และ 5) บริษัท ที.ดี.ฟินด์เลย์แอนด์ซัน จำกัด (T.D.Findlay & Son Co., Ltd.)⁵ จะต้องให้ความสนใจเข้ามาทำธุรกิจป่าไม้สักที่อุดมสมบูรณ์อีกแห่งหนึ่งในล้านนาซึ่งมีพรมแดนติดกับอาณานิคมพม่า จึงกลายเป็นสิ่งปกติธรรมดาไปในที่สุดด้วย ขณะเดียวกัน บริเวณดินแดนล้านนาก็เคยมีการติดต่อค้าขายและไปมาหาสู่ระหว่างกันและกันของบรรดาพ่อค้าพม่าและชาวพื้นเมืองมาก่อนหน้านั้นนานแล้ว เพราะการคมนาคมติดต่อเดินทางไประหว่างพม่ากับล้านนาทำได้ง่ายและสะดวกยิ่งกว่าการติดต่อกับกรุงเทพมหานครเสียด้วยซ้ำไป

ปัจจัยสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดในการดึงดูดให้บรรดาพ่อค้าเอกชนอังกฤษหรือคนบังคับอังกฤษในพม่าสามารถเข้ามามีส่วนสำคัญในการทำธุรกิจป่าไม้ได้ไม่ยากลำบากนักในขณะนั้น คือการที่บรรดาหัวเมืองล้านนาในขณะนั้นยังมีฐานะเป็นประเทศราชของไทย โดยแต่ละหัวเมืองเหล่านี้ล้วนมีเจ้าผู้ครองนครทำการปกครองดินแดนของตนเองได้อย่างเต็มที่ เพราะฉะนั้นพวกเขาจึงสามารถให้อนุญาตหรือสิทธิผูกขาดการทำป่าไม้ในดินแดนปกครองของพวกเขา ให้กับนักลงทุนรายใดก็ได้โดยไม่ต้องผ่านทางกรุงเทพมหานครเพราะถือว่าเป็นเรื่องกิจการภายในของแต่ละดินแดน เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ปกติธรรมดาที่บรรดาบริษัทป่าไม้อังกฤษในพม้ามักนิยมแต่งตั้งนายหน้าหรือตัวแทนของพวกเขา ทั้งที่เป็นชาวอังกฤษด้วยกันเองซึ่งกล้าเสี่ยงภัยทำธุรกิจประเภทนี้ หรือบรรดาชาวพม่าและชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ เช่น พ่อค้าตองซู่หรือพ่อค้าไทยใหญ่ ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษแล้ว หรือเป็นหุ้นส่วนทางธุรกิจซึ่งพวกเขาไว้วางใจได้ เพื่อหาทางบุกเบิกเข้ามาค้าขายและขออนุญาตทำป่าไม้สักในหัวเมืองล้านนาจากบรรดาเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน เป็นต้น อีกทอดหนึ่ง

ตามข้อเท็จจริงนั้น พ่อค้าอังกฤษได้เรียนรู้มานานแล้วก่อนหน้าที่จะตัดสินใจยึดพม่าเป็นอาณานิคมเสียด้วยซ้ำไปว่า ป่าไม้สักที่ดีและมีคุณภาพนั้นมีอยู่ในประเทศพม่าและประเทศไทยมากกว่าบริเวณอื่น ๆ ของทวีปเอเชีย เพราะฉะนั้นทันทีที่อังกฤษยึดครองพม่าตอนล่างหรือหัวเมืองมอญทั้งหมดได้แล้วในครึ่งหลังของทศวรรษ 1820 พ่อค้าอังกฤษจึงได้ถือโอกาสจัดตั้งโรงเลื่อยไม้ขึ้นที่เมืองมะละแหม่ง เพื่อนำเอาไม้สักที่ตัดได้แถบลุ่มแม่น้ำสาละวินและหัวเมืองดินแดนมอญอื่น ๆ ไปแปรรูปและส่งออกสู่ตลาดต่างประเทศตั้งแต่นั้นมาในเวลาเดียวกัน ป่าไม้สักในประเทศไทยช่วงนั้นก็มีการตั้งแต่บริเวณหัวเมืองล้านนาหรือมณฑลพายัพ ต่อลงมายังบริเวณเมืองตาก เมืองกำแพงเพชร และเมืองอุทัยธานี โดยชาวพื้นเมืองส่วนใหญ่ใน 3 หัวเมืองเหล่านี้มักนิยมตัดไม้สักขนาดย่อมเพื่อนำมาใช้เป็นหลักผูกแพของบ้านเรือนราษฎรไทยในลำน้ำต่างๆ แถบภาคกลางของประเทศไทยในขณะนั้นอีกทอดหนึ่ง โดยไม้สักขนาดย่อมเหล่านั้นส่วนใหญ่ก็มีตลาดสำคัญอยู่ในกรุงเทพมหานครนั่นเอง ส่วนการลำเลียงไม้สักขนาดใหญ่จากบริเวณ 3 หัวเมืองเพื่อทำการส่งออกซุงไม้สักสู่ตลาดต่างประเทศโดยผ่านกรุงเทพมหานครขณะนั้นยังไม่มีแต่อย่างใด จนกว่าประเทศไทยและประเทศอังกฤษได้มีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงแล้ว บริษัทอังกฤษต่างๆ จึงจะเข้ามามีบทบาทในธุรกิจการส่งออกไม้สักผ่านท่าเรือกรุงเทพมหานครในช่วงหลังถัดจากนั้นมา

ในทางตรงกันข้าม ป่าไม้สักในหัวเมืองล้านนาขณะนั้นซึ่งได้แก่เมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน เมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองเชียงแสน และเชียงราย โดยในบริเวณ 6 หัวเมืองล้านนาเหล่านี้ การบริหารจัดการป่าไม้สักทั้งหมดก็ยังคงอยู่ในกำมือของตระกูลเจ้าผู้ครองนครแต่ละเมืองตลอดมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว โดยถือว่าป่าไม้แต่ละเมืองยังเป็นมรดกตกทอดของลูกหลานเจ้าผู้ครองนครแต่ละตระกูลตลอดมาด้วย เพราะฉะนั้นผู้ใดก็ตามที่ต้องการทำป่าไม้ ก็ต้องขออนุญาตหรือขอสิทธิเช่าช่วงป่าไม้สักแต่ละแปลงกับเจ้าผู้ครองนครแต่ละเมืองเสียก่อน ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับธรรมเนียมประเพณีการปฏิบัติของแต่ละหัวเมืองภาคเหนือเหล่านี้ด้วย กล่าวคือในกรณีของเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง และเมืองลำพูน เจ้าผู้ครองนครแต่ละเมืองจะเป็นผู้ให้สัมปทานการทำป่าไม้โดยตรง ส่วนในเมืองแพร่และเมืองน่านกลับมีวิธีการแตกต่างกันไป

จากหัวเมืองเหนือเหล่านั้น โดยผู้ครองนครทั้งสองเมืองไม่ยอมให้พ่อค้าไม้รายใดมีสิทธิเข้าป่าสัมปทานในดินแดนของตนเอง แต่หันมาใช้วิธีการบังคับให้พ่อค้าแต่ละรายต้องเหมาซื้อไม้ซุงในปริมาณจำนวนจำกัดจากเจ้าผู้ครองนครในกรณีของเมืองแพร่ ส่วนในกรณีของเมืองน่าน ครอบครัวของเจ้าผู้ครองนครซึ่งทำหน้าที่ควบคุมป่าไม้โดยตรง จะอนุญาตให้พ่อค้าแต่ละรายตัดฟันไม้สักแต่ละต้น โดยเรียกเก็บเงินค่าธรรมเนียมในอัตราต่อละ 2 รูปี⁷ โดยพ่อค้าไม้ส่วนใหญ่ในหัวเมืองล้านนาขณะนั้นคือพ่อค้าพม่าหรือชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ในพม่าตอนล่าง ซึ่งต่อไปก็ได้กลายเป็นเขตยึดครองของอังกฤษและคนเหล่านี้ก็ได้กลายเป็นคนในบังคับอังกฤษด้วย และจากการที่อิทธิพลของอังกฤษได้ขยายมาซิดติดดินแดนล้านนาเพิ่มมากขึ้นตลอดเวลานั้นเอง ทั้งพ่อค้าอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษจึงสามารถเข้ามาลงทุนทำกิจการป่าไม้ในหัวเมืองล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง และเมืองลำพูนมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้เนื่องจากหัวเมืองเหล่านี้เป็นเมืองประเทศราชของไทยเช่นเดียวกันกับหัวเมืองประเทศราชอื่นๆ ในขณะนั้น โดยเจ้าเมืองแต่ละแห่งยังคงมีสิทธิที่จะปกครองดินแดนของตนเองได้อย่างเต็มที่ ดังนั้นป่าไม้สักในแต่ละเมืองเหล่านี้ เจ้าเมืองจึงมักอนุญาตให้ชาวพม่าซึ่งมีความใกล้ชิดสนิทสนมกับแต่ละเมือง รับเช่าช่วงสิทธิทำป่าไม้ได้โดยไม่ต้องผ่านทางรัฐบาลไทยในกรุงเทพมหานคร เพราะถือว่าเป็นเรื่องภายในดินแดนของแต่ละเมืองเหล่านี้ เมื่อนานวันขึ้นเรื่อยๆ พ่อค้าชาวพม่าและชาวไทยใหญ่บางคนซึ่งได้กลายเป็นคนบังคับอังกฤษแล้ว ก็จะเข้ามาทำธุรกิจไม้สักในหัวเมืองล้านนาโดยเฉพาะในเชียงใหม่มากขึ้น ไม้สักที่ได้ส่วนใหญ่ก็จะถูกลำเลียงลงสู่แม่น้ำสาละวินและนำไปแปรรูปในอาณานิคมพม่าของอังกฤษอีกทอดหนึ่ง โดยเฉพาะในเมืองมะละแหม่งขณะนั้นซึ่งมีโรงเลื่อยจักรถึง 12 โรง⁸

ต่อมาเมื่อการทำป่าไม้ขยายตัวกว้างขวางมากขึ้นในหัวเมืองล้านนาโดยคนในบังคับอังกฤษเหล่านี้ ยิ่งนานวันมากขึ้น ปัญหาการแก่งแย่งกันขอรับเช่าช่วงทำป่าไม้ หรือการกล่าวหาบิดพลิ้วไม่ยอมทำตามสัญญาของคู่กรณีแต่ละฝ่ายก็เพิ่มมากขึ้น เพราะผู้ขอรับเช่าทำป่าไม้มิได้เสียเงินเฉพาะค่าต่อไม้ตามอัตราอำเภอใจของครอบครัวเจ้าผู้ครองนครแต่ละเมืองบ่อยครั้งมากขึ้นแล้ว บางครั้งคนเหล่านี้ยังต้องเสียเงินพิเศษหรือสินบนในรูปแบบอื่นๆ ตามอำเภอใจและไม่มีความแน่นอน ให้กับบรรดาสมาชิกในครอบครัวของผู้ครองนครแต่ละเมืองหรือผู้ใกล้ชิดอื่นๆ เพื่อเป็นค่า “เปิดป่า” อีกด้วย ในที่สุดปัญหาหมักหมมและพฤติกรรมฉ้อฉลเหล่านี้ก็จะนำไปสู่กรณีพิพาทและคดีความต่างๆ เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ขณะที่บรรดาเจ้านายหัวเมืองเหนือแต่ละแห่ง นอกจากจะยังคงทำหน้าที่เป็นเจ้าของป่าไม้แต่ละเมืองซึ่งค้าขายและลงทุนด้วยตนเองไม่เป็นต่อไปแล้ว ยังคงยึดถือประเพณีปฏิบัติดั้งเดิมคือการให้ชาวพม่าในบังคับอังกฤษหรือพ่อค้าอังกฤษเข้ามาทำป่าไม้สักในหัวเมืองของพวกเขาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ด้วย ซึ่งต่อไปก็จะก่อให้เกิดปัญหาระหว่างประเทศขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน ค.ศ. 1855 แล้ว เช่น ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับอังกฤษที่ได้เดินทางเข้ามาในหัวเมืองล้านนาตั้งแต่สมัยก่อนทำสนธิสัญญาดังกล่าว ปัญหาเรื่องเขตแดนที่ยังไม่มีการตกลงกันแน่นอนระหว่างเมืองเชียงใหม่กับอาณานิคมพม่าของอังกฤษ รวมทั้งปัญหาความปลอดภัยของคนในบังคับอังกฤษที่เดินทางเข้ามาในเชียงใหม่และต้องการความคุ้มครองทั้งชีวิตและทรัพย์สินขณะเดียวกัน ชาวพื้นเมืองล้านนาก็ไม่พอใจที่คนในบังคับอังกฤษเหล่านั้นซึ่งเป็นชนชาติเพื่อนบ้าน

ที่มีความคุ้นเคยมาตั้งแต่สมัยโบราณ กลับมีอิทธิพลเหนือชาวพื้นเมืองและมีสิทธิพิเศษต่างๆ ทางศาลตามเงื่อนไขของข้อตกลงในสนธิสัญญาเบาว์ริง เป็นต้น⁹ ในที่สุดปัญหาเรื้อรังเหล่านี้ก็ค่อยบานปลายกลายเป็นประเด็นปัญหาร้ายแรงที่ราชสำนักไทยในกรุงเทพมหานคร ต้องพยายามหาทางแก้ไขอย่างละมุนละม่อมเพิ่มมากขึ้นตามแรงกดดันของรัฐบาลอังกฤษซึ่งต้องการใช้อำนาจทางการเมืองระหว่างประเทศ มาผลักดันให้เกิดช่องทางในการแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าและทางเศรษฐกิจให้กับบรรดาบริษัทเอกชนขนาดใหญ่ของตน ซึ่งต้องการเข้ามาครอบงำธุรกิจไม้สักในภาคเหนือของไทยเพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา ชำรายังไปกว่านั้น ตั้งแต่ ค.ศ. 1871 จนถึง ค.ศ. 1873 เจ้าเมืองเชียงใหม่ยังเกิดคดีฟ้องร้องกับกงสุลอังกฤษผู้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนคนในบังคับอังกฤษทุกราย ซึ่งเป็นโจทก์ในคดีฟ้องร้องที่เกี่ยวกับป่าไม้ทั้งสิ้นรวมถึง 32 คดี โดยในคดีฟ้องร้องเหล่านั้น ราชสำนักไทยในกรุงเทพมหานครก็ได้แต่งตั้งตุลาการขึ้นมาพิจารณาตัดสินคดีความ และปรากฏว่าผลของการพิจารณาความทั้งหมด ให้ยกฟ้องคดีของโจทก์รวม 21 คดี ให้จำเลยคือครอบครัวของเจ้านครเชียงใหม่แพ้คดีต่างๆ รวม 11 คดี โดยจำเลยเหล่านั้นจะต้องถูกปรับและชดเชยค่าเสียหายให้กับโจทก์เป็นเงินรวมทั้งสิ้นประมาณ 4,000 ชั่งหรือประมาณ 320,000 บาท¹⁰

ปัญหาการทะเลาะเรื่องป่าไม้และเรื่องโจรผู้ร้ายข้ามแดน ได้ทำให้รายได้ภาษีไม้สักไทยที่ล่องไปขายในเมืองมะละแหม่งขณะนั้น ซึ่งอังกฤษเคยเรียกเก็บในอัตราตายตัวต้นละ 3 รูปี ได้ลดลงอย่างน่ากังวลเรื่อยมา ดังนั้นอังกฤษจึงได้เสนอให้มีการเปิดเจรจาตกลงเพื่อแก้ไขปัญหารวบรวมข้อต่างๆ ในดินแดนหัวเมืองล้านนาของไทยตลอดเวลาเช่นกันในช่วงดังกล่าว ซึ่งในที่สุดรัฐบาลไทยก็ต้องอยู่ในภาวะจำยอมเซ็นสนธิสัญญากับรัฐบาลอินเดีย เพื่อส่งเสริมการติดต่อทางพาณิชย์ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาเขตของเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “สนธิสัญญาเชียงใหม่” (The Treaty of Chiangmai) โดยรัฐบาลไทยและรัฐบาลอาณานิคมอินเดียของอังกฤษได้มีการลงนามกันที่เมืองกลักดตา เมื่อวันที่ 14 มกราคม ค.ศ. 1874

จากข้อตกลงของสนธิสัญญานับนี้ ฝ่ายอังกฤษได้ให้การคุ้มครองคนบังคับของตนคือชาวอินเดียและพม่า ซึ่งเข้ามาอยู่ในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง ต้องขึ้นศาลต่างประเทศซึ่งจะตั้งขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ ในกรณีความแย้งที่คนในบังคับอังกฤษเป็นโจทก์ฟ้องคนในบังคับไทย ส่วนคดีที่คนในบังคับไทยเป็นโจทก์ฟ้องคนในบังคับอังกฤษที่มาจากพม่าของอังกฤษในขณะนั้น เพราะเข้ามาในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน และลำปางโดยไม่มีหนังสือเดินทาง ก็ต้องขึ้นศาลท้องถิ่นธรรมดา (ordinary local court) หรือศาลไทยธรรมดา แต่ในกรณีที่จำเลยมีหนังสือเดินทาง ผู้พิพากษาหรือศาลไทยจะทำการไต่สวนและพิจารณาคัดสินคดีได้ก็ต่อเมื่อได้รับการยินยอมให้กระทำ หรือถ้าไม่ได้รับการยินยอม ก็ต้องส่งคดีให้กงสุลอังกฤษในกรุงเทพมหานคร หรือเจ้าหน้าที่ฝ่ายอังกฤษในพม่าเป็นผู้ดำเนินการไต่สวนและตัดสินในคดีอาญานั้นๆ สนธิสัญญานับนี้ยังได้ตกลงว่าถ้าคนในบังคับอังกฤษที่เดินทางจากพม่าเข้ามายังเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน ไม่มีหนังสือเดินทางและกระทำความผิดขึ้นในบริเวณหัวเมืองเหล่านี้ก็ให้ศาลไทยพิจารณาและลงโทษตามกฎหมายไทย แต่ถ้ามีหนังสือเดินทางมาด้วยแล้ว ก็ไม่ต้องขึ้นศาลไทย¹¹ สนธิสัญญานับนี้ยังได้กล่าวถึงข้อตกลงในการทำป่าไม้ในภาคเหนือของไทยด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือปัญหาการจัดระเบียบเกี่ยวกับ

การให้สัมปทาน การรับเช่าช่วงทำป่าไม้ให้มีความรัดกุมมากขึ้นกว่าอดีตที่เคยผ่านมา โดยมีสาระสำคัญคือ ตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะมาขอเช่าทำป่าไม้ในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน จะต้องทำหนังสือต่อเจ้านายซึ่งเป็นเจ้าของป่าไม้มีกำหนดปีที่แน่นอน หนังสือสัญญาต้องทำไว้ 2 ฉบับ โดยคู่สัญญาแต่ละฝ่ายถือคนละฉบับและผู้พิพากษาที่เมืองเชียงใหม่ต้องส่งสำเนาหนังสือสัญญาให้แก่ข้าหลวงอังกฤษที่เมืองของสะลินทุกครั้ง เจ้านครเชียงใหม่ต้องห้ามอย่าให้เจ้านายซึ่งเป็นเจ้าของป่าทำหนังสือสัญญาขายไม้หรือทำป่าไม้ในตำบลเดียวกันเป็นสองรายสามราย และห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดตีตราหรือลบตราที่เจ้าของตีตราไว้ ถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดผิดสัญญา ให้คณะกรรมการที่เมืองเชียงใหม่พิจารณาบังคับชดใช้ค่าเสียหาย¹²

ขณะที่รัฐบาลไทยกำลังทำการเจรจาเพื่อตกลงทำสนธิสัญญาลับนี้ ทางหัวเมืองล้านนากลับไม่มีส่วนรู้เห็นในการเจรจาและตกลงแต่อย่างใด เพราะฉะนั้น เพื่อให้การบังคับใช้สนธิสัญญาลับนี้ไม่มีอุปสรรคในอนาคต ในขณะที่มีการเจรจาใกล้ยุติลงแล้วนั้น ราชสำนักไทยในกรุงเทพมหานครก็ได้ร่างหนังสือสัญญาขึ้นมาอีกฉบับหนึ่ง เพื่อบังคับให้เจ้าอุปราชผู้ซึ่งจะขึ้นครองเป็นเจ้านครเชียงใหม่องค์ต่อไป ต้องปฏิบัติตามหนังสือสนธิสัญญาที่รัฐบาลไทยได้ทำกับรัฐบาลอังกฤษอย่างเคร่งครัด โดยหนังสือสัญญาลับนี้มีชื่อว่า “หนังสือสัญญาว่าด้วยการที่เจ้านครเชียงใหม่จะรักษามืองให้เรียบร้อย” ถัดจากนั้นก็ได้มีการส่งข้าหลวงจากกรุงเทพมหานครขึ้นไปประจำในเมืองเชียงใหม่ในฐานะ “ข้าหลวงตุลาการศาลต่างประเทศ” ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่เกี่ยวกับศาลและการป่าไม้ที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษแล้ว บุคคลผู้นี้ก็จะทำหน้าที่เป็นตัวแทนของราชสำนักไทยในการควบคุมดูแลหัวเมืองล้านนาไปโดยปริยายด้วย¹³

สนธิสัญญาลับนี้เมื่อนำไปบังคับใช้ได้ประมาณ 9 ปีเท่านั้น รัฐบาลอังกฤษได้พิจารณาแล้วเห็นว่ายังมีข้อบกพร่องและก่อให้เกิดข้อเสียเปรียบแก่คนในบังคับอังกฤษอีกหลายประการ โดยเฉพาะในปัญหาฟ้องร้องและการก่อคดีความต่าง ๆ ในที่สุดรัฐบาลอังกฤษก็เรียกร้องให้รัฐบาลไทยเปิดเจรจาเพื่อเปลี่ยนแปลงแก้ไขข้อบกพร่องเหล่านั้น แล้วสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ 2 ก็ได้มีการจัดทำขึ้นมาในวันที่ 3 กันยายน ค.ศ. 1883 เพื่อบังคับใช้แทนสนธิสัญญาลับแรกภายหลังที่รัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลไทยได้ให้สัตยาบันในที่สุด โดยสนธิสัญญาลับนี้ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด 16 ข้อ นอกจากรัฐบาลไทยยอมให้รัฐบาลอังกฤษแต่งตั้งกงสุลหรือรองกงสุลเข้ามาประจำที่เมืองเชียงใหม่เป็นครั้งแรกตามหนังสือสัญญาข้อที่ 8 โดยรองกงสุลอังกฤษประจำเชียงใหม่คนแรกคือ นายอี.บี. กูลด์ (E.B. Gould) สนธิสัญญาลับนี้ยังให้ความสำคัญกับข้อตกลงอื่น ๆ โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องการค้าและการทำป่าไม้อย่างรัดกุมกว่าฉบับที่ผ่านมาอีกด้วย เช่น สัญญาในข้อที่ 11 ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า “คนในบังคับอังกฤษมีความประสงค์จะซื้อไม้ ตัดไม้ กานไม้ที่ป่าเมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ต้องทำหนังสือสัญญาต่อเจ้าของป่าไม้มีกำหนดปี หนังสือสัญญานั้นทำเป็นสองฉบับ เอาไว้คนละฉบับต้องประทับตรากงสุล ฤาไชยกงสุลอังกฤษและตราการไทย ถ้าข้าหลวงที่เมืองนครเชียงใหม่ ซึ่งได้ตั้งตามหนังสือสัญญานี้ข้อ 8 และประทับตราเจ้าของเมืองนั้นด้วย และหนังสือสัญญาเช่าป่าไม้เหล่านี้ จะต้องจดบัญชีไว้ที่กงสุลอังกฤษและศาลไทยที่เมืองนครเชียงใหม่ทุกฉบับ”¹⁴

ใน ค.ศ. 1886 ประเทศพม่าทั้งหมด รวมทั้งรัฐไทยใหญ่หรือรัฐฉานก็ได้ตกอยู่ภายใต้การครอบครองของอังกฤษหมดสิ้น ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา พม่าก็กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมอินเดียของอังกฤษอย่างสมบูรณ์ ภายในเวลาไม่นานยังมีทั้งชาวพม่า ไทยใหญ่ และอินเดียอพยพเข้ามาทำธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดเจนแล้ว ยังมีบริษัทค้าไม้ของอังกฤษทั้งจากอาณานิคมอินเดีย อาณานิคมมลายู โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน The Straits Settlements และจากกรุงเทพมหานคร ก็ได้หันมาขยายธุรกิจการลงทุนในกิจการป่าไม้สักไม้สักแปรรูปอื่น ๆ ในหัวเมืองล้านนาอย่างจริงจังทันที โดยเฉพาะการเข้ามามีบทบาทในธุรกิจป่าไม้สักของบริษัท บอร์เนียว จำกัด (Borneo Co., Ltd.) ตั้งแต่ ค.ศ. 1884 บริษัทนี้จึงเป็นบริษัทแรกสุดในบรรดากลุ่มทุนอังกฤษขนาดใหญ่ในประเทศไทยซึ่งได้ขยายความสนใจเข้ามาเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการทำป่าไม้อย่างกว้างขวางตั้งแต่นั้นมา

บริษัท บอร์เนียว จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทธุรกิจการค้าของอังกฤษและได้เข้ามาขยายกิจการลงทุนในกรุงเทพมหานครตั้งแต่ ค.ศ. 1856 หรือภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงได้เพียง 1 ปีเท่านั้น ในระยะเริ่มแรกของการทำธุรกิจในกรุงเทพมหานครคือ การทำธุรกิจนำเข้าและส่งออกสินค้าระหว่างประเทศพร้อมกับการทำหน้าที่เป็นนายหน้าและเป็นตัวแทนของบริษัท ลอยด์ส์ประกันภัย จำกัด (Lloyds Insurance Co., Ltd.) แห่งกรุงลอนดอน โดยธุรกิจส่งออกส่วนใหญ่ในช่วงแรก ๆ ให้ความสำคัญกับการส่งออกข้าว น้ำตาล และดีบุกเป็นหลัก ส่วนธุรกิจนำเข้าส่วนใหญ่ในระยะแรกนั้น บริษัทนี้ก็จะเป็นผู้นำเข้าสินค้าเครื่องเหล็กและผ้าต่าง ๆ จากอังกฤษแล้ว ยังเป็นตัวแทนนำเข้าฝิ่นและเงินเหรียญเม็กซิกัน ให้กับพระคลังมหาสมบัติด้วย ถัดจากนั้นภายในเวลาเพียงไม่กี่ปี บริษัทนี้ก็ได้อาศัยธุรกิจการลงทุนไปยังธุรกิจโรงสีข้าว โรงเลื่อยไม้ การลำเลียงขนส่งในแม่น้ำเจ้าพระยา และการเป็นนายหน้ารับฝากเงินให้กับธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้คอร์ปอเรชัน จำกัดไปในเวลาเดียวกันด้วย นอกจากนี้ บริษัท บอร์เนียว จำกัด ยังประกอบธุรกิจแพเทียบท่าเรือ สำนักงาน และโกดังสินค้าต่าง ๆ ทั่วริมแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งบริเวณฝั่งกรุงเทพมหานครและฝั่งธนบุรี ในที่สุดบริษัทนี้สามารถสร้างสายสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับราชสำนักและเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจไทยยุคใหม่ ได้อย่างมั่นคงตั้งแต่นั้นมา¹⁵

การที่บริษัท บอร์เนียว จำกัด สามารถเข้ามาทำธุรกิจป่าไม้สักและเป็นบริษัทอังกฤษรายแรกที่ได้สิทธิสัมปทานดังกล่าวทั่วทั้งหัวเมืองล้านนาในเวลาต่อมา ได้อย่างง่ายดายเหนือกว่าบริษัทคู่แข่งอื่น ๆ ทั้งบริษัทอังกฤษด้วยกันเองหรือบริษัทของชาวตะวันตกชาติอื่น ๆ เพราะบริษัทนี้ได้ว่าจ้างตัวแทน (agents) ถึง 2 คนมาเป็นเวลานานหลายปีแล้ว ก่อนที่จะตัดสินใจขยายการลงทุนเข้าไปทำป่าไม้สักอย่างจริงจังในช่วงทศวรรษ 1890 โดยบุคคลทั้ง 2 คนคือ ดร.เอ็ม .เอ.ชีค (Dr.M.A.Cheek) และหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ (Louis .T. Leonowens) บุตรชายของหม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) ผู้ซึ่งเป็นพระอาจารย์สอนภาษาอังกฤษและความรู้อื่น ๆ เกี่ยวกับโลกภายนอกให้กับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาตั้งแต่เยาว์วัย และบุคคลผู้นี้ยังมีความคุ้นเคยและเป็นทีโปรดปรานของราชสำนักไทยมาตั้งแต่ครั้งนั้นแล้ว¹⁶ ส่วน ดร. เอ็ม.เอ.ชีค ซึ่งเป็นทั้งหมอสอนศาสนาคริสต์และแพทย์แผนปัจจุบัน ได้เข้าไปมีบทบาทในเมืองเชียงใหม่ก่อนหน้านั้นหลายปี มีความสนิทสนมใกล้ชิดและได้รับความไว้วางใจอย่างมากจากบรรดาเจ้านาย

ชั้นผู้ใหญ่ในราชสำนักล้านนา จนกระทั่งเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ในนครเชียงใหม่ถึงกับปล่อยเงินกู้จำนวนมากให้กับบุคคลผู้นี้ ไปใช้เป็นทุนในการสร้างโรงเลื่อยจักรทันสมัยด้วยพลังไอน้ำขึ้นเป็นโรงแรกในภาคเหนือ¹⁷ ถัดจากนั้นบุคคลทั้งสองซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวแทนของบริษัท บอร์เนียว จำกัดในหัวเมืองล้านนาขณะนั้น ก็ได้ขออนุญาตและได้รับสิทธิสัมปทานในการทำป่าไม้สักแปลงแรกที่ป่าแม่ตุน และภายในเวลาเพียงปีเดียวเท่านั้น สิทธิสัมปทานป่าไม้ทั้งหมดของบุคคลทั้งสอง ก็ได้ขายให้กับบริษัท บอร์เนียว จำกัด ซึ่งจะเข้ามาบริหารกิจการธุรกิจสัมปทานป่าไม้สักแห่งนี้และอื่น ๆ ทั่วหัวเมืองภาคเหนือตั้งแต่ทศวรรษ 1890 เป็นต้นมาอย่างจริงจังและยาวนานอีกหลายทศวรรษ

สำหรับบริษัทป่าไม้ของอังกฤษซึ่งเข้ามาขายธุรกิจนี้ในหัวเมืองล้านนารายที่ 2 ถัดมาคือ บริษัทสยามฟอเรสต์ จำกัด (The Siam Forest Co., Ltd.) โดยบริษัทนี้เป็นบริษัทลูกของบริษัท อีวอร์ท, ลาทัม จำกัด (Ewart, Latham & Co., Ltd.) ซึ่งได้จดทะเบียนในเมืองบอมเบย์มาตั้งแต่ ค.ศ. 1884 และภายหลังที่ได้มีการจัดตั้งบริษัท สยามฟอเรสต์ จำกัดเรียบร้อยแล้วในค.ศ. 1890 บริษัทนี้ก็ได้รับสิทธิสัมปทานทำป่าไม้สักกินเนื้อที่กว้างถึง 2,000 ตารางไมล์ ในเมืองลำปางนานถึง 10 ปี¹⁸

ส่วนบริษัทอังกฤษรายที่ 3 ซึ่งเข้ามาดำเนินธุรกิจสัมปทานป่าไม้สักในประเทศไทยใน ค.ศ. 1892 คือ บริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด ซึ่งเดิมเป็นบริษัทที่จดทะเบียนจัดตั้งขึ้นมาในเมืองบอมเบย์ตั้งแต่ ค.ศ. 1864 ภายหลังจากการเข้าไปสูบกิจการของบริษัทวอลเลซ จำกัด (Wallace & Co., Ltd.) ซึ่งได้ล้มละลายไปก่อนหน้านี้แล้ว เพราะฉะนั้นทรัพย์สินเดิมที่ยังคงเหลืออยู่ของบริษัทล้มละลายแห่งนี้ ก็จะถูกขายและโอนให้กับบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด ซึ่งเพิ่งสถาปนาขึ้นมาใหม่ตั้งแต่นั้นมา ทรัพย์สินที่สำคัญเหล่านั้นได้แก่ สิทธิสัมปทานป่าไม้สักทั้งหมดในพม่าตอนบน (Upper Burma) โรงเลื่อยไม้ทั้งหมดในร่างกุ้งและมะละแหม่ง และช่างในการชักลากไม้ทั้งหมดอีก 90 เชือก¹⁹ ถัดจากนั้นธุรกิจการทำป่าไม้ของบริษัทนี้ก็กลับมาเจริญรุ่งเรืองและมีกำไรเพิ่มขึ้นตลอดช่วงทศวรรษ 1870-1880 บริษัทนี้ยังได้ขยายความสัมพันธ์ทางธุรกิจในลักษณะของการขมิลงทางอ้อมเข้ามาให้มีความสำคัญกับป่าไม้สักในหัวเมืองภาคเหนือของไทย ซึ่งยังคงอยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าผู้ปกครองชาวพื้นเมืองตลอดระยะเวลาดังกล่าว โดยการดำเนินธุรกิจส่วนใหญ่จะผ่านทางตัวแทนหรือนายหน้าคู่สัญญาชาวพม่าและชาวไทยใหญ่บางกลุ่มที่มีสายสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับบรรดาเจ้าผู้ปกครองหัวเมืองภาคเหนือในแต่ละเมืองอีกทอดหนึ่งแล้ว บริษัทนี้ซึ่งได้กลายเป็นบริษัททำธุรกิจป่าไม้สักขนาดใหญ่ที่สุดของพม่าตั้งแต่นั้นมา ยังมีเป้าหมายระยะยาวที่จะขยายธุรกิจทำป่าไม้สักเข้ามายังประเทศไทย ซึ่งมีไม้สักส่วนใหญ่ที่จะถูกส่งออกสู่ตลาดโลกผ่านทางเมืองมะละแหม่งเพิ่มขึ้นตลอดเวลา โดยบริษัทนี้ยังได้ส่งเจ้าหน้าที่ของบริษัทเข้ามาสำรวจและประเมินป่าไม้สักในหัวเมืองล้านนาตามแบบวิชาการอย่างถูกต้องก่อนที่จะประเทศไทยจะมีการสถาปนากรมป่าไม้ในช่วงถัดมาเสียด้วยซ้ำไป บริษัทนี้ยังใช้อำนาจทางการเงินที่มีอยู่อย่างมากมายเพื่อรับจ่านำและซื้อสิทธิสัญญาการเช่าช่วงทำป่าไม้ในหัวเมืองล้านนาจากบรรดาพ่อค้าพม่าและไทยใหญ่อีกทอดหนึ่งด้วย จนกระทั่งถึงวันขึ้นหลาย ๆ ปี บริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด ถึงแม้ยังไม่ได้เข้ามาดำเนินธุรกิจการลงทุนอย่างเป็นทางการในหัวเมืองล้านนาตลอดทศวรรษ 1880 ก็ตาม แต่การรุกก้าวทำธุรกิจทางอ้อมกับบรรดาพ่อค้าพม่าและไทยใหญ่

รวมทั้งบรรดาเจ้านายหัวเมืองล้านนา ซึ่งต้องอาศัยการเลื้อยและแปรรูปไม้สักส่วนใหญ่ในเมืองมะละแหม่ง ก่อนที่สินค้าเหล่านี้จะถูกขายต่อให้บริษัทแห่งนี้ในพม่าอีกทอดหนึ่งนั้น ในที่สุดบริษัทนี้ก็สามารถครอบงำธุรกิจการทำป่าไม้สักในล้านนาทางอ้อมมานานแล้ว ก่อนที่บริษัทนี้จะได้รับความช่วยเหลืออย่างเต็มที่จากรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งจะกดดันรัฐบาลไทยอีกทอดหนึ่ง เพื่อยอมให้บริษัทนี้เข้าไปซื้อกิจการสัมปทานป่าไม้สักทั้งหมดของบริษัทกิมเซ่งหลี จำกัด (Kim Seng Lee Co., Ltd.) ซึ่งเป็นของนายทุนขุนนางไทยเชื้อสายจีนโพ้นทะเลที่ได้ล้มละลายไปในปลายทศวรรษ 1880 และต้องการขายสิทธิสัมปทานการทำป่าไม้ของคนในเมืองลำปาง เมืองแพร่ และเมืองน่านให้กับบริษัทอาซิอาติก ออฟริกัน จำกัด (Asiatique A African Co., Ltd.) อีกทอดหนึ่ง แต่รัฐบาลอังกฤษซึ่งกำลังช่วงชิงโอกาสในการขยายลัทธิอาณานิคมแข่งขันกับรัฐบาลฝรั่งเศส และมีสนธิสัญญาลับกับรัฐบาลไทยมาก่อนหน้านั้นแล้ว กลับเข้ามาขัดขวางและใช้อำนาจทางการเมืองบีบรัฐบาลไทยซึ่งเป็นเจ้าหนี้ของบริษัทกิมเซ่งหลี จำกัดทางอ้อมอีกทอดหนึ่ง ในที่สุดบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรคคิงคอร์ดอร์ชั่น จำกัดก็สามารถใช้พลังเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองเข้ามาสูบกิจการสัมปทานป่าไม้สักของบริษัท กิมเซ่งหลี จำกัด ทั่วหัวเมืองล้านนาตั้งแต่ ค.ศ 1891 เป็นต้นมา²⁰

ในบรรดาบริษัททำป่าไม้ทั้ง 3 บริษัทของอังกฤษ ซึ่งทยอยเข้ามาลงทุนอย่างจริงจังในบริเวณล้านนา ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1880 จนถึงต้นทศวรรษ 1890 นั้น จะเห็นได้ว่าบริษัทป่าไม้ทั้งหมดข้างต้นนั้น ไม่มีบริษัทใดที่มีทั้งทุนขนาดมหึมา อิทธิพลทางการเมือง ประสพการณ์ และเล่ห์เหลี่ยมในการทำธุรกิจทางด้านนี้มากไปกว่าบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรคคิงคอร์ดอร์ชั่น จำกัด ซึ่งถึงแม้จะเข้ามาลงทุนอย่างเป็นทางการในประเทศไทยหลังจากการเข้ามาลงทุนของบริษัทบอร์เนียว จำกัด เป็นเวลานานหลายทศวรรษก็ตาม แต่บริษัทนี้นอกจากจะไม่ให้บริษัทใหม่ที่เพิ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับธุรกิจการทำป่าไม้และแปรรูปไม้สักในประเทศพม่า บริษัทนี้ยังได้ดำเนินธุรกิจไม้สักกับบรรดานายหน้าและหุ้นส่วนชาวพม่าและชาวไทยใหญ่ในหัวเมืองล้านนาทางอ้อมมาเป็นเวลานานหลายปีแล้วก่อนหน้านี้ บริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรคคิงคอร์ดอร์ชั่น จำกัดยังเป็นบริษัททำธุรกิจป่าไม้และแปรรูปไม้สักที่ทรงอิทธิพลและใหญ่ที่สุดในพม่าตลอดช่วงทศวรรษ 1880 จนกระทั่งในที่สุดก็สามารถขยายอิทธิพลเข้ามาเช่าช่วงทำป่าไม้สักในหัวเมืองล้านนาได้อย่างง่ายดาย โดยการทำสัญญาซื้อ โกงครอบครว้เข้าเมืองและการใช้เล่ห์เหลี่ยมในการค้าทุกรูปแบบ เพื่อขยายพื้นที่สัมปทานป่าไม้จากประเทศพม่าเข้ามายังบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งในขณะนั้นนอกจากป่าไม้ในแต่ละหัวเมืองภาคเหนือเหล่านี้ยังถูกยึดถือปฏิบัติเสมือนหนึ่งเป็นทรัพย์สินของตระกูลเจ้าเมืองแต่ละแห่งแล้ว ทางรัฐบาลกลางในกรุงเทพมหานครยังไม่ได้จัดตั้งกรมป่าไม้เพื่อทำหน้าที่บริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ อย่างถูกต้องทางวิชาการ เฉกเช่นเดียวกับวิธีการที่รัฐบาลอังกฤษนำมาบังคับใช้ในป่าไม้ของอาณานิคมพม่าเรียบร้อยแล้วในเวลานั้น²¹

ข้อเท็จจริงดังกล่าวจึงทำให้การทำธุรกิจป่าไม้และธุรกิจไม้สักอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับทั้งบริเวณหัวเมืองภาคเหนือของไทยขณะนั้น ล้วนแต่อาศัยประสบการณ์ของบรรดาเจ้าเมืองและผู้ประกอบการธุรกิจทางด้านนี้ในฝั่งไทยประการหนึ่ง กับอำนาจทางด้านการเงินและอิทธิพลต่อรองในการทำธุรกิจไม้ทุกรูปแบบกับบรรดานายหน้าและหุ้นส่วนชาวพม่า หรือชนกลุ่มน้อยอื่นๆ ซึ่งจะร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดกับบริษัทอังกฤษแต่ละ

ราย เพื่อทำหน้าที่ผูกขาดการส่งออกไม้สัก ทั้งที่เป็นไม้ซุงและไม้แปรรูปแล้วจากฝั่งไทยที่จะนำออกสู่ตลาดโลกส่วนใหญ่ โดยผ่านเมืองท่ามะละแหม่งในพม่าอีกทอดหนึ่งตลอดมา เพราะฉะนั้นเมื่อบรรดาเจ้านายหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งส่วนใหญ่่นอกจากไม่ค่อยมีความชำนาญในเล่ห์เหลี่ยมการค้าแล้ว แต่ละราชสำนักยังนิยมวัฒนธรรมสุริยสุริยและนิยมนำป่าไม้ในแต่ละเมืองของตน ไปทำสัญญาไว้กับนายหน้าหรือหุ้นส่วน ของบริษัทอังกฤษที่ทำป่าไม้หรือโรงเลื่อยไม้ในพม่า เพื่อเช่าช่วงทำธุรกิจเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ขณะที่หนี้สินและดอกเบี้ยต่างๆ ก็เพิ่มพูนขึ้นเป็นเงาตามตัวด้วย ในที่สุดตั้งแต่ ค.ศ. 1891 บริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัดจึงได้ตัดสินใจเข้ามาทำป่าไม้ในแต่ละแปลงที่ยึดมาจากลูกหนี้หรือคู่สัญญาซึ่งเป็นเจ้าเมืองล้านนาแต่ละแห่งเพิ่มขึ้น ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวได้สร้างความไม่พอใจให้แก่ครอบครัวเจ้านายฝ่ายเหนือมาก แต่เนื่องจากในหัวเมืองล้านนาแต่ละเมือง ป่าไม้สักยังมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ขณะเดียวกัน การทำป่าไม้ในดินแดนเหล่านี้ยิ่งนานวันมากขึ้นก็ยิ่งอยู่ภายใต้การครอบงำของพ่อค้าพม่าหรือชนกลุ่มน้อยในบังคับอังกฤษ ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนเป็นหุ้นส่วนหรือไมก็เจ้านายหน้าของบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัดเพิ่มขึ้นทุกขณะ ส่วนบรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือหรือพ่อค้าไม้ชาวพื้นเมืองในล้านนาแต่ละแห่ง นอกจากจะดำเนินธุรกิจป่าไม้อย่างไม่มีแบบแผนและไม่มีวิชาการตามแบบอย่างของบริษัทป่าไม้อังกฤษในพม่าแล้ว คนเหล่านี้ส่วนใหญ่ยังมีทุนน้อยและยังไม่มีประสบการณ์ในการทำธุรกิจซื้อขายไม้สักในปริมาณจำนวนมากอีกด้วย ในที่สุด ทั้งบรรดาเจ้านายและพ่อค้าไม้รายย่อยในหัวเมืองภาคเหนือ ก็ต้องจำใจขายกิจการป่าไม้ที่ตนรับเช่าทำอยู่ในขณะนั้นให้กับบริษัทป่าไม้อังกฤษ และแปรสภาพตนเองกลายเป็นลูกจ้างตัดฟันไม้ให้กับนายทุนชาวต่างด้าว โดยเฉพาะบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัด ซึ่งเป็นบริษัททรงอิทธิพลทางการเมืองของอังกฤษได้อย่างง่ายดาย²²

ส่วนบริษัทป่าไม้อังกฤษอื่นๆ อีก 2 บริษัทคือ บริษัทบอร์เนียว จำกัดและบริษัทสยามฟอเรสต์ จำกัด ถึงแม้จะมีทุนและอิทธิพลทางการเมืองน้อยกว่าบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัด ในขณะนั้นก็ตาม แต่พฤติกรรมและวิธีการในการขยายธุรกิจไม้สักในภาคเหนือก็ไม่ได้แตกต่างอะไรกันมากนัก เพราะในที่สุด บริษัทเหล่านี้ก็ใช้ทั้งจุดอ่อนของเจ้านายฝ่ายเหนือในเรื่องการยอมรับของกำนันและการติดสินบนต่างๆ เพื่อใช้เป็นใบเบิกทางในการรับเช่าทำไม้ ทั้งในลักษณะของการผ่านนายหน้าหรือหุ้นส่วนของคนในบังคับอังกฤษโดยตรง หรือการติดต่อทางอ้อมของตัวแทนบริษัทเหล่านี้ในการลงทุนซื้อไม้และกานไม้สักในแต่ละแปลง ก่อนมีการส่งออกสู่เมืองท่ามะละแหม่งหรือกรุงเทพมหานครอีกทอดหนึ่ง ถัดจากนั้นเมื่อประสบโอกาสเหมาะสมต่างๆ ในการลงทุนโดยตรงแล้ว ทั้งสองบริษัทเหล่านี้ก็จะเข้าไปดำเนินการกิจการป่าไม้ที่ตนเองครอบครองสัญญาไว้เรียบร้อยแล้วในโอกาสถัดมา²³

ในที่สุดอาจกล่าวได้ว่า บริษัทใดหรือบุคคลใดก็ตาม ถ้าหากจะทำป่าไม้ในหัวเมืองล้านนาให้ประสบผลสำเร็จตามความต้องการแล้ว ถ้าหากไม่ใช่บริษัทป่าไม้อังกฤษเหล่านี้ทั้งหมด ส่วนที่เหลืออื่นๆ ก็มักเป็นพ่อค้าอังกฤษรายย่อยหรือคนในบังคับอังกฤษนั่นเอง นอกจากนั้นแล้ว ป่าไม้สักอื่นๆ ที่เหลือบนฝั่งแม่น้ำสาละวิน ทั้งสองฝั่งในเขตแดนพม่าของอังกฤษและเขตแดนเชียงใหม่ของไทยใน ค.ศ. 1891 เกือบทั้งหมดยังเป็นการลงทุนของบริษัทป่าไม้อังกฤษอื่นๆ ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ในเมืองมะละแหม่ง โดยบริษัทอังกฤษ

เหล่านั้นทั้งในประเทศไทยและในประเทศพม่า ล้วนเป็นบริษัทที่มีหุ้นส่วนใหญ่จากภาคเอกชนในกรุงลอนดอนของอังกฤษซึ่งเป็นผู้ถือหุ้นทั้งทางตรงและทางอ้อมต่ออีกทอดหนึ่งตลอดเวลา ดังนั้นถึงแม้ว่าในขณะนั้นจะมีป่าไม้สักหลายแห่งในหัวเมืองล้านนา ซึ่งมีผู้คนในบังคับไทยรับเช่าทำหรือดำเนินการในลักษณะของนายหน้าแทนคนในบังคับอังกฤษจากพม่าอีกทอดหนึ่งก็ตาม แต่เนื่องจากคนเหล่านี้ไม่มีเงินทุนมากพอที่จะดำเนินการลงทุนทำป่าไม้สักได้ด้วยตนเองแทบทุกคน การขออนุญาตรับเช่าทำป่าไม้สักของคนเหล่านี้ จึงเป็นไปในลักษณะของการฉวยโอกาสตักตวงผลประโยชน์ให้ตนเองและพวกพ้องอีกทอดหนึ่งเท่านั้น โดยคนเหล่านี้นอกจากไม่เคยตั้งใจจะดำเนินการธุรกิจการลงทุนขออนุญาตสิทธิสัมปทานด้วยตนเองแล้ว เงินทุนในการขออนุญาตของคนเหล่านี้บางคนยังได้รับการสนับสนุนจากนายทุนหรือหุ้นส่วนซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษอีกด้วย เพราะฉะนั้นภายในเวลาไม่นานนัก เมื่อคนเหล่านี้ได้รับอนุญาตให้รับเช่าทำป่าไม้สักแต่ละแปลงจากบรรดาเจ้านายหัวเมืองล้านนาแต่ละแห่งแล้ว ก็มักจะนำป่าไม้เหล่านั้นไปให้คนในบังคับอังกฤษดำเนินการลงทุนแทนทุกรูปแบบต่ออีกทอดหนึ่ง โดยผู้มีบทบาทครอบงำอย่างกว้างขวางก็คือบริษัทป่าไม้ของอังกฤษทั้ง 3 บริษัท ซึ่งมีบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัดเป็นผู้มีบทบาทมากที่สุดตลอดมา²⁴

นอกจากนั้นบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด ซึ่งมีทั้งเงินทุนมากที่สุดและทำป่าสักมากที่สุดล้านนาขณะนั้น ยังสามารถสร้างสายสัมพันธ์ที่ลึกกับทั้งบรรดาขุนนางไทยชั้นสูงและสมาชิกบางคนของราชสำนักล้านนาแต่ละหัวเมือง บางครั้งบริษัทนี้ยังได้ลงทุนร่วมกับบรรดาขุนนางและข้าราชการไทยเหล่านี้ ในลักษณะผู้ถือหุ้นรายย่อยในช่วงต้นของการลงทุนระยะแรกก่อน รวมทั้งการให้ยืมเงินลงทุนจำนวนมากแก่ทั้งข้าราชการไทยและเชื้อพระวงศ์ล้านนาแต่ละเมือง เพื่อขออนุญาตจากทางราชการและเจ้าเมืองแต่ละแห่ง ในการเช่าทำป่าไม้สักแต่ละแปลง ถัดจากนั้นภายในเวลาไม่นาน ก็จะเข้าดำเนินการควบคุมกิจการลงทุนเหล่านี้ในภายหลัง เมื่อตนเองกลายเป็นเจ้านายและหุ้นส่วนใหญ่ของธุรกิจการลงทุนร่วมเหล่านั้นแต่ละราย ในเวลาเดียวกัน ทั้งเจ้าผู้ครองหัวเมืองล้านนาแต่ละแห่งและรัฐบาลกลางในกรุงเทพมหานคร ก็มักพึงพอใจที่จะให้บริษัทป่าไม้อังกฤษรายนี้ ได้รับเช่าทำป่าไม้สักมากกว่าคนพื้นเมืองหรือคนในบังคับไทยทั่วไป เพราะทั้งรัฐบาลและบรรดาเจ้าผู้ครองหัวเมืองล้านนาไทย ต่างก็ต้องการที่จะได้รับผลประโยชน์จากการเก็บค่าตอบแทนได้อย่างเต็มที่ ไม่มีการติดค้างเงินค่าตอบแทนจากบริษัททำป่าไม้อังกฤษรายนี้แต่อย่างใด²⁵

การที่บริษัททำธุรกิจป่าไม้อังกฤษทั้ง 3 บริษัทในยุคแรกเริ่มเหล่านี้มีเงินทุนและประสบการณ์ต่าง ๆ มากกว่าผู้ประกอบการอื่นๆ ทั้งชาวพื้นเมือง นายทุนชาวจีนโพ้นทะเล และบริษัทชาวตะวันตกชาติอื่นๆ ซึ่งจะทยอยกันเข้ามาลงทุนในธุรกิจการทำป่าไม้สักในภาคเหนือเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป โดยเฉพาะบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด ซึ่งมีศักยภาพในทุกๆ ด้านเหนือกว่าคู่แข่งทางธุรกิจอื่นๆ ทั้งหมด ทั้งในอาณานิคมพม่าและหัวเมืองล้านนาในขณะนั้น จึงทำให้ธุรกิจการลงทุนของบริษัทนี้เจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว และยิ่งนานวันมากขึ้น สิทธิสัมปทานและสัญญาเช่าทำป่าไม้แปลงเล็กแปลงน้อยต่างๆ ทั่วหัวเมืองภาคเหนือเหล่านี้ ก็จะค่อยๆ เปลี่ยนไปอยู่ในกำมือของบริษัทป่าไม้อังกฤษรายนี้มากขึ้นตลอดเวลาด้วย ในทางกลับกัน บรรดาพ่อค้าไม้และผู้ประกอบการรายอื่นๆ ซึ่งเดิมชาวพื้นเมืองเคยมีบทบาท

มากมายมาก่อน ก็จะค่อยลดบทบาทลงอย่างรวดเร็ว เพราะนอกจากจะมีทุนน้อยแล้ว การประกอบการธุรกิจส่วนใหญ่ยังขาดหลักวิชาการและแผนการจัดการที่ถูกต้องด้วย ในที่สุดผู้ประกอบการชาวพื้นเมืองเดิมเหล่านั้น ก็หาทางออกแบบง่ายๆ ที่มีอยู่ในขณะนั้น โดยนำสิทธิการเช่าป่าไม้แต่ละแปลงไปให้บริษัทป่าไม้ของอังกฤษรับเช่าช่วงทำป่าไม้ในดินแดนล้านนาแทบทั้งหมดอีกทอดหนึ่ง เพราะฉะนั้นภายในเวลาเพียงไม่กี่ปีเท่านั้นบริษัทป่าไม้อังกฤษทั้ง 3 รายเหล่านี้ โดยเฉพาะบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้ง คอร์ปอเรชัน จำกัด จึงมีอิทธิพลครอบงำอุตสาหกรรมป่าไม้สักของไทยไว้ได้อย่างง่ายดายตั้งแต่แรกเริ่มก่อนที่รัฐบาลไทยจะตัดสินใจจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นมา บริษัทเหล่านี้ยังเต็มไปด้วยเล่ห์เหลี่ยมแพรวพราวทุกรูปแบบที่จะแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในดินแดนไทยอย่างกว้างขวางและยาวนานอีกด้วย ตั้งแต่การเพิ่มเงินรางวัลหรือคิดสินบนในรูปแบบต่างๆ ให้แก่เจ้าผู้ครองนครและเครือญาติซึ่งเป็นเจ้าของป่าไม้ในหัวเมืองล้านนาแต่ละแห่งอย่างเต็มที่ เพื่อหวังที่จะได้สัญญาเช่าช่วงทำป่าไม้จากบุคคลเหล่านี้ให้มากที่สุดตลอดเวลาแล้ว การทำป่าไม้ของบริษัทอังกฤษเหล่านี้ยังมุ่งหวังแสวงหากำไรสูงสุด โดยไม่มีแนวคิดที่จะอนุรักษ์หรือบำรุงรักษาป่าไม้สักแต่ละแห่งให้มีอายุยืนยาว เพราะฉะนั้นการดำเนินการธุรกิจการลงทุนของบริษัทเหล่านี้จึงเต็มไปด้วยกลอุบายต่างๆ นานา ซึ่งลำพังทั้งเจ้านายฝ่ายเหนือและขุนนางไทยที่รับผิดชอบควบคุมการทำป่าไม้เหล่านั้นแทบไม่มีความรู้ใด ๆ ที่จะตามทันเล่ห์เหลี่ยมนานาชนิดของบริษัทอังกฤษเหล่านี้แต่อย่างใดด้วย โดยเฉพาะบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัดซึ่งได้ลงทุนทำธุรกิจป่าไม้ในดินแดนแถบนี้มากกว่าบริเวณอื่นๆ ตั้งแต่นั้นมา ก็มักจะทำผิดสัญญาการขอรับเช่าช่วงทำป่าไม้อยู่เสมอ โดยเฉพาะการลักลอบกานไม้สักคันที่ไม่ได้รับอนุญาต เพราะยังไม่ถึงครบกำหนดอายุของคันนั้นที่จะกานได้ บริษัทนี้ก็มักจะลักลอบกานคันไม้สักเหล่านั้นไปให้มากที่สุดเท่าที่จะแสวงหากำไรได้ ซึ่งในไม่ช้าถัดจากนั้น คันไม้สักขนาดเล็กทางคันก็จะแห้งตาย แล้วจะถูกลักลอบตัดและล่องลงสู่แม่น้ำได้สะดวกกว่าไม้สักที่เพิ่งตัดใหม่ๆ เพราะลำคันของมันยังสดอยู่ ขณะเดียวกันบริษัทอังกฤษเหล่านี้ยังมีเล่ห์เหลี่ยมในการโกงทั้งค่าต่อไม้ การชำระภาษี การกำหนดราคาไม้ และการส่งออกจำหน่ายทั้งตลาดภายในประเทศและตลาดต่างประเทศแทบทุกรูปแบบแล้ว การกานไม้สักให้ยืนแห้งตายโดยไม่คำนึงถึงปัญหาการอนุรักษ์ป่าไม้ในระยะยาว ยังสามารถนำมาใช้บีบบังคับรัฐบาลไทยและเจ้านายฝ่ายเหนือเพื่อขอขยายสัญญาการรับเช่าทำป่าไม้แต่ละแปลงในลักษณะของการมัดมือชกเจ้าของป่าไม้สักที่แท้จริงอีกทอดหนึ่งด้วย ขณะเดียวกัน กฎข้อบังคับต่างๆ เกี่ยวกับการกานคันไม้สักก็ยังไม่เคยเกิดขึ้นมาในแผ่นดินไทยจนกว่าจะมีการตั้งกรมป่าไม้ในช่วงถัดจากนั้นอีกหลายปี ดังนั้นบริษัทป่าไม้อังกฤษทุกรายในขณะนั้นจึงมักจะใช้เป็นเหตุผลข้ออ้างสำหรับการขอขยายสัญญาเช่าทำป่าไม้สักแต่ละแปลงที่ยังคงมีผลประโยชน์ที่หลงเหลือพอสำหรับการสร้างกำไรต่อไป กล่าวโดยสรุป บริษัทอังกฤษเหล่านี้มีวิธีการกอบโกยผลกำไรดังนี้คือ พอใกล้จะสิ้นสัญญาเช่าทำป่าไม้สักแปลงนั้น ๆ บริษัทเหล่านี้ก็จะดำเนินการกานไม้สักคันคันให้ตายค้างป่าไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อจะได้อ้างเป็นเหตุผลในเวลาที่จะขอขยายสัญญาเช่าทำป่าไม้สักแปลงนั้นต่อไป เพราะแต่ละบริษัทได้ลงทุนในการกานไม้สักเหล่านั้นไว้เป็นจำนวนมากแล้ว ถ้าไม่ได้เช่าทำป่าไม้สักแปลงนั้นต่อไป คันไม้สักที่ถูกกานไว้แล้วเหล่านี้ก็อาจจะผุพังภายหลังและอาจจะเป็นสาเหตุทำให้เกิดไฟไหม้ป่าเสียหายร้ายแรงได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าว ในที่สุดทั้งรัฐบาลและเจ้าผู้ครองนคร

ล้านนาแต่ละเมือง ก็ไม่มีทางเลือกอื่นใดดีกว่าการยินยอมอนุญาตขยายสัญญาเช่าทำป่าไม้สักแปลงนั้นๆ ให้บริษัทอังกฤษแต่ละรายที่เคยเช่าอยู่แล้ว เพื่อดำเนินกิจการลงทุนได้ต่อไปอย่างง่ายดาย²⁵

ซ้ำร้ายยิ่งไปกว่านั้น บริษัทป่าไม้อังกฤษก็เหมือนบริษัทป่าไม้ตะวันตกอื่นๆ ที่จะเข้ามาดำเนินการลงทุนในประเทศไทยช่วงถัดมาคือ พร้อมเสมอที่จะลักลอบตัดไม้สักที่ยังสดอยู่ นอกเหนือจากการจงใจกันต้นไม้สักให้แห้งตายได้อย่างง่ายดาย ถัดจากนั้นไม้สักที่ถูกลักลอบตัดโดยไม่มีภาระเสียภาษีแต่อย่างใด ก็จะถูกลักลอบชักลากโดยลูกจ้างของบริษัทอังกฤษ ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นคนพื้นเมืองในบังคับอังกฤษอีกทอดหนึ่ง โดยมีตลาดระบายไม้เถื่อนเหล่านี้ส่วนใหญ่อยู่ที่เมืองมะละแหม่ง เมื่อเจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยไปพบเห็นเข้าคนเหล่านี้ก็อ้างว่าเป็นไม้สักที่ซื้อมาจากประชาชนหรือชาวบ้านทั่วไป ซึ่งได้มีการหักค่าตอบแทนให้แก่ผู้ขายไปเรียบร้อยแล้ว จึงทำให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ฝ่ายไทยไม่อาจจับกุมหรือฟ้องร้องคนเหล่านี้ได้ เพราะผู้ชักลากไม้สักเหล่านี้ไปขายยังเมืองมะละแหม่ง ก็ไม่มีสัญญาว่าเป็นผู้รับเช่าทำป่าไม้ในหัวเมืองต่างๆ ของไทยแต่อย่างใด จึงทำให้ป่าไม้สักโดยเฉพาะในเมืองเชียงใหม่และเมืองลำปางถูกลักลอบตัดโค่นทำลายโดยบริษัทป่าไม้อังกฤษเหล่านั้นเป็นจำนวนมาก และตั้งแต่ค.ศ. 1891 เป็นต้นมา ไม้สักในเมืองเชียงใหม่และเมืองลำปางเริ่มหายากมากขึ้นเรื่อยๆ ส่วนที่ยังเหลืออยู่ก็มีแต่ในบริเวณป่าลึกมากซึ่งห่างไกลจากแม่น้ำและทำให้เกิดความยากลำบากในการชักลากไม้²⁶ ขณะเดียวกัน การส่งออกไม้สักของไทยทั้งที่ลำเลียงผ่านแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำต่าง ๆ ในภาคเหนือซึ่งไหลไปรวมกับแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อส่งออกไปจำหน่ายในตลาดต่างประเทศ ตั้งแต่สมัยหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงและต่อเนื่องมาจนถึงสมัยหลัง ก็ล้วนแต่อยู่ภายใต้การครอบงำของบริษัทป่าไม้อังกฤษทั้ง 3 บริษัทตั้งแต่ต้น จนกว่าจะมีบริษัทของชาวตะวันตกและอังกฤษอื่นๆ เข้ามาเป็นคู่แข่งกันในระยะหลังตั้งแต่ครึ่งหลังของทศวรรษ 1890 เป็นต้นไป เพราะฉะนั้นภายในเวลาไม่นานนัก ไม้สักซึ่งเป็นสินค้าขาออกใหญ่อันดับ 2 ของไทยรองจากข้าวเท่านั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงถูกครอบงำโดยบริษัทป่าไม้ของอังกฤษทั้ง 3 บริษัทเหล่านี้ไว้ได้อย่างง่ายดายตั้งแต่นั้นมา

โดยปกติไม้สักที่จะถูกส่งออกต่างประเทศที่กรุงเทพมหานคร จะมีปริมาณน้อยกว่าไม้สักที่ถูกระบายสู่ตลาดโลกโดยผ่านเมืองมะละแหม่งในพม่าอีกทอดหนึ่ง มาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มของการค้าไม้สักระหว่างประเทศของไทยหลังยุคสนธิสัญญาเบาว์ริง สำหรับไม้สักที่จะถูกนำล่องมายังกรุงเทพมหานครนั้น เมื่อถูกตัดโค่นจากป่าไม้ในหัวเมืองต่าง ๆ ทางภาคเหนือแล้ว ก็จะถูกล่องลงมายังด่านภาษีที่เมืองปากน้ำโพเพื่อชำระภาษีไม้และตีตราค่าตอบแทนต่าง ๆ ให้เรียบร้อยเสียก่อนที่จะถึงกรุงเทพมหานครเพื่อเข้าสู่โรงเลื่อยจักรแปรรูปไม้ก่อนที่จะส่งออกจำหน่ายในตลาดต่างประเทศอีกทอดหนึ่ง โดยโรงเลื่อยจักรเหล่านั้นส่วนใหญ่ล้วนอยู่ในความควบคุมของบริษัทป่าไม้อังกฤษแทบทั้งหมด และมีตลาดต่างประเทศที่สำคัญในยุคนั้นคือ เมืองท่าต่างๆ ในยุโรป บอมเบย์ ฮองกง สิงคโปร์ กัลกัตตา ไซ่ง่อน เซียงไฮ้ และโคลัมโบ เป็นต้น²⁷ สำหรับไม้สักที่เหลือจากหัวเมืองล้านนาส่วนใหญ่ โดยเฉพาะจากเมืองเชียงใหม่และเมืองลำปางในระบายนั้น จะถูกตัดและนำล่องลงสู่แม่น้ำสาละวินเพื่อส่งออกสู่ตลาดโลกที่เมืองมะละแหม่ง โดยบริษัทป่าไม้อังกฤษเหล่านี้เป็นส่วนใหญ่เช่นกัน เพราะบริษัทเหล่านี้นอกจากสามารถเข้าครอบงำการทำป่าไม้สักในดินแดนล้านนาไว้ได้กว่าครึ่งหนึ่งแล้วในขณะนั้น ยังเป็นกลุ่มเดียวกันกับผู้ประกอบการทำป่าไม้สักแถบลุ่มแม่น้ำสาละวินฝั่งพม่า

ทั้งหมดอีกด้วย บริษัทเหล่านี้จึงสามารถประยุกต์ธุรกิจการลงทุนทุกรูปแบบของพวกเขาในเมืองมะละแหม่ง โดยเฉพาะธุรกิจโรงเลื่อยจักรให้เป็นประโยชน์ต่อการตัดทวงผลกำไรจากป่าไม้สักในฝั่งไทยได้ทุกรูปแบบตลอดเวลา จนกระทั่งทุกขั้นตอนของการทำป่าไม้ ราคาไม้สักทั้งในกรุงเทพมหานครและเมืองมะละแหม่งและค่าระวางการขนส่งไม้แปรรูปต่างๆ ล้วนแต่ถูกกำหนดจากบริษัทป่าไม้อังกฤษเหล่านี้แทบทั้งสิ้น ซึ่งในที่สุดราคาไม้สักที่ส่งออกจำหน่ายทั้งในเมืองมะละแหม่งของพม่า ก็จะมีราคาเท่ากับไม้สักที่ส่งออกจำหน่ายในกรุงเทพมหานคร โดยบริษัทอังกฤษเหล่านี้สามารถโก่งราคาไม้แปรรูปต่างๆ ทั้งในตลาดไทยและตลาดโลกได้อย่างง่ายดายแล้ว ยังสามารถควบคุมปริวรรตเงินตราในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการค้าไม้สักและเศรษฐกิจของภาคเหนือไปโดยปริยายด้วย โดยการอ้างพิศตรราคาของตลาดการค้าไม้สักในพม่าเป็นเงินรูปีควบคู่ไปกับการอ้างพิศตรราคาไม้สักเป็นเงินบาท ในอัตราแลกเปลี่ยนตายตัวคือ 100 รูปีเท่ากับ 75 บาท เมื่อไม้สักแปรรูปเหล่านี้ถูกลำเลียงออกจากเมืองท่าอื่นๆ ในเอเชียโดยบริษัทอังกฤษเหล่านี้ ไปสู่เมืองท่าต่าง ๆ ในยุโรปแล้ว ราคาของไม้สักแต่ละชิ้นก็จะมีราคาเฉลี่ยเพิ่มสูงกว่าเดิมประมาณ 100% ได้อย่างง่ายดายทันที²⁸

บริษัทป่าไม้อังกฤษทั้ง 3 บริษัทในขณะนั้นคือ บริษัทบอร์เนียว จำกัด บริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด และบริษัทสยามฟอเรสต์ จำกัด ในที่สุดก็สามารถครอบงำธุรกิจการลงทุนทำป่าไม้สักและการส่งออกผลิตภัณฑ์ประเภทนี้ออกสู่ตลาดโลกไว้ได้อย่างสมบูรณ์ โดยมีบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัดเป็นบริษัทผู้มียกย่องสำคัญสูงสุดตลอดมาตั้งแต่ยุคนั้น บริษัทเหล่านี้ยังประสบผลสำเร็จในนครเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่านได้อย่างรวดเร็วตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1890 เพราะฉะนั้น ยิ่งนานวันขึ้น ธุรกิจการลงทุนและผลประโยชน์ของบริษัทเหล่านี้ ก็เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมกับสังคมและการเมืองในดินแดนล้านนาเพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว จนกระทั่งในที่สุดก็ได้ก่อให้เกิดคดีแพ่งและคดีอาญาระหว่างคนในบังคับอังกฤษและคนในบังคับของไทยบ่อยครั้งแล้ว ยังได้ทำให้เกิดกรณีพิพาทระหว่างคนในบังคับอังกฤษกับเจ้านายเมืองเชียงใหม่อันเนื่องมาจากปัญหาการทำป่าไม้เพิ่มขึ้นด้วย ซึ่งก็ก่อให้เกิดผลกระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทยผู้อยู่ในฐานะผู้เสียเปรียบ กับอังกฤษผู้อยู่ในฐานะมหาอำนาจซึ่งได้เปรียบไทยในทุกประทุไปโดยปริยาย โดยเฉพาะการบีบบังคับในการเจรจาเอาหัวเมืองไทยใหญ่ทั้ง 5 เมืองซึ่งได้แก่ เมืองท่า เมืองจวด เมืองหาง เมืองด่วน และเมืองสาต ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน รวมทั้งบริเวณหัวเมืองกระเหรี่ยงตะวันตกหรือกระเหรี่ยงยางแดง ได้แก่เมืองเงะ เมืองใหม่ เมืองยวม เมืองดุม เมืองกวาน เมืองไฮ เมืองโก และบ้านฮ่องลึก ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินและเดิมเคยเป็นประเทศราชของดินแดนล้านนามาก่อนแล้ว ยังเป็นบริเวณที่มีป่าไม้สักอุดมสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในโลกและเป็นทางออกสำคัญของการลำเลียงไม้ซุงจากเมืองเชียงใหม่และเมืองลำปาง ผ่านแม่น้ำสาละวินเพื่อส่งออกตลาดโลกที่เมืองท่ามะละแหม่งอีกด้วย²⁹ ซึ่งรัฐบาลอังกฤษต้องใช้เวลานานกว่า 1 ทศวรรษหลังจากนั้นมา เพื่อเปิดเจรจาและหาทางผนวกเป็นอาณานิคมของตนต่อไปให้ได้

ยุคขยายการลงทุนทำธุรกิจป่าไม้

เมื่อมองย้อนกลับสู่ช่วงทศวรรษ 1880 จะเห็นได้ว่าในขณะนั้น ความสนใจอย่างจริงจังเพื่อลงทุนทำธุรกิจป่าไม้สักในประเทศไทย ยังไม่ได้เกิดเป็นรูปธรรมอะไรมากนัก เพราะทุนอังกฤษส่วนใหญ่ล้วนให้ความสนใจในการดักดวงผลประโยชน์จากธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับไม้สักทุกรูปแบบในดินแดนพม่าเป็นเป้าหมายสำคัญที่สุดมานานแล้วก่อนหน้านี้ โดยบริษัทยักษ์ใหญ่ซึ่งครอบงำธุรกิจการทำป่าไม้สักทั่วดินแดนพม่าขณะนั้นมีอยู่เพียง 5 บริษัทคือ 1) บริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด 2) บริษัทสตีล บราเธอร์ส จำกัด 3) บริษัท แม็กเกร็กเกอร์ จำกัด 4) บริษัทโฟคาร์ จำกัด และ 5) บริษัทที.ดี. ฟินด์เลย์ แอนด์ซัน จำกัด³⁰ โดยบริษัทธุรกิจขนาดใหญ่อังกฤษเหล่านี้ในขณะนั้น แทบไม่ได้ให้ความสำคัญกับไม้สักในประเทศไทยเลย เพราะส่วนใหญ่เชื่อว่าไม้สักไทยมีคุณภาพไม่ดีเท่ากับไม้สักพม่า บริษัทอังกฤษเหล่านี้ในขณะนั้นยังมีโอกาสน้อยมากที่จะเข้าไปค้าขายหรือลงทุนทำธุรกิจไม้สัก โดยการเข้าช่วงสิทธิสัมปทานหรือการได้รับอนุญาตจากบรรดาเจ้าเมืองฝ่ายเหนือของไทย หรือถ้าหากพ่อค้าอังกฤษรายใดจะมีโอกาสในการทำธุรกิจในหัวเมืองล้านนา ก็เป็นไปอย่างยากลำบากมาก เพราะคนเหล่านี้ไม่มีความคุ้นเคยกับวัฒนธรรมการทำธุรกิจแบบอิงอิทธิพลอำิสสินจ้างในรูปแบบต่างๆ ซึ่งบรรดาสมาชิกชนชั้นผู้ปกครองในล้านนานิยมปฏิบัติกันตลอดมา จนกระทั่งรัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลไทยได้มีการทำสนธิสัญญาขึ้นมาอีกฉบับหนึ่งใน ค.ศ. 1883 ถัดจากนั้นมาใน ค.ศ. 1885 เมื่อทางการพม่าได้ประกาศปิดป่าไม้สักแล้ว บริษัทอังกฤษเหล่านี้จึงเริ่มหันกลับมาให้ความสนใจที่จะขยายการลงทุนทำธุรกิจป่าไม้สักในภาคเหนือของประเทศไทยอย่างจริงจังกว่ายุคใดสมัยใดที่เคยผ่านมา

ประจวบเหมาะกับการที่ประเทศอังกฤษสามารถยึดครองดินแดนต่างๆ ในประเทศพม่าเป็นอาณานิคมของตนได้เรียบร้อยแล้วก่อนสิ้นปี ค.ศ. 1885 นั้นเอง พร้อมกับการควบคุมพระเจ้าธิบอ (Thi Baw) กษัตริย์พม่าองค์สุดท้ายไปคุมขังไว้จนสิ้นพระชนม์ในเมืองบอมเบย์ถัดจากนั้นมาไม่นาน ขณะเดียวกันที่บริษัทธุรกิจทำไม้ขนาดใหญ่ในพม่าเหล่านี้กำลังเพิ่มความสนใจที่จะขยายการลงทุนเข้ามายังอาณาจักรล้านนาเรื่อยๆ รัฐบาลอังกฤษก็ได้ฉวยโอกาสจากการที่รัฐบาลไทยกำลังกังวลกับภัยคุกคามของฝรั่งเศส ซึ่งได้ก่อตัวขึ้นมาอย่างรวดเร็วและยึดเอียงขึ้นในช่วงนั้นเหมือนกัน โดยรัฐบาลอังกฤษได้หันมาเพิ่มแรงกดดันให้รัฐบาลไทย เพื่อหาทางผนวกหัวเมืองไทยใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนชายฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน อันได้แก่ เมืองหมอกใหม่ เมืองหาง เมืองปู้ เมืองสาด และเมืองเชียงคำ ซึ่งเจ้าเมืองเชียงตุงผู้เพิ่งประกาศแข็งข้อไม่ยอมเป็นประเทศราชของพม่าในช่วงก่อนหน้านี้ไม่นาน รวมทั้งเจ้าเมืองเชียงใหม่ต่างก็ถือว่าดินแดนหัวเมืองไทยใหญ่เหล่านี้ ล้วนเคยเป็นประเทศราชของเมืองเชียงตุงและเมืองเชียงใหม่มาก่อนหน้านั้นนานแล้ว ในที่สุดรัฐบาลไทยก็ได้ฉวยโอกาสขณะที่ราชสำนักพม่ากำลังอ่อนแอถึงที่สุด ก่อนที่จะสูญเสียอิสรภาพให้แก่อังกฤษไปไม่นานในช่วงนั้นเหมือนกัน โดยกองทัพไทยได้ยกกำลังบุกยึดหัวเมืองไทยใหญ่ทั้ง 5 เมืองข้างต้นตั้งแต่ ค.ศ. 1884 ซึ่งปัญหาต่างๆ ดังกล่าวได้สร้างความไม่พอใจให้กับรัฐบาลอังกฤษเป็นอย่างยิ่ง เพราะหัวเมืองไทยใหญ่เหล่านี้มีป่าไม้สักสมบูรณ์มากและได้มีคนในบังคับอังกฤษเข้าไปดำเนินกิจกรรมป่าไม้อยู่ก่อนหน้านี้แล้วประการหนึ่ง นอกจากนั้นแล้ว บรรดาไม้สักที่ตัดจากบริเวณหัวเมืองขึ้นอื่นๆ ของอังกฤษในพม่า

ใกล้ๆ กับหัวเมืองไทยใหญ่เหล่านี้ ยังต้องล่องลงไปตามแม่น้ำเพื่อส่งต่อไปยังเมืองมะละแหม่ง ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินอันเป็นเมืองท่าตอนใต้ที่สำคัญแห่งหนึ่ง โดยรัฐบาลอังกฤษได้ตั้งด่านเก็บภาษีจากไม้ซุงที่ผ่านท่าเรือมะละแหม่งต้นละ 3 รูปีตลอดมา แต่ในบางครั้งรายได้ของอังกฤษก็ถูกโจรไทยใหญ่ในฝั่งประเทศราชของไทยสร้างความเสียหายให้เหมือนกัน เพราะไม้สักเหล่านั้นบางส่วนก็ถูกขโมยหรือปล้นสะดมเมื่อผ่านหัวเมืองไทยใหญ่ก่อนที่จะถึงเมืองมะละแหม่ง เมื่ออังกฤษขยายอำนาจยึดครองมาถึงหัวเมืองกระเหรี่ยงซึ่งได้แก่ เมืองแะ เมืองใหม่ เมืองขวม เมืองตูม เมืองกวาน เมืองไซ บ้านฮ่องลึก และเมืองโก ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน โดยบรรดาหัวเมืองกระเหรี่ยงตะวันออกเหล่านี้จะติดต่อกับเมืองหมอกใหม่และเมืองนายของพม่า ซึ่งได้กลายเป็นอาณานิคมของอังกฤษไปเรียบร้อยแล้วในขณะนั้นขณะเดียวกัน หัวเมืองกระเหรี่ยงตะวันตกก็อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้สักเหมือนกัน พวกกระเหรี่ยงในบริเวณหัวเมืองเหล่านี้จึงมักลักลอบเข้าไปขโมยซุง ปล้นทรัพย์ และทำลายไม้ซุงของบริษัทฮาร์เปอร์ จำกัด (Harper Company Ltd.) ในเขตสัมปทานของบริษัทนี้ในอาณานิคมพม่าของอังกฤษบ่อยครั้งมาก³¹ พวกกระเหรี่ยงตะวันออกเหล่านี้ก็ขึ้นอยู่กับเมืองขวมซึ่งเป็นประเทศราชของล้านนาไทยอีกทอดหนึ่ง ปัญหาต่างๆ เหล่านี้จึงทำให้รัฐบาลอังกฤษในอินเดียซึ่งปกครองอาณานิคมพม่า ไม่พอใจพฤติกรรมของเจ้านครเชียงใหม่ซึ่งปกครองหัวเมืองล้านนาเสมอมา และได้พยายามหาทางสร้างแรงกดดันให้รัฐบาลไทยแก้ไขปัญหายุ่งยากดังกล่าวที่คอยขัดขวางอุตสาหกรรมป่าไม้สักของพวกเขา ตลอดจนการค้าขายระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเมืองมะละแหม่ง จนกระทั่งในที่สุดการเจรจาในปัญหาดินแดนเหล่านี้ซึ่งกินเวลานานร่วม 10 ปี อังกฤษก็ประสบความสำเร็จในการเจรจาเมื่อรัฐบาลไทยต้องถูกกดดันอย่างหนักจากอีกปัญหาหนึ่งซึ่งเป็นปัญหาร้ายแรงคือวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 โดยฝรั่งเศสได้ส่งเรือรบเข้ามาคุกคามอธิปไตยของไทยด้วยการปิดปากแม่น้ำเจ้าพระยาในช่วงดังกล่าว รัฐบาลไทยไม่มีทางเลือกอื่นใดดีว่าการเอาอำนาจของอังกฤษมาคานการคุกคามของฝรั่งเศสพร้อมกับการยอมตกลงและยินยอมมอบหัวเมืองไทยใหญ่ทั้ง 5 เมืองคือ เมืองทา เมืองจวด เมืองหาง เมืองควน และเมืองสาค และหัวเมืองกระเหรี่ยงตะวันออกทั้ง 8 เมืองคือ เมืองแะ เมืองใหม่ เมืองขวม เมืองตูม เมืองกวาน เมืองไซ เมืองโก และบ้านฮ่องลึก ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินและเดิมเคยเป็นหัวเมืองประเทศราชของอาณาจักรล้านนาไทย ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของดินแดนพม่าและเป็นเขตยึดครองของอังกฤษไปตั้งแต่ ค.ศ. 1892³² การสูญเสียดินแดนเหล่านี้ให้กับอังกฤษครั้งนั้นเท่ากับเป็นการทำลายข้อตกลงเดิมซึ่งทั้งฝ่ายไทยและอังกฤษเคยยึดถือ เพราะทั้งสองฝ่ายเคยถือว่าแม่น้ำสาละวินเป็นเส้นกั้นเขตพรมแดนระหว่างไทยกับพม่าตลอดมาแล้ว รัฐบาลกรุงเทพมหานครยังยอมรับโดยคุณภูว่าการสูญเสียดินแดนเหล่านี้ให้กับอังกฤษไปครั้งนั้น เพราะเราขาดทั้งเหตุผลและข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนพอสำหรับการเจรจาโต้แย้งกับฝ่ายอังกฤษได้อย่างชอบธรรม การสูญเสียดินแดนเหล่านี้ยังได้ชี้ให้เห็นถึงข้อบกพร่องต่างๆ ในการดำเนินนโยบายทางการเมืองของกรุงเทพมหานครที่มีต่อบรรดาหัวเมืองประเทศราชในล้านนาตลอดระยะเวลาอันยาวนานก่อนที่จะมีการทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ฉบับปี ค.ศ. 1873 และฉบับแก้ไขปรับปรุงใหม่ในค.ศ. 1883 เสียด้วยซ้ำไป เพราะในสมัยก่อนที่อังกฤษจะได้เข้าครอบครองพม่านั้น ทั้งพม่าและไทยไม่ค่อยพิถีพิถันในเรื่องเขตแดนนัก แต่เมื่ออังกฤษได้เข้าครอบครองพม่าแล้ว อังกฤษก็สามารถอ้างเอาความ

บกพร่องเหล่านั้น ว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาโจรสลัดและความไม่สงบสุขในบริเวณหัวเมืองเหล่านี้ ซึ่งเท่ากับประจานว่าไทยอ่อนแอและต้องกลายเป็นฝ่ายเสียเปรียบในการเจรจาปัญหาดินแดนดังกล่าวไปในที่สุด

ด้วยเหตุผลต่างๆ เหล่านี้จึงทำให้รัฐบาลไทยต้องหันมาปรับปรุงการบริหารและการปกครองดินแดนหัวเมืองล้านนาหลังจากนั้นอย่างรีบด่วนและจริงจังมากขึ้นกว่าที่ผ่านมา โดยใน ค.ศ. 1894 สถานภาพของความเป็นประเทศราชของอาณาจักรล้านนาที่เคยมีมาอย่างยาวนานก็ได้สิ้นสุดลงในปีนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล โดยดินแดนล้านนาเดิมก็ได้กลายเป็นมณฑลลาวเฉียงหรือมณฑลพายัพ ประกอบด้วยหัวเมืองสำคัญคือ เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน โดยมีสมุหเทศาภิบาลทำหน้าที่ดูแลการปกครองทั้งหมดอยู่ที่เชียงใหม่ ควบคู่ไปกับอำนาจการปกครองของบรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือหรือเจ้าผู้ครองนครในอาณาจักรล้านนาซึ่งเคยมีอยู่เดิมก็ค่อยๆ หดหายไปโดยปริยาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจในการครอบครองสิทธิและสัมปทานการทำป่าไม้ซึ่งถือว่าเป็นทรัพย์สินของแต่ละตระกูลเจ้านายผู้ปกครองหัวเมืองล้านนาเดิม ก็จะต้องถูกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและไม่สร้างปัญหายุ่งยากให้กับรัฐบาลกลางโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้ด้วย เพราะการที่เจ้านายฝ่ายเหนือครอบงำป่าไม้สักแต่เพียงฝ่ายเดียวและทำให้รัฐบาลกลางขาดผลประโยชน์ที่ควรได้ เพื่อนำมาทะนุบำรุงประเทศไทยโดยรวมตลอดมาอย่างยาวนาน ปัญหากระทบกระทั่งและบานปลายจากการลงทุนของผู้ประกอบการธุรกิจ ในบังคับอังกฤษกับบรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือ หรือผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ ในบังคับของประเทศไทยตลอดมานั้น ปัญหาเหล่านี้ในที่สุดก็หมิ่นเหม่ต่อการสร้างความขัดแย้งบานปลายอื่นๆ ที่อาจจะเป็นปัญหาการเมืองระหว่างประเทศในยุคล่าอาณานิคมของชาวตะวันตกในภูมิภาคนี้เพิ่มสูงขึ้นอีกด้วย เพราะตามข้อเท็จจริงใน ค.ศ. 1895 ได้มีการประเมินอย่างคร่าวๆ ว่า ในขณะนั้นผู้ถือสิทธิในการเข้าป่าไม้สักผ่านทางบรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือก่อนหน้าทั้งหมด นอกจากจำนวนกว่าร้อยละ 48 ล้วนเป็นชาวจีนซึ่งถือว่าตนเองเป็นคนในบังคับไทยเป็นส่วนใหญ่แล้ว อีกประมาณร้อยละ 42 ของผู้ถือสิทธิทำป่าไม้สักทั่วภาคเหนือ เป็นชาวพม่าและไทยใหญ่ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษ ส่วนที่เหลืออีกประมาณร้อยละ 10 กลายเป็นชาวจีนในบังคับของฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม เงินลงทุนในการทำป่าไม้สักในขณะนั้น ซึ่งถูกประเมินว่ามีอยู่ทั้งสิ้นประมาณ 14,000,000 บาท หรือประมาณ 900,000 ปอนด์ ส่วนใหญ่เป็นเงินลงทุนของบรรดาผู้ถือสิทธิครอบครองป่าไม้จากการเข้าช่วงมาจากเจ้านายฝ่ายเหนือ โดยคนเหล่านี้ก็มาจากบริษัทค้าไม้และส่งออกของชาวอังกฤษทั้งในกรุงเทพมหานครและเมืองมะละแหม่งอีกทอดหนึ่งด้วย³³ เพื่อป้องกันปัญหาบานปลายเหล่านี้ให้ได้เร็วที่สุด รัฐบาลจึงตัดสินใจจัดตั้งกรมป่าไม้ (The Department of Royal Forest) ขึ้นมาใน ค.ศ. 1896 โดยมีสำนักงานอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่เพราะสะดวกต่อการควบคุมการทำไม้สักซึ่งอยู่ทางภาคเหนือเป็นส่วนใหญ่และยังได้แต่งตั้งให้นายเฮช. สเลด (H. Slade) ซึ่งเป็นชาวอังกฤษขึ้นเป็นอธิบดีคนแรกของกรมใหม่แห่งนี้ตั้งแต่นั้นมา โดยบุคคลผู้นี้เคยปฏิบัติงานอยู่กับกรมป่าไม้ในประเทศพม่าและรัฐบาลอาณานิคมอินเดียของอังกฤษได้ให้รัฐบาลไทยยื่นคำขอศึกษาปัญหาเพื่อหาวิธีการปฏิรูปการทำป่าไม้สักในภาคเหนือของไทยตั้งแต่ปี ค.ศ. 1894 แล้ว³⁴ ภายหลังจากนั้น รัฐบาลก็ได้ดำเนินการเจรจากับบรรดาเจ้าผู้ครองหัวเมืองภาคเหนือ เพื่อโอนอำนาจ

การครอบครองสิทธิในการทำป่าไม้สักให้เป็นสมบัติของแผ่นดิน รวมทั้งอำนาจในการควบคุมคุ้มครองป่า และการตรวจเก็บค่าต่อไม้ โดยเริ่มการเจรจาในดินแดนที่เล็กที่สุดก่อนคือ หัวเมืองแพะและหัวเมืองน่าน ถัดมาจึงค่อยเจรจากับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำปาง และลำพูน ซึ่งในที่สุดการเจรจา ต่างๆ เหล่านี้ก็สำเร็จลง ด้วยดี เป็นผลให้เจ้านายฝ่ายเหนือไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจการป่าไม้สักต่อไปอีก ทั้งนี้โดยรัฐบาลยินยอม จ่ายเงินส่วนแบ่งค่าต่อไม้ให้เจ้านายฝ่ายเหนือในแต่ละหัวเมืองประมาณครึ่งหนึ่งของจำนวนเงินที่เก็บได้ทุกปี ตั้งแต่นั้นมา การทำป่าไม้สักจะต้องได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสียก่อน สิทธิสัมปทานการทำป่าไม้สักแต่ละแปลงจึงจะมีผลถูกต้องตามกฎหมาย ซึ่งเท่ากับเป็นการยุติประเพณีการให้เช่า ทำป่าไม้โดยเจ้านายฝ่ายเหนือ ซึ่งได้ยึดถือปฏิบัติเหมือนกันเป็นสมบัติส่วนตัวหรือของตระกูลมาอย่างยาวนานโดยสิ้นเชิงตั้งแต่นั้นมา นอกจากนี้รัฐบาลยังได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนสัญญาอนุญาตให้ทำป่าไม้เสียใหม่ โดยสัญญาใหม่แต่ละฉบับได้เพิ่มความรัดกุมมากยิ่งขึ้น สัญญาใหม่แต่ละฉบับยังต้องมีหลักฐานปรากฏอย่างชัดเจนว่าได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว และให้สัญญาแต่ละฉบับมีอายุการใช้งานได้เพียง 6 ปี เท่านั้น³⁵ นอกจากนั้นแล้ว รัฐบาลยังได้ผลักดันนโยบายและมาตรการบำรุงรักษาป่าไม้สักในรูปแบบต่างๆ ซึ่งนายเอช. สเตด อธิบดีกรมป่าไม้ได้ศึกษาเป็นอย่างดีมาแล้วก่อนหน้านี้ เช่น การแบ่งป่าไม้สักทั่วหัวเมือง ภาคเหนือออกเป็น 30 แปลง โดยแต่ละแปลงจะแบ่งไม้ออกเป็น 5 ชั้นตามขนาดความโตของไม้สักแต่ละต้น และจะอนุญาตให้ทำไม้เฉพาะชั้นที่ 1 ซึ่งมีขนาดความโตโดยรอบของแต่ละต้นตามมาตรฐานที่กรมป่าไม้วางไว้เท่านั้น รวมทั้งการยกเลิกด้านภาษีไม้ที่จะล่องลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งก่อนหน้านี้เคยมีอยู่เพียงแห่งเดียวที่เมืองชัยนาท แล้วจัดตั้งด่านภาษีไม้ขึ้นมาใหม่รวม 4 แห่งคือ พิชัย สวรรคโลก ปากน้ำโพ และกรุงเทพมหานคร ส่วนค่าต่อไม้สำหรับไม้สักที่ล่องลงสู่แม่น้ำสาละวินทั้งหมด ก็ได้รับอนุญาตจากทางการ รัฐบาลอินเดียในพม่า ให้ตั้งด่านภาษีที่เมืองมะละแหม่ง เพื่อควบคุมไม้ที่จะนำล่องไปยังประเทศพม่าอีกทอดหนึ่ง พร้อมๆ กันนั้น รัฐบาลยังได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติคุ้มครองและป้องกันป่าไม้ พระราชบัญญัติ ป้องกันการลักลอบชักลากไม้ขนสักในป่าที่ยังไม่ได้เสียค่าต่อและภาษี เป็นต้น³⁶

อนิสงส์ของการเปลี่ยนแปลงนโยบายและมาตรการต่าง ๆ ของรัฐบาลไทยในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ กิจการทำป่าไม้สักครั้งใหญ่ ภายใต้แรงกดดันทั้งทางตรงและทางอ้อมของภาคเอกชนและรัฐบาลอังกฤษอย่าง ยึดเหนี่ยวมาเป็นเวลานานหลายปีก่อนหน้านั้น ในที่สุดก็จะยังเปิดโอกาสให้กลุ่มทุนอังกฤษทั้งในอาณานิคมพม่า และในกรุงเทพมหานคร รวมทั้งกลุ่มทุนชาติตะวันตกอื่นๆ สามารถขยายการลงทุนเข้ามาขอสิทธิสัมปทาน และการทำอุตสาหกรรมป่าไม้สักกับกรมป่าไม้อย่างจริงจังจริงกว่าในอดีตก่อนหน้านี้ด้วย โดยเฉพาะกลุ่มทุน อังกฤษขนาดใหญ่เช่น บริษัทบอร์เนียว จำกัด ซึ่งได้เข้ามาทำธุรกิจป่าไม้สักในภาคเหนือตั้งแต่ ค.ศ. 1884 โดยทำธุรกิจผ่านนายหน้าทั้ง 2 คน ซึ่งเคยกล่าวมาแล้วในตอนต้นคือ ดร. เอ็ม.เอ.เช็ก (Dr. M.A. Cheek) และ นายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ (Louis T. Leonowens) ซึ่งเคยมีทั้งโรงเลื่อยไม้และสัมปทานป่าไม้สักที่ป่า แม่ตุน รวมทั้งหุ้นส่วนอื่นๆ กับเจ้านายเมืองเชียงใหม่ตลอดช่วงปี ค.ศ. 1884-1889 นั้น โดยต่อมาเมื่อหุ้นส่วน อังกฤษและเจ้านายเชียงใหม่กลุ่มนี้ไม่สามารถดำเนินธุรกิจนายหน้าต่อไปได้ตลอดรอดฝั่งแล้ว ในต้น ทศวรรษ 1890 บริษัทบอร์เนียว จำกัด จึงได้ตัดสินใจซื้อหุ้นต่างๆ ที่เหลือจากนายหน้าเดิมของบริษัทและได้

กลายเป็นผู้ประกอบการสัมปทานป่าไม้สักแม่ตุนและโรงเลื่อยจักรในเมืองเชียงใหม่ตั้งแต่นั้นมาแล้ว ต่อมาเมื่อรัฐบาลไทยได้มีการปฏิรูปการทำป่าไม้สักครั้งใหญ่ พร้อมกับการจัดตั้งกรมป่าไม้ใน ค.ศ. 1896 บริษัทบอร์เนียว จำกัดก็จะใช้โอกาสดังกล่าวขยายธุรกิจการลงทุนในอุตสาหกรรมป่าไม้สักทั่วทั้งภาคเหนือ อย่างรวดเร็วมาก โดยในปลายทศวรรษ 1890 บริษัทนี้ก็ได้รับสิทธิสัมปทานการทำป่าไม้สักถึง 15 ป่า จากจำนวนป่าไม้สักที่ทางรัฐบาลไทยเปิดให้บริษัทต่าง ๆ ขอสิทธิสัมปทานทั้งหมดในช่วงนั้นเพียง 30 ป่าเท่านั้น นอกจากนี้บริษัทดังกล่าวยังมีช่างของตนเองถึงประมาณ 600 เชือกเพื่อทำการชักลากไม้สักอีกด้วย³⁷

ส่วนบริษัทสยามฟอเรสต์ จำกัด ซึ่งได้เดินตามหลังบริษัท บอร์เนียว จำกัดเข้าไปทำป่าไม้สักในภาคเหนือของประเทศไทยตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1880 เดิมบริษัทนี้ซึ่งจดทะเบียนแรกเริ่มในเมืองบอมเบย์ ด้วยทุนจดทะเบียนเพียง 100,000 รูปีเท่านั้น ส่วนใหญ่ก็ทำธุรกิจไม้สักร่วมกับหุ้นส่วนและนายหน้าชาวอังกฤษอื่น ๆ ในพม่าตลอดมา ถัดจากนั้นบริษัทนี้ก็ได้รับมือกับหุ้นส่วนชาวพม่าอื่น ๆ เข้ามาขอสิทธิสัมปทานการทำป่าไม้สักจากเจ้าเมืองลำปาง ในบริเวณเนื้อที่ป่าไม้มากว่า 2,000 ตารางไมล์เป็นเวลานานถึง 10 ปีเต็มตั้งแต่ปี ค.ศ. 1888 อย่างไรก็ตาม การดำเนินกิจการป่าไม้สักของบริษัทสยามฟอเรสต์ จำกัดโดยผ่านทั้งบริษัทนายหน้าในพม่าและบรรดานายหน้าชาวไทยใหญ่ในภาคเหนือของไทยตลอดช่วงต้นทศวรรษ 1890 ก็ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จใหญ่โตอะไรนัก เพราะปัญหาต่างๆ อันเนื่องมาจากการบริหารงานที่ผิดพลาด แต่เมื่อรัฐบาลไทยได้มีการปฏิรูปป่าไม้และเข้ามารับผิดชอบในกิจการด้านนี้โดยตรงแล้ว บริษัทสยามฟอเรสต์ จำกัดก็ได้หันกลับมาระดมทุนครั้งใหญ่ ใน ค.ศ. 1897 พร้อมกับจดทะเบียนใหม่ในกรุงลอนดอนโดยทุนจดทะเบียนสูงถึง 30,000 ปอนด์ แล้วนำเงินทุนดังกล่าวไปซื้อกิจการเดิมของบริษัทนี้ในเมืองบอมเบย์ รวมทั้งสิทธิสัมปทานเดิมของบริษัทนี้ในเมืองลำปางของประเทศไทย บริษัทนี้ยังได้นำเงินลงทุนประมาณ 12,000 ปอนด์ มาสร้างโรงเลื่อยจักรอีกหลายโรงในกรุงเทพมหานครตั้งแต่นั้นมา บริษัทแห่งนี้ยังได้รับซื้อไม้สักจากพ่อค้าไม้อื่น ๆ มาแปรรูปที่โรงเลื่อยของตนเอง เพื่อส่งออกสู่ตลาดโลกอีกทอดหนึ่ง ขณะเดียวกัน สำนักงานสาขาของบริษัทนี้ในกรุงเทพมหานครตั้งแต่ปลายทศวรรษ 1890 ยังใช้เงินทุนที่มากกว่าของตน ไปซื้อกิจการบริษัทขนาดเล็กอื่นๆ ของพ่อค้าอังกฤษที่เข้ามาดำเนินธุรกิจในประเทศไทยมาก่อนหน้านั้นด้วย เช่น การเข้าไปสูบบุหรี่กิจการธุรกิจของนายเอฟ.เอส. คลาร์ก (F.S. Clark) ซึ่งเคยทำธุรกิจนำเข้าและส่งออกสินค้าประเภทฝิ่น ถ่านหิน ข้าว พริกไทย และหนังสัตว์ เป็นต้น เพราะฉะนั้นตั้งแต่ช่วงก่อนสิ้นทศวรรษ 1890 บริษัทสยามฟอเรสต์ จำกัด นอกจากจะมีธุรกิจการลงทุนขนาดใหญ่ในอุตสาหกรรมป่าไม้สักยังเป็นธุรกิจการลงทุนที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจการนำเข้าและส่งออกของประเทศไทย เฉกเช่นเดียวกับการลงทุนในธุรกิจหลากหลายรูปแบบของบริษัท บอร์เนียว จำกัด ในขณะนั้นเหมือนกัน³⁸

สำหรับบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัดซึ่งเป็นบริษัทที่จดทะเบียนในเมืองบอมเบย์เช่นกัน คือผู้ถือครองสิทธิสัมปทานป่าไม้และโรงเลื่อยจักรขนาดใหญ่ที่สุดในอาณานิคมพม่าตลอดช่วงทศวรรษ 1870 - 1880 และได้เข้ามาดำเนินธุรกิจการทำป่าไม้ในภาคเหนือของประเทศไทยอย่างจริงจังภายใต้แรงสนับสนุนทางการเมืองของรัฐบาลอังกฤษอีกทอดหนึ่ง ตั้งแต่ครั้งที่ธุรกิจป่าไม้สักของบริษัทกิมเซ่งหลี จำกัดของเจ้าภานายอากรไทยเชื้อสายจีนโพ้นทะเลกลุ่มหนึ่งต้องประสบปัญหานี้สินพอกพูน

มากมายในปลายทศวรรษ 1880 นั่นเอง จนกระทั่งนายทุนกลุ่มนี้ซึ่งถือสิทธิสัมปทานป่าไม้สักที่ได้รับอนุญาตมาจากครอบครัวของเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำปาง แพร่ และน่าน มีความจำเป็นต้องการนำสิทธิสัมปทานการทำป่าไม้สักและธุรกิจโรงเลื่อยไม้ต่างๆ ของพวกเขา เพื่อไปขายต่อให้กับบริษัทอาซิอาดีค อาอาฟริกัน จำกัดของนายทุนชาวฝรั่งเศส แต่เนื่องจากรัฐบาลไทยกำลังตกอยู่ภายใต้การคุกคามของรัฐบาลฝรั่งเศสอย่างเปิดเผยในหัวเมืองชายแดนด้านที่ติดกับอินโดจีนเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ขณะเดียวกัน รัฐบาลอังกฤษก็อาศัยสถานการณ์ระหว่างประเทศขณะนั้น เพื่อกดดันให้รัฐบาลไทยเปิดทางให้บริษัทอังกฤษเข้าไปสู่งานกิจการป่าไม้สักของบริษัท กิมเซ่งหลี จำกัด ตลอดเวลา ในที่สุดบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัด ซึ่งได้ขยายอิทธิพลครอบงำกิจการป่าไม้สักทั่วหัวเมืองภาคเหนือของประเทศไทยมาอย่างยาวนานก่อนหน้านี้ที่รัฐบาลไทยจะเข้าไปยึดอำนาจในกิจการป่าไม้ของเจ้านครล้านนาทั้งหมดมาเป็นโอกาสของแผ่นดินโดยตรง ก็ได้รับอนุมัติจากรัฐบาลไทยให้เข้าไปสู่งานสิทธิสัมปทานป่าไม้และธุรกิจโรงเลื่อยไม้อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการไม้สักของบริษัท กิมเซ่งหลี จำกัดตั้งแต่ ค.ศ. 1892 ถัดจากนั้นมา เมื่อกรมป่าไม้ได้เข้าไปควบคุมอำนาจในเรื่องสิทธิสัมปทานการทำป่าไม้แทนเจ้าผู้ครองหัวเมืองภาคเหนือโดยตรง ใน ค.ศ. 1896 แล้ว ทั้งสิทธิสัมปทานเดิมซึ่งบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัดได้เคยให้บริษัทนายหน้าทั้งชาวอังกฤษ ชาวพม่า และชาวไทยใหญ่ เป็นตัวแทนถือสิทธิสัมปทานและกิจการลงทุนต่าง ๆ ในภาคเหนือแทนตนเอง ตลอดจนสิทธิสัมปทานอื่น ๆ ซึ่งบริษัท กิมเซ่งหลี จำกัดเคยถือครองมาก่อน ก็ได้รับการยืนยันและยินยอมอนุญาตจากกรมป่าไม้ให้ถือครองสิทธิสัมปทานและการเช่าช่วงต่าง ๆ ในนามของบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัด ตลอดช่วงอายุสัญญาที่ยังเหลืออยู่ต่อไป³⁹

การที่บริษัทนี้ซึ่งเป็นบริษัททำไม้สักรายใหญ่ที่สุดของโลกในเวลานั้นและเวลาต่อมา มีกำไรเพิ่มขึ้นตลอดเวลาจากการประกอบธุรกิจไม้สักอย่างกว้างขวางในพม่าและในภาคเหนือของไทยตลอดช่วง 2 ทศวรรษก่อนหน้านั้น จึงทำให้บริษัทนี้สามารถเพิ่มทุนได้เรื่อย ๆ และพร้อมที่จะขยายการลงทุนทุกรูปแบบเข้ามาในภาคเหนือของประเทศไทยอย่างจริงจังกว่าอดีตก่อนปลายทศวรรษ 1890 บริษัทนี้ยังนำระบบการจัดการธุรกิจและเทคโนโลยีใหม่ๆ สำหรับการควบคุมดูแลป่าไม้สัก ตลอดจนการแปรรูปไม้สักด้วยวิธีการทันสมัย ซึ่งบริษัทนี้ได้ทดลองและเห็นประสิทธิภาพเป็นอย่างดีแล้วจากประเทศพม่าอีกด้วย ซึ่งวิธีการและเทคโนโลยีทุกรูปแบบของบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัด ซึ่งมีอยู่เหนือกว่าบริษัทอังกฤษและบริษัทชาวตะวันตกทั้งหมดในประเทศไทยขณะนั้น เช่น บริษัทอีสต์เอเชียติก จำกัด ของเดนมาร์กและบริษัทอาซิอาดีค อาอาฟริกัน จำกัดของฝรั่งเศส ซึ่งได้เข้ามาดำเนินธุรกิจการลงทุนด้านป่าไม้สักในประเทศช่วงนี้เหมือนกัน ต่อมาได้กลายเป็นแบบอย่างสำหรับบริษัททำป่าไม้ของชาวจีนโพ้นทะเลและชาวตะวันตกอื่นๆ พยายามศึกษาและลอกเลียนแบบอย่างเพื่อนำไปปรับปรุงธุรกิจการลงทุนทำป่าไม้สักทุกรูปแบบของพวกเขาในประเทศไทยอีกยาวนานด้วย⁴⁰

นอกจากนั้นแล้ว นายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยอาศัยความใกล้ชิดกับบรรดาเจ้านายไทยและเจ้านายฝ่ายเหนือ เพื่อเปิดบริษัทธุรกิจนายหน้าการทำป่าไม้สักหรือรับซื้อไม้แปรรูปต่างๆ ให้กับบริษัทบอร์เนียว จำกัด รวมทั้งบรรดาเจ้านายไทยเช่น พระองค์เจ้ารพีพัฒนพงศ์ประพันธ์ ซึ่งมีความพยายามที่จะ

เข้ามามีบทบาทในการลงทุนทำธุรกิจป่าไม้สักแข่งขันกับบริษัทอังกฤษและบริษัทตะวันตกอื่นๆอยู่คนหนึ่ง ในช่วงทศวรรษ 1880 อย่างไรก็ดีตาม บทบาทนายหน้าหรือบทบาทการเป็นตัวแทนของนายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ ในช่วงดังกล่าวก็ไม่ประสบความสำเร็จมากนักและยังต้องกลายเป็นผู้มีหนี้สินต่างๆเพิ่มขึ้น ไม่แตกต่างไปจาก ดร. เอ็ม. เอ. ซิค ซึ่งมีอาชีพเป็นนายหน้าและตัวแทนของบริษัทอังกฤษ รวมทั้งธุรกิจการลงทุนของพระองค์เจ้าราชนิพัทธ์ประพันธ์ในเวลาเดียวกัน ในที่สุดบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด ก็ได้เข้ามาช่วยล้างหนี้สินให้กับบุคคลทั้งสอง โดยสิทธิสัมปทานเดิมที่อยู่ในนามของ ดร. เอ็ม. เอ. ซิค ต้องกลายเป็นของบริษัทนี้ แทนการจ่ายหนี้สินเดิมทั้งหมดที่บริษัทนี้จ่ายให้กับรัฐบาลไทยและพระองค์เจ้าราชนิพัทธ์ประพันธ์ ขณะเดียวกันหนี้สินเดิมของนายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ ที่มีต่อเจ้านายไทยทุกคนก็ได้รับการชดใช้จากบริษัทนี้ โดยมีข้อแม้ว่าบุคคลผู้นี้ซึ่งมีประสบการณ์ความรู้และมีสายสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับบรรดาเชื้อพระวงศ์ไทยในกรุงเทพมหานครและบรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือเป็นอย่างดี จะต้องเป็นลูกจ้างของบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด เพราะฉะนั้นตั้งแต่หลัง ค.ศ. 1892 เมื่อบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด เข้ามาลงทุนอย่างจริงจังในภาคเหนือของประเทศไทยแล้ว บุคคลผู้นี้ก็ได้กลายเป็นกลไกสำคัญในการเจรจาและลงทุนของบริษัททั่วดินแดนแห่งนี้ได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็วมาก ขณะเดียวกัน ตลอดช่วงเวลาดังกล่าวนายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ ก็ได้ศึกษาทั้งวิธีการลงทุนและวิธีการจัดการสร้างอาณาจักรป่าไม้ทุกรูปแบบของบริษัทที่ยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งนั้นด้วย เพราะฉะนั้น เมื่อพันธะสัญญาของเขากับบริษัทนี้สิ้นสุดลง ประจวบเหมาะกับการที่รัฐบาลไทยได้เข้าไปปฏิรูปกิจการป่าไม้ทั่วประเทศและบริหารสัมปทานแทนเจ้านายฝ่ายเหนือโดยตรงจนเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว นายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ ก็ได้ตัดสินใจจัดตั้งบริษัทของตนเองขึ้นมาชื่อ บริษัทหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ จำกัด (The Louis T. Leonowens Company, Ltd.) เพื่อทวนกลับเข้าไปทำธุรกิจป่าไม้และธุรกิจการลงทุนอื่น ๆ โดยเฉพาะธุรกิจนำเข้าและส่งออกสินค้า บริษัทนี้จึงกลายเป็นบริษัททำธุรกิจเกี่ยวข้องกับการทำป่าไม้สักของชาวอังกฤษในประเทศไทยเป็นรายที่ 4 ซึ่งมีขนาดเล็กและทุนไม่มากพอ แต่มีสายสนกลไและความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับบรรดาเจ้านายในราชวงศ์จักรีเป็นทุนสำคัญในการพัฒนาธุรกิจต่อไปอย่างมั่นคงเช่นกัน⁴¹

อย่างไรก็ตาม ในบรรดาบริษัทอังกฤษที่ได้เข้ามาทำธุรกิจป่าไม้ในประเทศไทยทั้งหมดรวม 4 บริษัท ดังกล่าวข้างต้นตลอดช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 1890 เป็นต้นมา อาจกล่าวได้ว่ามีเพียงบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัดและบริษัทบอร์เนียว จำกัดเท่านั้น ที่ประสบความสำเร็จในการขยายธุรกิจการทำป่าไม้สักทั่วบริเวณภาคเหนือและส่วนอื่น ๆ ของประเทศไทย ได้อย่างรวดเร็วและก้าวหน้ากว่าคู่แข่งรายอื่น ๆ ทั้งที่เป็นกลุ่มทุนไทยและกลุ่มทุนตะวันตกอื่นๆทุกราย ตั้งแต่นั้นมาจนถึงช่วงหลังสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 อีกด้วย เพราะนอกจากบริษัทอังกฤษทั้ง 2 บริษัทนี้สามารถขยายกิจการลงทุนการทำป่าไม้และการซื้อขายไม้สักส่งไปจำหน่ายยังประเทศยุโรปและเอเชียเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ตั้งแต่เข้ามาลงทุนในประเทศไทยก่อนหน้านี้แล้ว ทันทีที่ธุรกิจการทำป่าไม้สักในประเทศไทยได้รับการปฏิรูปและการพัฒนาไปตามแนวทางวิชาการของการทำป่าไม้สักในอาณานิคมพม่า ซึ่งเจ้าหน้าที่อังกฤษที่รัฐบาลไทยยืมตัวมาให้เป็นผู้วางรากฐานกรมป่าไม้ได้ถูกกำหนดขึ้นเรียบร้อยแล้ว การลงทุนของบริษัทอังกฤษเหล่านี้ก็จะดำเนินการไป

อย่างมีแบบแผนและใช้วิธีการเข้าไปเกี่ยวข้องได้อย่างง่ายดาย เจกเช่นเดียวกับวิธีการลงทุนของบริษัทเหล่านี้ที่ดำเนินกิจการอยู่ในพม่ามานานแล้วด้วย ขณะเดียวกัน ลูกจ้างส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับการทำป่าไม้สักก็ล้วนมีความชำนาญเป็นอย่างดีและระดมมาจากพม่าอีกทอดหนึ่งด้วย⁴² วิธีการต่าง ๆ เหล่านี้มีไว้จะทำให้ทั้งสองบริษัทที่มีความได้เปรียบเหนือคู่แข่งในเวลานั้นแล้ว บริษัทคู่แข่งอื่น ๆ ยังต้องใช้เวลาเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์อีกนานกว่าจะแข่งขันกับบริษัททั้งสองได้อย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย ในเวลาเดียวกัน ข้อได้เปรียบต่าง ๆ เหล่านี้ยังมีส่วนสำคัญทำให้พ่อค้าไม้ชาวจีนโพ้นทะเลหรือพ่อค้าไม้ชาวพื้นเมืองที่ยังหลงเหลืออยู่ในขณะนั้น ซึ่งส่วนใหญ่มีเงินทุนน้อยกว่าบริษัทต่างชาติเหล่านี้เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ก็ค่อยๆ ถอนตัวออกจากรูฏกิจด้านนี้ โดยตกลงขายกิจการสัมปทานป่าไม้ที่ยังมีสิทธิหลงเหลืออยู่บ้างหรือไม่ก็ขายสิทธิรับเช่าช่วงการทำป่าไม้รายเล็ก ๆ ซึ่งเดิมเคยได้รับอนุญาตจากเจ้านายหัวเมืองเหนือแต่ละแห่ง ด้วยการขายสิทธิสัมปทานและสิทธิเช่าช่วงให้บริษัทป่าไม้อังกฤษเหล่านี้ พร้อมกับผันแปรตัวเองกลายเป็นนายหน้าหรือลูกจ้างในธุรกิจการทำป่าไม้ของนายทุนชาวอังกฤษแต่ละรายไปในที่สุดด้วย ตัวอย่างเช่น เฉพาะบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัดสามารถใช้เงินทุนและเทคนิควิธีการต่างๆ ที่เหนือกว่าคู่แข่งชาวพื้นเมืองและนายทุนขุนนางเชื้อสายจีนโพ้นทะเล เพื่อเข้าไปสู่งกิจการสัมปทานป่าไม้สักในตำบลต่าง ๆ ถึง 9 ตำบลของเมืองเชียงใหม่ 2 ตำบลของเมืองลำพูน และอีก 3 ตำบลของเมืองลำปาง ซึ่งสัมปทานป่าไม้เหล่านี้บางตำบลเคยเป็นของเจ้าไชยสงคราม เจ้าทิพยนตรแห่งเมืองเชียงใหม่ และหลวงอุดรภักขพานิขซึ่งเป็นนายทุนขุนนางเชื้อสายจีนโพ้นทะเล เป็นต้น ซึ่งสิทธิสัมปทานเหล่านี้ รัฐบาลไทยก็ได้อนุญาตให้บริษัทอังกฤษรายนี้สามารถรับเช่าช่วงไปลงทุนได้ตั้งแต่วันที่ 23 กันยายน ค.ศ. 1902⁴³

ตั้งแต่รัฐบาลเข้าไปบริหารกิจการสัมปทานป่าไม้สักโดยตรง ภายหลังจากการสถาปนากรมป่าไม้ใน ค.ศ. 1896 ไม้สักก็ค่อย ๆ ถูกพัฒนาขึ้นเป็นสินค้าขาออกอันดับ 2 ของประเทศไทยรองจากการส่งออกข้าวตั้งแต่นั้นมาด้วย ถึงแม้จะมีบริษัทค้าไม้สักขนาดใหญ่ของชาวตะวันตกชาติอื่นๆ โดยเฉพาะเดนมาร์กและฝรั่งเศส ซึ่งพยายามเข้ามามีบทบาทในธุรกิจด้านนี้เหมือนกัน แต่บทบาทของบริษัทตะวันตกอื่น ๆ และบริษัทของคนไทยเชื้อสายจีนโพ้นทะเลทั่วไป ไม่อยู่ในฐานะที่จะแข่งขันกับบริษัทป่าไม้ของอังกฤษได้เลย เพราะบริษัทเหล่านี้มีไว้จะครอบครองสิทธิสัมปทานการทำป่าไม้สักส่วนใหญ่ของประเทศไทยตั้งแต่นั้นมาเท่านั้น แต่การค้าไม้สักโดยทั่วไปทุกขั้นตอน ทั้งที่ส่งออกสู่ตลาดต่างประเทศผ่านทางกรุงเทพมหานครและผ่านทางมะละแหม่ง ก็ล้วนตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของบริษัทป่าไม้อังกฤษเหมือนกัน⁴⁴

สำหรับการส่งออกไม้สักสู่ตลาดต่างประเทศโดยผ่านทางเรือกรุงเทพมหานคร โดยปกติเมื่อไม้สักถูกตัดโค่นลงแล้ว ก็จะถูกนำล่องมายังด่านภาษีที่เมืองปากน้ำโพเพื่อชำระภาษีไม้และติดราคาต่อให้เรียบร้อยก่อนที่จะถูกนำล่องลงมายังกรุงเทพมหานครเพื่อเข้าสู่โรงเลื่อยจักร ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นของบริษัทอังกฤษซึ่งมีจำนวนมากและมีกำลังผลิตสูงกว่าโรงเลื่อยจักรของพ่อค้าชาติตะวันตกหรือพ่อค้าจีนอื่น ๆ ทั้งหมด ถัดจากนั้นก็ส่งออกไปจำหน่ายต่างประเทศ ซึ่งพ่อค้ารับซื้อไม้สักเหล่านี้ในตลาดต่างประเทศ ก็มักมีทุนอังกฤษครอบงำทั้งทางตรงและทางอ้อมอีกทอดหนึ่ง โดยไม้สักจะถูกแปรรูปเป็นไม้ 4 เหลี่ยมและไม้ปืกลี ไม้ท่อนขนาดต่าง ๆ โดยเฉพาะไม้ 4 เหลี่ยมนั้น ส่วนใหญ่จะถูกส่งไปขายยังบอมเบย์ สิงคโปร์ ยองกง และ

เมืองท่าอื่น ๆ ไม่ก็แห่ง เพื่อใช้ในการต่อเรือกำปั่นโดยอาศัยบริษัทขนส่งทางเรือส่วนใหญ่ซึ่งมีหุ้นส่วนกับบริษัททำป่าไม้ในประเทศไทยเป็นส่วนใหญ่อีกทอดหนึ่ง โดยเฉพาะบริษัทในเครือหรือธุรกิจลงทุนร่วมของบริษัทบอร์เนียว จำกัด บริษัทสยามฟอเรสต์ จำกัด และบริษัทอินเดียเบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัด ส่วนการส่งออกไม้สักจากหัวเมืองภาคเหนือของไทย เมื่อตัดได้แล้ว ก็จะถ่วงลงสู่แม่น้ำสาละวิน และจะถูกส่งไปยังเมืองมะละแหม่ง โดยทำการซื้อขายกันที่สถานีคาโด (Kado) อีกทอดหนึ่ง⁴⁵ อย่างไรก็ตาม ไม้สักที่ส่งออกจำหน่ายในตลาดโลก ซึ่งถูกบริษัทอังกฤษผูกขาดทั่วภาคเหนือของประเทศไทยในขณะนั้นเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะถูกส่งไปจำหน่ายที่มะละแหม่งในพม่าหรือในกรุงเทพมหานคร ก็จะถูกบริษัทและพ่อค้าอังกฤษที่ผูกขาดสินค้าชนิดนี้ทั้งในพม่าและไทยขณะนั้น รวมมือกันตีราคาไม้สักทั้ง 2 เมืองท่าในราคาที่เท่ากันหรืออัตราค่ากันตลอดเวลา บริษัทอังกฤษเหล่านี้ยังประสบผลสำเร็จในการกำหนดราคากลางของตลาดการค้าไม้สักที่ต้องปรัรตราตามไม้สักในพม่าแล้ว การอ้างพิกัตราไม้สักเป็นเงินบาทยังถูกกำหนดอัตราแลกเปลี่ยนตายตัว ในอัตรา 100 รูเปียเท่ากับ 75 บาทไม่มีการเปลี่ยนแปลงขึ้นลงตลอดเวลาแต่อย่างใด⁴⁶ ขณะเดียวกัน อัตราภาษีขาเข้าไม้สักของแต่ละเมืองท่าซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษในเอเชีย โดยเฉพาะเมืองท่าบอมเบย์ สิงคโปร์ และฮ่องกงก็แตกต่างกันมาก โดยเมืองท่าบอมเบย์ได้เก็บภาษีขาเข้าไม้สักน้อยที่สุด จึงมีส่วนทำให้บรรดาพ่อค้าไม้สักในไทยต่างแห่กันไปขายไม้สักในเมืองท่านี้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งจะทำให้บริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัดที่ผูกขาดการทำป่าไม้รายใหญ่ที่สุดในพม่ามานานแล้ว สามารถขยายปีกเข้ามาครอบงำการค้าไม้สักครบวงจรในประเทศไทยได้อย่างไม่ยากลำบากไปโดยปริยาย ขณะเดียวกันก็จะทำให้บรรดาพ่อค้าอังกฤษสามารถแสวงหากำไรจากการผูกขาดธุรกิจไม้สักเกือบทั่วโลกไว้ได้อย่างงดงามด้วย ตัวอย่างเช่น ขณะที่ราคาเฉลี่ยไม้สักในตลาดยุโรปช่วงทศวรรษ 1890 ขนาดหน้าตัด 50 คิวบิกฟุต โดยเฉลี่ยจะอยู่ในราคา 7-8 ปอนด์ แต่เมืองท่าอื่น ๆ ในอาณานิคมของอังกฤษทั่วทั้งเอเชียจะมีราคาเฉลี่ยแล้วไม่เกิน 4 ปอนด์ ต่อไม้ขนาดหน้าตัดเดียวกัน⁴⁷

อย่างไรก็ตาม ในบรรดาบริษัทป่าไม้และนักธุรกิจค้าไม้สักอังกฤษในประเทศไทยตั้งแต่ ค.ศ. 1900 เป็นต้นมา ซึ่งมีเงินลงทุนทั้งหมดประมาณ 2,000,000 ปอนด์ จากจำนวนเงินลงทุนของชาวตะวันตกทั้งหมดในธุรกิจป่าไม้สักของประเทศไทยขณะนั้นประมาณ 2,500,000 ปอนด์ อาจกล่าวได้ว่าบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัดซึ่งมีเงินทุน เทคโนโลยี การจัดการ อิทธิพลทางการเมือง และประสบการณ์ในการทำธุรกิจป่าไม้สักรายใหญ่ที่สุดของพม่าก่อนหน้านั้น ได้ใช้เวลาไม่นานนักก็สามารถสถาปนาตนเองและธุรกิจการลงทุนอื่นๆ ในเครือ กลายเป็นผู้ถือสิทธิสัมปทานเจ้าของโรงเลื่อยและผู้ส่งออกรายใหญ่ที่สุดของประเทศไทยตั้งแต่นั้นมา และจะดำรงสถานภาพดังกล่าวต่อไปอย่างมั่นคงอีกหลายทศวรรษด้วย ขณะเดียวกัน ตั้งแต่ช่วงสิ้นสุดคริสต์ศตวรรษที่ 19 ปริมาณไม้สักทั้งหมดซึ่งส่งออกสู่กรุงเทพมหานครในแต่ละปีซึ่งมีอยู่ประมาณปีละ 100,000 ท่อนสูงปริมาณกว่า 2 ใน 3 ของผลผลิตได้เหล่านี้ ล้วนเป็นผลผลิตของบริษัททำไม้สักที่ใหญ่ที่สุดและรองลงมาเป็นอันดับที่ 2 คือ บริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชัน จำกัดและบริษัทบอร์เนียว จำกัดอีกด้วย ขณะที่สัดส่วนผลผลิตไม้สักในประเทศไทยของกลุ่มนักธุรกิจอังกฤษได้ขยายจากร้อยละ 42 ของปริมาณผลผลิตได้ทั้งหมดใน ค.ศ. 1895 แล้วก้าวกระโดดอย่าง

รวมเร็วกลายเป็นร้อยละ 69 ของปริมาณผลผลิตทั้งหมดตั้งแต่ ค.ศ. 1899 อีกด้วย⁴⁹ ขณะที่กลุ่มทุนตะวันตกอื่นๆซึ่งอยู่ในฐานะพอที่จะขอมีส่วนแบ่งในการทำธุรกิจป่าไม้สักของไทยในขณะนั้นเพียงคู่กับบรรดายักษ์ใหญ่อังกฤษ ก็มีเพียงบริษัทเดียวคือ บริษัทอีสต์เอเชียติก จำกัดของชาวเดนมาร์ก ซึ่งได้ตัดสินใจขยายธุรกิจการลงทุนเข้าสู่ธุรกิจการทำป่าไม้และโรงเลื่อยจักรทันสมัยขนาดใหญ่ในกรุงเทพมหานครเป็นครั้งแรกตั้งแต่ ค.ศ. 1898 เป็นต้นมาเท่านั้น ส่วนธุรกิจการทำป่าไม้สักของบริษัท อาซิอัติค อา อาฟริคัน จำกัดของฝรั่งเศสยังมีบทบาทสำคัญน้อยมากและเปรียบเทียบกันไม่ได้เลยกับศักยภาพของกลุ่มทุนอังกฤษซึ่งได้ครอบงำอุตสาหกรรมป่าไม้สักของประเทศไทยตั้งแต่นั้นไว้ได้อย่างมั่นคงเรื่อยมา⁵⁰ เพราะฉะนั้นตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 บริษัทธุรกิจไม้สักของชาวตะวันตกทั้งหมดในประเทศไทย ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนเป็นของชาวอังกฤษแทบทั้งหมด ก็สามารถผลิตไม้สักได้สูงขึ้นเรื่อยๆ ในแต่ละปี โดยผลิตได้สูงสุดใน ค.ศ. 1906 ถึงร้อยละ 88 ของปริมาณไม้สักทั้งหมดในปีนั้น ขณะเดียวกัน บริษัทอังกฤษเหล่านี้ยังเป็นเจ้าของโรงเลื่อยจักรที่ทันสมัยส่วนใหญ่ในประเทศไทย ซึ่งกระจุกตัวอยู่ในกรุงเทพมหานครเท่านั้นตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าว โดยโรงเลื่อยจักรเหล่านี้ซึ่งใน ค.ศ. 1908 ทั้งกรุงเทพมหานครมีเพียง 11 โรง ในจำนวนนั้น 4 โรงเลื่อยจักรขนาดเล็กเป็นของบริษัทชาวจีน อีก 1 โรงเลื่อยจักรขนาดใหญ่เป็นของบริษัทอีสต์เอเชียติก จำกัดของชาวเดนมาร์ก ส่วนโรงเลื่อยจักรขนาดใหญ่ทั้งหมดที่เหลืออีก 6 โรงล้วนเป็นของบริษัทชาวอังกฤษทั้งสิ้น⁵¹

ข้อที่น่าสังเกต ขณะที่การพัฒนามาตรการรอบงำทั้งธุรกิจสัมปทานป่าไม้สักทั่วภาคเหนือของประเทศไทย และการขยายบทบาทในการแปรรูปไม้สักเพื่อส่งออกของโรงเลื่อยจักรซึ่งเป็นบริษัทยักษ์ใหญ่อังกฤษ โดยเฉพาะบทบาทของบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัด บริษัทบอร์เนียว จำกัด และบริษัทสยามฟอเรสต์ จำกัด ซึ่งได้ขยายบทบาทในการลงทุนต่าง ๆ เหล่านี้อย่างรวดเร็วตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมานั้น แม้จะสร้างความกังวลใจแก่คนชั้นผู้ปกครองไทยเพิ่มขึ้นตลอดเวลาก็ตาม และในบางครั้งถึงกับใช้ความพยายามที่จะเข้าไปประกอบการทำธุรกิจแข่งขันกับบริษัทอังกฤษเหล่านี้ โดยการลงทุนร่วมกับภาคเอกชนอังกฤษบางคน ซึ่งราชสำนักให้ความไว้วางใจ เช่น ในกรณีที่ราชสำนักไทยได้ปล่อยเงินกู้จำนวน 600,000 บาทแก่ ดร. เอ็ม. เอ. ซิด เพื่อไปชำระหนี้สินที่บุคคลผู้นี้เป็นหนี้กับบริษัทบอร์เนียว จำกัด ถัดจากนั้นชาวอังกฤษผู้นี้ก็ได้ลงทุนร่วมกับพระองค์เจ้าอนุวงศ์ประพันธ์ ซึ่งพร้อมที่จะให้บุคคลผู้นี้กู้เงินเพิ่มขึ้นอีก 200,000 บาท เพื่อลงทุนทำธุรกิจป่าไม้สักในภาคเหนือร่วมกับนายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ ซึ่งล้วนเป็นชาวอังกฤษที่ใกล้ชิดกับราชสำนักไทย แต่ธุรกิจการลงทุนร่วมระหว่างชนชั้นสูงในระหว่าง ค.ศ. 1889-1890 ทั้งราชสำนักไทยและชาวอังกฤษเหล่านี้ล้วนแทบจะไม่มีอำนาจในการทำธุรกิจป่าไม้มาก่อนเลย ยกเว้นการมีอำนาจการเมืองหนุนหลังอย่างเต็มที่เท่านั้น ในที่สุดก็ต้องประสบความล้มเหลวโดยสิ้นเชิงใน ค.ศ. 1891 และบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัดนอกจากจะสามารถใช้ทุนที่เหนือกว่าผู้ลงทุนร่วมเหล่านี้ เพื่อเข้าไปสู่งานกิจการสัมปทานป่าไม้ทั่วทั้งภาคเหนือได้อย่างง่ายดาย โดยราชสำนักไทยในฐานะผู้ลงทุนร่วมกับ ดร. เอ็ม. เอ. ซิด และนายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ ต้องสูญเสียเงินลงทุนไปในความพยายามทำธุรกิจไม้สักครั้งนั้นจำนวนสูงมากเกือบ 1 ล้านบาทแล้ว บริษัทบอมเบย์เบอร์มา

เทรคคิงคอร์ดปอเรชั่น จำกัดยังได้ใช้โอกาสนั้นช่วยชำระหนี้สินทั้งหมด ให้กับนายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ ซึ่งเป็นชาวอังกฤษที่ใกล้ชิดกับราชสำนักไทยมากที่สุดรายหนึ่งในเวลานั้น แล้วใช้เงินซื้อบุคคลผู้นี้เพื่อเป็นลูกจ้างถาวรและเป็นผู้ทำหน้าที่เชื่อมสายสัมพันธ์ให้บริษัทสามารถติดต่อประสานงานและการอำนวยความสะดวกอื่น ๆ จากราชสำนักไทยเพื่อการลงทุนทำธุรกิจไม้สักในประเทศไทยตั้งแต่ปี ค.ศ. 1892 เป็นต้นมาได้ อย่างง่ายดายต่อไปอีกด้วย⁵²

ขณะเดียวกัน ถึงแม้ว่ากรมป่าไม้ซึ่งมีชาวอังกฤษคือนาย เอช.เอ.สเลด เป็นอธิบดีคนแรกมีนโยบายที่จะควบคุมการให้สิทธิสัมปทานการทำป่าไม้สักทั่วทั้งหมดยกเว้นที่ดินตั้งแต่นั้นมา ให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์และมาตรฐานทางวิชาการต่าง ๆ เลียนแบบกรมป่าไม้ในอาณานิคมอินเดียพม่าก่อนหน้านั้นก็ตาม โดยเฉพาะการกำหนดมาตรการต่างๆ เพื่อจำกัดการให้เช่าช่วงป่าไม้และการถือครองสิทธิสัมปทาน ในลักษณะของการย้ายถ่ายผู้เป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในการครอบครองป่าไม้สักแต่ละแปลง ซึ่งเดิมก่อนหน้านั้นกระทำได้ อย่างง่ายดาย เพราะบริษัทป่าไม้อังกฤษแต่ละรายสามารถใช้สินบนผ่านบรรดานายหน้าของพวกเขเพื่อเข้าไปเช่าช่วงสิทธิการทำป่าไม้จากบรรดาเจ้านายหัวเมืองฝ่ายเหนือตลอดมา เพราะฉะนั้นเมื่อรัฐบาลกรุงเทพมหานครเข้ามาควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือและจัดการแก้ไขปัญหาการแบ่งปันผลประโยชน์ในเรื่องสิทธิต่างๆ เกี่ยวกับการทำป่าไม้ได้สำเร็จเรียบร้อยตั้งแต่ ค.ศ. 1897 เป็นต้นมา สิทธิการให้สัมปทานการทำป่าไม้ทั่วหัวเมืองภาคเหนือ จึงเป็นของรัฐบาลกลางในกรุงเทพมหานครตั้งแต่นั้นมาด้วย นอกจากนั้นแล้ว ป่าไม้บางแปลงซึ่งมีสภาพทรุดโทรมอย่างหนักจากการทำป่าไม้โดยขาดหลักวิชาการมาก่อน ยังถูกกรมป่าไม้สั่งปิดป่าเป็นเวลานาน 15 ปี ควบคู่ไปกับการเพิ่มค่าธรรมเนียมการขอสิทธิสัมปทานการทำป่าไม้แปลงใหม่อื่นๆ ตามความเหมาะสมและสอดคล้องกับค่าบริการอื่น ๆ ซึ่งยึดถือปฏิบัติกันในอาณานิคมพม่าขณะนั้นด้วย ซึ่งนอกจากจะทำให้ต้นทุนในการขอสิทธิสัมปทานป่าไม้สักแต่ละแปลงของบริษัทอังกฤษจะเพิ่มสูงมากขึ้นกว่าในยุคสมัยที่อยู่ภายใต้การจัดการแบบอำเภอใจของบรรดาครอบครัวเจ้านายฝ่ายเหนือแต่ละแห่งแล้ว รัฐบาลไทยตั้งแต่นั้นมายังพยายามผลักดันนโยบายให้การสนับสนุนบริษัทอีสต์เอเชียติก จำกัดของชาวเดนมาร์ก เพื่อทำแข่งขันและลดบทบาทของบรรดาบริษัทป่าไม้อังกฤษในหัวเมืองภาคเหนือเพิ่มขึ้นตลอดเวลาเท่าที่จะทำได้อีกด้วย แต่ถึงกระนั้นก็ตาม นโยบายดังกล่าวก็ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จอะไรนัก เพราะทุนเดนมาร์ก ไม่สามารถเปรียบเทียบได้กับทุนอังกฤษ ซึ่งนอกจากจะยังคงมีกำลังกันผูกขาดแหล่งผลิตไม้สักของไทยและพม่าไว้เป็นส่วนใหญ่แล้ว กลุ่มทุนอังกฤษเหล่านี้โดยเฉพาะบริษัทบอมเบย์เบอร์ม้าเทรคคิงคอร์ดปอเรชั่น จำกัดยังเป็นบริษัทที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในการครอบงำตลาดไม้สักของโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกำหนดอุปสงค์และอุปทานเทียมของผลิตภัณฑ์ไม้สักต่างๆ ทั้งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียใต้ และในทวีปยุโรปอีกด้วย⁵³

เพราะฉะนั้น มาตรการใหม่ต่างๆ ที่กรมป่าไม้นำมาใช้บังคับตั้งแต่นั้นมา จึงสร้างผลกระทบเสียหายให้กับเจ้าผู้ครองหัวเมืองภาคเหนือซึ่งเคยเป็นผู้ผูกขาดผลประโยชน์ในการทำป่าไม้สักแต่ดั้งเดิมเท่านั้น เพราะสิทธิและผลประโยชน์ของเจ้านายฝ่ายเหนือแต่ละตระกูลซึ่งสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษ ได้ถูกถ่ายโอนไปสู่อำนาจการควบคุมอย่างมั่นคงของราชสำนักในกรุงเทพมหานครตั้งแต่นั้นมา ขณะเดียวกัน ถึงแม้ว่ากรมป่า

ไม่ได้ตราพระราชบัญญัติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิสัมปทานและการให้เช่าป่าไม้สักแต่ละแปลง ให้มีประสิทธิภาพและเป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ เพื่อป้องกันปัญหาต่างๆ อันเนื่องมาจากการใช้อำนาจอำเภอใจและความไม่แน่นอนต่าง ๆ ของบรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือซึ่งเคยประพฤติปฏิบัติกันมา จนก่อให้เกิดผลกระทบเสียหายร้ายแรงต่อเศรษฐกิจและการเมืองของรัฐบาลกรุงเทพมหานครก่อนหน้านั้นก็ตาม แต่กรมป่าไม้ซึ่งเพิ่งถูกสถาปนาขึ้นมาและพยายามใช้หลักวิชาการทุกรูปแบบเพื่อเลียนแบบวิธีการบริหารป่าไม้ของทางราชอาณาจักรอังกฤษในพม่าขณะนั้น ก็ไม่อาจจะรื้อโครงสร้างและวัฒนธรรมการทำธุรกิจป่าไม้สัก ซึ่งถูกครอบงำอย่างแน่นหนาจากอิทธิพลของทุนอังกฤษก่อนหน้านั้นได้โดยสะดวกเหมือนกัน ในทางตรงกันข้าม บริษัทอังกฤษซึ่งกำลังขยายบทบาทอย่างเต็มที่ในอุตสาหกรรมป่าไม้สักของไทยขณะนั้น กลับสามารถประยุกต์ใช้ทั้งทุนและประสบการณ์ในการทำป่าไม้ ซึ่งแต่ละบริษัทมีอยู่เหนือคู่แข่งชาติอื่น ๆ เพื่อแข่งขันกันเข้าขอสิทธิสัมปทานการทำป่าไม้สักแปลงใหญ่ ตามนโยบายของกรมป่าไม้ที่จะเลิกลิขสิทธิ์ให้ผู้ประกอบการรายเล็ก เข้าไปขอสิทธิสัมปทานทำป่าไม้สักขนาดเล็กย่อย ๆ เหมือนในอดีตที่ผ่านมา ควบคู่ไปกับการเพิ่มค่าธรรมเนียมสัมปทานสูงขึ้นอย่างשובชាប់ตั้งแต่นั้นมา ขณะที่ป่าไม้สักซึ่งเคยอยู่ใกล้แม่น้ำหรือเข้าไปทำธุรกิจลงทุนได้อย่างง่ายดายเหมือนในอดีตก่อนหน้านั้น ก็ลดน้อยลงตลอดเวลา เพราะฉะนั้นมาตรการอนุรักษ์ป่าไม้และนโยบายการให้สิทธิสัมปทานซึ่งกรมป่าไม้นำมาปฏิบัติใช้ตั้งต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา จึงทำให้บรรดาพ่อค้าไม้สักรายย่อยอื่นๆ เช่น พ่อค้าจีนโพ้นทะเล พ่อค้าพม่า และพ่อค้า ไทยใหญ่ ซึ่งเคยมีบทบาทในการทำธุรกิจป่าไม้สักขนาดเล็กทั่วภาคเหนือตกอยู่ในสภาพเสียเปรียบบริษัทอังกฤษ ขนาดใหญ่เหล่านั้นทันที ขณะเดียวกัน การขยายระยะเวลาการถือครองสิทธิสัมปทานการทำป่าไม้สักที่ยาวนานมากขึ้น ควบคู่ไปกับการขยายพื้นที่ป่าไม้ขนาดใหญ่ขึ้น แต่ป่าไม้เหล่านั้นล้วนอยู่ในเขตทุรกันดารซึ่งต้องใช้ทั้งแรงงานคนและแรงงานช้างจำนวนมาก เพื่อดันดันเข้าไปลงทุนทำธุรกิจป่าไม้สักแต่ละแปลงตั้งแต่ ค.ศ. 1909 เป็นต้นไป มาตรการเหล่านี้จึงได้กลายเป็นเครื่องมือส่งเสริมบริษัททำไม้สักของอังกฤษทั้ง 4 ราย โดยเฉพาะบริษัท บอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้งคอร์ปอเรชั่น จำกัดซึ่งเป็นบริษัททำป่าไม้สักใหญ่ที่สุดทั้งในพม่าและไทยขณะนั้น สามารถขยายธุรกิจการลงทุนตามนโยบายและมาตรการใหม่ของกรมป่าไม้ได้อย่างสะดวกสบาย ขณะที่กลุ่มทุนขนาดเล็กรายอื่นๆ ก็จะถูกขจัดออกไปจากธุรกิจการทำป่าไม้สักในประเทศไทยตลอดเวลา ทั้งในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 พร้อมกันนั้น การลงทุนทำป่าไม้สักซึ่งเพิ่มขึ้นตลอดเวลาของบริษัทอังกฤษเหล่านี้ ได้ทำให้ปริมาณการส่งออกไม้สักของประเทศไทยสู่ตลาดโลกเพิ่มขึ้นเรื่อยมาเช่นกัน ตัวอย่างเช่น จากเดิมในช่วง ค.ศ. 1882 – 1887 การส่งออกไม้สักของไทยในแต่ละปีมีมูลค่าเฉลี่ยเพียงประมาณ 130,000 ปอนด์ ก็ได้กลายเป็นมีมูลค่าโดยเฉลี่ยแต่ละปีสูงกว่า 1 ล้านปอนด์ ตลอดมาในช่วง ค.ศ. 1903 – 1909 เป็นต้น⁵⁴ จนกระทั่งไม้สักได้กลายเป็นสินค้าขาออกสำคัญอันดับ 4 ของไทยรองจากข้าว ฝ้าย และยางพาราดังแต่นั้นมาอีกด้วย

บทที่ 5

ธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกของคนในบังคับอังกฤษ

ถ้ามองย้อนหลังกลับสู่สมัยโบราณกาล บริเวณภาคใต้ของประเทศไทยยุคปัจจุบัน ก็ไม่ได้แตกต่างกับบริเวณอื่นๆ ในคาบสมุทรมลายูขณะนั้น โดยเฉพาะความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรธรรมชาติหลากหลายชนิด เช่น แร่ดีบุก ซึ่งได้มีการค้นพบในภาคใต้แห่งนี้โดยชาวจีนโพ้นทะเลก่อนที่จะมีการสถาปนากรุงสุโขทัยเป็นราชธานีแห่งแรกของอาณาจักรไทยในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 13 เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งปกติธรรมดาที่เศรษฐกิจดีบุก (tin economy) จะได้กลายเป็นส่วนหล่อหลอมวัฒนธรรมท้องถิ่นและเสริมโครงสร้างการเมืองการปกครองของรัฐไทยซึ่งเกี่ยวข้องกับภูมิภาคแถบนี้ทั้งหมดในเวลาต่อมา ดังนั้นวิวัฒนาการของประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นผู้ปกครองในเมืองหลวงกับชนชั้นผู้ถูกปกครองในดินแดนต่าง ๆ ทั้งทั้งภาคใต้และในหัวเมืองมลายูตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนกระทั่งสมัยกรุงเทพมหานครเป็นราชธานีของประเทศไทยใน ค.ศ. 1882 เป็นต้นมา จึงยากที่จะหลีกเลี่ยงปัญหาอันเนื่องมาจากความขัดแย้งหรือการประสานผลประโยชน์ระหว่างราชสำนักในเมืองหลวงกับกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ในดินแดนด้านขวานทองแห่งนี้ โดยเฉพาะผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและอำนาจการเมืองที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างสังคมดีบุกในแต่ละยุคแต่ละสมัย ไม่ทางตรงก็ทางอ้อมตลอดมา¹

ภายใต้เงื่อนไขเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าว นอกจากราชสำนักไทยในเมืองหลวง ชนชั้นผู้ปกครองท้องถิ่นและผู้ประกอบการธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกเชื้อสายชาวจีนโพ้นทะเลคือ ผู้มีบทบาทสำคัญกว่ากลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มอำนาจใดๆ ในการขับเคลื่อนธุรกิจการลงทุนและเศรษฐกิจดีบุกทุกรูปแบบตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ต่อเนื่องมาจนกระทั่งถึงสมัยก่อนและหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง โดยตลอดช่วงระยะเวลาดังกล่าว บทบาทของทุนและแรงงานจีนโพ้นทะเลซึ่งส่วนใหญ่เข้ามาจากปีนังและดินแดนอื่นๆ ใน The Straits Settlements ล้วนมีความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจดีบุกและพลวัตอื่นๆ ของสังคมภาคใต้ ไม่ได้แตกต่างอะไรมากนักกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเศรษฐกิจในหัวเมืองมลายูของอังกฤษในเวลาเดียวกัน ซึ่งเป็นปัจจัยเสริมส่งและผลักดันให้ผู้ประกอบการลงทุนทั้งที่เป็นชาวอังกฤษและชาวออสเตรเลียซึ่งเป็นคนในเครือจักรภพได้เข้ามาเกี่ยวกับการพัฒนาเหมืองแร่ดีบุกในประเทศไทยตลอดช่วงหลัง ค.ศ. 1855 เพิ่มมากขึ้นตลอดเวลาอีกด้วย

การลงทุนในเหมืองแร่ดีบุกยุคแรก

พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในภาคใต้ของประเทศไทย ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจดีบุกอย่างลึกซึ้งนั้น ได้เป็นที่ทราบกันดีในหมู่นักเศรษฐศาสตร์และนักลงทุนชาวอังกฤษแถบเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาเป็นเวลานานกว่า 150 ปีแล้ว ก่อนที่รัฐบาลอังกฤษจะประสบความสำเร็จในการบีบบังคับให้รัฐบาลไทยยอมเจรจาทางการทูตและยอมศิโรราบ ต่อความยิ่งใหญ่ของพวกเขาภายหลัง

การทำสงครามฝิ่นชนะจักรวรรดิจีน และการยอมทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เสียด้วยซ้ำไป² ผลพวงถดถอยนั้นมาจึงกลายเป็นปรากฏการณ์ปกติของชาวอังกฤษหรือคนในบังคับอื่น ๆ ของมหาอำนาจที่ยิ่งใหญ่สุดของโลกในเวลานั้น ซึ่งจะพยายามร่วมมือกันทั้งภาคเอกชนและภาครัฐบาลของพวกเขาในการที่จะสร้างแรงกดดันในรูปแบบต่าง ๆ ต่อรัฐบาลไทยตลอดมา โดยมีเป้าหมายสำคัญที่สุดประการหนึ่งคือ การเข้ามามีส่วนในการคัดดวงผลประโยชน์ทุกรูปแบบจากเศรษฐกิจดีบุกในภาคใต้ของประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากระบบเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งเหิงตั้งขึ้นมาอย่างถาวรและกลายเป็นแก่นกลางสำคัญของการสร้างรายได้ให้กับราชสำนักไทยตั้งแต่หลังปี ค.ศ. 1855 เป็นต้นมา โดยฝิ่นซึ่งกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญที่สุดของระบบเจ้าภาษีนายอากรไทยตลอดยุคสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อันยาวนานอีกต่อไปนั้น ได้ถูกรวบงำและผูกขาดโดยตรงจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (The British East India Company) ตั้งแต่นั้นมา บริษัทแห่งนี้ซึ่งมีสำนักงานใหญ่ในบอมเบย์ยังได้แต่งตั้งบริษัทของชาวจีนโพ้นทะเลในสิงคโปร์และปีนัง โดยเฉพาะบริษัทต่างๆ ที่มีสายสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับราชสำนักไทยและสมุหกลาโหมในกรุงเทพมหานคร เพื่อเป็นตัวแทนในการขายฝิ่นดิบและฝิ่นสุกในรูปแบบต่างๆ ให้กับบรรดาเจ้าภาษีนายอากรทั่วทุกชุมชนเหมืองแร่ดีบุกในภาคใต้และชุมชนจีนโพ้นทะเลอื่น ๆ ในประเทศไทยอีกด้วย ตัวอย่างเช่น ขณะที่บริษัท กิมจิง จำกัด (Kim Ching & Company, Ltd.) ของตระกูลพระยาอภัยภูธรคตพิศรึกษา (ตัน กิมจิง) ซึ่งเป็นญาติที่ใกล้ชิดคนหนึ่งของพระเทพศิรินทราวาศในเกาะสิงคโปร์ ทำหน้าที่เป็นตัวแทนจำหน่ายแต่เพียงผู้เดียวของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ เพื่อนำฝิ่นดิบจากอาณานิคมอินเดียเข้ามาจำหน่ายให้กับสมุหกลาโหมผู้ทำหน้าที่คุมหัวเมืองภาคใต้ของไทยและพระคลังมหาสมบัติในกรุงเทพมหานคร เพื่อรอเวลาให้เจ้าภาษีนายอากรในแต่ละหัวเมือง กระจายทั้งฝิ่นดิบและฝิ่นสุกสู่ท้องตลาดทั่วประเทศต่อไป โดยผู้บริโภคส่วนใหญ่ก็คือแรงงานและกุลิจีนโพ้นทะเลซึ่งได้ถูกทางราชการไทยและเจ้าภาษีต่างๆ พัฒนาให้กลายเป็นฐานรายได้สำคัญของแผ่นดินและความมั่งคั่งของขุนนางไทยเชื้อสายจีนอย่างถาวรต่อมา³ ในเวลาเดียวกัน บริษัท กิมจิง จำกัดยังมีตัวแทนและหุ้นส่วนชาวจีนโพ้นทะเลอื่น ๆ ในการขายฝิ่นให้กับบรรดาโรงยาฝิ่นต่าง ๆ ในเกาะปีนังคือ บริษัท โป่งเฮง จำกัด (Po Long Heng & Company, Ltd.) เพราะฉะนั้นบรรดาเจ้าภาษีฝิ่นในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก ซึ่งล้วนเป็นชุมชนเหมืองแร่ดีบุกที่ถูกพัฒนาขึ้นมาอย่างเร่งรีบในรัชสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น เมืองภูเก็ต เมืองพังงา เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองกระบุรี เป็นต้น บรรดาหัวเมืองเหล่านี้ก็ได้รับอนุญาตจากสมุหกลาโหมให้สั่งซื้อฝิ่นโดยตรงจากบริษัทโป่งเฮง จำกัดในเกาะปีนังแห่งนี้ได้อีกทางหนึ่งเหมือนกัน โดยกลุ่มธุรกิจผูกขาดการส่งเข้าฝิ่นจากอาณานิคมอินเดียของอังกฤษภายใต้การนำของตัน กิมจิง จะยังคงดำรงบทบาทดังกล่าวอย่างยาวนาน จนกระทั่งถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴

อย่างไรก็ตาม บริษัทการค้าและบรรดาพ่อค้าอังกฤษในเกาะสิงคโปร์และเกาะปีนัง ก็ได้พยายามเข้ามามีส่วนแบ่งในการคัดดวงผลประโยชน์จากการทำหน้าที่เป็นบริษัทนายหน้าเพื่อส่งเข้าฝิ่นจากบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษในเมืองบอมเบย์ แล้วนำมาขายส่งแก่พระคลังมหาสมบัติหรือสมุหกลาโหมในกรุงเทพมหานครอีกทอดหนึ่ง เช่น การพยายามเข้ามามีบทบาทของบริษัทบอร์เนียว จำกัดของเอกชน

อังกฤษ ตั้งแต่แรกเริ่มที่เข้ามาเปิดสาขาครั้งแรกในกรุงเทพมหานครเมื่อ ค.ศ. 1864 บริษัทนั้นนอกจากมี วัตถุประสงค์สำคัญคือการส่งออกสินค้าของไทยในขณะนั้นคือ ข้าว ไม้สัก ดีบุก หนังสัตว์ และของป่า ต่าง ๆ แล้ว บริษัทนี้ยังมีเป้าหมายสำคัญคือทำหน้าที่นำเข้าสินค้าอุตสาหกรรมต่าง ๆ และผลิตภัณฑ์อื่น ๆ จากประเทศอังกฤษและอาณานิคมอื่น ๆ ในเอเชียเข้ามาในประเทศไทยด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือฝิ่นซึ่งเป็นสินค้าขออนุญาตและทำกำไรสูงสุดให้กับผู้เข้าไปเกี่ยวข้องกับธุรกิจนี้ถ้วนหน้าทุกราย แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การที่ราชสำนักและขุนนางชั้นสูงของไทยส่วนใหญ่ทั้งในสมัยช่วงก่อนและหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงล้วนมีสายสัมพันธ์อันใกล้ชิดและมีการประสานผลประโยชน์กันอย่างเต็มที่กับบรรดาผู้นำชาวจีนโพ้นทะเลใน The Straits Settlements เพราะฉะนั้นจึงเป็นไปได้ยากยิ่งที่ธุรกิจฝิ่นเกือบทั้งวงจรล้วนเกี่ยวข้องกับชุมชนจีนในแต่ละแห่งของประเทศไทย โดยเฉพาะชุมชนเหมืองแร่ดีบุกทั่วภาคใต้ซึ่งตกอยู่ภายใต้การครอบงำของบรรดาตระกูลชั้นนำชาวจีนในดินแดนแห่งนั้นมานานแล้ว จะปลอดจากการครอบงำของผู้ทรงอิทธิพลเชื้อสายจีนเหล่านั้นอีกธุรกิจหนึ่ง ตั้งแต่แรกเริ่มของการบังคับใช้ระบบเจ้าภาษีอากรฝิ่นในแต่ละเมืองอีกด้วย ในที่สุดบรรดาบริษัทห้างร้านหรือพ่อค้าอังกฤษแต่ละรายในสมัยหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการแสวงหาผลกำไรมหาศาลจากธุรกิจฝิ่นเพื่อแข่งขันกับบรรดาผู้นำทรงอิทธิพลของชาวจีนโพ้นทะเลทั้งในอาณานิคมมลายูและในประเทศไทยไปโดยคุณุฎิ และจำใจต้องเลิกเล่นความสนใจที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องกับธุรกิจฝิ่นไปโดยปริยายด้วย⁶

ถึงแม้ว่าพ่อค้าอังกฤษสามารถเข้ามาค้าขายในประเทศไทยได้สะดวกมากขึ้นสมัยหลังสนธิสัญญาเบาว์ริง แต่ธุรกิจการลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกทั่วทั้งภาคใต้ของประเทศไทยตลอดช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 ก็ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปจากอดีตก่อนหน้านั้นในลักษณะทันทีทันใดเท่าไรนัก เพราะการลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกทุกรูปแบบในขณะนั้น นอกจากอาศัยกสิ์จีนโพ้นทะเลเป็นแรงงานสำคัญที่สุดแล้ว คนเหล่านี้ยังเป็นทั้งฐานภาษีและฐานรายได้สำคัญของราชสำนักในกรุงเทพมหานคร เจ้าเมือง และเจ้าภาษีของแต่ละหัวเมืองภาคใต้ที่มีการปกครองแบบกินเมืองหรือแบบเหมาเมืองแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของสภาพเศรษฐกิจและสังคมแต่ละแห่งด้วย ขณะเดียวกัน ปริมาณสินแร่ดีบุกที่ผลิตได้ทั้งหมดก็จะถูกส่งออกไปขายทั้งที่ตลาดสิงคโปร์และตลาดปีนังอีกทอดหนึ่ง โดยมีบริษัท กิมจิง จำกัด และเครือข่ายอื่นๆ ของบริษัทนี้ในทั้งสองเมืองท่า เป็นผู้ผูกขาดรับซื้อสินแร่ดีบุกของไทยทั้งหมด โดยการขายดีบุกแต่ละครั้ง สมุหกลาโหมซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐบาลไทยก็จะให้ค่าธรรมเนียมบริการ (commission) แก่บริษัท กิมจิง จำกัดในอัตราร้อยละ 1 ของมูลค่าการขายดีบุกแต่ละครั้งด้วย ถัดจากนั้น บริษัทนี้ทั้งในสิงคโปร์หรือสาขาของบริษัทนี้ในปีนังก็จะนำดีบุกจากประเทศไทย ไปขายต่อบริษัทชาวอังกฤษหรือพ่อค้าชาวอังกฤษทั่วไปอีกทอดหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ซึ่งเป็นผู้ขายฝิ่นให้บริษัท กิมจิง จำกัด เพื่อนำมากระจายในประเทศไทยอีกทอดหนึ่ง⁷ บทบาทดังกล่าวของบริษัท กิมจิง จำกัดได้เสื่อมลงอย่างรวดเร็วภายหลังการอสัญกรรมของพระยาอภัยภูศติศรัทธา ถัดจากนั้นมา การผูกขาดการซื้อขายดีบุกของหลวงทั่วหัวเมืองภาคใต้ ก็ได้ตกอยู่ภายใต้กำมือของบริษัท โกหวาน จำกัด (Koh Guan Co., Ltd.) ซึ่งเป็นบริษัทแม่ของตระกูล ณ ระนอง ในเกาะปีนังตั้งแต่ก่อนสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 19

โดยมีดีบุกที่บริษัทนี้ซื้อจากประเทศไทยก็เหมือนกับบริษัทอื่น ๆ ทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในขณะนั้น คือเมื่อผ่านกรรมวิธีดองแร่ดีบุกแบบชาวพื้นเมืองทั้งในสิงคโปร์และปีนังแล้ว สินแร่เหล่านี้ก็จะถูกขายต่อให้กับบริษัทอังกฤษหรือบริษัทตะวันตกอื่นๆ เพื่อรอส่งไปขายในทวีปยุโรปอีกทอดหนึ่ง จนกว่าบริษัท สเตรทส์เทรดดิ้ง จำกัด (The Straits Trading Co., Ltd.) ของหุ้นส่วนชาวอังกฤษกลุ่มหนึ่งสามารถสร้างโรงงานดองแร่ดีบุกแบบทันสมัยแห่งแรกขึ้นในเกาะสิงคโปร์ตั้งแต่ ค.ศ. 1897 เป็นต้นมา⁸ ถัดจากนั้นมาสินแร่ดีบุกทั่วทั้งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็จะถูกบรรดานายหน้าและตัวแทนต่าง ๆ ของบริษัทนี้ กว้านซื้อส่งออกไปดองในโรงงานที่ทันสมัยเพียงแห่งเดียวของโลกที่เกาะสิงคโปร์ต่อไปอีกกว่า 2 ทศวรรษ จนกว่าจะมีบริษัทคู่แข่งของชาวจีนโพ้นทะเลสามารถตั้งโรงงานดองแร่ดีบุกอีกแห่งขึ้นมาในเกาะปีนังเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 แล้วเท่านั้น อำนาจการผูกขาดสินแร่ดีบุกส่งออกของไทยซึ่งบริษัท สเตรทส์เทรดดิ้ง จำกัดของกลุ่มทุนอังกฤษในสิงคโปร์ได้เคยครอบงำอย่างยาวนานจึงค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปในยุคหลังถัดจากนั้นมา

ส่วนการลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกทั้งในบริเวณภาคใต้ของประเทศไทยและในหัวเมืองมาเลย์อื่น ๆ บางรัฐเช่น รัฐไทรบุรี รัฐกลันตัน รัฐเปอรลิส และรัฐตรังกานู เป็นต้น ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นประเทศราชของไทย ก็ยังคงอยู่ภายใต้การประสานผลประโยชน์ของเจ้าเมือง หรือสุลต่านแต่ละแห่งกับบรรดานายทุนเชื้อสายจีนโพ้นทะเลเป็นส่วนใหญ่ หรือไม่ก็เป็นการลงทุนของบรรดาเจ้าภานีและนายทุนเชื้อสายจีนโพ้นทะเลด้วยกันเองในลักษณะของธุรกิจกึ่งสีต่างๆ แทบทั้งหมด ส่วนบทบาทของชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวตะวันตกและชาวอังกฤษยังมีน้อยมาก ยกเว้นในบางโอกาสซึ่งมีชาวจีนโพ้นทะเลซึ่งอ้างตนเองว่าเป็นคนในบังคับอังกฤษและส่วนใหญ่ก็มักมีภูมิลำเนาเดิมจาก The Straits Settlements โดยเฉพาะจากเกาะปีนังเป็นส่วนใหญ่ ได้เริ่มเข้ามาทำธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกในหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันตก เช่น เกาะภูเก็ต เมืองพังงา เมืองตะกั่วป่า เมืองตะกั่วทุ่ง และเมืองกระบุรี เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ช่วงปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยคนเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็จะประสานผลประโยชน์กับเครือญาติและชนชั้นผู้ปกครองท้องถิ่นของแต่ละเมือง เพื่อทำธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกควบคู่ไปกับการผูกขาดภาษีอื่นๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมในระบบเหมืองหรือระบบกินเมืองอีกทอดหนึ่ง⁹ ในเวลาเดียวกัน นักลงทุนชาวอังกฤษถึงแม้จะรู้ว่าในหัวเมืองภาคใต้ของไทยจะอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะแร่ดีบุกไม่ยิ่งหย่อนไปจากอาณานิคมมลายูของอังกฤษในขณะนั้น แต่เนื่องจากเส้นทางคมนาคมจากเมืองไปสู่แหล่งแร่ดีบุกแต่ละแห่งยังทุรกันดารมาก นอกจากนั้น ระเบียบและวิธีการขอลิขิตสัมปทานต่างๆ ในประเทศไทยก็ยังไม่เป็นระบบ เพราะยังไม่มีมาตรฐานเป็นที่ยอมรับของวงการเหมืองแร่ดีบุกทั่วไป ซึ่งแตกต่างจากอาณานิคมมลายูของอังกฤษ กิจกรรมเหมืองแร่ดีบุกซึ่งยังดำรงอยู่ในประเทศไทยส่วนใหญ่ขณะนั้น ยังเป็นธุรกิจผูกขาดของบรรดาผู้มีอิทธิพลชาวจีนโพ้นทะเลที่ประสานผลประโยชน์อย่างใกล้ชิดกับครอบครัวชนชั้นปกครองหรือเจ้าเมืองกรมการในแต่ละท้องถิ่นด้วย บรรดาชาวอังกฤษส่วนใหญ่ใน The Straits Settlements จึงยังคงให้ความสนใจในการลงทุนธุรกิจด้านนี้ในอาณานิคมมลายูมากกว่าในภาคใต้ของประเทศไทย ยกเว้นพ่อค้าชาวอังกฤษจำนวนไม่กี่รายเท่านั้น ที่จะเริ่มเข้ามาขอประทานบัตรทำเหมือง

แร่ดีบุกในเมืองปัตตานี เมืองระแงะ และรัฐตรังกานู ตั้งแต่ ค.ศ. 1890- 1891 รวม 5 รายด้วยกัน คือ บริษัทปัตตานีคอนเซสชัน จำกัด (The Patani Concession Co., Ltd.) นายจอห์น ฮัดเจนสัน (Mr. John Hudgenson) นายบาร์น (Mr. Barn) นายเฮนรี นอร์แมน (Mr. Henry Norman) และนายซี.ดันลอป (Mr. C. Dunlop) ถัดจากนั้นใน ค.ศ. 1894 จึงมีนักลงทุนชาวอังกฤษอีก 4 รายได้ขอสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ดีบุกในรัฐกลันตัน เมืองราชบุรี เมืองกูเก็ด และเมืองพัทลุง¹⁰ โดยในบรรดาผู้ขอสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ดีบุกเหล่านี้แทบทั้งหมด ล้วนเป็นนักแสวงโชคและมีทุนรอนไม่มากนัก ต้องการที่จะนำใบอนุญาตอาชญาบัตรตรวจแร่จากทางราชการไทยเพื่อใช้จดทะเบียนจัดตั้งบริษัทในอาณานิคมอังกฤษหรือในเมืองแม่ต่อไป เสร็จแล้วก็จะระดมทุนดังกล่าวเพื่อมาลงทุนขอสิทธิสัมปทานและลงทุนทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ทั้งในภาคใต้ของประเทศไทยและหัวเมืองมลายูอีกทอดหนึ่ง ถึงกระนั้นก็ตาม ในบรรดาผู้ลงทุนชาวอังกฤษทั้งหมดข้างต้นนั้น บริษัทปัตตานีคอนเซสชัน จำกัด นับเป็นบริษัทที่มีทุนและประสบความสำเร็จตั้งแต่แรกเริ่มที่ขอเข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกใน ค.ศ. 1890 เพราะฉะนั้นจึงไม่แปลกแต่อย่างใดที่รัฐบาลไทยจะอนุญาตให้บริษัทนี้ ได้รับสิทธิสัมปทานทำเหมืองแร่ดีบุกตั้งแต่นั้นมา ก่อนที่จะมีการสถาปนากรมทรัพยากรธรณีเสียด้วยซ้ำ เพราะรัฐบาลไทยได้ศึกษาภูมิหลังของบริษัทนี้ซึ่งจดทะเบียนในกรุงลอนดอนตั้งแต่ ค.ศ. 1862 แล้วว่า เป็นบริษัทที่มีเงินทุนมากเพียงพอที่จะลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกในเมืองปัตตานีอย่างจริงจัง ขณะเดียวกัน รัฐบาลไทยในเวลานั้นก็ไม่เคยคิดกันที่จะไม่ให้ชาวต่างประเทศเข้ามาทำเหมืองแร่ดีบุก ตรงกันข้ามที่บริษัทดังกล่าวเป็นบริษัทที่มีเงินทุนพอสำหรับทำเหมืองแร่และมีความตั้งใจจริงที่ทำการธุรกิจอย่างจริงจัง รัฐบาลไทยก็พร้อมที่จะมอบประทานบัตรการทำเหมืองแร่ให้ทันที¹¹ แต่ผู้ประกอบการธุรกิจลงทุนขนาดเล็กรายอื่น ๆ แทบทั้งหมดในต้นทศวรรษ 1890 มักจะทำได้แต่เพียงการขออาชญาบัตรเพื่อสำรวจแร่ดีบุกเท่านั้น โดยผู้ประกอบการรายย่อยอังกฤษเหล่านี้ไม่มีทุนมากเพียงพอที่จะดำเนินธุรกิจอย่างจริงจัง ยกเว้นแต่การขอสำรวจแหล่งแร่เพื่อนำสิทธิต่าง ๆ เหล่านี้ไปใช้แสวงหาหุ้นส่วนในการลงทุนระหว่างขออนุญาตรับสิทธิสัมปทานจากรัฐบาลไทยอีกทอดหนึ่ง จึงไม่มีนักลงทุนรายย่อยชาวอังกฤษเหล่านี้ข้างต้น ประสบความสำเร็จในการขอประทานบัตรและสามารถเปิดธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกหรือเหมืองแร่อื่น ๆ ในประเทศไทยตลอดช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 1890 เลย

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าในช่วงต้นทศวรรษ 1890 นักลงทุนในบังคับอังกฤษส่วนใหญ่จาก The Straits Settlements คือนายทุนเชื้อสายจีนโพ้นทะเลจากปีนัง ซึ่งมีเครือข่ายหรือหุ้นส่วนทางธุรกิจในหัวเมืองภาคใต้ของไทยเป็นส่วนใหญ่ จะประสบความสำเร็จในการขยายการลงทุนเหมืองแร่ดีบุกด้วยวิธีการแบบเดียวกัน กับที่คนเหล่านี้ประสบความสำเร็จในการขยายการลงทุนในอาณานิคมมลายูของอังกฤษ โดยเฉพาะในรัฐปะลัษณะนั้น ขณะเดียวกันกลุ่มทุนอังกฤษขนาดใหญ่ก็ยังคงให้ความสำคัญกับการลงทุนในธุรกิจด้านนี้แถบอาณานิคมของตน ก่อนที่จะขยายการลงทุนเข้ามาในภาคใต้ของประเทศไทยในอนาคต เพราะนอกจากพื้นฐานโครงสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจยังล้าหลังมากแล้ว อำนาจอิทธิพลของสมาคมลับต่าง ๆ ของชาวจีนโพ้นทะเลในแต่ละชุมชนเหมืองแร่ดีบุก ยังเป็นอุปสรรคสำคัญที่คอยเหนี่ยวรั้งไม่ให้ นักลงทุนชาวอังกฤษเหล่านั้น กล้าเข้ามาลงทุนอย่างจริงจังอยู่เป็นเวลานานด้วย เพราะฉะนั้นจึงเป็น

ปรากฏการณ์ปกิณกรรมคาที่ตลอดช่วง ค.ศ. 1893-1895 จึงมีเอกชนในบังคับอังกฤษเพียง 13 รายเท่านั้นที่เข้ามายื่นขอสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ดีบุก เหมืองแร่ทองคำ และเหมืองแร่ถ่านหินในรัฐกลันตันและหัวเมืองภาคใต้อื่น ๆ ของประเทศไทย¹² แต่ถึงกระนั้น รัฐบาลอังกฤษก็ตระหนักดีถึงความอุดมสมบูรณ์ในทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ของภาคใต้ประเทศไทยและบรรดาเจ้าเมืองประเทศราชอื่น ๆ ในเวลาเดียวกัน เพราะฉะนั้นในระยะยาว อังกฤษจึงถือว่าคนย่อมมีอำนาจอันชอบธรรมที่จะเป็นชาวต่างชาติแต่เพียงกลุ่มเดียว ซึ่งจะได้รับผลประโยชน์จากการเข้าไปขอสิทธิสัมปทานและคัดดวงผลประโยชน์ต่าง ๆ จากสินแร่เหล่านี้ โดยเฉพาะตั้งแต่บริเวณทางใต้ของเมืองบางสะพานจนถึงรัฐประเทศราชอื่น ๆ ของไทยที่ติดต่อกับอาณาภิมมลายูของคนในขณะนั้นด้วย

ในเวลาเดียวกัน ปัญหาการคุกคามอธิปไตยไทยโดยมหาอำนาจตะวันตกอีกชาติหนึ่งคือ ฝรั่งเศสก็เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในบริเวณดินแดนหัวเมืองประเทศราชลาว กัมพูชา และจังหวัดชายฝั่งทะเลตะวันออกในขณะนั้นด้วย รัฐบาลไทยจึงไม่มีทางเลือกใดดีกว่าการเอาสิทธิพลอังกฤษมาคานกับการคุกคามอย่างเปิดเผยของฝรั่งเศสในเวลาถัดมา ด้วยการยอมทำสนธิสัญญาลับกับรัฐบาลอังกฤษใน ค.ศ. 1897¹³ ซึ่งเท่ากับว่า รัฐบาลไทยยอมรับความยิ่งใหญ่ทางการเมืองของอังกฤษเหนือดินแดนของตนเองทั่วทั้งภาคใต้และคาบสมุทรมลายูในขณะนั้นแต่เพียงมหาอำนาจเดียวแล้ว สนธิสัญญาลับฉบับนี้ยังเท่ากับรัฐบาลไทยยินยอมโดยคุณฎีที่จะให้รัฐบาลอังกฤษมีอิทธิพลทั้งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจแต่เพียงชาติเดียวตลอดดินแดนของไทยในคาบสมุทรมลายูอีกด้วย โดยเฉพาะในข้อ 2 ของสนธิสัญญาลับฉบับนี้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า ดินแดนหรือเกาะที่อยู่ทางใต้เมืองบางสะพาน (หรือเมืองกำเนิดนพคุณ) ลงไปถึงหัวเมืองมลายูของอังกฤษนั้น “รัฐบาลไทยจะไม่ให้สัมปทานเหมืองแร่หรือตั้งสถานีถ่านหินแก่ชาติหนึ่งชาติใด โดยปราศจากความยินยอมจากรัฐบาลอังกฤษเสียก่อน”¹⁴ ถึงแม้ว่าสนธิสัญญาลับฉบับนี้เท่ากับอังกฤษยอมรับสถานภาพความเป็นเจ้าประเทศราชของไทยเหนือรัฐกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี และเปอร์ลิส ต่อไปก็ตาม แต่อังกฤษได้รับการกำประกันสิทธิทางการค้าและการลงทุนทุกรูปแบบโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำเหมืองแร่ดีบุกและเหมืองแร่อื่น ๆ ทุกอย่างทั่วดินแดนทางภาคใต้ของประเทศไทยแต่เพียงชาติเดียวในอนาคตอีกด้วย ขณะเดียวกัน กลุ่มทุนอังกฤษขนาดใหญ่ก็ไม่รีรอเล็งเลใจที่จะเข้าไปลงทุนในรัฐมลายูของไทยซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ดีบุก โดยเฉพาะในรัฐกลันตันและรัฐตรังกานู ซึ่งยังไม่มีคู่แข่งชาวจีนโพ้นทะเลให้ความสนใจมากนัก ในที่สุดบริษัทดฟท์ดีเวลลอปเม้นท์คอร์ปอเรชั่น จำกัด (The Duft Development Corporation Ltd.) ก็ประสบความสำเร็จในการขอสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ขนาดใหญ่ในรัฐกลันตันและตรังกานู ด้วยวิธีการติดสินบนและปล่อยเงินกู้จำนวนมหาศาลให้กับครอบครัวสุลต่านเหล่านี้ ขณะที่ทางรัฐบาลไทยเองก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะคัดค้านการสมยอมของชนชั้นผู้ปกครองมลายูกับบริษัทยังกฤษรายนี้แต่อย่างใดด้วย ถัดจากนั้นอีกไม่นานบริษัท ดฟท์ดีเวลลอปเม้นท์คอร์ปอเรชั่น จำกัดก็สามารถขยายการลงทุนและได้รับสิทธิสัมปทานอื่น ๆ เข้าไปในรัฐไทรบุรีและรัฐเปอร์ลิสที่ติดกันอีกด้วย

ขณะที่กลุ่มทุนชาติตะวันตกอื่น ๆ ที่มีความสนใจจะเข้ามาลงทุนทำเหมืองแร่ดีบุกทั้งในหัวเมืองมลายูและภาคใต้ของประเทศไทย ต่างก็ประสบความล้มเหลวโดยสิ้นเชิง จากการปฏิเสธด้วยวิธีการ

หลากหลายรูปแบบของทางรัฐบาลไทย ซึ่งกำลังตกอยู่ในฐานะน้ำท่วมปากโดยไม่กล้าแพร่งพรายให้โลกภายนอกทราบเลยว่า ขณะนั้นตนเองได้ทำสนธิสัญญาลับกับอังกฤษไว้เรียบร้อยแล้ว รัฐบาลไทยจึงอยู่ในฐานะลำบากมากที่จะต้องหาทางแก้ตัวทุกวิถีทาง เพื่อถ่วงเวลาการยื่นขอและการอนุญาตให้สิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่แก่ชาติตะวันตกอื่น ๆ ที่ยื่นคำขอมา และบางครั้งก็สิ้นสุดลงโดยการตอบปฏิเสธไปแบบข้าง ๆ คู ๆ ก็ต้องทำไป แม้ว่าชาติตะวันตกบางชาติอาจจะประท้วงการกระทำดังกล่าวว่าขัดแย้งกับข้อตกลงของสนธิสัญญาทางการค้าต่างๆ ที่รัฐบาลไทยเคยทำไว้กับประเทศของตนก็ตาม¹⁵ ในทางกลับกัน เอกชนและนักลงทุนขนาดใหญ่ของอังกฤษโดยเฉพาะบริษัท คัพพีดีเวลลอปเม้นท์คอร์ปอเรชัน จำกัด ซึ่งหุ้นส่วนใหญ่เป็นข้าราชการและขุนนางทรงอิทธิพลของอังกฤษอยู่เบื้องหลังการหว่านล้อมให้รัฐบาลของตนหาทางบีบบังคับรัฐบาลไทยให้ทำสนธิสัญญาลับดังกล่าว ถัดจากนั้นคนเหล่านี้ก็จะรุกขยายการลงทุนทางธุรกิจและอิทธิพลทางการเมืองเข้าไปครอบงำราชสำนักต่างๆ ของสุลต่านรัฐกลันตัน ตรังกานู ไทรบุรี และเปอร์ลิสต่อไปอย่างยาวนานและยึดเชื้อด้วย

ถึงแม้ว่าได้มีการสถาปนากรมทรัพยากรธรณีตั้งแต่ ค.ศ. 1899 โดยมีนาย เอช. วารริงตัน สมิท (H. Warrington Smyth) ชาวอังกฤษเป็นอธิบดีกรมใหม่แห่งนี้ซึ่งขึ้นกับกระทรวงมหาดไทยอีกทอดหนึ่ง¹⁶ ขณะเดียวกัน ทั้งผู้เชี่ยวชาญและนายช่างส่วนใหญ่ที่มีความรู้ทางธรณีวิทยาและเหมืองแร่ ก็คือชาวอังกฤษ ตั้งแต่ต้นของการสถาปนากรมนี้ เจกเช่นเดียวกับกรมป่าไม้ในเวลาเดียวกัน เพราะฉะนั้นจึงเป็นปรากฏการณ์ธรรมดาที่ระเบียบและกฎเกณฑ์ต่างๆ เกี่ยวกับพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ซึ่งประกาศใช้อย่างเป็นทางการตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1901 เป็นต้นไป ส่วนใหญ่จึงลอกเลียนแบบวิธีการและข้อบังคับเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่ในอาณานิคมมลายูของอังกฤษอีกทอดหนึ่ง ชำร่วยยิ่งไปกว่านั้น นายช่างวิศวกรเหมืองแร่ชาวอังกฤษ ซึ่งรัฐบาลไทยต้องจ้างให้มาบริหารควบคุมการทำเหมืองแร่ในแต่ละมณฑลภาคใต้ในขณะนั้น ยังมีอำนาจเด็ดขาดในการออกกฎเกณฑ์คำสั่งและวิธีปฏิบัติต่าง ๆ เกี่ยวกับการบริหารกิจการเหมืองแร่ของแต่ละมณฑลอีกด้วย ซึ่งในแง่ที่ว่าหากนำไปปฏิบัติจริงก็จะเป็นประโยชน์ต่อนักลงทุนชาวอังกฤษซึ่งมีความกระตือรือร้นอยากเข้าไปสำรวจแหล่งแร่และขอสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ดิบบุกของแต่ละมณฑลภายในภาคใต้เพิ่มขึ้นอย่างเห็นชัดเจนตั้งแต่นั้นด้วย เพราะมีสนธิสัญญาลับระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลอังกฤษให้ท้ายสนับสนุนทางอ้อมอีกทอดหนึ่ง

ถึงแม้ว่าทั้งภาคเอกชนรายย่อยและบริษัทขนาดใหญ่ของชาวอังกฤษพยายามใช้ข้อได้เปรียบทางการเมืองต่างๆ เพื่อเข้ามาขออาชญาบัตรตรวจแร่ในบริเวณมณฑลภาคใต้เพิ่มขึ้นตลอดเวลา ขณะเดียวกัน นักลงทุนชาติตะวันตกอื่นๆ ก็จะถูกรัฐบาลอังกฤษในฐานะผู้อารักขาหัวเมืองภาคใต้ของประเทศไทยในขณะนั้น หาทางเพิกเฉยหรือบีบบังคับให้รัฐบาลไทยปฏิเสธการอนุญาตให้อาชญาบัตรตรวจแร่แต่ละรายเป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่ปกติธรรมดาที่นอกจากบรรดานายทุนจีนโพ้นทะเลและผู้มีเชื้อสายจีนโพ้นทะเลเท่านั้น ซึ่งยังคงได้รับอนุญาตออกไปอาชญาบัตรและสิทธิสัมปทานในการทำเหมืองแร่ทั่วภาคใต้ได้โดยสะดวก ที่เหลือล้วนเป็นคนในบังคับของอังกฤษทั้งสิ้น เช่นใน ค.ศ. 1903 นักลงทุนชาวต่างประเทศที่ได้รับอนุญาตให้ได้รับใบอาชญาบัตรตรวจแร่เป็นชนชาติอังกฤษเท่านั้นรวม 17 ราย โดยบริเวณสำรวจ

แร่ส่วนใหญ่อยู่ในรัฐไทรบุรี รัฐเปอร์ลิส หัวเมืองแขกทั้ง 7 และมณฑลภูเก็ต¹⁷ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่านักลงทุนชาวอังกฤษมีความปรารถนาอย่างมากที่จะขยายการลงทุนทำธุรกิจเหมืองแร่ดีบุกเข้ามาในประเทศไทย เพราะมีข้อได้เปรียบต่าง ๆ เหนือกว่านักลงทุนชาวต่างประเทศอื่น ๆ ในขณะนั้นก็ตาม แต่แหล่งแร่อุดมสมบูรณ์ทั่วภาคใต้ที่มีการค้นพบแล้วในขณะนั้น ล้วนอยู่ภายใต้การครอบครองของบรรดานายทุนเชื้อสายจีนโพ้นทะเลทั้งสิ้น โดยนายเหมืองที่มั่งคั่งเหล่านั้นส่วนใหญ่ได้ผ่านกระบวนการสะสมทุนภายในครอบครัวแต่ละราย และสั่งสมบารมีอิทธิพลในแต่ละท้องถิ่นมาเป็นเวลานานหลายปีแล้วก่อนหน้านี้ เพราะฉะนั้นการทำเหมืองแร่ดีบุกและเหมืองแร่อื่นๆ ที่ทุกมณฑลภาคใต้ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1900 เป็นต้นมา จึงมักมีตระกูลครอบครัวคหบดีเชื้อสายจีนโพ้นทะเลหรือนายทุนขุนนางไทยเชื้อสายจีนโพ้นทะเลในแต่ละเมืองหรือแต่ละมณฑลดำเนินกิจการลงทุนในธุรกิจด้านนี้ โดยมีแรงงานจีนเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินธุรกิจเหมืองแร่ทุกประเภทอยู่ในเวลานั้น ตัวอย่างเช่น ขณะที่มณฑลภูเก็ตเพียงแห่งเดียวได้ออกใบประทานบัตรให้แก่เหมืองแร่ของชาวจีนในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 1900 รวม 379 ประทานบัตร ในเวลานั้นที่ทุกมณฑลภาคใต้ของประเทศไทยยังคงมีบริษัท ปัตตานีคอนเซ็ปชัน จำกัดบริษัทเดียวที่ได้สิทธิสัมปทานบัตรทำเหมืองแร่ดีบุกในตำบลเบตง จังหวัดยะลา¹⁸

ในทางกลับกัน ถึงแม้ว่ารัฐบาลอังกฤษใน The Straits Settlements คือผู้มีบทบาทสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการสนับสนุนให้รัฐบาลไทยเลื่อนตำแหน่งพระยารัษฎานุประดิษฐ์ (ขอ ชิมบี้) จากตำแหน่งเจ้าเมืองตรังให้กลายเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตใน ค.ศ. 1901 อีกปัจจัยหนึ่ง นอกจากการสนับสนุนอย่างเต็มที่ของกรมพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น ทั้งนี้เนื่องจากบริษัทโกะฮงวอน จำกัด ของตระกูล ณ ระนอง หรือเครือญาติแซ่ขอในปิ่นปักคือกลุ่มทุนอิทธิพลซึ่งได้ประสานผลประโยชน์หลากหลายรูปแบบกับรัฐบาล The Straits Settlements อยู่ในขณะนั้นแล้ว รัฐบาลอังกฤษซึ่งมีสิทธิอันชอบธรรมที่จะเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในของภาคใต้ในประเทศไทยตามสนธิสัญญาฉบับปี ค.ศ. 1897 ยังต้องการขยายผลประโยชน์และการลงทุนทุกรูปแบบเข้ามาในมณฑลภูเก็ต ซึ่งเป็นแหล่งแร่ดีบุกที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดของประเทศไทย ตามอุปสงค์และราคาแร่ดีบุกในตลาดโลกที่เพิ่มสูงขึ้นตลอดเวลาในขณะนั้นด้วย ในขณะเดียวกัน ทั้งพระยารัษฎานุประดิษฐ์และสมาชิกตระกูล ณ ระนองคนอื่นๆ ในภาคใต้ของประเทศไทยและในเกาะปิ่นัง ก็ตระหนักถึงข้อได้เปรียบต่างๆ ของพวกตนในการขยายอาณาจักรธุรกิจของครอบครัว โดยอิงกับสถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศและแรงกดดันต่างๆ ของรัฐบาลอังกฤษที่คอยจลจลยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและคุกคามทางการเมืองต่อรัฐบาลไทย ขณะเดียวกัน ราชสำนักในกรุงเทพมหานครก็ได้แสดงท่าทีอย่างเปิดเผยตลอดเวลาที่จะประสานผลประโยชน์ทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมือง กับบรรดาชนชั้นผู้นำเชื้อสายจีนโพ้นทะเลทั่วภาคใต้และคาบสมุทรมลายู เพื่อสกัดกั้นคุกคามทางด้านบูรณภาพของประเทศให้หลุดรอดพ้นจากการรุกรานของอังกฤษและฝรั่งเศสที่มีต่อภูมิภาคนี้ตลอดเวลาเช่นกัน¹⁹ เพราะฉะนั้นจึงไม่แปลกแต่อย่างใดที่สายสัมพันธ์ทางธุรกิจอันใกล้ชิดระหว่างบริษัทโกะฮงวอน จำกัดในปิ่นังซึ่งเป็นบริษัทแม่ของธุรกิจต่างๆ ในตระกูล ณ ระนองทั้งหมดกับกลุ่มธุรกิจอื่นๆ ของชาวออสเตรเลียซึ่งเป็นอาณานิคมอีกแห่งหนึ่งของอังกฤษในขณะนั้น

จะนำมาซึ่งการค้นพบนวัตกรรมเรือขุดแร่ดีบุกครั้งแรกของโลกในเวลาถัดมาอีกไม่นาน เมื่อพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ได้มีโอกาสพบปะพูดคุยกับกัปตันเอ็ดเวิร์ด ที. ไมล์ส (Captain Edward T. Miles) ซึ่งเคยเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเหมืองแร่ของรัฐแทสมาเนีย (Tasmania) มาก่อนและขณะนั้นเป็นผู้แทนของบริษัท เฮนรี โจนส์ จำกัด (Henry Jones Co., Ltd.) แห่งออสเตรเลียที่สำนักงานใหญ่ของบริษัท โกทงวน จำกัด ในเกาะปีนังตั้งแต่ปี ค.ศ. 1903²⁰

ผลพวงจากการเชื่อเชิญให้เขาคิดหาวิธีการทำเหมืองแร่ดีบุกแบบทันสมัยเพื่อเข้าไปลงทุนในเกาะภูเก็ตของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ในที่สุดกัปตันเอ็ดเวิร์ด ที. ไมล์ส ชาวออสเตรเลียในบังคับอังกฤษรายนี้ก็จะมีร่วมมือกับเรือขุดแร่ในตระกูล ณ ระนอง เพื่อขออาชญาบัตรตรวจแร่และขอสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ดีบุกถึง 6 แปลงในอ่าวภูเก็ตได้สำเร็จตั้งแต่เดือนกันยายน ค.ศ. 1906 ถัดจากนั้นอีก 2 เดือน บริษัทเรือขุดแร่ดีบุกทุ่งคาเบอร์ จำกัด (Tongkah Harbour Tin Dredging Noliability) ก็ได้จดทะเบียนขึ้นที่เกาะแทสมาเนียอาณานิคมออสเตรเลียของอังกฤษตั้งแต่วันที่ 23 พฤศจิกายน ค.ศ. 1906²¹ ในเวลาใกล้เคียงกัน กลุ่มนักธุรกิจชาวอังกฤษซึ่งพยายามใช้อำนาจทางการเมืองของเมืองแม่ตนเอง รวมทั้งเครือข่ายต่างๆ ของชาวอังกฤษในกรมทรัพยากรธรณีและผู้ใกล้ชิดกับราชสำนักไทยในขณะนั้น เพื่อขยายธุรกิจการลงทุนในเหมืองแร่ดีบุกแบบทันสมัยเข้าสู่พื้นที่ซึ่งยังคงรอการบุกเบิกใหม่ในภาคใต้ของประเทศไทยอย่างจดจ่อตลอดเวลาแล้ว คนเหล่านี้ยังทราบเท่าที่และการเคลื่อนไหวของเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและสมุหเทศาภิบาลในแคว้นชลภาคใต้ โดยเฉพาะมณฑลภูเก็ตภายใต้การบริหารของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีแหล่งแร่ดีบุกสมบูรณ์มากที่สุดกว่ามณฑลอื่นๆ ในประเทศไทยขณะนั้น ซึ่งล้วนแต่มีท่าทีจะประสานผลประโยชน์กับกลุ่มนายทุนในออสเตรเลีย ซึ่งเป็นคนในบังคับและอาณานิคมของอังกฤษมากกว่าจะเปิดโอกาสในการลงทุนให้กับกลุ่มนายทุนหรือผู้ประกอบการเชื้อชาติอังกฤษ ซึ่งมีสายสัมพันธ์ทั้งทางการเมืองและทางธุรกิจสนิทแนบแน่นกับรัฐบาลอังกฤษในกรุงลอนดอนอีกทอดหนึ่ง²² เพราะถึงอย่างไรก็ตาม ชนชั้นผู้ปกครองไทยทุกระดับขณะนั้นยังคงเกรงกลัวภัยคุกคามของนายทุนและรัฐบาลอังกฤษ มากกว่าเกรงกลัวภัยใดๆ จากนายทุนออสเตรเลีย ซึ่งมาจากดินแดนที่มีฐานะเป็นอาณานิคมของอังกฤษอีกทอดหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่คนเหล่านี้บางคน รัฐบาลไทยแทบไม่เคยทราบประวัติความเป็นมาแต่อย่างใดเลยก็ตาม แต่รัฐบาลไทยก็ได้ให้ความไว้วางใจในการตัดสินใจของสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตอย่างเต็มที่ ในแทบทุกกรณีเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกและกิจการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและการเมืองภาคใต้ ซึ่งท่าทีดังกล่าวยิ่งนานวันเพิ่มขึ้น กลุ่มผู้ประกอบการและข้าราชการอังกฤษทั่วทั้ง The Straits Settlements และกรุงลอนดอน ผู้ซึ่งปรารถนาจะขยายการลงทุนเข้ามาในภาคใต้ของประเทศไทยขณะนั้น ต่างก็ตระหนักเพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา ถึงกระนั้นก็ตาม คนเหล่านี้ก็ยังถือว่าตนเองอยู่ในฐานะได้เปรียบที่จะสร้างแรงกดดันต่าง ๆ ให้ทางรัฐบาลไทยยินยอมเปิดโอกาสให้ทุนอังกฤษจากทั้งเมืองแม่และในอาณานิคมมลายู สามารถขยายการลงทุนเข้ามาทำอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกเพิ่มขึ้นในแหล่งแร่ใหม่ต่าง ๆ ซึ่งทั้งภาคเอกชนและชาวอังกฤษผู้เป็นลูกจ้างของกรมทรัพยากรธรณีไทยได้มีการสำรวจและค้นพบมากขึ้นเรื่อยๆ ตลอดทศวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ด้วย นอกจากนั้นแล้วประเทศไทยยังคงถูก

คุกคามจากลัทธิล่าอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศสเพิ่มขึ้นตลอดเวลา สนธิสัญญาฉบับซึ่งรัฐบาลไทยเคยทำไว้กับรัฐบาลอังกฤษตั้งแต่ ค.ศ. 1897 ก็ยังคงมีผลบังคับอยู่จนถึงขณะนั้นอีกด้วย โดยเงื่อนไขหนึ่งของสนธิสัญญานี้ นอกจากจะได้ระบุอย่างชัดเจนว่ารัฐบาลไทยยินดีที่จะให้ชาวอังกฤษหรือคนในบังคับอังกฤษเท่านั้นที่จะได้รับสิทธิสัมปทานในการทำเหมืองแร่ต่างๆ ในภาคใต้ของประเทศไทยนับตั้งแต่บริเวณเมืองบางสะพานลงไป ส่วนชาวตะวันตกชาติอื่นๆ รัฐบาลไทยจะไม่ยินยอมให้เข้าไปลงทุนทำธุรกิจเหมืองแร่ใดๆ ในบริเวณเหล่านี้โดยเด็ดขาดด้วย²³

ขณะเดียวกัน ยิ่งนานวันมากขึ้น ความคิดที่จะพัฒนาเรือขุดมาใช้ในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุก ก็เป็นที่ผู้ประกอบการด้านนี้ทั้งในออสเตรเลียและในคาบสมุทรมาเลย์ขณะนั้น กำลังให้วิศวกรของแต่ละบริษัทคิดค้นวิธีการต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มนายทุนอังกฤษซึ่งได้รับใบอนุญาตบัตรและมีการสำรวจแหล่งแร่ดีบุกไว้อย่างดีแล้วในบริเวณเมืองระนองขณะนั้น ก็มีความคิดที่จะใช้นวัตกรรมเรือขุดมาดำเนินธุรกิจบนบกของแหล่งแร่ดีบุกที่พวกตนกำลังดำเนินการขอสิทธิสัมปทานจากรัฐบาลไทยอย่างรีบเร่งตลอดปลายปี ค.ศ. 1908 เหมือนกัน แต่ทันทีที่ข่าวคราวการที่บริษัทเรือขุดแร่ดีบุกทุ่งคาฮาเบอร์ จำกัด จะจดทะเบียนในเมืองโฮบาร์ต (Hobart) บนเกาะแทสมาเนีย ได้กลายเป็นข่าวทั่วทั้งตลาดหลักทรัพย์ลอนดอนก่อนหน้านั้นเพียง 1 วันเท่านั้น กลุ่มนายทุนขุนนางอังกฤษซึ่งต้องการขยายการลงทุนเข้ามาในภาคใต้ของประเทศไทยอย่างจริงจังเพิ่มขึ้น ก็ได้ประกาศจดทะเบียนบริษัทสยามทินซินดีเคต จำกัด (Siamese Tin Syndicate Co., Ltd.) และบริษัทเหมืองแร่ระนอง จำกัด (Renong Mines Co., Ltd.) ในวันที่ 22 พฤศจิกายน ค.ศ. 1906 ที่กรุงลอนดอน โดยบริษัทแรกมีหุ้นส่วนใหญ่เป็นขุนนางและนายทุนซึ่งประกอบธุรกิจการลงทุนทั้งเหมืองแร่ดีบุกและเหมืองแร่ทองคำทั่วอาณานิคมมาลายูในขณะนั้นคือ เซอร์ ซี. เค. บัตเตอร์ (Sir C. K. Butter) เซอร์ เจ. ฮีธ (Sir J. Heath) นายที.จี. สกอตต์ (Mr. T.G. Scott) นายเอช.พี. สตีเวนส์ (Mr. H.P. Stevens) และนายเอช.จี. สกอตต์ (Mr. H.G. Scott) ซึ่งเคยเป็นเลขานุการของกรมทรัพยากรธรณีในประเทศไทยก่อนหน้านี้ด้วย²⁴ ส่วนผู้ถือหุ้นใหญ่ของบริษัทเหมืองแร่ระนอง จำกัด ยังประกอบด้วยนายทุนขุนนางที่ทรงอิทธิพลทั้งในอังกฤษและในราชสำนักไทยยิ่งกว่าบริษัทแรกเสียด้วยซ้ำไป เพราะกรรมการบริหารของบริษัทนี้ ซึ่งใน ค.ศ. 1908 ต่อมาจะเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นบริษัท เรือขุดแร่ระนอง จำกัด (Renong Dredging Co., Ltd.) นอกจากจะประกอบด้วยเซอร์จอห์น แอนเดอร์สัน (Sir John Anderson) ซึ่งเป็นทั้งกรรมการผู้จัดการของบริษัทกูทรี จำกัด (The Guthrie Co., Ltd.) ในสิงคโปร์และเป็นผู้ถือหุ้นใหญ่ของอังกฤษประจำกรุงเทพมหานครแล้ว ยังมีนายทุนขุนนางที่ทรงอิทธิพลคนอื่น ๆ ในอังกฤษขณะนั้นด้วยคือ ลอร์ด เทย์เนแฮม (Lord Teyneham) นายเอฟ.บี. ลอว์สัน (Mr. F. B. Lawson) นาย เอ.เอฟ. นิโคล (Mr. A.F. Nicol) นายอี.ที. แม็คคาร์ธี (Mr. E.T. McCarthy) และนายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ (Mr. Louis T. Leonowens)²⁵

โดยเครือข่ายการลงทุนของผู้ประกอบการที่ทรงอิทธิพลอังกฤษกลุ่มนี้ได้ถือใบอนุญาตบัตรการตรวจแร่ของผู้ประกอบการรายย่อยชาวอังกฤษรายอื่นๆ ซึ่งได้สำรวจค้นพบแหล่งแร่ดีบุกจำนวนมากในบริเวณเขตเมืองระนองก่อนหน้านี้ไว้เรียบร้อยแล้วเหมือนกัน และนักธุรกิจกลุ่มนี้ก็ต้องการใช้อำนาจ

ทางการเมืองของอังกฤษทุกรูปแบบ เพื่อเข้าไปขอสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ดีบุกในเมืองระนองซึ่งจะต้องผ่านการกลั่นกรองและการอนุญาตของสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ก่อนที่กรมทรัพยากรธรณีจะอนุญาตให้แก่ผู้ยื่นขอสัมปทานแต่ละรายอีกทอดหนึ่งต่อไป ซึ่งพัฒนาการดังกล่าวก็มีนัยชี้ให้เห็นค่อนข้างชัดเจนว่า ลำพังการเป็นคนในบังคับอังกฤษหรือคนสัญชาติอังกฤษซึ่งทั้งกลุ่มนายทุนจากออสเตรเลียได้ผนึกผลประโยชน์อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มทุนจีนโพ้นทะเลภายใต้การนำของตระกูล ณ ระนองฝ่ายหนึ่ง กับฝ่ายตรงกันข้ามคือกลุ่มนายทุนซึ่งมีสัญชาติอังกฤษล้วนๆ ภายใต้การนำของนายเอช.จี.สก็อตต์นั้น ไม่ใช่ปัจจัยสำคัญสำหรับการลงทุนในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกของไทยตั้งแต่นั้นมานัก แต่ปัจจัยชี้ขาดสำคัญของกลุ่มทุนจากออสเตรเลียและกลุ่มทุนจากอังกฤษ ซึ่งมีผู้ประกอบการทั้งหมดล้วนเป็นคนในบังคับหรือสัญชาติอังกฤษทั้งสิ้นนั่นคือ การใช้อำนาจทางการเมืองในประเทศไทยและองค์ความรู้ทางเทคโนโลยีการขุดแร่ดีบุกสมัยใหม่ด้วยเรือขุด เพื่อนำมาดักดวงผลประโยชน์ในแหล่งแร่ใหม่แต่ละแห่งต่างหาก จะเป็นปัจจัยชี้ขาดให้ทั้งกลุ่มผู้ลงทุนร่วมระหว่างนายทุนออสเตรเลียและหุ้นส่วนจีนโพ้นทะเลของตระกูล ณ ระนองฝ่ายหนึ่ง กับกลุ่มนายทุนอังกฤษอีกฝ่ายหนึ่ง สามารถใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการขยายการลงทุนในประเทศไทยตั้งแต่นั้นมา ขณะเดียวกัน ความสำเร็จของกลุ่มทุนขนาดใหญ่ทั้ง 2 ฝ่ายในอนาคต มิใช่จะขึ้นอยู่กับเฉพาะทุนที่จะระดมมาจากอาณานิคมออสเตรเลียหรือจากประเทศอังกฤษแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังคงติดอยู่กับอิทธิพลทางการเมืองซึ่งแต่ฝ่ายต่างพร้อมที่จะทำมาช่วงชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกันอย่างเต็มที่ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพันธมิตรกลุ่มออสเตรเลียและตระกูล ณ ระนองอยู่ในฐานะได้เปรียบเหนือกว่ากลุ่มทุนอังกฤษคู่แข่งอย่างมากมาในขณะนั้น เพราะได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ผู้จะร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับบรรดาสุมุหเทศาภิบาลทั่วทุกมณฑลภาคใต้เพื่อจัดวางการลงทุนของกลุ่มทุนอังกฤษ ซึ่งมีอิทธิพลทางการเมืองจากเมืองแม่हनุนหลังอย่างเต็มที่ทุกรูปแบบ²⁶ เพราะขณะนั้นรัฐไทยยังกังวลภัยคุกคามของอังกฤษตลอดเวลา แม้ว่าตามสภาพของข้อเท็จจริงแล้วประเทศไทยจะอยู่ในฐานะคู่สัญญาของสนธิสัญญาลับกับอังกฤษซึ่งทำไว้ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1897 ก็ตาม ขณะเดียวกัน กระบวนการออกใบอนุญาตให้สิทธิสัมปทานในการทำเหมืองแร่ดีบุกทั่วภาคใต้ของประเทศไทยในขณะนั้น จำต้องปฏิบัติตามแนวนโยบายและวิธีการพัฒนาการทำเหมืองแร่ดีบุกของมณฑลภูเก็ตที่พระยารัษฎานุประดิษฐ์ในฐานะสมุหเทศาภิบาลของมณฑลนี้เป็นผู้รับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียวซึ่งในทางปฏิบัติยังเท่ากับว่ากระบวนการให้สิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ดีบุกทั่วภาคใต้ได้ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ไปโดยปริยาย เพราะแต่ละมณฑลทั่วภาคใต้ได้รับคำสั่งจากกระทรวงมหาดไทยให้ยึดถือและปฏิบัติตามคำแนะนำของสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตตลอดเวลาด้วย และเมื่อแต่ละมณฑลได้อนุมัติหรือไม่ขัดข้องใดๆ ต่อการขอสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ดีบุกแต่ละรายแล้ว กรมทรัพยากรธรณีซึ่งขณะนั้นยังสังกัดกระทรวงมหาดไทย จึงจะอนุญาตให้สิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ดีบุกแต่ละรายได้ในโอกาสต่อไป²⁷

ภายใต้กฎเกณฑ์และระเบียบของการให้สิทธิสัมปทานที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้ร่วมมือกับพระยารัษฎานุประดิษฐ์ซึ่งเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต และ

สหเทศาภิบาลมณฑลภาคใต้อื่น ๆ ได้ยึดถือปฏิบัติกันตั้งแต่ช่วงนั้นมา จึงเป็นไปได้ยากที่กลุ่มทุนอังกฤษ ซึ่งมีพลังการเมืองจากเมืองแม่หนุนหลังอย่างเต็มที่ จะอยู่ในฐานะที่จะเข้ามาลงทุนทำธุรกิจเหมืองแร่ดีบุก ได้อย่างง่ายดายเหมือนสาขาเศรษฐกิจสำคัญอื่นๆ ซึ่งผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษสามารถขยายปีกครอบงำ การลงทุนในประเทศไทยได้ค่อนข้างสะดวกในเวลานั้น ถึงแม้ว่าในทางการเมืองระหว่างประเทศแล้ว พฤติกรรมดังกล่าวของทางราชการไทยในการที่จะสกัดกั้นการลงทุนของบริษัทอังกฤษอย่างเปิดเผย ย่อม อยู่ในวิสัยที่ทำให้ยากมาก เพราะรัฐบาลไทยเกรงกลัวผลกระทบที่จะติดตามมาจากการคุกคามของรัฐบาล อังกฤษก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติจริงแล้วสหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตรวมทั้งสหเทศาภิบาลในมณฑลอื่นๆ ของภาคใต้ ซึ่งกลุ่มทุนอังกฤษต่างมีความปรารถนาจะเข้ามาลงทุนในอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกเพิ่มขึ้น ตลอดเวลา ต่างก็มีเล่ห์เหลี่ยมและลูกเล่นแพรวพราวที่จะขัดขวางไม่ให้เกิดการลงทุนของกลุ่มทุนอังกฤษในแต่ ละมณฑล เป็นไปได้ค่อนข้างง่ายดายตามที่นายทุนชาวอังกฤษคาดหวังไว้แต่อย่างใด ดังเช่นกงสุลใหญ่ อังกฤษประจำกรุงเทพมหานครได้รายงานต่อกระทรวงการต่างประเทศของตนในขณะนั้นว่า “กว่าบริษัท อังกฤษแต่ละรายจะได้รับอนุญาตในการขอสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่ดีบุกในเมืองระนองแต่ละแปลง จากทางรัฐบาลไทย บริษัทอังกฤษต้องรอกอยการอนุมัตินานกว่า 2 ปีขึ้นไป เพราะการหาสาเหตุโยกย้าย ต่าง ๆ ของสหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต”²⁸ ด้วยเหตุผลนี้เองจึงทำให้ขณะที่บริษัท เรือชุดแร่ดีบุกทุ่งคาฮาเบอร์ จำกัด จะเริ่มต้นทำเหมืองแร่ในทะเลของตนตั้งแต่ต้นปี ค.ศ. 1908 เป็นต้นไปนั้น บริษัท สยามทิน ซินดิเคต จำกัด จะต้องใช้เวลาเกือบ 4 ปีก่อนที่จะเริ่มดำเนินกิจการธุรกิจของตนเองได้ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1912

ภายหลังจากบริษัทเรือชุดแร่ดีบุกทุ่งคาฮาเบอร์ จำกัด ซึ่งเป็นธุรกิจการลงทุนร่วมระหว่าง ผู้ประกอบการธุรกิจออสเตอร์เลียกับหุ้นส่วนจีนโพ้นทะเลเลขของตระกูล ณ ระนอง ได้ดำเนินการชุดแร่ใน บริเวณอ่าวภูเก็ตภายใต้การจัดการของกัปตันไมลส์ ประมาณ 1 ปีเท่านั้น สิ้นแร่ดีบุกอันอุดมสมบูรณ์ที่ถูก ชุดขึ้นมาประมาณเดือนละกว่า 50 ตัน ก็ได้ทำให้การลงทุนของกลุ่มนี้ถึงจุดคุ้มทุนและกำไรอย่างมากมาย ในเวลาถัดมาไม่นานแล้ว ธุรกิจลงทุนร่วมกลุ่มนี้ยังได้จดทะเบียนจัดตั้งบริษัทเรือชุดใหม่ขึ้นมาอีก 2 บริษัท ในเมืองเมลเบิร์น (Melbourne) อาณานิคมออสเตอร์เลียของอังกฤษชื่อบริษัททุ่งคาก็อฟเวอร์นเมนต์คอมปาวด์ คอนเซสชัน จำกัด (Tongkah Government Compound Concession Company Nobiability) ในค.ศ. 1909 และบริษัททุ่งคาคอมปาวด์ จำกัด (The Tongkah Compound Company Nobiability) ใน ค.ศ.1910 ตามลำดับ โดยทั้งสองบริษัทนี้ถัดจากนั้นก็ได้เปิดระดมทุนผ่านทางตลาดหลักทรัพย์เมลเบิร์นเหมือนในอดีต เพื่อนำ เงินทุนมาจัดสร้างเรือชุดขึ้น 2 ลำสำหรับนำมาทำธุรกิจเรือชุดบนบกในบริเวณที่ตั้งเดิมของสหเทศาภิบาล มณฑลภูเก็ต ซึ่งกลุ่มธุรกิจลงทุนร่วมกลุ่มนี้ได้รับสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่เรือชุดอย่างง่ายดาย จาก การอุปถัมภ์ของราชสำนักไทยทั้งทางตรงและทางอ้อมผ่านทางเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ผู้ซึ่งพยายาม ขัดขวางทุกวิถีทางไม่ให้เกิดกลุ่มทุนอังกฤษสามารถเข้าไปลงทุนในการทำเหมืองแร่ดีบุกสมัยใหม่ในมณฑล แห่งนี้ได้อย่างสะดวกตลอดเวลา³⁰ เพราะฉะนั้นภายในเวลาไม่นานธุรกิจการลงทุนร่วมระหว่างกลุ่มทุน ลูกผสมขุนนางไทยเชื้อสายจีนกับนายทุนออสเตอร์เลียกลุ่มนี้ จะกลายเป็นกลุ่มทุนเหมืองแร่ดีบุกที่ประสบ

ความสำเร็จในการใช้นวัตกรรมเรือขุดแร่ได้อย่างรวดเร็วและประสบความสำเร็จในการกอบโกยทรัพยากรธรรมชาติในเกาะภูเก็ตมากที่สุด จนสามารถสร้างผลกำไรและเงินปันผลมากมายในแต่ละปีแก่ผู้ถือหุ้นทั้งรายใหญ่และรายย่อยแล้ว คำว่า “ทุ้งคา” ก็ได้กลายเป็นศัพท์แสลงของนักเล่นหุ้นในตลาดหลักทรัพย์ออสตราเลียในความหมายว่า “โชคดี” ตั้งแต่นั้นมาด้วย³¹

ในทางกลับกัน ถึงแม้ว่ากลุ่มทุนอังกฤษสามารถใช้แรงกดดันทางการเมืองทุกรูปแบบผ่านกรุงลอนดอนมายังรัฐบาลไทยอีกทอดหนึ่งเป็นเวลานานหลายปี ในลักษณะของการเจรจาบีบเค้นผ่านทางกระทรวงการต่างประเทศทั้งสองฝ่ายบ่อยครั้งมากในช่วง ค.ศ. 1906-1908 ขณะที่กระบวนการขอสิทธิสัมปทานการทำเหมืองแร่เรือขุดบนบกในเมืองระนอง ก็ถูกถ่วงเวลาให้มีปัญหาต่างๆ ตลอดเวลาในระหว่างรอการพิจารณาจากสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ก่อนที่กรมทรัพยากรธรณีจะอนุมัติสิทธิสัมปทานเพื่อให้กลุ่มทุนอังกฤษที่ทรงอิทธิพลเหล่านี้ เข้ามาทำเหมืองแร่เรือขุดในจังหวัดระนองได้ ซึ่งในที่สุด บริษัทเรือขุดแร่ระนอง จำกัด (Renong Dredging Co., Ltd.) ก็เปิดดำเนินการได้ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1910 ถัดจากนั้นมาอีก 2 ปี บริษัท สยามทินซินดิเคต จำกัด ก็ได้เปิดกิจการเหมืองแร่เรือขุดในจังหวัดระนองเหมือนกัน ภายหลังต้องใช้สิทธิสัมปทานทางการเมืองจากเมืองแม่ของตนเองทุกรูปแบบ เพื่อกดดันให้รัฐบาลไทยยอมให้สิทธิสัมปทานแก่พวกเขาได้ในที่สุด³²

อย่างไรก็ตาม ผู้ประกอบการธุรกิจอังกฤษทุกฝ่ายในขณะนั้น ต่างก็ตระหนักดีว่าบริเวณแหล่งแร่ดีบุกที่สมบูรณ์ที่สุดของประเทศไทยก็คือเกาะภูเก็ตและบริเวณชายฝั่งทะเลรอบๆ ของเกาะนี้ ซึ่งเหมาะที่สุดสำหรับการทำเหมืองแร่เรือขุดที่เป็นนวัตกรรมใหม่ล่าสุดของอุตสาหกรรมเหมืองแร่ดีบุกทั่วโลกในขณะนั้น เพราะฉะนั้นจึงมีความพยายามของผู้ประกอบการธุรกิจขนาดใหญ่อังกฤษหลายรายที่จะขอเข้าไปมีสิทธิสัมปทานในการทำเหมืองแร่ในเกาะแห่งนี้ ถึงแม้ว่ากลุ่มผู้ประกอบการเหล่านั้นรวมทั้งบรรดาลูกจ้างหรือนายหน้าของพวกเขา ได้ประสบความสำเร็จในการขออาชญาบัตรตรวจแร่ในเกาะแห่งนี้และบริเวณอื่นๆ ของมณฑลภูเก็ตตลอดช่วงทศวรรษ 1900 เพราะได้รับความช่วยเหลืออย่างเต็มที่จากบรรดาวิศวกรชาวอังกฤษด้วยกันเอง ซึ่งรับจ้างรัฐบาลไทยอยู่ในกรมทรัพยากรธรณีในขณะนั้น โดยเฉพาะนายเฮน.จี.สกอตต์ ซึ่งเป็นผู้ที่ทรงอิทธิพลผู้หนึ่งในหน่วยงานแห่งนี้ก็ตาม แต่เมื่อใดที่กรมทรัพยากรธรณีทำเรื่องเสนอให้สมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ตหรือแม้กระทั่งมณฑลอื่นๆ ในภาคใต้ก็ตาม ปัญหาอุปสรรคต่างๆ จะติดตามมาทันทีภายใต้การพิจารณาปัญหาการเมืองและผลกระทบอื่นๆ อย่างรอบด้านของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ ซึ่งร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดกับกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เพื่อสกัดกั้นอิทธิพลของทุนอังกฤษไม่ให้ขยายการลงทุนเข้ามาสู่ภูมิภาคนี้ได้อย่างง่ายดายในทุกรูปแบบ³³ ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันการคุกคามต่อบูรณาการของดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติแห่งนี้ โดยเฉพาะเกาะภูเก็ตซึ่งอังกฤษต้องการเข้ามาดักตวงทั้งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและขยายอำนาจทางการเมืองในระยะยาวมากที่สุด แต่อังกฤษก็ไม่สามารถคุกคามได้อย่างเปิดเผยเช่นกันเพราะมีพันธะผูกพันตามสนธิสัญญาฉบับปี 1897 ถ้าคอกอยู่ในขณะนั้นด้วย เนื่องจากเกาะภูเก็ตและมณฑลต่างๆ ทางภาคใต้ตั้งแต่เมืองบางสะพานลงไป ก็ล้วนแต่เป็นที่หมายปองของทั้งภาคเอกชนเยอรมันและฝรั่งเศสซึ่งมีความประสงค์จะเข้าไปลงทุนเช่นกัน ขณะที่ทำที่